

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS

Vydává

Vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV

Ročník II

1966

Č. 1—3

Redakční rada: Irena Dubská (vedoucí redaktorka), Karel Galla, Mojmír Hájek, Marie Hejlová (výkonná redaktorka), Miroslav Jodl (zástupce vedoucího redaktora), Karel Kára, Jozef Karásek, Martin Katriak, Ota Klein, Jaroslav Kľofáč, Jaroslav Kohout, Pavel Machonin, Martin Marušiak, Karel Pomaizl, Robert Roško, Dragoslav Slejška, Josef Solař, Vladimír Srb, Zdeněk Strmiska, Jan Tauber, Bedřich Weiner

Č. 4—6

Redakční kruh: Irena Dubská (vedoucí redaktorka), Miroslav Jodl (zástupce vedoucího redaktora), Marie Hejlová (výkonná redaktorka), Miloš Kaláb, Jaroslav Kľofáč, Václav Lamser, Pavel Machonin, Ján Pašiak, Dragoslav Slejška, Josef Solař, Vladimír Srb, Zdeněk Strmiska, Bedřich Weiner

Redakční rada: Čeněk Adamec, Miloš Bondy, Miroslav Disman, Blanka Filipcová, Josef L. Fischer, Karel Galla, Mojmír Hájek, Eduard Jukl, Erika Kadlecová, Karel Kára, Jozef Karásek, Martin Katriak, Ota Klein, Jaroslav Kohout, Jan Macků, Martin Marušiak, Jiří Musil, Miloslav Petrušek, Karel Pomaizl, Jan Tauber, Vojtěch Wagner, Karel Wysocki

Adresa redakce: Praha 2 - Nové Město, Salmovská 2. Telefon 226-100

ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd

12237/1966

STATI

Adamec Č.: Počátky výzkumu veřejného mínění u nás. I. část	1	1
II. část	3	383
Battěk R.: Příspěvek ke studiu pracovních skupin v socialistickém průmyslu	4	558
Braunreuther K.: Ke koncepci sociologického rozboru organizace	4	533
Brokl L. — Safrář Z.: Průzkum studentů medicíny Karlovy university v r. 1962—1963	6	749
Cvekl J.: Vědeckotechnická revoluce a kultivace lidských sil	2	223
Dubská I. — Šindelář J.: K ideologické problematice vědeckotechnické revoluce	2	337
Dumazedier J.: Volný čas	3	443
Dumazedier J.: Společenské proměny v dnešní Francii. Sociologický pohled na nové vztahy mezi volným časem a kulturním vývojem ve Francii v letech 1953—1955	5	673
Filipcová B.: Několik poznámek k problematice volného času v technicky rozvinuté společnosti	2	255
Filipcová B.: Některé výsledky a metodologické problémy výzkumů mimo-pracovní doby a volného času	5	653
Foster A. W. — Kolaja J.: Příspěvek k teorii soukromého chování. Opomíjený aspekt modelu chování	5	686
Gottlieb M.: Několik poznámek a námětů k fenoménu novodobé turistiky a rekreace	2	291
Háková L. — Štastná Z. — Battěk R. — Fišera I. — Purkrábek M. — Slejška D. — Solecký V.: Orientační schéma sociální struktury průmyslového závodu	4	527
Havelka J.: Vědeckotechnická revoluce a změny ve struktuře práce, v kvalifikaci pracujících a v úrovni vzdělání	2	196
Havlinová M.: Nová povaha vzdělání v technicky vyspělé civilizaci	2	218
Hermach J.: Některé filosofické aspekty problému rozvoje socialistického člověka a jeho potřeb	2	231
Hodek A.: Člověk, jeho pracovní prostředí a vědeckotechnický pokrok	2	263
Hrouda M.: Vysoké školy a vědeckotechnická revoluce	2	205
Kahuda F.: Příspěvek k řešení problému sociálního zrání mladého člověka v pracovní sféře	1	17
Katriak M.: Niektoré aspekty rozvoja poľskej sociológie	5	691
Klein O.: Vědeckotechnická revoluce a životní sloh. (Několik myšlenek k problematice)	2	242
Kohout J. — Kolář J.: Komplexní sociologický průzkum v Tesle Pardubice	4	546
Kotásek J. — Pařízek V.: Vědeckotechnická revoluce a vzdělávací systém	2	213
Král M.: Vědeckotechnická revoluce a řízení	2	316
Kubičková M.: Ze sociologických výpovědí o západoněmecké mládeži. Je současná mládež skeptická?	1	36
Kubičková M.: Ještě dovětek k diskusi o západoněmecké sociologii mládeže	3	448
Kutta F. — Levčík B.: Vliv vědeckotechnické revoluce na změny v obsahu práce a struktury pracovní síly	2	187
Lakomý Z.: Otázky základních vztahů mezi rozvojem vědeckotechnické revoluce, životním stylem a hmotným životním prostředím	2	281
Lišková E.: Erich Fromm a jeho poslední práce	3	369
Mácha K.: Hledisko přirozenosti při zkoumání lidských vztahů	1	78
Macko F.: K materiálnej a duchovnej stránke životnej úrovne robotníkov — vlastníkov pôdy	1	64
Matoušek V.: Soudobé tendence rovnoměrnosti a koncentrace osídlení v kapitalistických a socialistických zemích. I. část	3	425
II. část	6	792
Mihalik J.: K otázkám rozvoja sociológie práce, priemyslu a podniku na Slovensku	4	521
Musil J.: Názory Maxe Webera na funkci vědy ve společnosti	4	573
Průcha M.: Vědeckotechnická revoluce a problémy tzv. „filosofické antropologie“	2	253

<i>Richta R.</i> : Povaha a souvislosti vědeckotechnické revoluce	2	146
<i>Rybáčková V.</i> : Četba učňovské mládeže (Výzkum z r. 1947 a 1966)	6	769
<i>Slejška D.</i> : Tvorba veřejného mínění a malé skupiny	3	400
<i>Slejška D.</i> : Ještě replika	1	80
<i>Schimmerling H.</i> : Některé otázky hmotné zainteresovanosti družstevníků z hlediska profesionografického	3	417
<i>Sokołowska M.</i> : Lékařská sociologie	6	784
<i>Srb V.</i> — <i>Kučera M.</i> : Struktura obyvatelstva v městech a na vesnici v ČSSR	3	405
<i>Strmiska Z.</i> : Nad ukončeným dílem G. Gurvitcha	4	588
<i>Strnad L.</i> — <i>Dziedzińska L.</i> : Příspěvek k sociologii vysokoškolského studentstva	3	435
<i>Svoboda M.</i> : Vědeckotechnická revoluce a změny ve stratifikaci	2	331
<i>Svígová M.</i> : Hlavní směry sociologie volného času	5	664
<i>Tondl L.</i> — <i>Nekola J.</i> : Nové rysy v úloze vědy	2	296
<i>Vodák P.</i> : Některé psychické a sociální faktory v delinkvenci dětí a mladistvých	1	53
<i>Vrba J.</i> : Technika a tělesné a duševní zdraví člověka	2	270
<i>Zeman J.</i> : Informace a společnost	2	326

TEORETICKÉ KONZULTACE

<i>Koutský Z.</i> — <i>Tondl L.</i> : Principy teorie rozhodování v sociální sféře	5	698
--	---	-----

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

<i>Dolejší M.</i> : Týmová práce v sociologii	3	480
<i>Illner M.</i> — <i>Kratěnová T.</i> — <i>Lamser V.</i> — <i>Řehák J.</i> — <i>Vodáková A.</i> : Seminář UNESCO o aplikaci matematiky ve společenských vědách	6	813
<i>Línhart J.</i> : Několik poznámek k měření předpokladů stabilizace brigádníků na Ostravsku	4	609
<i>Malík M.</i> : Audiovizuální registrace sociologických (sociálně psychologických) jevů, její produkty a metody vyhodnocování	3	476
<i>Malík M.</i> : Centralograf	6	811
<i>Malík M.</i> : Fotografické registrátory Robot	6	811
<i>Malík M.</i> : Fotografický přístroj pro fotografování ve tmě	6	810
<i>Malík M.</i> : Memo-film: pomocná registrační metoda pro sociálně psychologická pozorování	6	809
<i>Maik M.</i> : Přístroje k měření akustických reakcí sociálních skupin	3	479
<i>Malík M.</i> : Registrátory nebinárních odpovědí	4	612
<i>Malík M.</i> : Úprava fotografických přístrojů Leica pro přímé fotooptické kódování	6	813
<i>Pergler P.</i> — <i>Perglerová Z.</i> : Vyčíslení sociologické výzkumné akce na samostatném počítači technikou PROSA	6	807
<i>Pospíšil B.</i> : Ověřování přesnosti panelových záznamů	6	803

RECENZE

<i>Bauerová J.</i> : Recenze knihy Charčeva „Manželství a rodina v SSSR“	1	88
<i>Bauerová J.</i> : Karl Saller, Rasové učení nacionálního socialismu ve vědě a propagandě	6	837
<i>Baumann B.</i> : Cíle, metody a úkoly Institutu pro literaturu a umělecké masové techniky při universitě v Bordeaux	4	608
<i>Bondy M.</i> : Howard Jones, Crime in a Changing Society	6	836
<i>Cyžová M.</i> : Elizabeth Noelle, Umfragen in der Massengesellschaft	3	455
<i>Cerný J.</i> : Sociologie sportu (G. Magnane, Sociologie du sport. Situation du loisir sportif dans la culture contemporaine)	6	831
<i>Gašparec I.</i> : Robert Escarpit, Sociologie de la littérature	4	606
<i>Háková L.</i> : Człowiek w organizacji przemysłowej. Red. M. Hirszowiczová	4	599
<i>Havlinová M.</i> : Individuum a společnost	4	605
<i>Kolaja J.</i> : Pracovní morálka v Jugoslávii (Rudi Supek, Omladina na putu bratstva)	3	462
<i>Kohout J.</i> : E. Ginzberg, Technology and Social Change	1	82
<i>Kohout J.</i> : Jan Auerhan, Technika, kvalifikace, vzdělání	3	463
<i>Kohout J.</i> : Příspěvek k sociologii manažerů	4	597

Král J.: J. Madge, The Origins of Scientific Sociology	1	81
Král J.: Pitirim A. Sorokin: Sociology of Yesterday, Today and Tomorrow	5	714
Krbec L.: Autorita jako sociální vymoženost	5	717
Kubičková M.: Nové příspěvky k sociologii vysokoškolského studenta	6	825
Kučera M.: Úvod do demografie (V. Srb)	3	465
Lassová H.: Betty Frieden, Mýtus ženství	5	719
Loewenstein B.: Teorie odlehčovacích mechanismů (A. Gehlen, Studien zur Anthropologie und Soziologie)	3	457
Macháček L.: Výchova sociologů ve Spojených státech	3	466
Mertl J.: Revue française de Sociologie. Vol. VI. No 4. (X.—XII. 1965)	5	716
Mertl J.: Cahiers internationaux de sociologie, XII Année, vol. 38 a 39, 1965	6	822
Nakonečný M.: Hofstätter P. R., Sozialpsychologie	1	97
Osvald V.: J. J. Wiatr, Socjologia zaangażowana	3	459
Petrusek M.: Současná psychologie na Západě	1	93
Porket J. L.: Toward a Unified Theory of Management. Ed. by H. Koontz	4	596
Potužil F.: Nová sociologie v Sovětském svazu	3	452
Potužil F.: Marxistická politická sociologie	6	841
Slávik D.: Recenze časopisu Studia sociologiczne za I. pololetí 1965 (č. 1—2)	3	469
II. pololetí 1965 (č. 3—4)	4	602
Slejška D.: Příspěvek k sociologii venkova	1	85
Slejška D.: Sociologie ve výstižné zkratce	3	450
Slejška D.: Žeň sovětské sociologie	5	707
Slejška D.: Pozoruhodný výzkum struktury a pracovního profilu pracujících ve strojírenství	6	819
Slejška D. — Solař J.: Nerevoluční úvahy o revoluci	1	84
Štrup I.: Jean Fourastié, 40 000 hodin	4	603
Urbánek E.: William Kornhauser, The Politics of Mass Society	3	453
Urbánek E.: Max Kaplan, Leisure in America: A Social Inquiry	6	830

ZPRÁVY A INFORMACE

Bidlová E.: Setkání se sociologií z NDR	3	489
Blucha J.: Aktuální otázky sociologie práce (Informace o jednání sociologické konference v Maďarsku)	1	116
Bondy M. — Becker O.: Zpráva o letní škole sociálně psychologických problémů v organizacích v Haagu	1	107
Čech V. — Machonin P.: Sociologie v Rakousku	6	843
Fajfr F.: Sociologie a demografie	1	100
Fišera I. — Machonin P.: Konference o sociální struktuře v Jugoslávii	4	613
Gabalová A.: Z činnosti Čs. sociologické společnosti	3	498
Gabalová A. — Filipec J.: Z činnosti Čs. sociologické společnosti	1	124
Gabalová A. — Štastná Z.: Z činnosti Čs. sociologické společnosti	4	626
Huláková M.: Diskuse o sociologii volného času	5	723
Kalivoda V.: Seminář o sociologii veřejného mínění	4	624
Kolařík J.: Kolokvium o formách spolupráce se sociologií venkova ze socialistických zemí	3	492
Kolařík J.: Prof. Dr. Inž. Jan Tauber šedesátníkem	6	850
Kovář B.: Čtyřměsíční studijní jízdy do USA	3	505
Krpa M.: Zpráva o mezinárodním průzkumu časového rozpočtu obyvatelstva	5	723
Lamser V.: Pohled na francouzskou sociologii	1	101
Lamser V.: Evropský seminář o aplikaci matematických metod v sociologii	3	483
Macků J.: První seminář sociologických filmů v Praze	1	122
Matoušek V.: Architektura a životní prostředí	3	495
Mošner O.: Podnětný seminář o základních sociologických otázkách	4	618
Nakonečný M.: Sedesátiny univ. prof. RNDr. Vladimíra Tardyho	6	850
Osvald V.: Sociologie tisku, rádia a televize	1	123
Pazderová M.: Současný stav polské sociologie města	1	120
Press F.: Sociologické průzkumy obytných souborů ve Francii	3	496
Prokůpek L.: Prof. dr. Wladyslaw Markiewicz v ČSSR	4	620

<i>Roško R.</i> : Projekt sovietsko-poľských komparatívnych výskumov	1	113
<i>Sekyrová M.</i> : Rozbor fluktuace u niekoľika vybraných profesií	1	119
<i>Slávik D.</i> : Zpráva o III. celostátním sjezdu poľských sociológů	3	483
<i>Slávik D.</i> : K vytvárení socialistického modelu průmyslových vztahů	4	620
<i>Slejška D.</i> : Ústřední archiv empirických sociálních výzkumů v Kolíně nad Rýnem	5	726
<i>Solař J.</i> : Konference o vyučování sociologie na vysokých školách	6	843
<i>Večeřa J. — Litera J.</i> : Vědecké řízení sociálních procesů	1	111

Z DOMOVA I ZE SVĚTA

<i>Hejlová M.</i> : Sociologie v Bulharsku	5	736
<i>Kovář B.</i> : Čtyřměsíční studijní zájezdy do USA	3	505
<i>Osvald V.</i> : Americká sociologie a armáda	4	635
<i>Osvald V.</i> : Americké „bílé limečky“	4	634
<i>Osvald V.</i> : Behavior Science v USA	1	127
<i>Osvald V.</i> : Člověk mezi lidmi, aneb o potřebě výzkumu mezilidských vztahů	3	500
<i>Osvald V.</i> : Člověk ve společnosti	3	504
<i>Osvald V.</i> : Dalším příspěvkem k sociologii mládeže	5	729
<i>Osvald V.</i> : Delikventnost mládeže jako společenský jev	4	630
<i>Osvald V.</i> : Francouzský časopis Sociologie du travail	6	854
<i>Osvald V.</i> : Francouzský sociolog autorem úspěšné beletristické knihy	3	504
<i>Osvald V.</i> : Funkce sociologie v řízení	4	631
<i>Osvald V.</i> : Humanitas christiana a marxistický humanismus	5	733
<i>Osvald V.</i> : Chuligánství jako společenský jev	4	631
<i>Osvald V.</i> : Italská mládež	5	733
<i>Osvald V.</i> : K sociologickému průzkumu dnešní rodiny	6	852
<i>Osvald V.</i> : K sociologickým průzkumům naší mládeže	5	730
<i>Osvald V.</i> : K sociologii liberální demokracie	5	734
<i>Osvald V.</i> : K sociologii sdělovacích prostředků a metodě průzkumů	6	853
<i>Osvald V.</i> : Ludský vývin mládeže	6	852
<i>Osvald V.</i> : Max Weber redivivus	5	735
<i>Osvald V.</i> : O sociologickém výzkumu čtenářských a studijních zájmů důstojníků	6	852
<i>Osvald V.</i> : O sociologicky orientovaný pohled na britskou současnost	5	734
<i>Osvald V.</i> : O sociologii rodiny	5	729
<i>Osvald V.</i> : O sociologii v Israeli	5	733
<i>Osvald V.</i> : O struktuře naší dělnické třídy	5	732
<i>Osvald V.</i> : O trestné činnosti mladistvých	6	852
<i>Osvald V.</i> : O trestnosti mládeže	5	731
<i>Osvald V.</i> : O vlivu americké sociologie v NSR	5	735
<i>Osvald V.</i> : Problémy mládeže v Maďarsku	1	127
<i>Osvald V.</i> : Prostituce jako společenský problém v Itálii	3	503
<i>Osvald V.</i> : Průzkum recidivity v Polsku	3	502
<i>Osvald V.</i> : Průzkumy o sexuálním životě mládeže v Praze	3	501
<i>Osvald V.</i> : Rigorózní zkoušky a akademické tituly pro obor sociologie	5	732
<i>Osvald V.</i> : Rozborem religiozity v Polsku	5	733
<i>Osvald V.</i> : Rozprava o konvergenci	6	854
<i>Osvald V.</i> : Sexuální vztahy anglické mládeže	1	127
<i>Osvald V.</i> : Sjednocení sociologických pracovišť	4	632
<i>Osvald V.</i> : Sociologická analýza voličů a voleb v NSR	3	503
<i>Osvald V.</i> : Sociologické studie o manželství mladých lidí v NDR	4	633
<i>Osvald V.</i> : Sociologicko-demografické prognózy v Bělehradě	1	129
<i>Osvald V.</i> : Sociologický průzkum manželství v SSSR	4	632
<i>Osvald V.</i> : Sociologický průzkum nákupů našich účastníků cestovního ruchu v zahraničí	1	126
<i>Osvald V.</i> : Sociologický průzkum politických názorů československé mládeže	4	631
<i>Osvald V.</i> : Sociologický výzkum a jeho metody	5	730
<i>Osvald V.</i> : Sociologický výzkum politické orientace ve Francii	4	634
<i>Osvald V.</i> : Sociologie a odbory	4	631
<i>Osvald V.</i> : Sociologie a psychologie mládeže, další příspěvek	3	502

<i>Osvald V.</i> : Sociologie i do základních škol	4	632
<i>Osvald V.</i> : Sociologie informačních prostředků	4	636
<i>Osvald V.</i> : Sociologie politiky a Raymund Aron	4	636
<i>Osvald V.</i> : Sociologie politiky v Polsku	5	735
<i>Osvald V.</i> : Sociologie pomáhá v kádrové práci	5	731
<i>Osvald V.</i> : Sociologie stáří v Anglii a ve Francii	6	854
<i>Osvald V.</i> : Sociologie urbanizace — Francie a Polsko	4	635
<i>Osvald V.</i> : Sociologie veřejného mínění	4	630
<i>Osvald V.</i> : Sociologie v Sovětském svazu	4	632
<i>Osvald V.</i> : Sociologie zkoumá problémy mladé inteligence v Polsku	3	504
<i>Osvald V.</i> : Sociologové a právníci v Jugoslávii	5	733
<i>Osvald V.</i> : Sociotechnika v Polsku	1	127
<i>Osvald V.</i> : Společenská funkce mladé inteligence	4	633
<i>Osvald V.</i> : Společenský výzkum, jeho světla a stíny	1	125
<i>Osvald V.</i> : Středisko společenských bádání v Delhi	3	503
<i>Osvald V.</i> : Ústav pro teorii a dějiny hromadných sdělovacích prostředků	3	500
<i>Osvald V.</i> : Validitou při sociologických výzkumech	5	732
<i>Osvald V.</i> : Vývoj lidských práv	5	733
<i>Osvald V.</i> : Vysokoškoláci ve světle sociologického průzkumu	1	125
<i>Osvald V.</i> : Výzkum politické orientace ve Francii	4	634
<i>Osvald V.</i> : Výzkum provedený na univerzitách v Itálii	4	634
<i>Osvald V.</i> : Výzkum veřejného mínění o problémech odzbrojení ve Francii a dalších státech	3	502
<i>Osvald V.</i> : Výzkum vlivu alkoholismu na mládež	3	501
<i>Osvald V.</i> : Zákon Parkinsonův čili marný boj proti byrokracii	1	126
<i>Pavlu R.</i> : Svědští sociologové v Praze	4	637

ANOTOVANÉ PRÁCE

(V závorce je uvedeno jméno autora anotace)

<i>Ambrož J.</i> : Pracovní aktivita starších věkových skupin obyvatelstva (Slejška D.)	6	855
<i>Atteslander P.</i> : Die Stellung des alternden Erwerbstätigen im Betriebe und in der industriellen Gesellschaft (Slejška D.)	3	511
<i>Atteslander P.</i> : Der Mann am Steuer. Ein Beitrag zur Führerrolle im Industriebetrieb (Slejška D.)	3	512
<i>Baud E.</i> : Les relations humaines (Srb V.)	1	133
<i>Benseler F.</i> : Der manipulierte Mensch (Metyš K.)	1	133
<i>Berelson B.</i> : The Behavioral Sciences Today (Petrusek M.)	1	132
<i>Berelson B. — Steiner G. A.</i> : Human Behavior. An Inventory of Scientific Findings (Porket J. L. P.)	5	737
<i>Ben — David B.</i> : Professions in the Class System of Present Day Societies (Slejška D.)	3	507
<i>Blucha J.</i> : K užití některých sociologických metod při zpracování dějin závodů (Slejška D.)	3	513
<i>Borchard H.</i> : Für die Entwicklung der „Industriesoziologie“ (Slejška D.)	3	513
<i>Bourdieu P. et M. — C.</i> : Le paysan et la photographie (Srb V.)	3	514
<i>Brown R.</i> : Social Psychology (Tomin J.)	5	738
<i>Burch W. R. J.</i> : The Play World of Camping: Research into the Social Meaning of Outdoor Recreation (Cyžowa M.)	3	514
<i>Cartwright D. — Zander A.</i> : Group Dynamics, Research and Theory (Petrusek M.)	1	131
<i>Čihák M.</i> : Vědeckotechnická revoluce a její důsledky v soudobém kapitalismu (Slejška D.)	4	638
<i>Dahrendorf R.</i> : Arbeiterkinder an deutschen Universitäten (Jungmann B.)	3	508
<i>Dahrendorf R.</i> : Bildung ist Bürgerrecht. Plädoyer für eine aktive Bildungspolitik (Jungmann B.)	3	508
<i>Dahrendorf R.</i> : Industrie- und Betriebssoziologie (Novák J.)	4	640
<i>Dobrowolski K.</i> : Uwagi o badaniach nad współczesną rzeczywistością społeczną (Slejška D.)	6	855
<i>Frank B. — Rehberg E. — Hof A. M.</i> : Untersuchungen zur Soziologie der Lehrer an berufsbildenden Schulen (Metyš K.)	1	135

<i>Frity R.</i> : Die Ordnung des Betriebes in der Sicht der deutschen Gewerkschaften nach 1945 (Slejška D.)	6	856
<i>Fromm E.</i> : Science, Art and Peace (Hejlová M.)	3	515
<i>Giddens A.</i> : Problém sebevraždy ve francouzské sociologii (Potužil F.)	3	509
<i>Glenn V. F.</i> : Career Patterns of Part-time Farmers and Their Contact with the Agricultural Extension Service (Cyžowa M.)	1	134
<i>Hillmann G.</i> : Bürokratisierung oder Belegschaftskooperation (Slejška D.)	5	737
<i>Chrbolka J.</i> — <i>Starnovska E.</i> : K sociologickým průzkumům na závode (Slejška D.)	5	738
<i>Kiss G.</i> : Soziologie in Osteuropa (Slejška D.)	3	507
<i>Klein A.</i> — <i>Speigner W.</i> : Ergebnisse einer betriebssoziologischen Untersuchung (Slejška D.)	3	514
<i>Klönne A.</i> : Wirtschaftsdemokratie als Alternative (Slejška D.)	3	507
<i>Kobr J.</i> : Organizace průmyslu průmyslových podniků v nové soustavě řízení (Slejška D.)	3	512
<i>Kolaja J.</i> : Workers' Councils. The Yugoslav Experience (Hejlová M.)	3	515
<i>Machonin P.</i> : Změny v postavení pracujících v čs. závodech od r. 1945 do dneška (Slejška D.)	3	512
<i>Maissonneuve J.</i> : La psychologie sociale (Potužil F.)	3	510
<i>Matejko A.</i> : Wybrane problemy współdziałania dyrektora z załoga (Slejška D.)	3	511
<i>Matoušek O.</i> — <i>Růžicka J.</i> : Psychologie práce. Základní otázky (Slejška D.)	3	508
<i>Mury G.</i> : A propos de la nouvelle classe ouvrière (Machonin P.)	3	511
<i>Müller G.</i> : Soziologische und psychologische Erfahrungen aus Forschung und Praxis (Porket J. L.)	6	856
<i>Orth H. J.</i> : Polen — Partner von morgen (Solecký V.)	5	739
<i>Osipov G. V.</i> : Sovremennaja buržuanzaja sociologia (Petrusek M.)	1	133
<i>Papalekas J.</i> : Zur Soziologie der Automatisierung der Produktion (Slejška)	3	507
<i>Parsons T.</i> : Essay in Sociological Theory (Petrusek M.)	1	130
<i>Personality and Social Systems</i> . Sborník (Cyžowa M.)	1	135
<i>Petrák B.</i> : Základní vymezení problematiky tělesné výchovy jako speciální sociologické disciplíny (Lamser V.)	4	641
<i>Procházka M.</i> : K otázkám rozvoje lékařské sociologie (Rybačková V.)	4	641
<i>Průkopníci z Horácka</i> . Sborník. Sv. 9: Josef Mikulec: Profesor Dr. I. A. Bláha a Novoměstsko; Karel Daněk: Lékařovy poznámky k životu a dílu prof. dr. Arnošta Bláhy (Rybačková V.)	5	739
<i>Rosenmayr L.</i> — <i>Köckeis E.</i> : Umwelt und Familie alter Menschen	4	641
<i>Sauvy A.</i> : L'opinion publique (Potužil F.)	3	510
<i>Schelsky H.</i> : Auf der Suche nach Wirklichkeit. Gesammelte Aufsätze (Jungmann B.)	3	509
<i>Schmidtchen G.</i> : Dotazovaný národ. O vlivu výzkumu mínění na politiku (Novák J.)	5	738
<i>Schulz Th. W.</i> : Transforming Traditional Agriculture (Cyžowa M.)	1	135
<i>Simpson G.</i> : A Durkheim Fragment (Cyžowa M.)	1	134
<i>Sorokin P. A.</i> : Modern Historical and Social Philosophies (Petrusek M.)	1	130
<i>Sovremennyy kapitalizm i buržuanzaja sociologia</i> . Sborník (Petrusek M.)	1	132
<i>Sufin Z.</i> : Współzależności między technicznymi, organizacyjnymi i społecznymi warunkami pracy (Slejška D.)	4	641
<i>Szczepański J.</i> : Materiały do ogólnej charakterystyki ludzi polskiego świata naukowego w XIX. i początkach XX. w. (Slejška D.)	6	856
<i>Szczepański J.</i> : Z badań nad inteligencją polską XIX. wieku (Slejška D.)	6	855
<i>Szczepański J.</i> : Zagadnienia socjologii współczesnej (Sedláček J.)	1	131
<i>Tereščenko V. I.</i> : Organizácia a riadenie. Skúsenosti USA (Slejška D.)	4	639
<i>Teschner M.</i> : Zum Verhältnis von Betriebsklima und Arbeitsorganisation. Eine betriebssoziologische Studie (Slejška D.)	3	513
<i>Topitsch E.</i> (vyd.): Logik der Sozialwissenschaften (Jungmann B.)	4	639
<i>Valenta Z.</i> : Fyzická a duševní práce za socialismu (Sedláček J.)	4	637
<i>Valentinova N. G.</i> : Vlivanije kolektiva na povyšeniye intëresa k trudu (Slejška D.)	6	855
<i>Volkov G.</i> : Sociologija i tehnika (Slejška D.)	5	737
<i>Vopička E.</i> : Vnitropodnikové řízení v nové soustavě řízení (Slejška D.)	3	512
<i>Wesolowski W.</i> : Robotnicy o swojej pracy i swoich zakładach (Slejška D.)	4	640

Wette W.: Prominenz und Elite. Kritische Gedanken zur gegenwärtigen Gesellschaft (Metyš K.)	1	134
Wiatr J. J.: Człowiek i historie (Sedláček J.)	1	131
Základní kurs sociologie pro ekonomy. Skripta (Slejška D.)	3	511

BIBLIOGRAFIE

Drábek V.: Z edičního plánu našich nakladatelství pro rok 1967	5	743
Petrusek M.: Bibliografie sociologické literatury 1960—1964	1	137
Moderní encyklopedická díla ze sociologie a příbuzných oborů	1	138
Z nejnovější britské sociologické literatury	4	643

Z DOPISŮ REDAKCI

Freiová E.: K článku L. Dziedzinské a L. Strnada: Příspěvek k sociologii vysokoškolského studenta (SČ 1966/3)	6	858
Slávik D.: Poznámky k Máchovu teoretickému projektu předmětu vědy o lidských vztazích	1	136
Mácha K.: Odpověď dr. Dušanu Slávikovi	3	516

SDĚLENÍ REDAKCE 3 520

Psychosociolog — nová profese nebo mimikry sociologa?	5	741
Předmluva k monotematickému číslu 2/1966	2	146

Počátky výzkumu veřejného mínění u nás.

(První část)

ČENĚK ADAMEC

Ústřední ústav zdravotnické osvěty

Před dvaceti roky, koncem roku 1945, byly v tehdejším ministerstvu informací, vedeném Václavem Kopeckým, zahájeny přípravy pro založení Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění (ÚVVM). Průzkumy veřejného mínění byly zahájeny v r. 1946 a konaly se do roku 1950. Ústav z hlediska správního a organizačního byl jedním z oddělení I. odboru ministerstva informací; plán, přeměnit toto oddělení na samostatný útvar s poradním sborem vědeckých pracovníků a zástupců společenských organizací, se neuskutečnil. Vedoucími I. odboru ministerstva informací byli v období činnosti ústavu postupně: dr. Vladimír Procházka, Josef Kopta, Václav Lacin a Petr Konečný. Po dobu svého trvání měl ústav — s výjimkou kratších období — pět pracovníků; vedoucím pracoviště byl dr. B. Pospíšil, pracovníkem pro výzkum byl autor tohoto sdělení, časopis „Veřejné mínění“ redigoval M. A. Tesař. Pro zpracování dotazníků a pro nábor a evidenci tazatelů měl ústav dvě technické síly. V ústavu se vystřídalo několik dalších pracovníků, z nichž každý v něm působil kratší či delší dobu (A. Bálek, F. Neužil aj.). Ústav vyvíjel činnost v českých zemích, nikoli na Slovensku, a uskutečňoval v období největší aktivity jeden až dva průzkumy měsíčně za pomoci asi 300 dobrovolných spolupracovníků.

Připomínáme-li si první zkušenosti v průzkumu veřejného mínění, je třeba uvést, že již v roce 1945 podnikla jedna ze sekcí „Sociologického kruhu posluchačů vysokých škol pražských“ několik pokusných průzkumů. Předsedou „Kruhu“ byl dr. F. Dědek, asistent univ. prof. dr. Josefa Krále; sekci veřejného mínění vedl autor tohoto sdělení.

ÚVVM pravidelně publikoval své výsledky — mimo vlastní časopis „Veřejné mínění“ — i v řadě dalších časopisů, též prostřednictvím ČTK. Také Čs. rozhlas, kde tehdy působili na vedoucích místech B. Laštovička a J. Hronek, zařazoval přibližně jednou měsíčně relace o výsledcích průzkumu, zpravidla do rozhlasových novin. ÚVVM se brzy stal známou institucí a s žádostmi o průzkum se na něj obracela ministerstva, společenské organizace a národní podniky. Důsledkem pravidelného publikování výsledků byla popularizace průzkumné techniky a některé instituce začaly konat vlastní průzkum. Na Slovensku byl učiněn pokus uvést v činnost Slovenský ústav pro výzkum veřejného mínění.¹ Pražský nábořový podnik, vedený dr. J. Kubálkem, si zavedl na čas svůj „Výzkum mínění Pražanů“. Slezský studijní ústav zkoumal technikou veřejného mínění problém dojíždění dělníků do práce. Ojedinele použily průzkumu některé národní podniky, které si jej samy zorganizovaly. Průzkum rozhlasového poslechu, který se tehdy v ministerstvu informací konal, se rozvinul nezávisle na ÚVVM. Totéž platí o občasných průzkumech, které tehdy podnikal Filmový ústav.

Časopis „Veřejné mínění“, jehož vyšlo 16 čísel, dostal úkol uveřejňovat výsledky průzkumů a stát se fórem pro sociology, psychology, statistiky a pracovníky z oblasti novinářství, propagace a výchovy, kteří by byli ochotni se účastnit na rozpracování teoretických otázek souvisejících s výzkumem. Redakce zvala pracovníky zejména z vysokých škol, aby na stránkách časopisu pojednali o různých otázkách veřejného mínění. Do časopisu přispěli univ. prof. dr. Arnošt Bláha, doc. dr. Zdeněk

¹ Podrobnější informace o tom v článku Pavola Šufana: *Ústav pre výskum verejnej mienky v Bratislave*. Osveta č. 3–4, 1948. V článku se uvádí, že slovenský ústav pracuje pod dozorem Povereníctva

informací a osvěty a že uskutečnil šest výzkumů. V článku jsou uvedena jména členů poradního sboru.

Ullrich a jiní. Časopis se snažil dosáhnout živé populární vědecké úrovně, uveřejňoval překlady odborných statí, výsledky zahraničních ústavů, interviewy, statistický a faktografický materiál na téma průzkumu, aby čtenář mohl konfrontovat obrazy o psychosociální skutečnosti se statistickými a jinými údaji o týchž nebo příbuzných jevech. V časopisu se zračilo ideové východisko ÚVVM — antifašismus, budování socialismu, duch Košíckého programu. Časopis vyvíjel snahu zdůrazňovat spíše ideje, které tehdejší politické strany spojovaly, než ideje, které je rozdělovaly. Této okolnosti — a snad též skutečnosti, že většina témat podrobených průzkumu byla povahy kulturní, ekonomické a zdravotnické — je třeba přičíst, že ústav byl tiskem nejrůznějšího zaměření přijat vcelku sympaticky, anebo aspoň s postojem shovívavého očekávání. Jen jednou se stal předmětem ironického šlehu. Z písemného vyjádření soukromého charakteru bylo možno usuzovat, že průzkum religiozity se setkal v katolických kruzích s pocity pochybnosti. Na druhé straně posloužila prestiží ústavu vážnost, již se těšil spisovatel Josef Kopta, který nejednou projevil vřelý vztah ke zkoumání veřejného mínění, zejména při svém vyprávění v rozhlasu o tom, jak se za války s Vladislavem Vančurou rozhodli přispět, jakmile válka skončí, k založení ústavu pro výzkum veřejného mínění.

Brzy po zahájení své činnosti se obrátil ústav s žádostí o literaturu a odborné informace, týkající se průzkumu veřejného mínění, na zahraniční instituce. Snaha získat podklady o postupech používaných při průzkumu sociální a sociálně psychologické problematiky v SSSR — stalo se tak prostřednictvím tehdejšího kulturního přidělení čs. velvyslanectví v Moskvě Jarmily Glazarové — nebyla úspěšná. Sovětský svaz a jeho lid měli tehdy vážné starosti s obnovou země zničené válkou.² Pokud jde o sovětské prameny, jevílo se pracovníkům ÚVVM jako nejzávažnější úkol prostudovat pracovní metody V. I. Lenina. Jeho

způsob rozhovoru s lidmi byl charakterizován úsilím dovědět se co nejvíce o názorech a zkušenostech těch, s nimiž mluvil. Při studiu jevů společenské psychologie používal Lenin metody pozorování, naslouchal hovorům — sám nepoznan — v přednáškových sálech, na nádražích a jinde. Vážil si dopisů od občanů jako důležitého zdroje informací o náladě lidu, dával si podrobné referovat o průběhu veřejných schůzí, použil i dotazníkové techniky.³

V roce 1947 uspořádal Francouzský ústav pro výzkum veřejného mínění (univ. prof. J. Stouffer) pracovní konferenci evropských institucí pro výzkum veřejného mínění. Na tuto konferenci byli pozváni též pracovníci ÚVVM a maďarského ústavu, který byl tehdy v podobném stadiu vývoje jako ústav československý. Na této konferenci byl autor tohoto sdělení zvolen místopředsedou Mezinárodní komise pro veřejné mínění.

V témže roce pozval dr. H. Durant, ředitel Britského ústavu pro výzkum veřejného mínění, zástupce ÚVVM na pracovní poradě ústavů volně sdružených v tzv. Gallupově síti. Kdežto při pařížské konferenci byl ÚVVM postaven na roveň ostatním ústavům, v anglickém Loxwoodu byl hostem, jemuž nebyla přístupna důvěrná zasedání. Účast na obou konferencích však měla pro pracovníky ÚVVM velký význam pro studium metodiky průzkumu.

Ministerstvo informací uzavřelo dohodu s Rockefellerovou nadací (New York), že společně uhradí náklady tříměsíčního studijního pobytu dvou československých pracovníků v USA. Plán se uskutečnil na podzim roku 1947. Autor tohoto článku, spolu s I. Videnem, pracovníkem 1. odboru ministerstva informací a spolupracovníkem ÚVVM, navštívili ve Spojených státech řadu pracovišť pro průzkum a diskutovali s většinou vedoucích pracovníků, činných tehdy v tomto oboru. Návštěva USA byla spojena s účastí na kongresu Světové organizace pro výzkum veřejného mínění (WAPOR) ve Williamstown, Mass.⁴

² Informace o sovětských autorech (S. G. Sifmanová, M. A. Glezer, J. I. Livšic aj.), jejichž průzkumy uskutečněné ve dvacátých letech byly svou metodikou blízké zkoumání veřejného mínění, se k nám dostaly až mnohem později.

³ Mnoho podrobností je obsaženo ve dvou svazcích díla: *Vzpomínky na V. I. Lenina*, I, II, SNPL 1957, 1958. — Látka je zpracována v článku: C. Adamec, *Jak Lenin hovořil s lidmi*, Věda a život č. 11, 1963, str. 632–637.

⁴ Hlavním studijním místem byla univerzita v Princetonu, N. J. (Dept. of Psychology). Do programu byly zahrnuty studijní návštěvy v těchto institucích: American Institute of Public Opinion (Princeton), Opinion Research Corporation (Princeton), Bureau of Census, Dept. of Agriculture, Bureau of Budget (Washington D. C.), Univ. of Iowa, College of Agriculture (Ames Ia.), Des Moines Register and Tribune, Nelson Co. (Chicago), Univ. of Michigan (Ann Arbor), Harvard University, Columbia University.

Studijní cesty do zahraničí přinesly řadu nových technických zkušeností týkajících se zejména výběrového zjišťování, různých typů průzkumného rozhovoru, organizace práce při průzkumu, rozboru výsledků aj. Ovšem v roce 1947, zejména v podzimních měsících, kdy se uskutečnila cesta do USA, měl ÚVVM již řadu průzkumů za sebou a mohl k pracovnímu styku s jinými institucemi přistoupit s vlastními poznatky.

Pro získání obrazu o ÚVVM je třeba se zmínit o publikační činnosti. Postupně vyšly tři instrukční příručky pro tazatele (*Všeobecné pokyny. Přímý dotaz. Dotazový úkol*), tři populární brožury pro veřejnost (*Nevědomost zabíjí. Veřejnost o Baťovi. Za hlasem lidu*), brožura pro propagaci v zahraničí (*What's Your Opinion?*)

Příležitost ke zveřejnění článků o činnosti ÚVVM poskytly časopisy: Sociologická revue, Sociologie a sociální problémy, Ludovýchova aj. Pracovníci ÚVVM byli vyzváni, aby informovali o své práci členy Masarykovy sociologické společnosti (Brno), Společnosti pro sociální bádání (Praha), sociologického semináře University Palackého (Olomouc), sdružení propagačních pracovníků Re-Klub aj.

K údajům, které charakterizují ÚVVM, je třeba dodat, že jeho pracovní kapacita byla větší, než by se jevilo z malého počtu pracovníků. ÚVVM používal pomocných služeb I. odboru ministerstva informací, včetně pisárny, rozmnožovny, expedice aj. Pracovní dohoda se Státní tiskárnou umožnila vytištění záznamových formulářů (dotazníků) za několik dnů. Krátké dodací lhůty byly sjednány i pro ostatní tiskoviny, například pro účely evidence spolupráce tazatelů. Státní úřad statistický pohotově zpracovával dotazníky technikou děrných štítků, zpravidla 1000–1300 dotazníků o 10 až 20 otázkách za jeden týden.

Než přistoupíme k popisu pracovní metody a k příkladům uskutečněných průzkumů, je třeba podat přehled o stavu výzkumu veřejného mínění ve světě v třicátých a čtyřicátých letech⁵. Bez tohoto přehledu by byl obraz o činnosti ÚVVM vytržen ze souvislostí. Činnost ústavu byla ovlivněna zejména dvojím typem průzkumu.

Jeden bychom nazvali „Gallupovou variantou“, i když víme, že by zahraniční pracovníci v tomto oboru, o nichž bude v této souvislosti zmínka, měli své výhrady. Dále je to varianta „Mass-Observation“ (M-O). Obojí měl autor tohoto článku možnost pozorovat v činnosti za druhé světové války ve Velké Británii, kde sloužil v čs. zahraniční armádě, a to z publikovaných prací a zčásti i z písemného styku s některými hlavními představiteli. Tyto poznatky, zejména o variantě Gallupově, si autor doplnil v roce 1947 při zmíněných cestách do zahraničí. Za metodu a techniku průzkumu nese hlavní odpovědnost, a to jak ve zmíněném Sociologickém kruhu, tak v ÚVVM.

V období počátků výzkumu veřejného mínění se u nás považovalo za správné poznávat postupy používané v zahraničí, prověřovat jejich aplikaci v našich poměrech, zbavovat zahraniční metodiku prvků nevhodných pro naši společnost, metodiku průzkumu tvůrčím způsobem rozvíjet. Za jeden z dlouhodobých cílů považovali pracovníci ÚVVM vypracovat rozsáhlou publikaci o úloze a výzkumu veřejného mínění v socialismu. Měla to být publikace teoreticky důkladně fundovaná, avšak měla se opírat o empirické poznatky získané vlastním průzkumem. Tento úkol ÚVVM již neměl příležitost splnit.⁶

Gallupova varianta⁷

Historie průzkumu veřejného mínění čeká na zpracování. Mezi předchůdce tohoto průzkumu patří Daniel Defoe (1660–1731), který si zorganizoval v Anglii pro potřeby novinářské síť informátorů o názorech tehdy mezi lidem tradovaných. Hrabě A. M. La Valette (1739–1830) pověřil, z příkazu Napoleonova, vynikající osobnosti různého zaměření a smýšlení – jakobíny, republikány, stoupence císařství, royalisty – úkolem hlásit za měsíční honorář 1000 franků, jak se v různých částech Francie reaguje na vládní usnesení. Napoleon ničil tato hlášení, jakmile si je přečetl, a ani jeho ministři nevěděli o tomto jeho zdroji informací.

Od počátku minulého století organizo-

⁵ Jestliže autor uvádí v dalším textu údaje z pozdějších let, výslovně na to upozorňuje.

⁶ O problematice veřejného mínění v socialismu obsáhle pojednal A. K. Uledov v knize „Obščest-

vennoje mněníje sovětskogo obščestva“. Moskva 1963.

⁷ Populární, ale výstižný výklad je obsažen v knize: G. Gallup, *Průvodce po výzkumu veřejného mínění*, Praha, Orbis 1947.

valy redakce různých časopisů v USA takzvaná „slaměná hlasování“ (straw votes), nejčastěji před volbami. Pomocí anketních dotazníků se redakce ptaly občanů, jak budou v nadcházejících volbách hlasovat, a snažily se takto získat podklady pro odhad, kdo ve volbách zvítězí. První předvolební ankety jsou známy z roku 1824, kdy dva časopisy, Harrisburg Pennsylvanian a Raleigh Star, uveřejnily výsledky takovéhoto „slaměného volebu“. Předvolební „slaměné“ ankety se udržely až do třicátých let tohoto století. V předvolebních anketách je třeba spatřovat jedno z východisek, z něhož se vyvinula Gallupova varianta průzkumu.

Druhým východiskem byla statistická výběrová šetření. Ačkoliv jejich teoretické základy byly známy dříve, teprve koncem minulého století — a uvádí se zde jméno norského statistika A. N. Kiaera — se podařilo prosadit, že výběrovým statistickým šetřením byl přiznán vědecký charakter a pravoplatné místo ve statistice. Po první světové válce se začalo v hojně míře používat výběrové metody v oblasti ekonomiky, demografie a státní správy. Při šíření výběrového zjišťování působily praktické zřetele: poměrně krátká doba a nízké náklady, spojené se získáváním informací o hromadných společenských jevech. Ve velké míře začali používat metody výzkumníci trhu, též propagační pracovníci, kteří usilovali o získání spolehlivých podkladů pro náborové kampaně a pro měřítka účinnosti propagace.

Třetím východiskem byla nauka o postojích, která se po první světové válce pojí zvláště se jmény W. I. Thomase a F. Znanieckého. V roce 1927 přichází L. L. Thurston s návrhem na měření postojů. Postoj je v průběhu let definován různými autory rozmanitým způsobem, avšak zdá se, že nejčastěji jako tendence k jednání. Pojem mínění je rovněž vysvětlován velmi rozmanitě, nejčastěji jako verbalizovaný projev postoje. Na pole průzkumu veřejného mínění vstupuje na kratší či delší dobu řada významných jmen: R. Lickert, H. Cantril, D. Katz, S. Stouffer, S. A. Rice, G. W. Allport a jiní.

Na rozšíření průzkumu veřejného mínění v USA a pak v dalších kapitalistických zemích měla vliv dramatická událost v roce 1936. Časopis Literary Digest, jako v minulosti při mnoha příležitostech, uspořádal

rozsáhlou předvolební anketu. Časopis byl po léta znám svými správnými předpověďmi voleb. Používal výběru osob, jejichž adresy získával z listkovnic svých předplatitelů, ze seznamů majitelů osobních aut a z telefonních seznamů. Ve veřejnosti budila důvěru okolnost, že Literary Digest se dotazoval velkého počtu osob. V roce 1936 rozeslal 10 milionů hlasovacích lístků; i když se zdaleka všechny nevrátily, časopis přesto získal gigantický výběr. Šlo tehdy o odpověď na otázku, zda ve volbách zvítězí Roosevelt nebo Landon. Literary Digest docházející hlasovací listky postupně statisticky zpracovával a týdně publikoval dílčí výsledky. V závěrečných fázích ankety měl časopis 2,4 milionů zpracovaných hlasovacích lístků. Z nich předpověděl, že ve volbách zvítězí Landon, a že získá 57 % hlasů.

Avšak v témže roce (1936) na sebe upozorňuje několik praktiků ze světa průzkumu. Většina měla průpravu ve výzkumu trhu, kde se již uplatňovaly některé zásady tzv. reprezentativního výběrového šetření. Byli mezi nimi George Gallup, Archibald Grossley, Elmo Roper a několik dalších. Tito pracovníci rozpoznali, že technika, již používá Literary Digest, je postavena na vratkých základech. Americký ústav pro výzkum veřejného mínění (AIPO), který zahájil pokusnou činnost v roce 1933 a v jehož čele stál G. Gallup, zjistil v předvolebním období r. 1936 závažnou skutečnost, že totiž 59 % majitelů telefonů (tj. osob vybraných z telefonních seznamů) má v úmyslu hlasovat pro Landa. Týž úmysl projevilo 56 % majitelů osobních automobilů, kdežto jen 18 % lidí žijících z podpory. Gallup pokusně konstruoval výběr podle týchž zásad jako Literary Digest a zjistil hlasovací úmysly u týchž skupin voličů, na něž se časopis tradičně obracel. Ještě než Literary Digest zahájil svou rozsáhlou anketu, Gallup předpověděl, komu časopis přiřkne vítězství, tj., že předpoví vítězství Landonovo, avšak současně zdůvodnil, proč bude tato předpověď mylná. Na základě vlastního průzkumu, při němž použil mnohem menšího výběru než Literary Digest, ale zato byl výběr konstruován s přihlédnutím k zásadám reprezentativnosti, vyslovil Gallup svou předpověď o Rooseveltově vítězství. Výsledky voleb daly za pravdu Gallupovi a několika jiným výzkumníkům,

kterí uplatnili důmyslnější a vědecktější výběrové postupy.

Omyl časopisu Literary Digest byl způsoben tím, že v roce 1936 se volební úmysly obyvatelstva pod vlivem Rooseveltova programu formovaly zcela odlišně v různých sociálních skupinách, jinak u obyvatel s nízkým důchodem, jinak u zámožných Američanů, majitelů aut, telefonů a předplatitelů časopisů. Tento jev byl v USA relativně nový. Proto se stalo, že technika Literary Digest, založená převážně na dotazování majetných občanů, vcelku úspěšná po několik desetiletí, zcela selhala v roce 1936.

Gallupova varianta průzkumu veřejného mínění se začíná šířit v nejrůznějších oborech. Některé university (Princeton aj.), časopisy (Fortune aj.), vládní instituce (ministerstvo zemědělství) aj. si zakládají své vlastní organizace. Vznikají ústavy, které nejen zásobují tisk pravidelnými zprávami, ale podnikají někdy i průzkum trhu, průzkum čtenáře, návštěvníka biografu, posluchače rozhlasu. Různou organizační strukturu i zaměření mají nejznámější organizace pro průzkum: American Institute of Public Opinion, Fortune Poll, Office of Public Opinion Research, National Opinion Research Center. Milníky ve vývoji průzkumu představuje založení časopisu Public Opinion Quarterly (1937), vydání důkladné studie Cantrillovy: *Gauging Public Opinion* (Měření veřejného mínění), 1. vydání v r. 1944, a založení časopisu International Journal of Opinion and Attitude Research (1947), který vychází pod vedením progresivního Laszlo Radvanyi-ho v Mexiku.

Podat obraz o Gallupově variantě není snadné. Jen ve Spojených státech vycházejí ročně desítky knižních publikací, které se přímo nebo okrajově dotýkají průzkumu veřejného mínění. Počítáme-li revuální studie, lze odhadnout počet titulů na několik set ročně. Množství průzkumů není nikdy uveřejněno, protože mají důvěrnou povahu a slouží potřebám vládních úřadů nebo podniků. V některých obdobích se stává průzkum „horkým“ tématem, zejména v období voleb. Nejednou se na průzkum snášejí kritiky se strany statistiků, psychologů, sociologů, novinářů. Kritika je zčásti odůvodněná a upozorňuje na slabá místa teorie i praxe zkoumání, ovšem zčásti pramení z nepochopení nebo z profesionální žárlivosti

neúspěšných vůči těm, kteří se v oboru „prosadili“. V motivaci kritiky i osočování rozpoznáváme někdy odraz konkurenčních vztahů mezi podnikatelskými průzkumnými institucemi navzájem, mezi soukromými podniky a institucemi subvencovanými státem, mezi zastánci různých technik. Na druhé straně se otázkami výzkumu veřejného mínění a příbuzných problémů zabývá, po delší dobu nebo kratší období, řada významných zástupců sociologie, sociální psychologie a jiných disciplín. O problematiku výzkumu se po válce zajímá Kongres a i Gallup je vyšetřován zvláštním výborem Kongresu.

Gallupovy i jiné výsledky průzkumů se objevují stále častěji na stránkách denního tisku. Průzkumy se týkají velkého množství témat z oblasti vnitřní i zahraniční politiky, různých témat nepolitického charakteru. V odborných časopisech jsou publikovány studie na tato a podobná témata: výsledky dosahované pomocí cvičených i necvichených tazatelů; vliv změny formule otázky na výsledky průzkumu; použití malých výběrů; průzkum a poštovní anketa; rozbor dopisů od čtenářů a průzkum; UNESCO a průzkum; normy průzkumu; průzkum mínění expertů; průzkum vůdcích osobností; vliv vzdělání na strukturu veřejného mínění atd.

Metoda Gallupovy varianty je založena na dvou metodologických principech. Za prvé je to tak zvaný kvótní výběr. (Ve čtyřicátých letech se začínají prosazovat i v průzkumu veřejného mínění různé typy pravděpodobnostního výběru). Při kvótním výběru se sleduje cíl záměrně vybrat určité množství občanů tak, aby jejich úhrn představoval veřejnost ve zmenšeném měřítku, jakýsi průřez celou populací. Výběrem jsou pověřeni zpravodajové (tazatelé), kteří dostanou pokyny, jak si mají dotázané ve svém okolí vybírat. Samotné rozdělení tazatelů do různých oblastí dává záruku, že mezi vybranými občany budou zástupci měst a obcí různé velikosti a zástupci různých států nebo jiných územních jednotek. Jednotliví tazatelé pak dostávají pokyn vybrat ve svém bydlišti určité množství mužů a žen, zástupců několika věkových a socio-ekonomických skupin. Technika kvótního výběru není všude stejná a používá se různých obměn. — Zdá se, že nejčastěji se používá výběru o rozsahu 1000 až 3000 dotázaných. Setkáváme se však

s popisy průzkumů, kdy bylo použito jen několika set dotázaných. Několika desítek tisíc dotázaných se používá jen tehdy, mají-li být výsledky analyzovány tříděním na skupiny podle jednotlivých států (USA).

Druhým metodologickým prvkem je průzkumný rozhovor (interview). Různé organizace používají různých typů rozhovoru, avšak převládá zpravidla rozhovor, kdy otázky jsou předem přesně formulovány. Tazatel otázky předčítá, vyčkává na odpověď, kterou pak zaznamenává. Instrukční příručky dávají tazatelům přesný návod, jak postupovat, jestliže dostanou zřejmě nelogickou odpověď, která svědčí o tom, že dotázaný neporozuměl smyslu otázky; jak navázat a udržovat během rozhovoru žádoucí kontakt; jak odpovědět na otázky podle zkušenosti kladené tazatelům ze strany dotázaných; atd.

Tazatel je tedy poučen o třech úkonech: 1. o výběru dotázaných, 2. o způsobu rozhovoru, 3. o záznamu odpovědí. — Pracovníci a organizace pro průzkum veřejného mínění, protože provozují tuto činnost po řadu let a soustavně, nashromáždili velké množství zkušeností metodické a technické povahy, zejména pokud jde o zmíněné tři aspekty průzkumné techniky. Podrobně jsou prověřeny různé způsoby formulace otázek, konstrukce dotazníku, různé způsoby dotazování, různé způsoby zpracování výsledků. Nejpokročilejší je statistická stránka problematiky, kdežto způsob získávání základních údajů od dotázaného vykazuje některá neřešená místa.

Občanům jsou v průzkumu kladeny — máme-li na mysli dotazovací techniku — otázky dvojího druhu. Za prvé otázky zavřené, kdy odpovědi jsou přímo obsaženy ve znění otázky, resp. kdy jsou předtištěny v dotazníku. Odpovědi kategorizuje vlastně sám dotázaný, který je otázkou přímo veden, aby odpověděl určitým způsobem. Odpovědi jsou někdy vytištěny na zvláštním lístku, který se podá dotázanému s žádostí, aby určil odpověď, která nejvíce odpovídá jeho mínění. — Druhým nejčastěji kladeným typem otázky je otázka otevřená, kdy je dotázanému ponechána volnost odpovědi jakkoliv formulovat. **Obě formy** otázek — existují i přechodné typy — mají své výhody a nevýhody. Výhodou zavřené otázky je její snadná statistická zpracovatelnost, nevýhodou se může v některých situacích stát jisté usměrnění odpovědi do předem

pojatého rámce. Otevřenými otázkami je možno zachytit i jemnější odstíny mínění, a překážkou jsou zde obtíže při statistickém zpracování výsledků. Výsledky jsou zpracovány tříděním na skupiny sourodých odpovědí, a to často jak v úhrnu dotázaných, tak i v dílčích výběrech. Srovnává se struktura různých typů sourodých odpovědí ve výběru mužů a žen, ve věkových a sociálních skupinách. Zejména při opakovaných průzkumech se konstruuji různé typy indexů.

Tento zkrácený obraz o nejčastějším postupu je nutně schematický. Základní informace nejsou vždy získávány průzkumným rozhovorem, nýbrž v určitých případech i pomocí jednoduchých testů, použitelných v podmínkách terénního šetření. Dotázanému se předkládá postojová stupnice, grafická pomůcka, obrázek, mapa a podobně. Vyvíjí se úsilí zachytit nejen obraz o mínění jako takovém, ale i o intenzitě mínění. Považuje se za účelné odělit mínění informované od mínění neinformovaného, získávat obraz nejen o mínění, ale i o tom, jak lidé své názory zdůvodňují. V souvislosti s průzkumem se uplatňuje technika obsahové analýzy.

Jsou vedeny často po léta trvající diskuse o různých problémech průzkumu. Statistické vedou spory o výhodách a nevýhodách kvótního výběru na jedné straně a pravděpodobnostních postupů, např. oblasního výběru, na druhé straně. Jiný spor se týká výhod a nevýhod otázek otevřených a zavřených i různých typů dotazování. Rozvíjí se výměna názorů o tom, do jaké míry může poctivost či nepoctivost tazatelů zkreslit výsledky dotazování. Z této diskuse vyplynul nejen jeden důmyslný způsob kontroly terénních spolupracovníků a opatření ke zvýšení kvality jejich práce. Několik autorů píše o významu průzkumu pro studium historie. Zásadního sociologického charakteru je diskuse o problému, do jaké míry publikované výsledky samy pomáhají utvářet veřejné mínění, zejména v předvolební situaci, do jaké míry pomáhá publikovaný výsledek průzkumu favoritovi, který během kampaně získává více stoupenců než protivník, a veřejnost je o tomto faktu z výsledků informována.

Pro charakteristiku výzkumu veřejného mínění v USA a v jiných západních zemích, zejména za války v USA a ve Velké Británii, je třeba uvést opakované průzku-

my na totéž téma v téže zemi. Tatáž otázka je kladena výběru obyvatelstva stále téhož složení, ne tedy nutně týmž lidem. Tímto způsobem se srovnávají relativní četnosti občanů téhož mínění v různých obdobích. Známý jsou řady výsledků průzkumu vzta- hujícího se k různým aspektům vedení války. Tak od poloviny roku 1940 až do japonského útoku na Pearl Harbour bylo zkoumáno veřejné mínění v USA, zda by „lidé byli ochotni riskovat válku s Japon- skem raději než nechat Japonsko pokračo- vat v agresi“. Procento Američanů ochot- ných riskovat válku s Japonskem činilo v červenci 1940 asi 12⁰/₀, při opakovaných průzkumech v následujících měsících se procento zvyšovalo, až dosáhlo před japon- ským útokem 71⁰/₀. Podobně byla sledová- na pravidelně řada dalších ukazatelů týka- jících se vstupu USA do války a pak ve- dení války.

Po válce vznikají zejména v západních evropských zemích další ústavy pro vý- zkum veřejného mínění, z nichž větší část je volně sdružena v tzv. Gallupově síti. V různých zemích konají ústavy souběžné průzkumy na totéž téma. Tyto průzkumy mají svou zvláštní problematiku, např. problém srovnatelnosti výsledků dosaže- ných v různých zemích, ve velmi odlišném prostředí. Problém používání různých jazy- ků při dotazování vyvstává i uvnitř někte- rých zemí, například v Belgii a ve Švý- carsku.

Gallupova varianta průzkumu se vyzna- čuje snahou pravdivost a přesnost výsled- ků průzkumu ověřovat, a to jejich kon- frontací s jinými ukazateli. Bez této kon- frontace je totiž kdykoliv možno si položit skeptickou otázku, do jaké míry jsou hlá- šené výsledky pravdivé a přesné, jakých výsledků by bylo dosaženo při jiné formu- laci otázky apod. Důvěru v platnost vý- sledků zvýšily předvolební průzkumy, o nichž bylo krátce pojednáno. Gallup přednesl v roce 1948 v Americké statistické společnosti sdělení, v němž uvedl, že v ob- době 12 let, od roku 1936 do roku 1948, byly provedeny průzkumy u příležitosti 392 voleb v různých zemích. Průměrná

chyba, to je rozdíl mezi předpovědi a vý- sledkem voleb, byla přibližně stejná ve všech zemích a činila 3,9⁰/₀. Tato chyba měla tendenci se snižovat a v letech 1944 až 1948 činila jen 2,9⁰/₀. Předpovědi výsled- ků celostátních referend byly přibližně stejně přesné jako předpovědi výsledků voleb.⁸

Gallupovy varianty průzkumu používají různé instituce, zkoumající hospodářské postoje jednak obyvatelstva, jednak podni- katelů. Průzkumu jsou podrobovány ná- kupní úmysly, názory na vývoj životní úrovně, individuální hodnocení současné hospodářské situace. Z údajů takto získa- ných jsou konstruovány indexy a jejich pohyb je během let podrobován rozboru. Zjišťuje se vztah mezi indexy hospodář- ských postojů a vývojem objektivních uka- zatelů ekonomiky. Zákonitosti těchto vzta- hů jsou prozkoumány do značných podrob- ností. Ukazuje se, že indexy hospodářských postojů mají za určitých podmínek znač- nou předpovědní hodnotu.

Výběrové relativní četnosti, zjišťované technikou průzkumu veřejného mínění, se chovají při pokusné zvětšovaných výběrech z téhož základního souboru tak, jak teorie předpokládá. Při výběrech malého rozsahu je kolísání relativní četnosti zpravidla ná- padné, avšak, jakmile výběr dosáhne roz- sahu několika set případů, kolísání se usta- luje a při výběrech nad 1000 osob nenastá- vají při dalším zvyšování rozsahu výběru žádné změny, nebo jen nepatrné. To zna- mená, že při průzkumu nemá prakticky smysl zvyšovat rozsah výběru příliš nad 1000 osob, nemáme-li v úmyslu jej při roz- boru drobit na příliš mnoho malých sku- pin.

Při opakovaných průzkumech skuteč- ností, u nichž nelze během určitého období předpokládat podstatné změny, jsou zjišťo- vány výsledky prakticky stejné, event. s rozdíly, které jsou vysvětlitelné z teorie výběrových zjišťování. Různé organizace, uskuetečující v téže době průzkum týchž příznivě, jsou publikovány častěji než výsledky, kde spolehlivost a přesnost výsledků nelze pro- kázat.

⁸ Výklad o tom, do jaké míry lze předpovědi voleb považovat za zkoušku platnosti průzkumu, je v článku: C. Adamec, *Předvídání voleb a vý- zkum veřejného mínění*, Sociologická revue, XV, 1949, str. 8–16.

⁹ Autor se cítí oprávněn k uvedeným závěrům, i když bere zřetel na možnost, že výsledky prů- zkumů, při nichž dopadnou zkoušky spolehlivosti příznivě, jsou publikovány častěji než výsledky, kde spolehlivost a přesnost výsledků nelze pro- kázat.

ního výběru, na něž se poučky teorie pravděpodobnosti, přísně a přesně vzato, nevztahují.⁹

*

Není pochyby, že Gallupova varianta průzkumu má značnou poznávací hodnotu stavů a změn společenského vědomí. Této skutečnosti využily, v době Rooseveltově pravděpodobně nejdůsledněji, státní orgány, a to i v tak životně důležitých situacích, jako bylo vedení války. Kapitalistické podniky využily různých typů průzkumu pro rozbor hospodářské situace a pro krátkodobé předvídání cyklických změn v národním hospodářství. V tomto smyslu pomáhá průzkum veřejného mínění a příbuzné metody průzkumu uchovat v kapitalistických zemích status quo.

Nelze však přehlédnout, že mnoho vědců i institucí používá průzkumu i mimo oblast politiky a ekonomiky. Průzkum slouží i jako zbraň v boji proti rasovým předsudkům.¹⁰ Progresivně motivovaní lidé upozorňují na stinné stránky průzkumu, i na to, že profesionální organizace pro průzkum (Gallup aj.) už samým výběrem a formulací otázek poškozují odborové hnutí. Public Opinion Quarterly uveřejňuje článek, v němž autor dokládá, že americká veřejnost dostává zkreslený obraz o Sovětském svazu, atd.

Varianta Mass-Observation¹¹

Organizaci Mass-Observation založil Angličan Tom Harrison, antropolog, který strávil léta 1932 až 1935 v západním Pacifiku a na středním Borneu. Jeden rok prožil na ostrově Malekula na Nových Hebridách. Tam přišel na myšlenku, že se dosud nekoná soustavný antropologický průzkum v současné Anglii. Oddal se myšlence použít metod kulturní antropologie k průzkumu civilizovaného národa.

Své myšlenky uskutečnil na počátku roku 1937 spolu s básníkem a žurnalistou Charlesem Madgem. Později s ním spolupracoval J. G. Ferraby a jiní. Získali z počátku neveliký počet spolupracovníků a založili organizaci, jejíž členové si vytkli úkol: pozorovat a popisovat sebe a běžné

všední události. S intenzivním průzkumem bylo započato v severním průmyslovém městě, uváděném krycím jménem Worktown, později v Londýně. Ve Worktownu přikročili k průzkumu institucí a společnosti jako celku, v Metrop (krycí jméno londýnského okresu) byla pozornost soustředěna na rodinu a domov.

Po uveřejnění první programové brožury se přihlásilo asi tisíc zájemců o spolupráci. Tak se stalo na víc než jedno desetiletí z M-O takřka hnutí. Periodicky zaměstnávalo ústředí M-O nevelký počet placených tazatelů, avšak v první řadě jim sloužila celonárodní síť neplacených pozorovatelů, kteří spolupracovali s ústředím různými způsoby: psaním deníků, vyplňováním příležitostných dotazníků, podáváním písemných zpráv o určeném úseku života, a podobně.

M-O byla z počátku myšlena jako antropologický pokus. Výzkum myšlení a chování obyvatelstva tvořil od počátku podstatnou součást jejího programu a zřetelně se projevovaly vlivy amerických výzkumů tohoto druhu. Postupem času se dostává M-O, i když ne trvale, z antropologie do oblasti průzkumu veřejného mínění. Již od počátku plánovali její zakladatelé čtyři rozsáhlé průzkumy: o instituci hostince, o nehlasujícím voliči, o náboženském životě a o tom, jak dělníci tráví konec týdne v Blackpoolu. Protože zejména z počátku zápasila M-O s peněžními potížemi, bylo nutno hledat zdroje příjmů, a jelikož podpory zámožných jednotlivců nestačily, sahala se často k průzkumům pochybného vědeckého významu, avšak s nádechem sensačnosti. Za války bylo šest rozsáhlých průzkumů financováno Společenstvem reklamních firem, ačkoliv látka nesouvisela přímo se soukromým podnikáním.

Jedním z opakujících se motivů programu M-O je kritické stanovisko k oficiální britské vědě. Sociální vědy si podle M-O málo všimají všedního života, jsou vzdáleny denním událostem. Badatelé spoléhají na intuitivní pojetí společnosti a „vetkávají všechno lidské chování do svých vlastních teorií, místo aby tkali své teorie z objektivně pozorovaných a vědecky zaznamena-

¹⁰ Jako příklad lze uvést činnost výzkumného oddělení organizace American Jewish Committee. Další příklady v publikaci: Seltiz C. aj., *Research Methods in Social Relations*, New York 1961.

¹¹ Autor podrobně popsal organizaci Mass-Observation v časopisu *Ludovýchova*, roč. I, č. 3, 1949 (Co je Mass-Observation, str. 162–173).

ných fakt.¹² Muže, jako je Laski, Ginsberg a jiné obviňuje, že jsou spíše sociálními filosofy než sociálními vědci.

Proti metodám oficiální vědy, kterou M-O považuje za ortodoxní a katedrovou, staví formu vědecké práce zvanou „field-work“. To je vědecká práce „v poli“, sbírání materiálu u pramene, mezi lidmi všech vrstev, mezi pracujícími, odpočívajícími a bavičícími se lidmi, vědecká práce, která nekončí v knihovnách, která nemaří čas v metodologických přípravách a v terminologických rozporech.

Ve veřejnosti vyvolalo hnutí velkou pozornost. Denní tisk a týdeníky přinesly o M-O řadu článků, z nichž mnohé zdůrazňovaly její přínos pro vědu o společnosti. Část tisku přijala však hnutí s nelibostí a obvinila je z potrhlosti, bláznovství, zlomyslnosti a špehounství. Část vědeckého světa, a to právě toho, který byl M-O kritizován, však přivítala novou myšlenku. Biolog prof. Julian Huxley podpořil nové hnutí, avšak i jiní z oboru politické vědy, statistiky a národního hospodářství se za myšlenku postavili příznivě. Prof. Bronislaw Malinowski (Londýn) napsal o M-O kritickou stať, která byla pojata do publikace *First Year's Work*.¹³ Podněty Malinowského měly vliv na vývoj organizace. Malinowski oceňuje, že M-O, kterou nazývá „celonárodní zpravodajskou službou“, pracuje otevřeně a že nemá nic, co by skrývala.

Mimo zásadu „antropologie začíná doma“ jsou na různých místech publikací M-O zdůrazněny další zásady, jimiž se chce M-O řídit. Chce zachycovat masové myšlení a chování a být především deskriptivním vědním oborem. Pokládá se za fotografický aparát současného dění, a to i tehdy, když později sahá stále častěji k vysvětlování, k praktickým závěrům a ke generalizaci. Chce tak činit objektivně, nezaujatě a nestranně, a vyzdvihuje, že není organizací ani výdělečnou, ani politickou. Chce zaznamenávat sociální jevy tak, jak je člověk vidí a vůbec vnímá smysly, bez ohledu na to, zda budou vyhovovat jiným měřítkům než měřítkům vědecké objektivnosti. Přitom však z prací vyvěrá víra autorů, že výsledky jejich průzkumů budou mít na společnost příznivý vliv. Rozšiřování a uveřej-

ňování výsledků svého bádání považují za podstatnou součást svého programu.

Tím, že postupuje od konkrétních jevů, jednoduchých a osamocených, tím, že v nich hledá molekuly širších vzorů chování a myšlení, je metoda M-O induktivní. Tím, že hledá příčinný svazek mezi postojem a chováním, mezi veřejným míněním a prostředím, mezi názorem současným a budoucím, je její metoda kauzální. Nejjasněji vystupuje z její práce znak empiričnosti, často dosti hrubého ražení. Z rozmanitých komentářů vyvěrá odpor proti spekulativnímu a intuitivnímu způsobu myšlení.

M-O často zdůrazňuje, že vstupuje do průzkumů bez předpojatosti, bez vědeckých dogmat a teoretických předpokladů, zřejmě z obavy, aby se nedostala do rozporu se zásadou bezprostředního, objektivního a konkrétního pozorování. Tato nedůvěra k teorii má však neblahý následek pojmové neujasněnosti a nedůslednosti. Ani pojem veřejného mínění, jehož výzkum tvoří podstatnou část pracovního programu, není přesně definován.

Nejdůležitěji vyvrací M-O obecně chápáné pojetí veřejného mínění, podle něhož je veřejné mínění zaměřováno s míněním tisku. Soudí, že tisk může být obrazem veřejného mínění, avšak není s ním nikdy úplně totožný. Tisk nebývá vybaven potřebným aparátem, aby mohl zjišťovat mínění veřejnosti. Tisk chce vést a ovlivňovat, jeho úkolem je tedy něco víc než být zrcadlem veřejného mínění. Mimoto se v tisku projevují zájmové vlivy, které často chtějí vyvolat dojem, že veřejnost (čtenářská obec, voličstvo, všichni občané) zaujímá takový postoj, který je v souladu s těmito zájmovými vlivy. Tisk je činitel, který vykonává vliv na veřejné mínění, avšak hranice tohoto vlivu, jak se M-O sama předsvědčuje, jsou dosti úzké. Dopisy čtenářů jsou rovněž nedokonalým obrazem veřejného mínění, a to proto, že jen nepatrná část veřejnosti píše do novin, a ti, kdo píší, nepředstavují skupinu, jejíž mínění by bylo spolehlivým ukazatelem mínění celé veřejnosti.

M-O připomíná, že lidé někdy lžou, zapomínají, zkrašlují a racionalizují své chování, že berou ohled na účinek toho, co

¹² *War Begins at Home*, London 1940, str. 2.

¹³ *First Year's Work*, London 1938, str. 48–83.

řeknou. Předvídají, jaké je veřejné mínění a podle toho tvoří své názory. Nechtějí se zdát nevlastenečtí, chtějí vypadat vážené. A proto nelze vždy považovat mluvené slovo za bernou minci. M-O odlišuje tedy od mínění veřejně projeveného mínění „soukromé“, které je zbaveno zmíněných společenských ohledů a zábran. Ke zjišťování takovýchto soukromých, vnitřních postojů směřuje úsilí M-O.

M-O jde svými vlastními cestami, i když neodmítá vše, čeho bylo dříve použito, zejména v Spojených státech. Nepoužívá předně metody jedné, nýbrž několika. Je si vědoma nedostatků jednotlivých metod, a proto se snaží je kombinovat tak, aby jedna doplňovala druhou a aby se jejich nedostatky takto pokud možno vylučovaly.

M-O často používá metody *formálního přímého dotazu* za pomoci předem připraveného dotazníku. Předem jsou připraveny otázky, kryjící rozsah problému, který je zkoumán. Výhodou této metody je, že výsledky lze statisticky zpracovat. Dotazník však dotázaného unavuje, zvlášť je-li dlouhý. Posledním otázkám nevěnuje dotázaný takovou péči jako prvním, a odpovědi nevyjadřují pak plně postoj dotázaného. Dotázaný má různé představy o použití odpovědi: je nebezpečí, že tyto různé ohledy ohrozí vlastní obsahovou náplň odpovědi. Otázky samy mohou být sugestivní, anebo mohou vyvolávat odpovědi ovlivněné účinkem společenského nátlaku. M-O nikdy nezesílá dotazníky na adresy, nýbrž průzkumníci podle nich osobně provádějí dotaz a sami je vyplňují. Tato metoda má podle autorů své výhody, avšak je tu nebezpečí, že průzkumníci svým osobním zjevem a chováním budou mít vliv na odpovědi. Cizímu člověku zpravidla nejsou prozrazovány jisté postoje rázu intimního, i když mohou být pro průzkum důležité. M-O proto považuje dotazníky jen za hrubý prostředek zjišťování postojů a veřejného mínění, a má vůbec nedůvěru k použití statistických metod. Používá-li formálního přímého dotazu, tedy většinou jen proto, aby vytvořila z materiálu konstrukci, kterou doplňuje informacemi získanými jinými metodami.

Jednou z nevýhod přímého formálního dotazu je též nebezpečí, že při sestavování celého souboru otázek se zapomene na podstatné věci. Formulace otázek může mít různé vady, jako například: dotázání ne-

rozumějí některým výrazům, nebo nerozumějí plně myšlenku otázky, je-li formulována příliš těžkopádně. Před použitím formálního přímého dotazu koná M-O předběžný pokusný průzkum v malém měřítku, aby zjistila, co zajímá veřejnost nejvíce, které jsou hlavní vzory myšlení a tendence názorů. Podle výsledků předběžného průzkumu teprve pokračuje k rozhodnutí o metodě a k formulaci otázek. Tímto způsobem se snaží odstranit některé nevýhody formálního přímého dotazu.

Druhou metodou M-O je *neformální přímý dotaz*. I v tomto případě dotázaný ví, k jakému účelu bude použito jeho odpovědi. Průzkumník zapřede rozhovor položením formální otázky, avšak potom pokračuje v rozhovoru, řídě se reakcí dotázaného. Klade otázky, které navazují na odpovědi. Osobitou technikou se snaží tazatel přivést dotázaného k tomu, aby projevil svůj skutečný názor na věc. Tato metoda předpokládá schopného a kvalifikovaného tazatele. Její výhodou — podle předpokladu M-O — je, že jde hlouběji než formální dotaz, nevýhodou je však dosti vysoký stupeň subjektivního a později již nekontrolovatelného postupu.

Při *nepřímém dotazu* naproti tomu dotázaný neví, že jeho výroky bude použito pro průzkum veřejného mínění. Jeho odpovědi prý nejsou zabarveny ohledem na to, aby byly formálně či jinak „správné“.

Dotázaný nepřemítá o tom, co má odpovědět, a jeho odpovědi prý jsou z tohoto hlediska pravdivější a upřímnější. Vedení nepřímého dotazu je však technicky obtížnější, trvá poměrně dlouho a je subjektivnější. Protože se M-O při volbě různých metod obvykle snaží o doslovné zaznamenání odpovědi, vzniká při nepřímém dotazu další obtíž, že si průzkumník nemůže dělat písemné poznámky. Tazatel запиše odpověď až po ukončení rozhovoru, čímž utrpí přesnost záznamu toho, co dotázaný skutečně řekl.

Vliv formální otázky a osobnosti průzkumce se M-O snaží vyloučit metodou *odposlouchávání hovorů* na ulicích, v hostincích, v pouliční dráze a na jiných veřejných místech. Zde běží, jak tvrdí vedoucí činitelé M-O, o nejspontánnější projevy postojů. Nevýhodou však je, že nelze vybírat dotázané (v tomto případě „poslouchané“) a průzkumník je více méně odkázán na náhodu. Materiál takto získaný se ne-

hodí dosti dobře k statistickému zpracování.

Snaha M-O směřuje ke zjišťování vztahů mezi postojem a chováním. U některých druhů chování však nedochází k postojové přípravě, anebo je příprava příliš krátká. Těžko dotazem zjistit podklady pro předvídaní, jak se budou lidé chovat za letického útoku nebo při zaznění poplachového signálu. M-O tedy věnuje značnou část své činnosti *pozorování*, a nezřídka se snaží provádět a zaznamenávat výsledky pozorování kvantitativně.

Zvláštností M-O je síť dobrovolných spolupracovníků, kteří nejsou sice zvlášť cvičeni ani kvalifikováni, ale mají zájem o spolupráci s M-O, vedou pro ni *deníky* o tom, co sami viděli a pozorovali, řídíce se periodickými pokyny ústředí. Konají příležitostná pozorování o určité části svého prostředí. Vědí, že jejich materiál bude použit anonymně a proto jejich zprávy, jak se soudí, jsou prosty společenských ohledů, jsou psány upřímně a pravdivě. Tohoto materiálu se někdy používá k ilustrování postojů zjištěných jinou metodou. Dobrovolní spolupracovníci nepředstavují ovšem průřez společností, který by co do stáří, společenské třídy, pohlaví a bydliště byl obrazem celku. Jsou to lidé většinou nadprůměrného vzdělání a pocházejí ze středních vrstev. Dále představují skupinu lidí, kteří mají o M-O zájem, a to již představuje jistý výběrový princip. Tedy ani zde by statistické zpracování materiálu nemělo valné ceny.

Ve svých počátcích spoléhala M-O na materiál, nashromážděný necvičenými pozorovateli. Teprve pod vlivem kritiky Malinowského přenesla větší část úkolů na kvalifikované pozorovatele.

Tím jsou vyčerpány hlavní postupy M-O. Používá se jich v různých kombinacích, a výsledky jedné z nich doplňují výsledky druhé. Někdy jedna metoda bývá zkouškou správnosti druhé. Vždy se zdůrazňuje, že běží spíše o kvalitativní průzkum než o získání čísel absolutní platnosti. Snahou je odhadnout spíše hloubku, intenzitu a zabarvení postojů než jejich kvantitativní stránku.

Metody nezůstaly po celou dobu trvání M-O na téměř stupni. Je možno sledovat

vývoj názorů iniciátorů M-O na tento problém, například změnu v názorech na použití formálního dotazníku. Není ho vůbec použito při prvních průzkumech o alkoholismu *The Pub and the People*, a o koronovaci *May the Twelfth*.¹⁴ V pozdějších studiích se k formálnímu dotazníku sahá častěji a studie o bydlení (*People's Homes*) používá této metody skoro výhradně. Ve studii o porodnosti (*Britain and Her Birth Rate*) se však jednotlivé metody opět doplňují.

Protože zvláště na počátku zdůrazňovala M-O, že není ničím jiným než antropologii civilizovaného národa a že nechce použít jiných metod při studiu života v Anglii, než jakých se používá při výzkumu primitivních národů, odmítala brát za základ výzkumu reprezentativní výběr. „Nepovažujeme hostince ve Worktown za „typické“ o nic více, než prof. Malinowski považuje Trobriandské ostrovy za typické.“¹⁵ Později však upouští od této zaujatosti proti typičnosti v tom smyslu, že volí pro průzkum skupiny tak, aby bylo možno z výsledků do jistého stupně generalizovat.

Často se M-O vytýká, že volí výběry malého rozsahu. Pro předběžný průzkum nebo průzkum, jehož výsledek má být zkouškou správnosti, dostačuje jí často skupina několika desítek lidí. Avšak při studii o porodnosti bylo dotazu podrobeno 1000 žen a bylo použito i jiného rozsáhlého materiálu. Zdá se, že rovněž v tomto směru chce M-O vyhovět požadavkům výběrové statistiky, a že stále víc a víc si osvojuje právo na generalizaci svých výsledků.

Mnoho příkladů svědčí o značné metodologické pružnosti. V posledních studiích si M-O všímá názoru odborníků a srovnává je s postoji neodborné veřejnosti. Cituje z odborné literatury, všímá si činitelů působících na mínění a uvádí mínění do vztahu s prostředím.

Snaha věnovat hlavní pozornost kvalitativnímu studiu vedla M-O k pokusům osvětlit vztahy individua ke společnosti a k institucím podrobnými historiemi jednotlivých případů. V jedné studii o pracovní morálce (*War Factory*) zachycuje typy dělnic v menší venkovské továrně, popisuje jejich rodinné prostředí, život v továrně, jejich způsob práce a zábavy.

¹⁴ Průzkum o tom, co Angličané dělali v den korunovace krále Jiřího a královny Alžběty dne 12.

května 1937, a jak na tuto událost reagovali.

¹⁵ *The Pub and the People*. London 1943. Str. 10.

V jedné části studie o porodnosti srovnává životní historii matky velmi početné rodiny s osobnostmi jejich dospělých dcer. Snaží se najít klíč k otázce, proč dcery nemají a nechtějí mít tak početnou rodinu, jako měla jejich matka.

Průzkumem dospívá M-O k řadě zobecnění, jimiž doplňuje svou neúplnou teoretickou výzbroj. Jedním je poznatek o nejednotnosti veřejného mínění. Svými metodami nikdy nezjišťuje naprostou totožnost postojů. Zřídka zjišťuje, že přes 90% veřejnosti se vysloví shodně o otázce veřejného zájmu.

Další poznatek je tento: Rozdělí-li zkoumanou skupinu podle pohlaví, věku, regionálního hlediska, společenské třídy, vzdělání neb podobně, zjišťuje zpravidla, že rozložení postojů v těchto skupinách je odlišné. Muži zaujímají mnohdy postoje nejen kvalitativně odlišné od postojů žen, nýbrž postoje jsou i početně rozloženy odlišně od skupiny žen. Podobně rozdíl možno najít mezi postoji starých a mladých, venkovanů a obyvatel měst, kvalifikovaných a nekvalifikovaných dělníků.

Podobně jako kvalitativní stránka postojů, tak i jejich početní rozložení ve skupině podléhá změnám v čase. M-O odhaluje změny krátkodobé a dlouhodobé a odhaduje účinnost jednotlivých činitelů, kteří mají vliv na rozložení postojů.

Část kritiky obviňovala M-O na počátku její existence, že je zatížena „socialistickými předsudky“. Největší část průzkumů byla totiž věnována širokým vrstvám lidu. Postoje a chování lidu jsou zjišťovány bez sentimentality. M-O na mnoha příkladech nachází známky iracionality a nevědomosti veřejného mínění. „Obyčejní lidé jsou hluboce nevědomí ve věcech peněz, válečných financí a příbuzných otázek celého válečného hospodářství.“¹⁶ Nachází příklady pověry, víry v astrologii. Přesvědčuje se, jak jsou lidé málo informováni o poplachových signálech, o zneškodňování zápalných bomb, ačkoli vláda podnikla rozsáhlé propagační akce v těchto směrech. Chování lidí, ve srovnání s jejich vlastními názory, bývá nedůsledné. M-O zjišťuje, že lidé bývají neinformováni o skutečném stavu věcí, který kritizují, a projevují sklon ze všeobecnovat své vlastní osobní problémy.

Lidé často ani nerozumějí jazyku, kterým k nim mluví úřední propaganda. Lidé se klamali v předvídání brzkého konce války, v naději, že Londýn nebude bombardován. Nálada veřejnosti a její optimismus podléhá například takovým činitelům, jako je vypuštění protiletadlové balónové baráže.

Východisko z poznatků o nelogičnosti a iracionalitě veřejného mínění nachází M-O ve svém pojetí demokratického, inteligentního a předvídavého vedení. Lidé snadno upadají do ukvapeného nadšení, z něhož vede cesta k nedůvěře, cynismu a apatii. Aktivní a dynamické vedení má prostředky, jak těmto stavům předejít a jak je zneškodnit. Osvícené vůdcovství potřebuje demokracii především, protože klade větší váhu na přesvědčování než na donucení. Pro demokracii ve válce má však úspěšné vedení životní důležitost.

Prostředkem takového demokratického moderního vedení je výchova a propaganda. Studium účinnosti britské vládní propagandy tvoří velkou část průzkumů M-O. Tato vytýká vnitřní britské propagandě, že nebere zřetel na intelektuální úroveň těch, na něž se obrací. Vytýká propagandě, že zapomíná, že jedna čtvrtina obyvatelstva nečte denní tisk, že více než polovina Britů věří aspoň poněkud astrologii, že velká část voličů nezná jméno svého zástupce ve sněmovně. Ministerstvo nekoná průzkum veřejného mínění, než počne své velmi nákladné propagační kampaně. Nepřesvědčuje se ani o výsledcích, jakmile jednou je kampaň skončena.

Svou kritiku vládní propagandy dokládá M-O rozsáhlým materiálem, který nashromáždila svými metodami. Z této kritiky vyplývá i zhodnocení vlastní činnosti. Praktické zaměření M-O vyplývá z četných statí a poznámek. Chce být:

1. měřicím aparátém davového myšlení a nálad,

2. nástrojem rozboru veřejného mínění, bez jehož výzkumu se propaganda moderního státu neobejde,

3. kontrolním prostředkem účinnosti jednotlivých zdrojů propagandy, jako tisku, filmu, rozhlasu apod.

M-O tvrdí, že materiál, který poskytuje, nelze získat podstatně odlišnými cestami,

než jsou ty, jichž sama používá. Poskytuje materiál, který dosud nebyl k dispozici. Popřít nebo vyvrátit platnost jejího materiálu je prý možno jen použitím týchž metod, ev. po patřičném jejich zdokonalení.

Závěr

Obě varianty průzkumu veřejného mínění jsou zde charakterizovány z hlediska metodiky a pracovní techniky. Obě mají společné znaky. Četná pojítka jsou u obou s životem a praxí novinářskou, propagační, politickou, hospodářskou, ale také zdravotnickou, a s kulturním životem vůbec. Obě varianty podceňují historickou metodu, u obou převládá empirie a snaha co nej-přesněji popsat současnou skutečnost. U obou je nedůvěra ke spekulativnímu myšlení o hromadných společenských jevech. Obě používají rozhovorů s občany a vycházejí z předpokladu, že při studiu veřejného mínění nelze zanedbat zjišťování mínění jednotlivých občanů. A jsou tu další společné rysy, používání předběžného průzkumu atd.

Pozorujeme však i mnoho rozdílů. M-O vychází z kulturní antropologie, Gallup spíše ze sociální psychologie. M-O podceňuje statistiku, u Gallupa je výběrová statistika a kvantifikace vůbec hlavní součástí koncepce. M-O používá několika technik, Gallup převážně interview.

M-O zůstala omezena, až na některé výjimky, na Anglii, Gallupova varianta se z USA rozšířila do mnoha zemí. M-O charakterizuje snaha o podrobný a všestranný rozbor (o zkoumaných otázkách publikuje knihy), pro Gallupovu variantu je příznačné úsilí o rychlé zpravodajství o měnících se stavech veřejného mínění. O Gallupově variantě je publikováno mnohem víc teoretických a metodologických studií než o M-O.

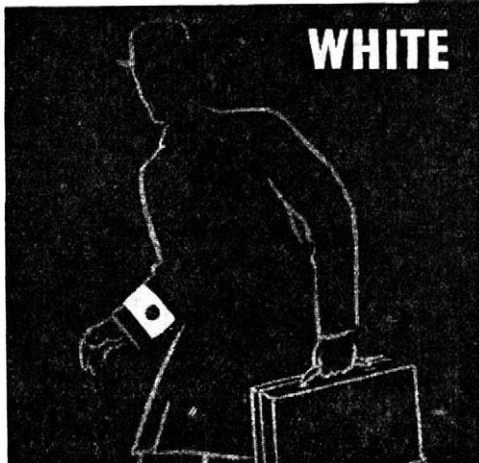
Pracovníci ÚVVM se domnívali, že tvořící se socialistická koncepce výzkumu veřejného mínění bude nově filosoficky zdůvodněna, ale že v oblasti metody a techniky bude moci s užitekem čerpat z obou variant.

*

Mass-Observation věnovala za války velkou pozornost státní vnitřní propagandě a soustavně ji kritizovala. V zimě 1940-41 byla ve

When walking after dark to-night

For safety's sake wear something

For the pedestrian

Remember that when you can see the motorist the motorist probably can't see you. So wear or carry something white or luminous.

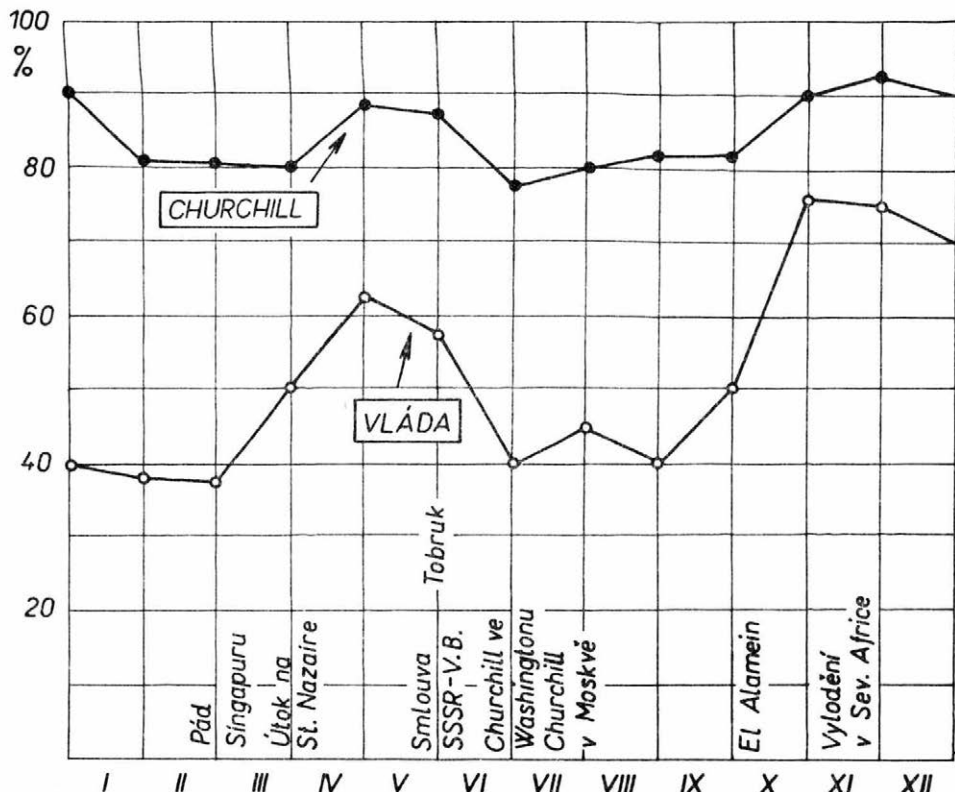
For the motorist

Remember you are in charge of a weapon that can kill. Be careful — be considerate.

THERE WERE 1,146 ROAD DEATHS LAST MONTH—MOST OF THEM AVOIDABLE

Velké Británii organizována široká kampaň, která vyzývala obyvatele, aby při zatemnění nosili něco bílého, například bílou pásku na paži. Bílý předmět měl v zatemnění upozornit motoristy na chodce. M-O soustavně počítala na témže místě a v téže době chodce, kteří výzvy, v tisku často opakované, uposlechli. M-O takto zjistila, že výzvy uposlechlo jen jedno promile chodců. — Jiný příklad poskytuje opakovaný průzkum, kolik občanů poslouchá výzvy státní propagandy, aby občané s sebou nosili plynovou masku. V září 1939 nosilo masku 75% Britů. Toto procento pak prudce klesalo a v březnu 1940 nenosil s sebou plynovou masku prakticky nikdo. Pak začalo procento stoupat a v červnu 1940, v době pádu Francie, nosilo plynovou masku 30% Britů. V pozdější době procento kolísalo mezi 10 a 30%. Poslední výsledky uveřejnila M-O pro měsíc srpen 1941 (10%).

Popularita Churchilla a britské vlády v r. 1942

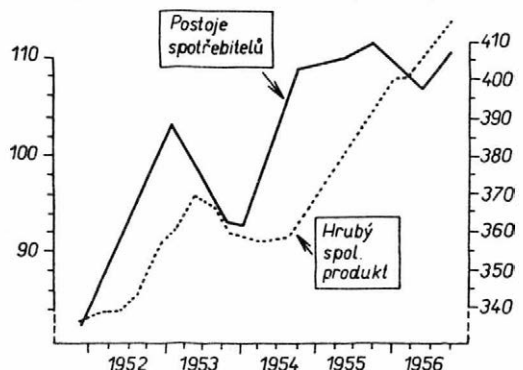
Část z grafu Britského ústavu pro výzkum veřejného mínění (BIPO)

Část grafu, který uveřejnil časopis Veřejné mínění, 1946, č. 2, str. 16. Graf byl převzat z materiálů BIPO. Otázky periodicky kladené Britům za války, zněly: „Souhlasíte vcelku s panem Churchilllem jako ministerským předsedou nebo nesushlasíte?“ – „Jste vcelku spokojen nebo nespokojen s tím, jak vláda vede válku?“

Postoje spotřebitelů a hrubý národní produkt — GNP (USA)

Postoje spotřebitelů,
index (XI–XII 1952 = 100)

GNP
(miliardy dolarů)

Po druhé světové válce začaly provádět některé instituce (Survey Research Center, Dept. of Commerce aj.) systematické průzkumy postojů spotřebitelů. Občanům jsou kladeny otázky jako tyto:

„Zajímáme se, jak se lidem daří v dnešní době finančně. Řekl byste, že se vám a vaší rodině daří finančně ve srovnání s dobou před rokem lépe nebo hůře?“ – „Pokud jde o ceny potřeb pro domácnost a oděv, co očekáváte, že se stane během asi příštího roku – že ceny zůstanou, jaké jsou, nebo že stoupnou nebo klesnou?“ Atp. – Křivka v grafu „Postoje spotřebitelů“ je konstruována z výsledků průzkumu periodicky opakovaného. Druhá křivka je konstruována z úředních statistických podkladů. Cílem tohoto postupu je zjistit, do jaké míry má postojová křivka předpovědní hodnotu, což znamená, do jaké míry tvar a zejména zlomy postojové křivky odpovídají tvaru a zlomům křivky konstruované z objektivních údajů. Výzkumné organizace nashromáždily množství empirických údajů o tom, v jaké míře mohou postoje obyvatelstva signalizovat změny v průmyslovém cyklu. Data pro konstrukci postojových křivek jsou známa až o rok dříve než data oficiálních statistik.

Literatura

- K první části článku:
Veřejné mínění. List Čs. ústavu pro výzkum veřejného mínění. Roč. I a roč. II (neúplný), 1946–1948.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *Nevědomost zabíjí. Úmrtnost kojenců v zrcadle veřejného mínění.* Knižnice Veřejné mínění č. 1. Praha, Svět v obrazech 1947.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *Veřejnost o Bafovi. Národní podnik Bafa v zrcadle veřejného mínění.* Knižnice Veřejné mínění č. 2. Praha, Orbis 1947.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *Za hlasem lidu. Rok výzkumu veřejného mínění.* Československé epistoly č. 2. Praha, Orbis 1947.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *What's Your Opinion? A Year's Survey of Public Opinion in Czechoslovakia.* Praha, Orbis 1947.
- Všeobecné pokyny. List spolupracovníkům č. 1.* Čs. ÚVVM 1946.
- Přímý dotaz. List spolupracovníkům č. 2.* Čs. ÚVVM 1947.
- Dotazový úkol. List spolupracovníkům č. 3.* Čs. ÚVVM 1947.
- Adamec Č., Viden I.: *Polls Come to Czechoslovakia.* Public Opinion Quarterly. Vol. XI, 1947, str. 548–552.
- K druhé části (Gallupova varianta):
 Allport F.H.: *Toward a Science of Public Opinion*, POQ, I 1937, 7–23.
- Adamec Č.: *Předvídání voleb a výzkum veřejného mínění.* Sociologická revue, XV, 1949, 8–16.
- Blankenship A.B.: *Consumer and Opinion Research.* New York and London, Harper and Brothers 1943.
- Blankenship A.B. etc.: *How to Conduct Consumer and Opinion Research. The Sampling Survey in Operation.* N. York and London, Harper and Brothers, 1946.
- Bingham W.V.D., Moore B.V.: *How to Interview.* N. York and London, Harper and Brothers. Third Revised Edition. 1941.
- Brown T.H.: *Use of Statistical Techniques in Certain Problems of Market Research.* Boston, Harvard University 1935.
- Cantril H. etc.: *Gauging Public Opinion.* Princeton, Princeton University Press 1947.
- Dodd S.C.: *Standards for Surveying Agencies.* POQ, XI, 1947, str. 115–130.
- Gallup G., Rae S.F.: *The Pulse of Democracy. The Public-Opinion Poll and How It Works.* N. York, Simon and Schuster 1940.
- Gallup G.: *Průvodce po výzkumu veřejného mínění.* Překlad, úvod, doslov a poznámky: dr. Č. Adamec. Praha, Orbis 1948.
- Gallup G.: *Accuracy of Modern Polling Techniques in Making Election Forecasts.* Based upon a Paper Read before American Statistical Association, 1948.
- Hansen M.H.: *Sampling Human Populations.* A Paper Prepared for Presentation at the International Statistical Conference, 1947.
- Kornhauser A.: *Are Public Opinion Polls Fair to Organized Labor?* POQ, X, 1946, str. 484–500.
- Lazarsfeld P.F.: *The Controversy over Detailed Interviews – An Offer for Negotiation.* POQ, VIII, 1944, str. 36–60.
- Lazarsfeld P.F., Berelson B., Gaudet H.: *The People's Choice.* N. York, Duell, Sloan and Pearce 1944.
- Link H.C.: *How Many Interviews are Necessary for Results of a Certain Accuracy.* J. Appl. Psychology, 1937, str. 1–17.
- Link H.C., Freiberg A.D.: *The Problem of Validity vs. Reliability in Public Opinion Polls.* POQ, VI, 1942, str. 87–98.
- Link H.C.: *Some Milestones in Public Opinion Research.* POQ, XI, 1947, str. 198–212.
- McNemar Qu.: *General Review and Summary of Opinion-Attitude Methodology.* Psychological Bulletin, 1946, str. 289–374.
- Radvanyi L.: *Problems of International Opinion Surveys.* International J. of Opinion and Attitude Research, I, 2, 1947, str. 30 až 51.
- Results of Hungarian Public Opinion Research.* Hungarian News Agency. Budapest 1947.
- Snedecor G.W.: *Design of Sampling Experiments in the Social Sciences.* J. Farm. Economics, XXI, 4, 1939, str. 846–855.
- Stephan F.F.: *Practical Problems of Sampling Procedures.* American Sociological Review, I, 4, 1936, str. 569–580.
- Stoetzel J.: *Les sondages d'opinion publique.* Paris, Studio Raber – Collection Archimède 1948.
- Wilks S.S.: *Confidence Limits and Critical Differences between Percentages.* POQ, IV, 1940, str. 332–338.
- Časopisy:
Public Opinion Quarterly. School of Public Affairs. Princeton.
International Journal of Opinion and Attitudes Research. National University of Mexico.
Opinion News. National Opinion Research Center. University of Denver.
Sondages. Institut Français d'Opinion Publique. Paris.
Sondages de l'opinion publique française. Services de sondages et de statistique. Paris.
L'information sociale et économique par la méthode des sondages. Institut universitaire d'information sociale et économique. Bruxelles.
- K třetí části (Varianta Mass-Observation):
 Madge C., Harrison T.: *Mass-Observation.* London, Muller 1937.
 May the Twelfth, London, Faber and Faber 1937.
 Madge C., Harrison T.: *The First Year's Work.* London, Lindsay and Drummond 1938.
 Madge C., Harrison T.: *Britain.* Paulton-London, Penguin 1939.
 Harrison T., Madge C.: *War Begins at Home.* London, Chatto and Windus 1940.

- Clothes Rationing Survey.* London, A.S.G. 1941.
- Home Propaganda.* London, A.S.G. 1941.
- People in Production. A Report Prepared into British War Production.* London, J. Murray 1942.
- The Pub and the People. A Worktown Study by Mass-Observation.* London, V. Gollancz 1943.
- An Enquiry into People's Homes. A Report Prepared by Mass-Observation for the A.S.G.* London, J. Murray 1943.
- War Factory. A Report by Mass-Observation.* London, V. Gollancz 1943.
- The Journey Home. A Report Prepared by Mass-Observation.* London, J. Murray 1944.
- Puzzled People. Prepared for the Ethical Union by Mass-Observation.* London, V. Gollancz 1947.
- Ferraby J.G.: *The Limitation of Statistics in the Field of Public Opinion Research.* Manchester Statistical Society 1943.
- Ferraby J.G.: *Planning a Mass-Observation Investigation.* The Am. J. of Sociology. LI, 1945, str. 1-6.
- Britain and Her Birth-Rate. A Report Prepared by M-O for the A.S.G.* London, J. Murray 1945.

Příspěvek k řešení problému sociálního zrání mladého člověka v pracovní sféře

(Metodické zkušenosti z dosavadních výzkumů)

FRANTIŠEK KAHUDA

Ministerstvo školství a kultury

Úsek marxistické sociologie mládeže není dosud uceleně zpracován a rovněž o předmětu sociologie mládeže a o jejím zařazení do systému sociologických věd není zatím v socialistických zemích jednotného názoru. Právě tak i složité problémy sociálního vyzrání mladého člověka až do jeho konečné společenské zralosti jsou dosud zcela neprobádány. Proto testování sociální zralosti a vymezení sociologického věku mladého člověka považuji za jeden z nejdůležitějších úkolů marxistické sociologie mládeže. Těmito otázkami jsem se zabýval na jiných místech.¹⁾

Tato studie si klade za úkol informovat o některých výsledcích dílčího testování sociálního zrání mladého člověka v pracovní sféře dnešní socialistické společnosti a o metodických zkušenostech při tom získaných. Jsem si vědom, že jde toliko o první zkušenosti, z nichž — jak ani jinak za dnešního stavu sociologických výzkumů u nás být nemůže — nelze ještě vyvozovat závěry, které by měly plnou validitu. Teprve další výzkumy a vědecké práce tohoto druhu a diskuse o nich mohou platně přispět k rozvoji celé marxistické sociologie mládeže.

* * *

Lidé socialistické epochy jsou v dnešní etapě socialistického rozvoje společnosti stále ještě posuzováni především podle vztahu k práci. Proto je v této studii hlavním a v podstatě jediným kritériem či předmětem testování sociální zralosti, kterým se budeme zabývat, poměr materiálních a morálních stimulů určitého druhu mladých lidí v jejich vztahu k práci. Složitý proces sociálního zrání tím zajisté není vyčerpán; k tomu bude třeba řady konkrétních a fundovaných sociologických, psychologických, biologických a ekonomických výzkumů, jejichž shrnutím, utříděním a filoso-

fickým zhodnocením je teprve možno dospět ke komplexnímu pohledu na tento široký sociální jev.

Testováním sociálního zrání mladého člověka rozumíme odhalování a ověřování vývojových změn v chování a postojích, jež je schopen vůči zvolenému (danému) stimulu zaujmout mladý člověk v určitém věku jeho přípravy na život. Testování může být zpravidla zaměřeno jen na poměrně úzce vymezený okruh konkrétních a pro výzkum pokud možno izolovaných problémů; jinak se pro složitost vztahů člověka ke společnosti stane sociologický výzkum každé takové otázky málo přehledným. I v sociologickém bádání je třeba pracovat metodou postupné aproximace vyslovených hypotéz; proto tato studie se zaměřuje jen na některé dílčí aspekty postojů a chování mladých lidí v pracovní sféře.

V procesu sociálního zrání socialistického mladého člověka vystupují v jeho jednání a chování vedle sebe oba zájmové motivy: materiální i morální; na jejich rovnováze a vzájemném sepětí podstatně závisí úspěch budování socialistické společnosti. „I když hmotný zájem existuje jako objektivní prvek socialistické ekonomiky, a je na něm založeno rozdělování podle práce, stává se jednoznačně socialistickým prvkem v nedílné jednotě se socialistickým uvědoměním, s plným chápáním zájmů a potřeb socialistické společnosti.“²⁾

Sociální zrání mladého člověka mělo by tedy být tak řízeno a ovlivňováno uvědoměnou iniciativní činností pracujících (máme-li na mysli roviny uvědomělého a záměrného působení ze strany institucionálního vědomí), aby na výsledné hranici sociální zralosti člověka šlo v hromadném sociálním měřítku (průměru) již o *vyvážený* vztah, o *jednotné* působení hmotných a morálních stimulů ve vztahu mladých lidí ke společnosti, čili aby indi-

¹⁾ Kahuda, F.: *Problémy marxistické sociologie mládeže*. Výchovný poradce, Praha 1965, seš. 3, str. 1. — Kahuda, F.: *Sociologický věk dětí a mládeže v základech pedagogické sociologie*, Komenský, Praha 1965, seš. 4, str. 193.

²⁾ Hendrych, J.: *Pracovat leninsky — přísně vědecky, s nehasnoucím revolučním elánem*. Projev na slavnostním večeru k 95. výročí narození V. I. Lenina. Rudé právo 22. dubna 1965.

viduální aktivita mladých lidí byla uvědomě-
lou převahou rozhodujících morálních motivů
již plně socialistická.

Sociologický výzkum zjišťující odezvy, tj.
postoje (atitudy) a chování mladých pracujících
se zřetelem na nové ekonomické podněty
(stimuly) měl by být u nás v potřebném
rozsahu rozvíjen právě nyní, kdy zavádíme
novou soustavu řízení průmyslu, a v časové
řadě opakován, abychom postupně postihli
celou vývojovou křivku sociálního zrání mla-
dého člověka v nové soustavě řízení celého
národního hospodářství.

Sociologickým výzkumům tohoto druhu se
nyní věnuje v socialistických zemích zvýšená
pozornost. Tak např. sociologická laboratoř
Leningradské university zveřejnila výsledky
výzkumu 2665 mladých leningradských děl-
níků ve věku do 30 let z 25 závodů, předsta-
vujících nejtypičtější odvětví leningradského
průmyslu. Nejkonkrétnějším momentem vzta-
hu k práci v jeho subjektivním aspektu je
podle autorů této studie³⁾ *stupeň spokojenosti*
mladých dělníků s prací. V intervalu < -1 ;
 $+1 >$ hodnot -1 ; $-0,5$; 0 ; $+0,5$; $+1$ udávajících
intenzitu zkoumaného znaku (s prací zce-
la nespokojen; více nespokojen než spokojen;
práce je mu lhostejná; více spokojen než ne-
spokojen; s prací zcela spokojen) je index
významnosti tohoto jevu vyjádřen hodnotou
 $+0,16$, udávající aritmetický průměr hodnot
zkoumaného znaku, přičemž Zdravomyslov
a Jadov zdůrazňují, že na 1. místo na škále
motivů spokojenosti s prací vystupuje její
náplň, tj. její *obsah* a *zajímavost*, a to s inde-
xem významnosti $0,72$, a teprve na 2. místě je
výdělek s indexem významnosti $0,61$; na 3. mís-
tě pak se jako motivace spokojenosti s prací
objevuje možnost zvýšení kvalifikace, a to
s indexem $0,58$.

Oblast zájmů leningradských dělníků —
zdůrazňují autoři — není tedy jen ve sféře
jejich potřeb (tj. výdělku a možnosti rozvinutí
osobnosti v pracovní činnosti s perspektivou
dalšího zvýšení kvalifikace), ale i ve sféře
výroby samé, což svědčí o novém, tj. socialisti-
ckém obsahu pracovního zainteresovanosti,
v níž materiální a morální motivy existují již
v jednotě. Je však třeba litovat, že autoři
setrvávají toliko na číselném určení jednotli-

vých indexů významnosti (tj. průměrů hodnot
zkoumaných znaků) a nezmiňují se ani o ab-
solutní, ani o relativní variabilitě získaných
údajů, takže uvedená interpretace výsledků
jejich výzkumu postrádá jakoukoliv před-
stavu o hodnotě, validitě a spolehlivosti
(reliabilitě) uvedených závěrů.

V Československu nebyla zatím publiko-
vána žádná práce podobného druhu. Při zpra-
cování ankety o vztahu mladých lidí k práci,
kterou v lednu 1965 vypsal Mladá fronta
a již se zúčastnilo 1587 respondentů (965 mu-
žů a 622 žen), se však rovněž objevily některé
obdobné zajímavosti, jichž si nyní povšim-
neme.⁴⁾

Zkušenosti ukázaly, že pro příští výzkumy
totožného druhu bude třeba anketu pečlivěji při-
pravit, ať pokud jde o její koncepci, o jedno-
značnost formulace otázek, tak pokud jde
o volbu odpovědí respondentů, které by umo-
žnily užít při kvantifikaci přesnějšího ohrani-
čení jednotlivých stupňů. Právě tak bude po-
třebné zajistit, aby v příštích výzkumech šlo
již o náhodný a reprezentativní výběr respon-
dentů ze základního souboru celé populace
naší mládeže; základní soubor bude ovšem
třeba pro tento účel přesně definovat (expo-
novat). Soubor mladých lidí, kteří se zúčast-
nili ankety, není totiž reprezentativním sou-
bohem celé naší mládeže; můžeme jej nejvýše
považovat za výběr té *části* naší mládeže,
která se o otázky uvedené v anketě zajímá,
tedy mládeže v tomto směru aktivní, přičemž
v naší anketě nejde ani v tomto směru o výběr
náhodný. Toho si musíme být vědomi při
interpretaci výsledků z ankety získaných,
jak na to ještě v souvislosti s reprezentativ-
ností výběru a validizací výsledků poukáží.
Avšak přes tyto metodické nedostatky v uspo-
řádání a vyhlášení ankety poskytlo její zpra-
cování v rámci dovolené přesnosti výsledky,
které je účelné uveřejnit jako první dílčí pří-
spěvek k poznávání společenských aspektů
spojených se sociálním zráním mládeže
a zvláště též pro jejich shodu s výsledky ob-
dobných výzkumů v SSSR a NDR i pro meto-
dické poučení; výsledky mimoto dovolují vy-
slovit některé hypotézy, jimž budeme v příš-
tích výzkumech věnovat zvýšenou pozornost.

Pokud jde o věkově rozdělení respondentů,

³⁾ Zdravomyslov, A. G. — Jadov, V. A.: *Opyt konkretnovo issledovanija otnošenija k trudu*. Voprosy filozofii, Moskva 1964, seš. 4, str. 72.

⁴⁾ *Anketa o vztahu k práci*. Mladá fronta 16. ledna 1965, str. 3. *Poznámka*: Při kontrole správnosti vyplnění všech otázek ankety bylo zjištěno, že 45 anketových listků vyplněných muži a 31 anketových listků vyplněných ženami je nutno vyřadit pro neúplné či nesprávné vyplnění ankety; přihlásilo se tedy do ankety celkem 1663 respondentů, což svědčí o poměrně dobrém zájmu naší mládeže o tyto otázky.

bylo zvoleno rozvržení na 4 věkové skupiny, které se projevilo takto:

Tab. 1

Věk. skup.	Sledovaný rozsah	Pohlaví		Celkem
		Muži	Ženy	
I	15—18 let	57	50	107
II	19—24 let	304	375	679
III	25—30 let	365	137	502
IV	31 a více let	239	60	299
		965	622	1587

Ankety se zúčastnili *mladí lidé všech hlavních kategorií povolání* v tomto složení:

Tab. 2

	Povolání	Pohlaví		Celkem
		Muži	Ženy	
1.	dělník, dělnice	332	67	399
2.	zemědělec, pracovníce v zemědělství	17	25	42
3.	příslušník pracující inteligence	404	193	597
4.	úředník, úřednice	87	242	329
5.	zaměstnanec	125	95	220
		965	622	1587

Pokud jde o další osobní data, je soubor respondentů složen ze 718 svobodných (390 mužů a 328 žen) a 869 ženatých či vdaných (575 mužů a 294 žen) mladých lidí s tímto počtem dětí:

Tab. 3

Počet dětí	Pohlaví respondentů		Celkem
	Muži	Ženy	
0	498	403	901
1	243	131	374
2	183	76	259
3—4	39	12	51
5 a více	2	0	2
	965	622	1587

Případá tedy v průměru na jednoho ženatého respondenta nebo na jednu vdanou respondentku toliko jedno dítě, což je vzhledem k uvažovanému věku respondentů a k frekvenci jejich věkových skupin stav pro naši populaci málo vyhovující.

* * *

Na stejnou kvalitativní otázku jako v uvedeném sovětském výzkumu „*Jsi v práci spokojen?*“ odpovídali respondenti ankety *stupňovatelnými* odpověďmi „ano“, „ne“, „částečně“, jejichž frekvencím f_i lze přiřadit stupnici kvantifikovaných hodnot x_i intenzity zkoumaného znaku v odpovídajícím pořadí +1; 0; +0.5.

Předpokládáme, že v základním souboru *veškeré* naši mládeže o uvedeném věkovém rozpětí (tj. věkové skupiny I až IV dohromady) má zkoumaný sociální jev normální (Gaussovo) rozložení; pak při 68 % koeficientu spolehlivosti získaných výsledků obdržíme pro *indexy spokojenosti s prací* (tj. pro odhad průměrů X zkoumaných znaků v základním souboru) *interval spolehlivosti* ve tvaru

$$I = \bar{x} \pm s_x,$$

kde s_x je standardní chyba výběrových průměrů $\bar{x}$, která je pro n nepříliš veliké dána výrazem

$$s_x = \frac{s_x}{\sqrt{n-1}},$$

přičemž s_x je standardní odchylka provedeného výběru a n je rozsah výběru⁵⁾. Přitom je dále

$$\bar{x} \pm s_x \text{ a } s_x = \sqrt{\frac{\sum f_i x_i^2}{n} - \bar{x}^2};$$

výsledky jsou obsaženy v tabulce 4 (poslední desetinná místa jsou zaokrouhlena).

Je tedy patrné, že v intervalech 68 % spolehlivosti pro indexy spokojenosti I jsou již desetiny v průměrných hodnotách statisticky významné, takže ve všech třech výběrech (muži, ženy, celkem) je index spokojenosti s prací v intervalu $< 0; 1 >$ dán hodnotou $I = 0,6$; spokojenost s prací je tedy u těch mladých lidí, kteří se zúčastnili ankety, velkou dobrou. Přitom však absolutní variabilita je ve všech třech jednotlivých výběrech dosti značná, takže spolehlivost dosahuje to-

⁵⁾ Kahuda, F.: *Výzkumné metody v sociologii. Teorie a praxe sociologických výzkumů*. Učební texty vysokých škol — VŠE Praha 1965, str. 122, 128, 130, 232 a 331.

Tab. 4

A. Celý věkový soubor (skupiny I až IV dohromady)		Frekvence f_i zkoumaného znaku		
Druh odpovědi	Hodnoty znaku x_i	Muži	Ženy	Celkem
Ano	1	341	246	587
Ne	0	180	94	274
Částečně	0,5	444	282	726
Počet respondentů $n = \sum f_i$		965	622	1587
Standardní odchylky s_x		$s_{xM} = 0,358$	$s_{xZ} = 0,349$	$s_{xC} = 0,354$
Indexy I spokojenosti s prací		$I_M = 0,583 \pm 0,012$	$I_Z = 0,622 \pm 0,014$	$I_C = 0,599 \pm 0,009$

liko 68 % (např. pro celkový výběr je interval spolehlivosti $\bar{x}_c \pm s_{x_c} = 0,6 \pm 0,4 = 0,2$ až 1,0, který při zvoleném intervalu kvantifikovaných údajů $< 0; 1 >$ pokrývá rozsah téměř celého intervalu); přitom i relativní variabilita

$v_x = \frac{s_x}{\bar{x}}$ je velmi značná ($v_{xM} = 61$ %, $v_{xZ} = 56$ %, $v_{xC} = 59$ %), mínění respondentů jsou tedy také v důsledku uvedených nedostatků ankety málo vyhraněná, značně neujasněná, takže jednotlivá pozorování (odpovědi) se od sebe dosti liší. Stojí za povšimnutí, že postoje žen jsou vyhraněnější a ve srovnání s muži příznivější. Protože i variační koeficient výběrových průměrů čili výběrový

koeficient variability $\frac{s_{\bar{x}}}{\bar{x}}$ je dosti značný (přibližně 0,02, ač by měl být 0,01 nebo 0,005), není získaný rozsah jednotlivých výběrů výhodný pro nahrazení základního souboru příslušným výběrem. Co však dovoluje alespoň přibližně odhadnout, a to je pro další výzkumy tohoto druhu velmi důležité, je *standardní odchylka zkoumaného jevu* s_x v základním souboru; její bodový odhad obecně pro velké počty členů N základního souboru (teoreticky pro $N \rightarrow \infty$) je dán výrazem

$$s_x \doteq s_{\bar{x}} \sqrt{n}$$

To znamená, že standardní odchylky výběrových průměrů v předcházející tabulce uvedené jsou úměrné směrodatným odchylkám zkoumaných jevů v základním souboru; v intervalu $< 0; 1 >$ pak je $s_{xM} = 0,373$; $s_{xZ} = 0,349$; $s_{xC} = 0,359$.

Tohoto výsledku můžeme nyní použít k zodpovězení otázky, jaký by musel být rozsah prostého náhodného výběru, aby byla zajištěna 95% spolehlivost výběrem získaných výsledků při daném rozptylu σ_x^2 a známém variačním koeficientu $V_x = \frac{\sigma_x}{\bar{x}}$ základního souboru. Ten je dán výrazem

$$n = \frac{t_p^2}{\delta^2} \cdot V_x^2 = \text{konst. } V_x^2,$$

kde pro 95% spolehlivost je spolehlivostní součinitel $t_p = 1,96^6$ a $\delta = 0,02$, jestliže je stanoveno, že se dovolují pouze chyby menší než 2 % zjišťované hodnoty. Pak je $\text{konst} = 9605$ a hledané rozsahy výběru jsou tyto ($V_{xM} = 0,640$; $V_{xZ} = 0,561$; $V_{xC} = 0,599$):

$n_M = 3938$ respondentů,

$n_Z = 3026$ respondentů,

$n_C = 3448$ respondentů.

Jestliže obráceným postupem zjistíme, jaké chyby dovolují dané počty respondentů naší ankety, obdržíme ze vztahu $\delta = \frac{t_p}{\sqrt{n}} \cdot V_x$ pro 95% spolehlivost výsledků $\delta_M = 4$ %, $\delta_Z = 4$ %, $\delta_C = 3$ %, což opět svědčí o malé přesnosti údajů respondentů ankety.

Zcela obdobné výsledky poskytuje anketa při rozboru odpovědí na další otázku: „*Dal bys přednost zajímavé, ale hůře placené práci před nezajímavou, ale lépe placenou?*“ Respondenti odpovídali na tuto otázku obdobně „ano“, „ne“, „nejsem rozhodnut“; pro srovnatelnost získaných odpovědí zachováme nejenom délku intervalu, ale i příslušné stupně

⁶⁾ Janko, J.: *Statistické tabulky*. Praha 1958, tab. 8, str. 126.

kvantifikovaných údajů a jako u předcházející otázky existenci zkoumaného jevu přiřadíme hodnotu „+1“, neexistenci tohoto jevu vy-
stihneme hodnotou „0“ a nerozhodný stav opět vyjádříme mezistupněm „+0,5“. Vý-
sledné hodnoty a indexy „uvědomělosti“
respondentů poskytuje nyní tabulka 5
(poslední desetinná místa jsou opět zaokrouh-
lena):

Tab. 5

A. Celý věkový soubor (skupiny I až IV dohromady)		Frekvence f_i zkoumaného znaku		
Druh odpovědi	Hodnoty znaku x_i	Muži	Ženy	Celkem
Ano	1	451	350	801
Ne	0	311	116	427
Nejsem rozhodnut	0,5	203	156	359
Počet respondentů $n = \sum f_i$		965	622	1587
Standardní odchylky s_x		$s_{xM} = 0,438$	$s_{xZ} = 0,390$	$s_{xC} = 0,423$
Indexy I „uvědomělosti“ respondentů		$I_M = 0,573 \pm 0,014$	$I_Z = 0,688 \pm 0,016$	$I_C = 0,618 \pm 0,011$

Hodnoty charakteristik (parametrů) jed-
notlivých výběrů jsou zcela obdobné charak-
teristikám první otázky, takže spolehlivost
získaných výsledků je i nyní opět jen 68 %.
Zjednodušíme-li se zřetelem k dřívějším vý-
sledkům bodový odhad relativní variability
na tvar

$$V_X = \frac{\sigma_x}{\bar{x}} \doteq \frac{s_x}{\bar{x}} = v_x,$$

bylo by třeba pro 95% spolehlivost výsledků
při chybách menších než 2 % zjišťované hod-
noty dosáhnout těchto rozsahů výběru:

$$\begin{aligned} n_M &= 5609 \text{ respondentů,} \\ n_Z &= 3083 \text{ respondentů,} \\ n_C &= 4495 \text{ respondentů.} \end{aligned}$$

I v této druhé otázce ankety, která by
mohla být považována za jeden z ukazatelů
„uvědomělosti“ mladých lidí, jejíž index není
nepříznivý, jsou muži opět méně „uvědomělí“,
méně vyhranění i méně přesní než ženy. Ne-
dostatkem ankety však je, že nebylo blíže sta-
noveno nebo jinou výzkumnou technikou
ověřeno, jak interpretují respondenti „zají-
mavost“ práce; při příštích výzkumech bude
správné provést validizaci této otázky.

Co nás však zajímá, není ani tak absolutní
hodnota indexů spokojenosti s prací a indexů
„uvědomělosti“ mladých lidí, ale časový vývoj

hodnot těchto indexů se zřetelem k věkovým
skupinám respondentů, jak byly uvedeny;
jde totiž o to, zjistit, jaká je vývojová řada
hodnot obou indexů, abychom tím přispěli
k řešení otázky *sociálního zdraví mladého člo-
věka* v dnešním Československu.

Protože u obou otázek bylo prokázáno, že
již desetiny příslušných indexů jsou statis-
tický významné (signifikantní), můžeme pou-

hým srovnáním velikosti dílčích průměrů,
popřípadě i jen úhrnů $\sum f_i x_i$ jednotlivých vý-
běrů, stanovit pořadí vystihující vývojovou
řadu (trend) příslušného znaku. Přitom bude
účelné zvolit nyní takový interval kvantifi-
kovaných údajů zkoumaného znaku, aby
některé výsledky mohly být srovnány s uve-
denými již výsledky sovětských výzkumů.³⁾

Jsem si ovšem plně vědom, že toto srovnání
může být jen velmi hrubé a do určité míry
formální, protože sovětská anketa byla při-
pravena a zpracována tak, aby výsledky byly
pro leningradskou mládež průmyslových zá-
vodů reprezentativní, zatímco v naší anketě
tyto podmínky splněny nejsou, nehledě na to,
že naší ankety se zúčastnili mladí lidé všech
hlavních kategorií povolání (viz tab. 2). Pro-
tože však přesto může být srovnání zajímavé,
převědme nyní lineární transformací $y_i =$
 $= 2x_i - 1$ kvantifikované hodnoty $x_i = 0;$
 $+0,5; +1$ našeho průzkumu v intervalu
 $< 0; 1 >$ na stupňované intenzity, tj. hod-
noty $y_i = -1; 0; +1$ téhož znaku v inter-
valu kvantifikovaných údajů $< -1; +1 >$,
jenž byl zvolen v sovětském výzkumu. Pak
pro výběrové průměry, udávající příslušné
indexy významnosti zkoumaných znaků,
platí vztah

$$\bar{y} = 2\bar{x} - 1$$

a standardní odchylky těchto hodnot v dvakrát delším intervalu jsou pochopitelně dvojnásobné, čili

$$s_y = 2s_x; \quad s_{\bar{y}} = 2s_{\bar{x}},$$

tj. pro rozptyly (variance) téhož výběru platí vztah

$$s_y^2 = \text{var } y = 4s_x^2 = 4 \text{ var } x.$$

Pro první otázku „*Jsi v práci spokojen?*“ obdržíme při dvojnásobné volbě intervalů kvantifikovaných údajů tyto hodnoty výběrových průměrů a jejich rozptylů kolem příslušného průměru:

Tab. 6

A. Celý výběrový soubor (skupiny I až IV dohromady)		Hodnoty znaku x_i			Hodnoty znaku y_i		
		Ano 1	Ne 0	Částečně 0,5	Ano +1	Ne -1	Částečně 0
Průměry (indexy) a standardní odchylky	Muži	$\bar{x}_M = 0,583$ $s_{xM} = 0,358$			$\bar{y}_M = 0,166$ $s_{yM} = 0,716$		
	Ženy	$\bar{x}_Z = 0,622$ $s_{xZ} = 0,349$			$\bar{y}_Z = 0,244$ $s_{yZ} = 0,698$		
	Celkem	$\bar{x}_C = 0,599$ $s_{xC} = 0,354$			$\bar{y}_C = 0,198$ $s_{yC} = 0,708$		

Je zřejmé, že i při volbě intervalu kvantifikovaných údajů $<-1; +1>$ je spolehlivost našich výsledků opět 68 %; například pro celkový výběr je interval spolehlivosti $\bar{y}_C \pm s_{yC} = 0,198 \pm 0,708 = -0,5$ až $+0,9$, který opět pokrývá rozsah téměř celého intervalu $<-1; +1>$.

Připomeňme však při této příležitosti, že pro relativní variabilitu V_X resp. V_Y , a tudíž i pro příslušný rozsah výběru n je tomu již jinak. Je totiž obecně

$$V_Y = \frac{\sigma_Y}{\bar{Y}} = \frac{s_y}{\bar{y}} = \frac{2s_x}{2\bar{x} - 1} = \frac{s_x}{\bar{x} - \frac{1}{2}} > \frac{s_x}{\bar{x}} = V_X;$$

například pro celkový soubor je v uvažované první otázce

$$V_{X_C} = \frac{s_{x_C}}{\bar{x}_C} = \frac{0,354}{0,599} = 0,591 \quad (\text{čili } 59\%),$$

zatímco

$$V_{Y_C} = \frac{s_{y_C}}{\bar{y}} = \frac{0,708}{0,198} = 3,605 \quad (\text{čili } 361\%);$$

ale to již výsledky šetření pozbývají jakéhokoliv praktického významu, neboť i když má průměr $\bar{Y}$ svoji určitou hodnotu, procento kolísání údajů kolem průměru nedovoluje nic říci o jednotlivci. Pro 95% spolehlivost měla by být hodnota variačního koeficientu kolem 20 %; dosahuje-li hodnot kolem 80 %, nemá šetření prakticky žádný smysl.

Poněvadž pro rozsah výběru n platí, že $n \sim V^2$, že tedy výběrový rozsah roste se čtvercem relativní variability zkoumaného znaku, plyne z předešlých výsledků, že $n_y \gg n_x$; pro chyby menší než 2 % zjišťované

hodnoty při 95% spolehlivosti výsledků bylo by zapotřebí mít pro celkový soubor v intervalu $<0; 1>$ kvantifikovaných údajů $n_{x_C} = 3448$ respondentů, zatímco v intervalu $<-1; +1>$ by jich při stejné spolehlivosti muselo být $n_{y_C} = 34\,626$. To je ovšem důsledek užití *nuly* jako technické pomůcky pro prostřední hodnotu znaku v intervalu jeho kvantifikovaných hodnot $<-1; +1>$; ta způsobuje, že s rostoucím počtem výpovědí číselná hodnota průměru $\bar{Y} \rightarrow 0$ a tedy $V_Y \rightarrow \infty$. V takovém případě *výpočet* variačního koeficientu a veličin jej obsahujících *nemá žádný praktický smysl*. Pomýšlíme-li tedy pracovat při analýze výzkumem získaných kvantifikovaných údajů s variačním koeficientem, nevolíme intervalovou stupnici typu $<-1; +1>$, ale rozhodneme se pro jinou přirozenou míru hodnot zkoumaného jevu.

Proto vždy již při plánování výzkumu musíme se rozhodnout pro způsob kvantifikace zkoumaného jevu a podle toho stanovit příslušný rozsah výběru, má-li být šetření reprezentativní; k tomu musíme ovšem vždy znát, jaká je

absolutní variabilita σ zkoumaného znaku v základním souboru. Rozsah výběru je pak

$$\text{dán vztahem } n = \frac{\sigma_x^2}{s_x^2}.$$

* * *

Chyby, které v intervalu kvantifikovaných údajů < -1 ; $+1 >$ v jednotlivých výběrech způsobuje daný, vzhledem k rozptylu jevu poměrně malý počet respondentů, jsou ovšem značně větší než chyby v intervalu < 0 ; $1 >$; pro 95% spolehlivost výsledků by dosahovaly řádově 20 %, pro 68% spolehlivost jsou ovšem mnohem menší (řádově 10 %). Je však možné i za dané nepřesnosti, která je pro všechny uvedené výběry přibližně stejná, sestavit v intervalu kvantifikovaných údajů < -1 ; $+1 >$ pořadí indexů zkoumaného znaku podle čtyř věkových skupin, jak jsou v tab. 1 uvedeny.

Pokud jde o první zkoumaný znak „Jsi v práci spokojen?“, je celkový výběr složen takto (M značí počet respondentů — mužů, Ž značí počet žen, C značí celkový počet respondentů ve výběru):

Indexy I spokojenosti s prací udává v jednotlivých věkových skupinách tabulka 8.

Kvalitativním rozbořem těchto výsledků dospíváme — pouze pokud jde o stanovení pořadí jednotlivých indexů — k některým zajímavým závěrům:

a) Při vcelku kladném vztahu k práci se spokojenost s prací v celkovém výběru 1587 respondentů (zvláště pak ve výběru 622 žen) s věkem postupně stále upevňuje, což můžeme hypoteticky považovat za kladný rys sociálního zrání těch našich mladých lidí, kteří se do ankety přihlásili. Nedostatkem tohoto zjištění, oslabujícím ziskávané výsledky, však je, že nebyla zjišťována další výzkumnou technikou (např. interviewem s některými účastníky ankety) validizace této otázky, již by se zjistilo, jak respondenti položnou otázku pochopili. Zkušenosti s některými výzkumy v ČSSR totiž ukazují, že respondenti chápou práci jednak jako profesi nebo konkrétně vykonávanou práci ve smyslu prostředí (spokojenost „v práci“ — např. tkadlena pracující v konkrétních podmínkách), jednak jako pracoviště nebo určitý společen-

Tab. 7

B. Dílčí soubory (podle věk. skupin)		Věkové skupiny											
		I			II			III			IV		
Druh odpovědi	Hodnoty znaku y_i	Frekvence f_i zkoumaného znaku											
		M	Ž	C	M	Ž	C	M	Ž	C	M	Ž	C
Ano	+1	23	14	37	91	142	233	122	59	181	105	31	136
Ne	−1	8	13	21	60	56	116	68	21	89	44	4	48
Částečně	0	26	23	49	153	177	330	175	57	232	90	25	115
$n = \Sigma f_i$		57	50	107	304	375	679	365	137	502	239	60	299

Tab. 8

Druh výběru	Výběry					
	M	I_M	Ž	I_Z	C	I_C
I. věková skupina (15—18 let)	57	0,263	50	0,020	107	0,150
II. věková skupina (19—24 let)	304	0,102 $\triangle$	375	0,229 $\triangle$	679	0,172
III. věková skupina (25—30 let)	365	0,148 $\blacktriangle$	137	0,275 $\blacktriangle$	502	0,183
IV. věková skupina (31 a více let)	239	0,225 ∇	60	0,450 ∇	299	0,294
Celý výběr Σ	965	0,167 $\blacktriangledown$	622	0,244 $\blacktriangledown$	1587	0,197

ský útvar, např. závod X v místě Y (spokojenost „s prací“). Kromě toho uspokojení v práci není jen záležitostí poměrů v dílně, cechu, závodu, ale je podmíněno i „vnějšími“ momenty, jako je zdraví, citový život, bytové poměry atd. Uprášením odpovědí interviewem, besedou nebo pozorováním by byl zároveň zjištěn i charakter práce, kterou respondenti hodnotí, aby srovnáním jejich postojů k předložené otázce s charakterem práce mohlo být zjištěno, zda mají pozitivní či negativní společenskou hodnotu. Anketa, jejíž výsledky uvádíme, toto ovšem sama o sobě nedovoluje zjistit; proto tvrzení, že růst spokojenosti s prací možno považovat za kladný rys sociálního zrání, můžeme zatím přijmout toliko jako hypotetické. Při příštích sociologických výzkumech bude nutno tuto hypotézu ověřit.

b) Index spokojenosti s prací je u žen velmi výrazně větší než u mužů, a to jak v průměru celého výběru žen (v tab. 8 značka ▼), tak v jednotlivých věkových skupinách od 19 let (v tab. 8 značky △, ▲, ▽), tj. ženy jsou s prací spokojenější než muži. Předpokládáme, že obě příslušné skupiny mužů — ženy (v tabulce 8 stejně označené) jsou při rozhodování o spokojenosti s prací na sobě nezávislé a homogenní; pak o statistické významnosti rozdílů průměrů (indexů spokojenosti) rozhoduje hodnota testového kritéria⁵⁾

$$t_{x_1 - x_2} = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{s_{x_1}^2 + s_{x_2}^2}}$$

Nabývá-li $t_{x_1 - x_2}$ hodnoty > 2 , je odlišnost průměrů (indexů) významná, je-li $t_{x_1 - x_2} > 3$, je odlišnost velmi významná; přitom hodnota testového kritéria se s délkou intervalu kvantifikovaných údajů nemění.

Pro jednotlivé dvojice (v tabulce 8 vyznačené) obdržíme tyto hodnoty testového kritéria pro nulovou hypotézu o rovnosti výběrových průměrů (indexů): $t_{\triangle} = 7,5 > 3$; $t_{\blacktriangle} = 5,8 > 3$; $t_{\nabla} = 32,1 \gg 3$; $t_{\blacktriangledown} = 3,5 > 3$; je tedy odlišnost indexů spokojenosti s prací mezi skupinami mužů a žen, které se zúčastnily ankety, statisticky velmi významná (s 99% spolehlivostí, čili na 1% hladině významnosti), takže rozdíl mezi nimi můžeme přijmout za obecně platný; to zvláště výrazně platí pro IV. věkovou skupinu. Rovněž průběh procesu upevňování kladného vztahu k práci probíhá u žen mnohem intenzivněji

než u mužů; rozdíl indexů spokojenosti s prací mezi II. a IV. věkovou skupinou je u žen téměř dvojnásobný než u mužů. Interpretace tohoto faktu by mohla být spatřována v tom, že po sňatku a narození dětí dochází u žen k selekci při opětovném nástupu do zaměstnání a tím i ke změnám ve vztahu k práci. Ve většině případů znovu nastupují do zaměstnání ty ženy, které mají pozitivní vztah k práci pravděpodobně větší než ty, které zůstávají doma; tím se zvyšuje pravděpodobnost pozitivních odpovědí.

Bude jistě zajímavé porovnat tyto výsledky s reprezentativním výběrem při některém dalším výzkumu vztahu mladých lidí k práci, při němž bude třeba ověřit i předpoklad homogeneity k sobě navzájem přirovnávaných kolektivů. I když se v ČSSR životní podmínky, jako např. pracovní vývoj mladých lidí, sídelní situace aj. postupně stabilizují, zdá se, že srovnávané kolektivy jednotlivých věkových skupin nejsou dosud homogenní, takže při užití testového kritéria t nejde jen o rozdíly mezi průměry indexů, ale také o jiné rozdíly.

c) Potvrzuje se ve vědě známý fakt, že u mužů dochází po nástupu do práce po přechodném zánícení pro povolání k částečnému zklamání v zaměstnání, které podle šetření Charlotty Bühlerové a Paula Lazarsfelda dosahuje při získávání životních zkušeností určitého vrcholu v 17. roce věku.⁷⁾ Z toho důvodu považují oba autoři začátek zaměstnání v 15. roce věku učňů za příliš časný.⁸⁾ Pokles indexu spokojenosti s prací u mužů mezi I. a II. věkovou skupinou z hodnoty 0,263 na 0,102 však vzhledem k malému počtu mužů v I. skupině naší ankety ($n = 57$) a poměrně veliké chybě jejich indexu spokojenosti ($s_{x_M} = 0,092$) není statisticky významný; testové kritérium poskytuje v tomto případě hodnotu $t_{I-II} = 1,6 < 2$.

d) Objevuje se zajímavá shoda indexu významnosti, který charakterizuje v intervalu $< -1; +1 >$ spokojenost celkového výběru mužů s prací hodnotou $I_M = 0,167$ s hodnotou reprezentativního sovětského výzkumu, charakterizujícího vztah k práci leningradské mládeže indexem $I = +0,16$. Bylo již vpředu uvedeno, že srovnání může být považováno za formální, ale shoda je přesto zajímavá. Bylo by jistě velmi účelné provést o tomto

⁷⁾ Lazarsfeld, Paul F.: *Jugend und Beruf*. Jena 1931.

⁸⁾ Rosenmayr, L.: *Familienbeziehungen und Freizeitgewohnheiten jugendlicher Arbeiter*. Wien 1963.

znaku srovnávací reprezentativní výzkum v různých socialistických zemích, a to za stejných podmínek, aby výsledky mohly být plně srovnatelné.

Zjištěné vcelku kladné vlastnosti té české mládeže, která se zúčastnila naší ankety, mohou být dále analyzovány se zřetelem k materiálním a morálním stimulům jejího vztahu k práci, jak později učiníme, abychom zjištěním míry shody (míry jednoty) těchto stimulů mohli dále, i když jenom částečně nahlédnout do procesu sociálního zrání mladého socialistického člověka.

Nový pohled do vyjasňování stupně společenské uvědomělosti naší mládeže vnáší kvalitativní rozbor druhé otázky ankety: „*Dal bys přednost zajímavé, ale hůře placené práci, před nezajímavou, ale lépe placenou?*“ Kvantitativní odpovědi na tuto otázku podává pro celý věkový soubor respondentů (skupiny I–IV dohromady) tabulka 5. Provedeme-li obdobně, jako tomu bylo u první otázky (tab. 7), rozdělení respondentů podle čtyř věkových skupin, obdržíme:

Indexy I „uvědomělosti“ respondentů udává v intervalu kvantifikovaných údajů $< -1; +1 >$ pro jednotlivé věkové skupiny tabulka 10.

Srovnáme-li získané charakteristiky odpovědí s parametry a jejich pořadím v první otázce, můžeme již vysledovat určité znaky zákonitosti sociálního zrání mladých lidí:

a) v souladu se soustavným upevňováním spokojenosti s prací v jednotlivých věkových skupinách index „uvědomělosti“ v celkovém výběru 1587 respondentů s rostoucím věkem neustále klesá; to znamená, že růst spokojenosti s prací zcela přirozeně vyvolává pokles té „uvědomělosti“ mladých lidí, která by od nich žádala, aby bez zřetele na jejich vlastní materiální zainteresovanost na práci dávali přednost práci hůře placené, ale zajímavější; *jen takto je zde uvědomělost chápána* (z metodických důvodů uvádím proto slovo „uvědomělost“ v uvozovkách).

Výsledky ukazují, že pro toto řešení se v celkovém průměru dosti intenzivně rozhodla I. věková skupina mládeže (index

Tab. 9

B. Dílčí soubory (podle věk. skupin)		Věkové skupiny											
		I			II			III			IV		
		Frekvence f_i zkoumaného znaku											
Druh odpovědi	Hodnoty znaku y_i	M	Ž	C	M	Ž	C	M	Ž	C	M	Ž	C
Ano	+1	34	31	65	149	205	354	167	77	244	101	37	138
Ne	−1	11	5	16	85	63	148	126	33	159	89	15	104
Nejsem rozhodnut	0	12	14	26	70	107	177	72	27	99	49	8	57
$n = \Sigma f_i$		57	50	107	304	375	679	365	137	502	239	60	299

Tab. 10

Druh výběru	Výběry					
	M	I_M	Ž	I_Z	C	I_C
I. věková skupina (15–18 let)	57	0,404	50	0,520	107	0,458
II. věková skupina (19–24 let)	304	0,211	375	0,379	679	0,304 ●
III. věková skupina (25–30 let)	365	0,112	137	0,319	502	0,169 ●
IV. věková skupina (31 a více let)	239	0,050	60	0,367	299	0,114
Celý výběr Σ	965	0,145	622	0,376	1587	0,236

0,458 v intervalu $<-1; +1>$), zatímco při nepřerušném klesání tohoto indexu s věkem mladých lidí IV. věková skupina udává již pro tento index „uvědomělosti“ hodnotu jen 0,114. Že ovšem aspekt socialistického uvědomění vůči hodnotám, zájmům a potřebám socialistické společnosti je v období, kdy si mladý člověk zakládá rodinu, zařizuje byt ap. „uvnitř“ tohoto jevu implicitně obsažen, to je dáno objektivní stránkou života a sociální úlohou mladých lidí ve společnosti; o dalších morálních aspektech tohoto jevu v socialistické společnosti bude ještě pojednáno.

Zajímavá je však také v této souvislosti a ve spojení s celým naším tématem otázka sociálního zrání mladého člověka: rozdíly Δ indexů „uvědomělosti“ mezi jednotlivými věkovými skupinami se v celkovém průměru s věkem mladých lidí neustále zmenšují (v našem případě $\Delta_{I-II} = 0,154$; $\Delta_{II-III} = 0,135$; $\Delta_{III-IV} = 0,055$), takže zcela jasná *převaha* morálních stimulů nad zcelu materiálními na dolní hranici sociologického věku mladého člověka (po 15 letech jeho věku) se — pokud jde o vztah k práci — postupně přeměňuje v jejich určitou *rovnováhu*, nastolující na horní hranici sociologického věku mladého člověka (kolem 30 let jeho věku) již *jednotné působení* obou zájmových motivů (materiálních i morálních), přičemž morální motivy jednání mladého *socialistického* člověka na horní hranici jeho sociální zralosti ještě do určité míry (index 0,114 v intervalu $<-1; +1>$), ale již *uvědoměle* převažují. I v naší anketě se tedy *naznačuje*, že *proces sociálního zrání* mladého člověka je v hromadném sociálním měřítku (průměru) charakterizován přechodem od značně zidealizovaného utváření morálních hodnot, postojů a názorů s poměrně vysokým kladným indexem tohoto jevu (u mládeže, která se zúčastnila ankety, indexem 0,458, pokud jde o vztah k práci) k těm životním postojům, hodnotám a názorům, které jsou vytvářeny při získávání životních zkušeností (někdy i částečným životním zklamáním — viz např. pokles indexu spokojenosti mužů s prací ve II. věkové skupině), a od nich pak teprve k oněm prvkům morálky, postojů a chování mladého člověka (s indexem 0,114 v naší anketě, pokud jde o vztah k práci), které se postupně stávají součástí jeho světového názoru a později (po 30 letech věku mladého člověka) v příznivých kulturních podmínkách se rozvíjejí až k jeho světovému názoru jako

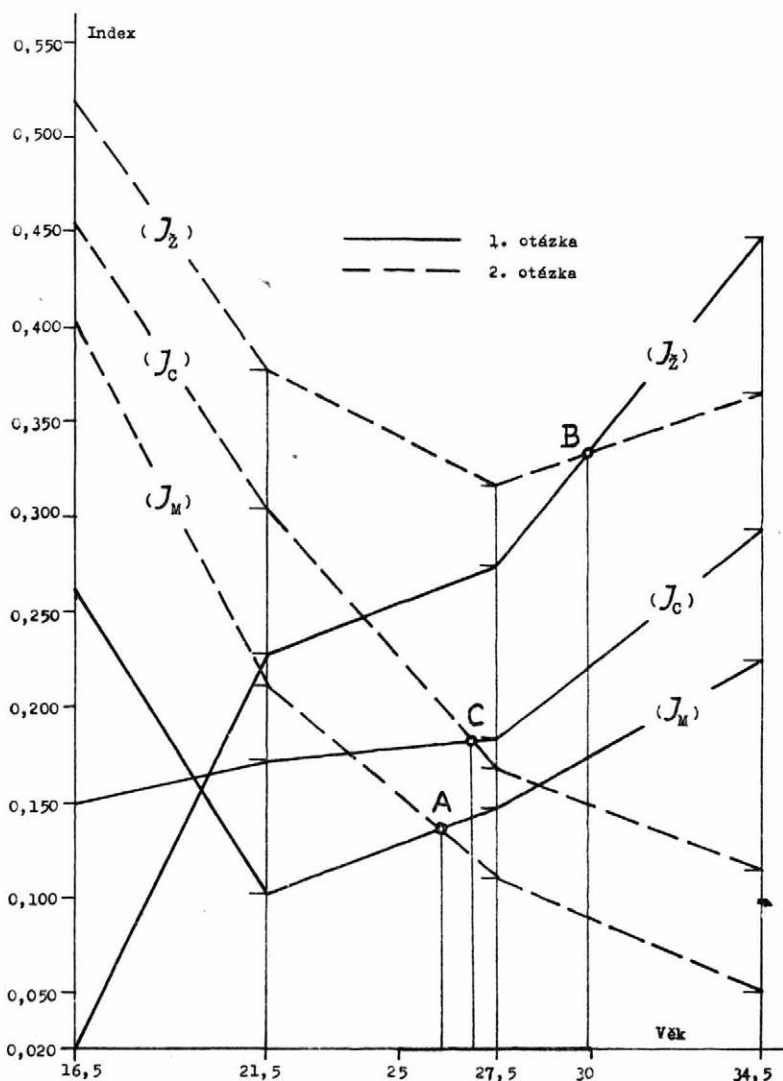
celku. Přitom výsledky ankety v mezích dané spolehlivosti prokazatelně ukazují, že *změny vyvolané v procesu sociálního zrání výchovou nebo živelným působením společnosti jsou v prvních dvou věkových skupinách největší*. Rozdíl indexů druhé a třetí věkové skupiny je ještě statisticky velmi významný (viz označení ● v tab. 10); hodnota testového kritéria rozdílu těchto indexů je $t = 7,9 > 3$, čili jejich odlišnost můžeme přijmout za obecně platnou. Z toho tedy plyne pro naši socialistickou společnost nyní zvlášť *naléhavý požadavek*, abychom záměrnou výchovnou péčí celé společnosti a především morálním *výchovným* působením naší strany, tj. všech jejích členů, podstatně přispěli k tomu, *aby vývoj sociálního zrání našich mladých lidí ve věku od 15 do 30 let plně odpovídal stupni vývoje a potřeb naší socialistické společnosti*, aby úloha lidského faktoru ve výrobních vztazích a individuální aktivita mladých lidí byla co nejvíce socialistická.

Protože rozdíl indexů mezi III. a IV. věkovou skupinou není již statisticky velmi významný ($t_{III-IV} = 2,5 < 3$), považují v rámci dané přesnosti toto do určité míry exaktní zjištění za další potvrzení hypotézy o sociologickém věku člověka: *30. rok věku můžeme dnes v socialistickém Československu považovat v hromadném sociálním měřítku (průměru) za horní hranici sociologického věku mládeže*;¹⁾

b) index „uvědomělosti“ žen, které se zúčastnily naší ankety, je opět jak ve svém průměru ($J_Z = 0,376$; $J_M = 0,145$), tak postupně v jednotlivých věkových skupinách velmi významně větší než index mužů; naše ženy, které se zúčastnily ankety, jsou tedy uvědomělejší ve vztahu k práci než muži. Soustavně klesání indexu „uvědomělosti“ ve všech třech věkových skupinách mládeže je i u žen zachováno; zajímavý je opět vzestup tohoto indexu ve IV. věkové skupině žen, avšak ten pro malý počet respondentek v této skupině ($n = 60$) a pro poměrně velikou chybu jejich indexu „uvědomělosti“ ($s_{xZ} = 0,111$) není v naší anketě statisticky významný; testové kritérium poskytuje v tomto případě hodnotu $t_{III-IV} = 0,4 \ll 2$. Avšak obdobně jako v první otázce došlo k náhlému poklesu indexu spokojenosti mužů s prací ve II. věkové skupině (proti stoupajícímu trendu jeho průměru v ostatních skupinách), je ve druhé otázce zajímavé nečekané zvýšení indexu „uvědomělosti“ žen ve IV. věkové skupině, která však v našem stratifikačním členění společnosti spadá již do skupiny „dospělých“.

Hypotézu o horní hranici sociologického věku mládeže, podle níž má jít o dobu *dosažení společenské zralosti* mladého člověka, můžeme nyní ověřit také tím, že srovnáme časový průběh indexů příslušných k oběma uvedeným otázkám (tj. indexu spokojenosti a indexu „uvědomělosti“), které patří nesporně k hlavním aspektům sociálního zrání mládeže, protože obě vyjadřují její vztah k práci. Takové srovnání provedeme nejsnáze grafickým znázorněním časového průběhu obou indexů. Vyneseme-li na osu úseček středy intervalů příslušných věkových skupin a na osu pořadnic hodnoty příslušných indexů z tabulek č. 8 a 10, obdržíme distribuční křivky znázorněné na obr. 1.

Poloha bodů A, B, C představuje situaci, kdy došlo u respondentů k rovnosti indexů, tj. k vyrovnanosti jejich postojů k 1. a 2. otázce; tuto vyrovnanost můžeme ovšem rovněž považovat za určitý znak sociální zralosti respondentů v jejich vztahu k práci. Z grafu je patrné, že pozice A, B, C spadají vesměs do III. věkové skupiny (25—30 let), přičemž rovnost indexů *celého souboru* 1587 mladých lidí, kteří se do ankety přihlásili (bod C), má věkovou souřadnici velmi blízkou středu intervalu této věkové skupiny. *Sociální zralosti* ve vztahu mladých lidí k práci dosahují tedy naši respondenti na *horní hranici* sociologického věku mládeže, tj. ve svém celku *kolem 30 let věku* (muži dříve než ženy).

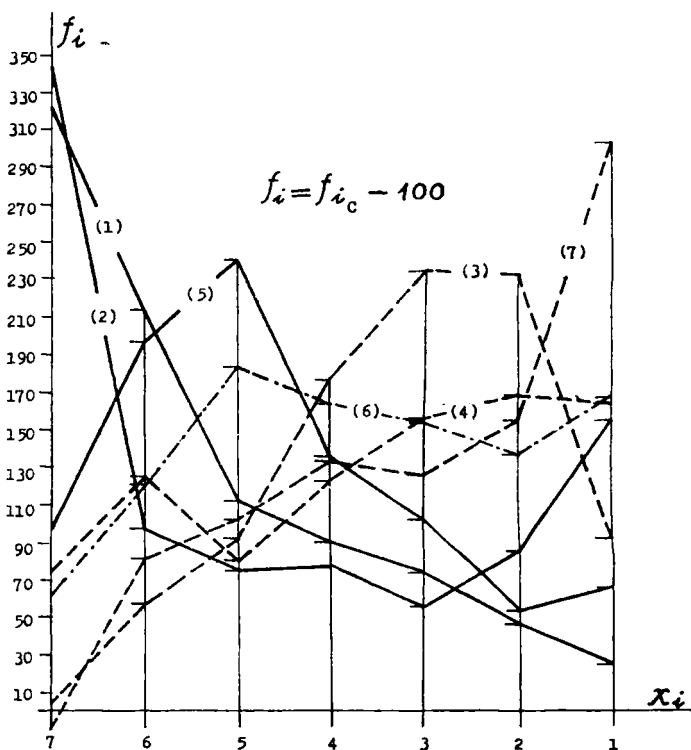

Obr. 1. Znázornění časového průběhu indexů spokojenosti s prací a „uvědomělosti“ respondentů

Uvažme dále, že rostoucí spokojenost v práci vytváří u mladých lidí předpoklady, aby své tvůrčí síly plně zapojili do rozvoje socialistického hospodářství a uplatnili tak svou pracovní iniciativu k prospěchu společnosti. K tomu však musí být společností vedeni a vychováváni, aby zároveň s rozvíjením osobních i celospolečenských zájmů a schopností zaujímat životní postoje socialistického charakteru (včetně postojů k dobrovolné práci) byl rozvíjen a upevňován jejich světový názor. Je proto velmi potřebné vědecky zjistit, *které stimuly spokojenosti s prací stojí u mladých lidí v ČSSR na předních místech, a ty z nich, které plně odpovídají zájmům společnosti, podporovat a rozvíjet.* Naše anketa poskytla i v tomto směru první cenné informace.

činitele, jehož respondent považoval za nejdůležitějšího, označil číslicí 1, k méně důležitému připsal číslicí 2, atd., až nejméně důležitý oklasifikoval číslicí 7. V anketě byla tedy zvolena sedmimístná stupnice klasifikační, jak jsou na ni respondenti zvyklí z naší školy, nikoliv stupnice udávající přímo počet bodů vystihujících intenzitu respondentova názoru na příslušného činitele; intenzita zkoumaného znaku byla získána kódováním získaných sociálních faktů tak, že nejvyšší intenzita x_i byla vyjádřena 7 body ($x_i = 7$), menší 6 body ($x_i = 6$) atd. až hodnota nejmenší 1 bodem ($x_i = 1$). Rozložení četností f_i hodnot znaku v celém souboru 1587 respondentů pro jednotlivé otázky (činitele) je patrné z obrázku 2.

Již na první pohled je patrna různost posuzování důležitosti jednotlivých vybra-

Obr. 2. Rozložení hodnot důležitosti vybraných činitelů pro spokojenost v práci

Frekvenční křivky:

křivka (1): odborné znalosti potřebné pro vykonávanou práci

křivka (2): druh práce a její zajímavost

křivka (3): dobré výsledky práce

křivka (4): kvalita řízení a organizace práce

křivka (5): spravedlivá odměna za práci

křivka (6): dobrý kolektiv na pracovišti

křivka (7): pracovní podmínky a prostředí

Respondenti klasifikovali v anketě číslicemi 1 až 7 činitele, které považují za důležité pro spokojenost v práci, přičemž jim byla opět určena stupňovatelná míra odpovědí tak, že

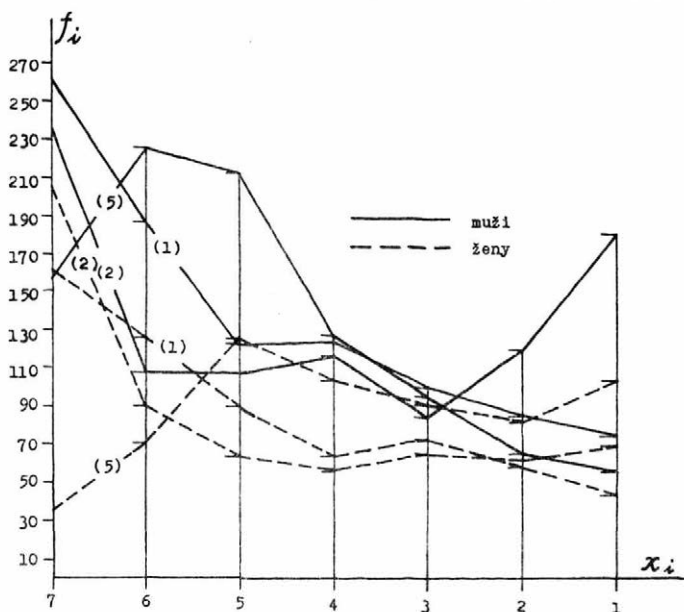
ných činitelů, přičemž křivky (1), (2) a (5) vystihují činitele, které respondenti hodnotí vcelku jako *velmi významné*, tj. velmi důležité (odborné znalosti potřebné pro vykonávanou

práci; druh práce a její zajímavost; spravedlivá odměna za práci), zatím co křivky (3), (4), (7) vystihují hodnocení činitelů podle mínění respondentů ankety vcelku *nejméně významných* (dobré výsledky práce; kvalita řízení a organizace práce; pracovní podmínky a prostředí); křivku (6), charakterizující důležitost dobrého kolektivu na pracovišti, můžeme posoudit tak, že představuje vystižení tohoto činitele jako činitele *středního významu*.

Bude jistě velmi zajímavé na podkladě přesného statistického rozboru posoudit i tento společenský jev a přitom již při předvýzkumu validizovat, jak respondenti chápou jednotlivé otázky, zda se např. termín „pracovní podmínky“ nevylučuje s dříve uvedenými kritérii apod. Dříve si však povšimněme, jak probíhá rozložení četností při hodnocení jednotlivých činitelů dílčími soubory 965 mužů a 622 žen. Pro zjednodušení pohledu omezme se toliko na ty činitele, kteří jsou celým souborem (muži + ženy) hodnoceni jako velmi významní; průběh frekvenčních křivek podává obrázek 3.

spokojenost v práci. *Indexy významnosti* I těchto činitelů spolu s jejich standardní chybou v celém souboru 1587 respondentů (soubor C) a v dílčích souborech 965 mužů (soubor M) a 622 žen (soubor Ž), tj. intervaly spolehlivosti pro odhad průměrů hodnot zkoumaných znaků v základním souboru opět při 68% koeficientu spolehlivosti a *uspořádané podle pořadí důležitosti* jednotlivých činitelů udává v intervalu kvantifikovaných údajů $< 1; 7 >$ tabulka 11.

Z tabulky je patrné, že již desetiny hodnot udávajících indexy významnosti jsou statisticky významné a rozhodují o pořadí významnosti jednotlivých vybraných činitelů, přičemž rozpětí hodnot indexu významnosti jednotlivých činitelů se v intervalu kvantifikovaných údajů $< 1; 7 >$ pohybuje v intervalu $< 3,3; 4,8 >$; jako *velmi významní* se v plném souladu se zjištěním v obr. 2 v souboru C jeví činitelé (1), (2) a (5) s indexy významnosti 4,8; 4,4 a 4,3, jako *nejméně významní* vystupují činitelé (4), (3) a (7) s indexy významnosti 3,7; 3,5 a 3,3, *středního významu*

Obr. 3. Frekvenční křivky (1), (2), (5)

U všech tří křivek, zvláště pak u křivky (1), charakterizující průběh hodnocení důležitosti odborných znalostí potřebných pro vykonávanou práci, se ukazuje celková *shodnost názoru* respondentů — mužů i žen — na uvedené otázky.

Přistupme nyní ke statistickému rozboru hodnocení důležitosti vybraných činitelů pro

nabývá činitel (6) s indexem významnosti 4,0.

Analýzou pořadí významnosti vybraných činitelů pro spokojenost v práci, uvedených v tab. 11, docházíme tedy k závěrům:

Všechna mládež, kterou reprezentuje soubor 1587 respondentů naší ankety jako celek, ale i v nich zastoupený soubor mužů a soubor žen naprosto přesvědčivě klade na 1. místo

Tab. 11

Pořadí důležitosti	Soubor M		Soubor Ž		Soubor C	
	I_M	Poř. čís. činitele	I_Z	Poř. čís. činitele	I_C	Poř. čís. činitele
1	4,804 ± 0,064	1	4,783 ± 0,079	1	4,796 ± 0,049	1
2	4,748 ± 0,061	5	4,737 ± 0,087	2	4,381 ± 0,056	2
3	4,154 ± 0,072	2	4,270 ± 0,072	6	4,325 ± 0,048	5
4	3,846 ± 0,063	4	3,667 ± 0,072	5	3,994 ± 0,046	6
5	3,817 ± 0,059	6	3,621 ± 0,070	3	3,730 ± 0,050	4
6	3,461 ± 0,056	3	3,551 ± 0,080	4	3,524 ± 0,043	3
7	3,275 ± 0,062	7	3,355 ± 0,076	7	3,306 ± 0,048	7

Poznámka: Označení „Poř. čís. činitele“ je totožné s jeho číselným označením v anketě (viz též obr. 2).

významnosti rozhodujících činitelů pro spokojenost v práci *odborné znalosti*; v celkovém souboru pak na druhém místě vystupuje *druh*, tj. obsah práce a její *zajímavost* a teprve na třetím místě *odměna za práci*. To je velmi zajímavý jev, jímž se mladí lidé, kteří se zúčastnili naší ankety, poněkud odlišují od mládeže leningradské, která na 1. místo motivů spokojenosti s prací staví její obsah a zajímavost a na 2. místo výdělek. Je ovšem pravda, že objektivně vzato je v současné době u nás systém materiálních stimulů deformován a při existujícím rovnostářství je význam odměny za práci u nás celospolečensky podceňován, čímž se dá vysvětlit zjištěný rozdíl. I když jsme si vědomi nereprezentativnosti souboru respondentů naší ankety a toho, že někteří mladí lidé (a nejen oni) mají přirozený sklon idealizovat vlastní motivy a postoje, stojí za pozornost zvláště pro další výzkumy tohoto druhu, že oba zmíněné výzkumy, které se týkají mladých lidí do 30 let, v naprosté shodě naznačují, že rozhodujícím momentem pro spokojenost v práci není materiální zainteresovanost, tj. výše výdělku. Uvedené sociologické výzkumy (s ohledem na jejich validitu a spolehlivost) naznačují, že detailní rozbor otázky potvrdí hypotézu, že *stimuly materiální a morální působí, pokud jde o vztah mladých lidí k práci, v jednotě, přičemž morální motivy na horní hranici sociální zralosti člověka v hromadném sociálním měřítku uvědoměle převažují*.

Je přirozené, že toto zatím zcela hrubé zjištění se v ČSSR týká jen těch „vybraných“ mladých lidí, kteří se k naší anketě přihlásili, čili mládeže v tomto směru aktivní. Přitom je

zajímavé, že k obdobným výsledkům došli i v Německé demokratické republice, když při sociologickém výzkumu pracovních motivů rozdělili (bez ohledu na věk) pracující ve dvou velkých berlínských závodech (označených jako závod I a závod II) na dvě skupiny („noví“ a „ostatní“) a zkoumali, za jakých podmínek nacházejí pracující (podle jejich mínění) uspokojení v práci.⁹⁾

V obou závodech dohromady byl výzkum proveden u 677 náhodně vybraných osob, přičemž do skupiny „noví“ bylo z nich zařazeno 328 aktivních pracovníků, kteří podali alespoň jeden zlepšovací návrh nebo byli členy socialistického pracovního kolektivu apod. (zjednodušeně tedy, kteří spadají do kategorie respondentů naší ankety), zatím co mezi „ostatní“ zahrnuli ty pracující, kteří tuto aktivitu neprojevují. Respondenti byli získáni náhodným výběrem a na otázku „*Za kterých předpokladů nacházíte uspokojení v práci?*“ reagovali tak, že zcela stejně jako v naší anketě seřadili předem dané odpovědi podle důležitosti od „prvořadých“ přes „druhořadé“ až k „bezvýznamným“, přičemž šlo o tyto vybrané odpovědi:

- a) dobrá, skutečnému výkonu odpovídající odměna;
- b) společenské ocenění práce;
- c) dobrý poměr k nadřízeným;
- d) dobrý poměr ke kolegům;
- e) samostatná a odpovědná práce;
- f) rozmanitá a zajímavá práce;
- g) příjemné pracovní podmínky.

Autoři upozorňují, že si musíme být vědomi, že takový způsob přístupu k výzkumu má

⁹⁾ Hahn, T.: *Probleme der Erforschung von Motiven der Arbeit*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, Berlin 1964, seš. 7, str. 829. — Eichhorn, I. W.: *Wissenschaftliche Leitung, marxistische Ethik und moralische Triebkräfte des umfassenden Aufbaus des Sozialismus*. Einheit, Zeitschrift für Theorie und Praxis des wissenschaftlichen Sozialismus, Berlin 1964, sešit 11, str. 54.

vedle svých předností i četné zdroje chyb a sdělují (Eichhorn I), že významným předpokladem pro pocit uspokojení v práci je i „socialistická organizace práce“, která neměla být při výzkumu mezi odpověďmi opomínaná.

Při zpracování získaných údajů byly jednotlivé odpovědi kódovány opět obdobně jako v naší anketě tak, že označení za „prvořadé“ bylo přiznáno 7 bodů, „druhořadé“ 6 bodů a tak sestupně dále, až označení „bezvýsledné“ obdrželo 0 bodů. Průměry hodnocení jednotlivých požadavků pro spokojenost v práci, určující intenzitu tohoto sociálního jevu, jsou uvedeny v tabulce 12.

Tab. 12

Závod	Pracovní motivy — indexy významnosti						
	a)	b)	c)	d)	e)	f)	g)
<i>Závod I</i>							
Noví	3,0	1,4	2,4	3,4	3,8	3,7	1,9
Standardní	2,4	1,9	2,4	1,4	2,8	2,6	2,2
odchylka							
Ostatní	3,7	1,1	2,1	3,2	2,1	2,8	2,3
<i>Závod II</i>							
Noví	3,2	1,3	2,5	3,4	4,0	3,1	1,7
Standardní	2,8	1,9	2,4	2,5	2,7	2,7	2,2
odchylka							
Ostatní	3,9	1,2	2,5	3,5	2,6	2,7	2,8

Odměna za práci podle výkonu je ovšem základním principem socialismu, což též znamená, že snaha po spravedlivé odměně za dobrou práci je základem socialistického způsobu chování socialistického člověka. Ale skutečnost zároveň ukazuje, že existují faktory, které pro kladný vztah k práci za socialistických poměrů jsou mnohem významnější, jak o tom svědčí indexy významnosti d), e), f). Tyto faktory by měly být brány v úvahu při interpretaci rozdílů různých vývojových etap přípravy socialistických lidí, jak je představují „noví“ a „ostatní“ východoněmečtí dělníci. Výsledky tabulky zároveň ukazují platnost teoretické téze, že za socialistických podmínek vývoj *moderních produktivních sil* a s ním spojených *změn v charakteru práce* má veliký význam i pro vývoj *morálních pohnutek jednání* socialistických pracujících a jejich života. Je ovšem pravda, zdůrazňuje se v závěru druhé studie (Eichhorn I), že vcelku jde o mnohem složitější komplex problémů, než

byly uvedeny, a že dosavadní výsledky nelze absolutizovat.

Bylo by správné připravit i u nás takový komplexní výzkum pracovních motivů, který by mohl dát vědecky nahlédnout do všech sociálních souvislostí tohoto důležitého společenského jevu. Již nyní můžeme ovšem provést srovnání výsledků naší ankety s výsledky uvedenými v tabulce 12, pokud jde o *pořadí* zkoumaných pracovních motivů a hodnot intenzity těchto jevů, jak byly udány respondenty naší ankety a pracujících, kteří jsou v tab. 12 označeni jako „noví“. Srovnání může však mít zatím opět do určité míry jen formální význam, protože výběr respondentů není proveden podle stejných kritérií, a rovněž volba pracovních motivů nevyhází co do jejich obsahu z nějakého společného nebo sjednocujícího kritéria.

Pokud jde o velikost indexů důležitosti (průměrů), jsou hodnoty v naší anketě poněkud vyšší; to není způsobeno jen vyhraněnějším názorem našich respondentů, jejichž variační šíře údajů v intervalu $< 7; 1 >$ je o něco menší, zatím co výzkum v NDR kvantifikoval údaje v širším intervalu $< 7; 0 >$ — pak by totiž pro průměry údajů platil vztah

$$\bar{y}_{\text{CSSR}} = 0,587 \bar{x}_{\text{NDR}} + 1,$$

ale i specifikou složení souboru respondentů naší ankety, jak jsme uvedli. Zajímavá shoda výsledků obou výzkumů je však v tom, že před indexem charakterizujícím jako motiv spravedlivou *odměnu* za práci (v naší anketě v intervalu $< 0; 7 >$ by bylo $I_c = 3,851$, ve výzkumu NDR 3,1), předcházejí v obou výzkumech (a stejně tak i v sovětském výzkumu!) motivy týkající se *druhu, obsahu a zajímavosti práce* (v naší anketě v intervalu $< 0; 7 >$ by bylo $I_c = 3,967$, ve výzkumu NDR 3,9 a 3,4).

Je tedy zřejmé, že budeme-li mít při pozdějších sociologických výzkumech k dispozici úplnější objektivní údaje o respondentech, zejména o charakteru jejich práce a o jejich kvalifikaci, budeme moci ze zjišťování jejich postojů učinit průkazné závěry o vzájemném vztahu materiálních a morálních pracovních motivů při socialistickém obsahu pracovní zainteresovanosti mladých lidí.

Srovnání našich výsledků s výsledky výzkumu v NDR ukazuje ještě na jednu zajímavost, v níž mladí lidé naší ankety mají v celkovém souboru i v obou souborech dílčích (tab. 11) jednotný a přitom zcela vyhraněný názor: pracovní podmínky a prostředí pova-

žují za nejméně důležitý stimul pro spokojenost v práci (index $I_0 = 3,3$); právě tak „noví“ pracovníci NDR hodnotí předpoklad „příjemné pracovní podmínky“ pro uspokojení v práci téměř za nejméně důležitý (průměrný index 1,8). *Oblast zájmů uvedených respondentů není tedy jen ve sféře jejich osobních hmotných potřeb a osobního pohodlí, ale především ve sféře společenských zájmů a výrobky samé.*

* * *

Naše anketa dále umožňuje posoudit, jak se motivace důležitosti jednotlivých stimulů (činitelů) pro spokojenost v práci vyvíjí s věkem respondentů, a to odděleně v souborech mužských a ženských pro čtyři zvolené věkové skupiny. Indexy důležitosti seřazené podle velikosti intenzity jevu s uvedením pořadového čísla příslušného činitele podle naší ankety udávají tabulky 13a) a 13b). O pořadí rozhodují opět desetiny hodnot příslušných indexů důležitosti.

Rozbor statistických údajů provedeme nyní srovnáním časového vývoje hodnot indexů

důležitosti podle jednotlivých věkových skupin mužských a ženských respondentů:

a) Nejzajímavější jsou rozdíly v posuzování spravedlivé *odměny za práci a odborného vzdělání*: ukazuje se naprosto přesvědčivě, že o posunutí indexu „odměna za práci“ (poř. čís. činitele 5) v celkovém hodnocení předpokladů pro spokojenost v práci až na 3. místo (tab. 11) se v ČSSR opět zasloužily ženy; z tabulek 13a), 13b) je patrné, že zatímco ženy posuzují důležitost tohoto činitele v jednotlivých věkových skupinách až na pátém a čtvrtém místě (průměr jejich celkového hodnocení je podle tab. 11 na čtvrtém místě), muži ve II. a III. skupině (tj. od 19 do 30 let) zařazují odměnu za práci na první místo, zatímco v první věkové skupině je až na třetím místě (průměr celkového jejich hodnocení je shodně s výsledky sovětského výzkumu podle tab. 11 na druhém místě); zde se zřejmě objevuje zákonitá odezva jedné z důležitých sociálních úloh mužů tohoto věku — založit rodinu. Přitom odlišnost indexů důležitosti odměny za práci je mezi muži a ženami statisticky velmi významná (s 99% spolehlí-

Tab. 13a. Mužské soubory ($n = 965$)

Pořadí důležitosti	Věkové skupiny							
	I (15—18 let)		II (19—24 let)		III (25—30 let)		IV (31 a více let)	
	I_{MI} ($n = 57$)	poř. čís. činitele	I_{MII} ($n = 304$)	poř. čís. činitele	I_{MIII} ($n = 365$)	poř. čís. činitele	I_{MIV} ($n = 239$)	poř. čís. činitele
1	4,947	1	4,776 ○	5	4,833	5	4,916	1
2	4,544	6	4,671	1	4,819	1	4,695	5
3	4,281	5	4,296 ■	2	4,074	2	4,096	2
4	4,158	2	4,218	6	4,058	4	4,059	4
5	3,632	7	3,559	4	3,605	6	3,594	3
6	3,456	3	3,336	3	3,479	3	3,456	6
7	3,123	4	3,243	7	3,383	7	3,347	7

Tab. 13b. Ženské soubory ($n = 622$)

Pořadí důležitosti	Věkové skupiny							
	I (15—18 let)		II (19—24 let)		III (25—30 let)		IV (31 a více let)	
	$I_{ŽI}$ ($n = 50$)	poř. čís. činitele	$I_{ŽII}$ ($n = 375$)	poř. čís. činitele	$I_{ŽIII}$ ($n = 137$)	poř. čís. činitele	$I_{ŽIV}$ ($n = 60$)	poř. čís. činitele
1	4,740	2	4,752 ■	2	5,073	1	4,717	1
2	4,620	6	4,715	1	4,847	2	4,350	2
3	4,580	1	4,437	6	3,803	6	4,000	6
4	3,860	7	3,621 ○	5	3,766	4	3,950	5
5	3,620	5	3,611	3	3,686	5	3,883	4
6	3,440	3	3,485	4	3,620	3	3,833	3
7	3,060	4	3,363	7	3,190	7	3,267	7

vostí — reliabilitou, čili na 1% hladině významnosti je např. v tabulkách 13a), 13b) $t_0 = 8,4 > 3$), takže rozdíl mezi nimi můžeme opět přijmout za *obecně platný*. Pokud jde o pořadí činitele „odborné znalosti“ (poř. čís. 1), vykazují sice mužské i ženské soubory ve svém celku přesvědčivě první pořadí (tab. 11), ale není tomu tak ve všech věkových skupinách; zatímco u žen index důležitosti tohoto jevu soustavně stoupá z třetího pořadí v I. věkové skupině, kde $I_{2I} = 4,580$, až do prvního pořadí ve III. věkové skupině s velmi vysokým indexem $I_{2III} = 5,073$, takže především ženy ve věku od 25 let udržují celkový věkový průměr tohoto činitele v pořadí ženského souboru na prvním místě, u mužů je tomu jinak: první pořadí určuje především I. věková skupina, tj. nejmladší muži, a to s poměrně vysokým indexem důležitosti tohoto činitele $I_{MI} = 4,947$, a pak opět IV. skupina mužů, zatímco II. a III. věková skupina hodnotí „odborné znalosti“ až na druhém místě a pro první místo dává přednost spravedlivé odměně za práci. Protože však rozdíly těchto dvou prvních indexů důležitosti [odměny (5) a odborného vzdělání (1)] nejsou u mužů statisticky významné (např. $t_{5.1} = 0,7 \ll 2$), nelze úvahy o uvedených pořadích v jednotlivých věkových skupinách zobecňovat, ani z nich nelze pro sociální zrání mužů vyvozovat nějaké závěry s výjimkou zjištění, že celkové zařazení obou stimulů muži na první a druhé místo (tab. 11) plně odpovídá zájmu socialistické společnosti a je třeba je i ve výchovné činnosti naší společnosti podporovat.

Pokud jde o výchovné působení společnosti na ženy, bylo by správné ve smyslu provedeného zjištění více než dosud podporovat jejich kladné tendence ve věkovém vývoji i pokud jde o rostoucí oceňování odborných znalostí, aby již I. a II. věková skupina (tj. ženy od 15 do 24 let) s větším uznáním a intenzitou hodnotily význam vzdělání a odborných znalostí pro spokojenost v práci. Dnešní stav je zřejmě důsledkem naší dosud nedostatečné péče i mnohých nejasností ve vzdělávání žen při zaměstnání, které v důsledku toho až v pozdějším věku při práci samy poznávají důležitost odborných znalostí pro práci, jak o tom svědčí uvedené poměrně vysoké indexy ocenění tohoto činitele ve III. a IV. věkové skupině.

Hodnocení kvalifikace a odborných znalostí pro spokojenost v práci je u žen dosti složitý problém. Ženy často vlivem různých okolností

opouštějí profesi nebo původní obor studia či vyučení, protože jdou např. za manželem do míst, kde nejsou příslušné pracovní možnosti apod. Tyto momenty spolupůsobí při hodnocení důležitosti odborných znalostí pro spokojenost v práci.

b) Rovněž zařazení činitele „druh práce a její zajímavost“ (poř. čís. 2) na druhé místo v celkovém hodnocení (tab. 11) je především zásluhou žen, které tento předpoklad pro spokojenost v práci hodnotí zvláště ve II. věkové skupině významně výše než muži; v tomto případě shodně s označením ■ v tabulkách 13a) a 13b) je na 5% hladině významnosti $t_{\blacksquare} = 2,7 > 2$, takže tento rozdíl v hodnocení obsahu, tj. druhu práce a její zajímavosti, je nyní s 95% reliabilitou ještě možno považovat pro respondenty ankety za obecně platný. Sociální aspekt tohoto zjištění není ovšem v rozporu se zájmy naší socialistické společnosti a zdá se být v souladu s psychologickými a estetickými zásadami života ženského a mužského mladého pokolení naší epochy.

c) Provokující výsledky vykazuje srovnání, jak respondenti ankety hodnotí činitele „dobrý kolektiv na pracovišti“ (poř. čís. 6). Index jeho důležitosti a *centrální* (mediánové) jeho zařazení v pořadí důležitosti jako činitele středního významu (tab. 11) plně odpovídá průměrnému hodnocení souborem žen na třetím a souborem mužů na pátém místě. Z tabulky 13a) je však patrné, že hodnocení tohoto činitele jednotlivými věkovými skupinami mužů má v celém svém průběhu charakter téměř *lineárně klesající s věkem respondentů*, a to od velmi významného druhého místa v I. věkové skupině s indexem důležitosti $I_{MI} = 4,544$ až po téměř nejméně významné předposlední šesté místo s indexem $I_{MIV} = 3,456$ ve IV. věkové skupině; tento nápadný pokles důležitosti se nejvíce u žen, které v I. věkové skupině zařazují důležitost dobrého kolektivu shodně s muži rovněž na druhé místo, ale pokles důležitosti ve všech dalších věkových skupinách žen představuje snížení toliko o jedno místo v pořadí důležitosti. V této otázce objevuje se tedy u našich mladých mužů společensky nepříznivý jev: *s rostoucím věkem stále se zvětšuje nedocení kolektivu na pracovišti*. Hodnocení důležitosti kolektivu pro spokojenost v práci je ovšem velmi složitá záležitost. V každém případě závisí na tom, jak se měnilo pracovní zařazení respondenta během věku. Četné změny v pracovním zařazení mladých lidí a malá stabilizace jejich pracovního postavení vůbec ne-

príznivě tedy působí i na jejich mezilidské morální vztahy. Protože při výzkumu v NDR činitel „dobrý poměr ke kolegům“ patří mezi velmi významné činitele (průměru třetí v pořadí), bude třeba i u nás přímo na závodech mezi mladými pracovníky exaktně tento jev prověřit, a objeví-li se jeho obecný výskyt, vyvodit z toho závěry pro práci s mladými lidmi na pracovišti.

d) Zajímavá jsou téměř zcela shodná hodnocení činitelů „dobré výsledky práce“ (poř. čís. 3) a „pracovní podmínky a prostředí“ (poř. čís. 7). Tabulky 13a) a 13b) ukazují, že jednotlivé věkové skupiny téměř jednotně řadí v mužských i ženských souborech činitele „dobré výsledky práce“ na místo předposlední a činitele „pracovní podmínky a prostředí“ na místo zcela poslední, přičemž pracovním podmínkám a prostředí I. věkové skupina mužů i žen přikládá ještě téměř střední důležitost, ale po získání pracovních zkušeností již II. věkové skupiny a pak shodně všechny další řadí tohoto činitele na místo poslední; na plnou shodu celkového hodnocení tohoto činitele našimi respondenty a „novými“ pracovníky v NDR bylo již vpředu poukázáno.

e) Pro vysledování *křivky sociálního zrání mladého člověka* je velmi poučné zjištění o tom, jak se projevuje nejen u mužů, ale opět zcela souhlasně i u žen hodnocení činitele „kvalita řízení a organizace práce“ (poř. čís. 4); tento činitel byl při výzkumu v NDR neprávem opomenut.

Vývoj hodnocení důležitosti kvality řízení a organizace práce projevuje v mužském i ženském souboru zcela správné tendenci s věkem respondentů stále rostoucí, a to v obou souborech shodně od nejméně významného sedmého místa v I. věkové skupině s indexem 3,1 až po centrální čtvrté místo ve III. věkové skupině s indexem 4,1 u mužů a 3,8 u žen; to znamená, že naše mládež po začlenění do pracovního procesu zprvu nedoceňuje význam řízení a organizace práce, protože k tomu nebyla ani na školách dostatečně připravena, a teprve v době sociálního zrání až do 30 let věku si v pracovním procesu důležitost kvality řízení a organizace práce se stále rostoucí intenzitou uvědomuje (muži více než ženy); při dosažení společenské zralosti, charakterizované v hromadném sociálním měřítku průměrným věkem 30 let (tj. horní hranicí sociálního věku mládeže), nabývá intenzita tohoto jevu *maxima*, které se již dále nezvětšuje. Tvar rozložení *distribuční křivky* tohoto so-

ciálního jevu je možno vědecky založeným sociologickým výzkumem přesně zjistit; je nepochybné, že se bude blížit tvaru normálního distribučního rozdělení. Exaktnímu ověření tohoto poznatku, který je vysloven zatím hypoteticky, budu se věnovat v některém z příštích výzkumů; dá se očekávat, že bude otestován jako další důkaz správnosti naší hypotézy o zákonitěm sociálním zrání mladého člověka po dobu jeho sociologického věku, tj. zhruba do 30 let.

Z á v ě r

Uvedené výsledky, které charakterizují při dané přesnosti ve svém celku kladně tu část našich mladých lidí, která se zúčastnila ankety, svědčí o společenské síle socialismu, o níž se můžeme opřít při výchovném ovlivňování celé naší současné mladé generace. Zkoumání aspoň částečně přispělo k tomu, že známe, na jakých objektivních základech se tvoří motivace typické pro socialistickou mládež a v čem spočívají předpoklady a obsahová stránka ideologické práce mezi mladými lidmi pro rozvíjení jejich socialistického vztahu k práci.

Zkoumání dále ukázalo, že jde o úlohu velmi složitou, k jejímuž plnému probádání, zvláště též pokud jde o správné postížení *váhy* každé *jednotlivé odpovědi* v rámci všech odpovědí ostatních, bylo by třeba exaktně založených sociologických a psychologických výzkumů. Srovnatelnost výsledků zkoumání vztahu k práci v jednotlivých socialistických zemích pak vyžaduje jednotně zaměřit obsah těchto sociologických výzkumů na prozkoumání objektivních materiálních podmínek, v nichž jedinci působí, a ideálních požadavků uváděných pracujícími, dále na přesné zjištění jejich skutečného chování v situacích, které nás zajímají a konečně na objektivní postížení mínění lidí o sobě samých; takové výzkumy by ovšem měly být uspořádány tak, aby zkoumání bylo reprezentativní pro všechnu mládež určitého věku. Že tomu zatím tak není, zvláště též pokud jde o reprezentativnost výsledků dosavadních výzkumů, o tom svědčí jejich nízká spolehlivost (reliabilita), způsobená také velikým rozptylem jednotlivých údajů respondentů; k tomuto zjištění nás přivedlo nejenom zpracování výsledků naší ankety, ale zcela stejně na to poukázal i výzkum provedený náhodným výběrem ve dvou závodech v NDR, jehož spolehlivost při zvoleném počtu respondentů rovněž není větší než 68%.⁹⁾

Právě tak bude třeba v příštích pracích a studiích tohoto druhu nalézt příčinnou souvislost těch zjištění a závislostí, které se ukazují jako statisticky významné a jejichž výskyt i platnost je tedy možno zobecnit. Zatím jsme na některých místech takový postup toliko naznačili.

Výsledky naší ankety přes všechny výhrady, které k této technice sociologického výzkumu mohou být vzneseny, ukazují, že an-

keta může být jedním z vhodných nástrojů zkoumání vztahu mladých lidí k práci, že forma anonymní ankety respondentům dovo-luje, aby vypovídali pravdivě, protože dobro-volně se hlásící respondenti nemají žádného důvodu k podvádění. Problémem ovšem zů-stává otázka reprezentativnosti a validizace, které může být dosaženo kombinací této tech-niky doplňující s jinou, pro daný problém vhodně zvolenou technikou základní.

Ze sociologických výpovědí o západoněmecké mládeži (Je současná mládež skeptická?)

MILUŠE KUBÍČKOVÁ

Vysoká škola politická a Ústav marxismu-leninismu
pro vysoké školy

I.

V etapě příprav sociologického výzkumu vysokoškolského studentstva na Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy v Praze vycházíme z předpokladu, že k vypracování výchozích hypotéz a k volbě vhodných výzkumných metod je účelné se postupně seznámit s významnějšími díly světové sociologie mládeže, případně sociologie výchovy či pedagogické sociologie. V naší sociologii se v těchto tematických okruzích významnější knižní publikace teprve připravují; časopisecká tvorba je poměrně početná a bohatá na cenné empirické postřehy, nemá však vždy sociologický charakter a pro svou roztržitost nemůže nahradit ucelené práce knižní.

Na Západě je výzkumná a ediční činnost v této oblasti značně rozsáhlá. Zvláště v Německé spolkové republice se po druhé světové válce objevilo množství sociologicky zaměřených knih, zabývajících se problematikou mladé generace. Zdá se, že jsou to právě sociologové mládeže a výchovy, kteří na Západě reagují relativně nejživěji na volání po zvýšeném zájmu o osud člověka v ztechnizovaném a odlidštěném moderním světě.

Tato početná literatura je však značně nepřehledná a často se v závěrech rozchází. Je to důsledek jednak neujasněnosti metodologických východisek, jednak obecného nedostatku kumulativních tradic v sociologii.

Náš přístup k západní nemarxistické sociologii mládeže a výchovy je kritický, zároveň však nevylučuje kontakt s racionálními přínosy. Jednou z podmínek rozvoje sociologických disciplín i sociologie obecné je snaha nahradit nedostatek kumulativních tradic v sociologii. V tomto směru je účelné zabývat se podrobněji vždy určitým relativně uceleným okruhem sociologických

výpovědí kupících se kolem příbuzného problému. Takovéto výpovědi tvoří relativně samostatný okruh neboli trs názorů, navzájem se doplňujících a korigujících, které až ve svém celku dávají přesnější obraz jevu. Vymežit trs sociologických výpovědí není snadné, neboť může dojít k jejich subjektivnímu zúžení.

Ústav marxismu-leninismu proponuje dlouhodobou analýzu nejdůležitějších sociologických výpovědí o mládeži socialistických i kapitalistických zemí. Informace o nemarxistické západní sociologii mládeže se zvýrazněným zájmem o problémy studentů zahajujeme shrnutím části diskuse o západoněmecké mládeži, dlouho charakterizované jako „skeptická generace“ pod vlivem stejnojmenné knihy Helmuta Schelského.¹ Kniha podnítila polemicky vyhrcošené diskuse nejen mezi sociology západoněmeckými, ale i v jiných zemích německého jazykového okruhu. Tím byl současně zvýšen zájem o další metodicky lépe fundované sociologické výzkumy.

I když *Skeptická generace* Helmuta Schelského dnes již do značné míry ztratila svůj počáteční význam a lesk, přece se jí chceme zabývat, a to ze dvou důvodů: Jednak pro její nepopíratelný význam jakožto jádra sociologických výpovědí o západoněmecké mládeži, jednak též proto, že pokud se na stránkách našich časopisů objevily informace o západní sociologii mládeže, pak v nich figurovalo především jméno Schelského, a to ve spojitosti s touto jeho sociologií mládeže. To mohlo budit dojem, že jde o publikaci reprezentující vrchol západní sociologie mládeže.

V naší informaci se chceme pokusit o konfrontaci nejproblematičtějších závěrů Schelského o mládeži s názory jiných autorů a dobrat se — s ohledem na naše výzkumné cíle — především přesnějších po-

¹ Helmut Schelsky, *Die skeptische Generation, eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf 1957.

hledů na vysokoškolskou mládež žijící na Západě a v NSR, zvláště pro případ eventuálních komparací.

II.

Schelského globalizující sociologie mládeže.

1. Geneze Schelského sociologie západoněmecké mládeže.

Helmut Schelsky patří nesporně k velkým postavám západoněmecké sociologie neopozitivistického zaměření. Jde o vědce, který zdůrazňuje těsnou zprostředkovanost mezi společenskou vědou a sociální politikou.² V těchto intencích řídí výzkumné sociologické pracoviště v Dortmundu a zaměřuje — i s kruhem svých spolupracovníků — celé své mnohostranné dílo. Jeho spisy dnes představují téměř celý program dílčího řešení potíží moderní společnosti industriálního charakteru. Zahrnuje nejen problematiku mládeže a výchovných institucí, ale i návrhy v oblasti rodinné politiky, zdravotnictví, sociální péče, církevní politiky i problematiky souvisící s řízením průmyslových podniků. Schelsky připomíná v jistém smyslu badatele typu Augusta Comta, snažícího se o pozitivní poznání dílčích projevů společenského mechanismu za účelem jeho vylepšení, stabilizování a tedy i udržení. I on plní nejen funkci apologetickou, ale také kognitivní a tím i kritickou. Přes mnohé zkreslené závěry — hlavně závěry v neobjektivnější rovině — podává řadu racionálních postřehů. Hlavním zdrojem deformací je rozpor mezi proklamovanou snahou po pozitivním odideologizovaném přístupu k sociální skutečnosti a praktickým podržováním výzkumné činnosti některým do značné míry vyspekulovaným tezím.

Nejen literárně zabarvený titul knihy Schelského o mládeži, ale též motivace hlavního zdroje informací o západoněmecké mládeži i řada odvážných a zároveň polemických formulací vzbudily živou odezvu jak v NSR, tak i za hranicemi. Do

jisté míry též oživily rozpory ve vztahu západoněmecké společenskovědní fronty k osobnosti Schelského. Na jedné straně šlo o obdiv k jeho záslužné, více méně průkopnické činnosti, na straně druhé o obnovení nárazek na jeho politickou minulost. Na rozdíl od většiny německých sociologů, kteří po nástupu Hitlera k moci a po odsouzení sociologie jako nežádoucího produktu západní kultury odešli do zahraničí anebo nepublikovali, Schelsky byl i nadále vědecky a publikačně činným.

Jaká je geneze Schelského sociologie mládeže? Hlavním zdrojem empirických dat pro konstituování západoněmecké sociologie mládeže, které započal Schelsky, byl rozsáhlý výzkum dělnické mládeže, prováděný po celém západním Německu. Co do rozsahu, výzkumného objektu i metodiky to byl vlastně vůbec první výzkum toho druhu. Podnět i finanční zajištění daly německé odbory a monopoly.³

Kde hledat společenské pohnutky a objektivní důvody pro všeobecný zájem o výzkumy poválečné mládeže v západním Německu? Především v povážlivé sociální situaci mládeže, souvisící s poválečnou jak relativní, tak i absolutní nezaměstnaností. Nepříznivá sociální situace mládeže, která byla poválečným hospodářstvím nejvíce postižena, na jedné straně posilovala stejně již skeptický postoj k veřejnému životu, a na druhé straně vytvářela jakýsi druh životního praktikismu postupně umocňovaného postavením mladého člověka v sociální struktuře ztechnizované a zbyrokratizované industriální společnosti. Tyto faktory, včleněné do atmosféry poraženého, ideologicky zklamaného a lidsky provinilého národa, se staly příčinou dvou možných alternativ dalšího ideového vývoje mládeže. Buď mohlo dojít k rehabilitaci „politické generace“,⁴ ve jménu zásadního a humánního přetvoření společenských vztahů, jež zplodily fašismus a válku, anebo ke skeptickému odklonu od jakýchkoliv politických zájmů a od organizovaného hnutí. V této sociálně politické situaci mu-

² Andreas Flitner, *Die soziologische Jugendforschung*, Heidelberg 1963, str. 51.

³ A. Flitner, tamtéž, str. 42., 45.
G. Assmann, *Die skeptische Generation H. Schelskys-Bespiel einer unwissenschaftlichen Soziologie der deutschen Jugend*. Zur Kritik der bürgerlichen Soziologie in Westdeutschland, Berlin 1962, str. 162.

⁴ Schelsky rozlišuje tři po sobě jdoucí generace mládeže: generaci tzv. „Jugendbewegung“ počátku

20. stol., vyznačující se odporem k tehdejší civilizaci a romantickým útekem do neformálních skupin a přírody. Dále generaci „politické mládeže“, jež sáhla k organizovaným formám řešení své situace. Bez rozlišení cílů a prostředků politického způsobu řešení společenských problémů nečiní Schelsky rozdílu mezi mládeží komunistickou a fašistickou. Po této „politické mládeži“ následuje současná „skeptická generace“.

sela být západoněmecká mládež zmatena a teprve hledala vlastní cestu k sociálnímu a politickému zařazení. Mezi mládeží začala pracovat ještě legálně existující Komunistická strana Německa a formovala se početná protifašistická demokratická organizace německé mládeže.

Touž společenskou situací byl k životu vyvolán i zájem o empirické výzkumy problematiky poválečné mládeže. Největší zájem o sociologické výzkumy projevíly monopoly, jimž šlo o poznání mentality dělnické mládeže s cílem nalézt účinné prostředky ke stabilizování jejího poměru k potřebám podniků. (Dokumenty pro tento generální stimul sociologických výzkumů průmyslové mládeže lze najít mimo jiné v materiálech německého průmyslového institutu *Anlage zum Unternehmerbrief des Deutschen Industrieinstitutes*, 3. 1. 1957).

V poválečném období bylo v západním Německu realizováno několik výzkumů mládeže a z empirických materiálů vzešlo asi 100 kratších a 150 obsírnějších biografii, které však nikdy ani výběrově zveřejněny.⁵

Výzkumy mládeže byly prováděny též v rámci různých ústavů veřejného mínění, jako např. EMNID, DIVO, Demoskopický institut v Allenbachu apod. Jejich výsledků pak používal i H. Schelsky při formulování závěrů svého díla o mládeži. Andreas Flitner upozorňuje na vážné metodické nedostatky většiny těchto šetření, které pak ovlivňují stupeň hodnověrnosti sociologických závěrů a samu sociologii mládeže.

I když všechny uvedené výzkumy byly motivovány především přímou společenskou objednávkou, sehrála zde roli i vnitřní dynamika poválečné sociologie NSR. Část společenskovední fronty se zde pod vlivem krachu fašistické ideologie vyznačovala značným odstupem od tradičního německého filosofujícího přístupu ke skutečnosti a naopak neobyčejným hladem po empirických faktech. Fašistická ideologie zneužila německé filosofické tradice, a proto se „sociální skutečnosti“ a „holá fakta“ jako výpovědi nejčistší empirie⁶ staly nejspolehlivějšími východisky pro mnohé sociologické výzkumy, hlavně u těch badatelů, kteří sami měli důvod stát se skept-

tickými. Flitner téměř ironicky podotýká, že pojmem skeptická generace by snad bylo lépe označit tu věkovou skupinu, která byla v době svého mládí formována nacionálně socialistickou, případně marxistickou ideologií a která zažila skutečné zklamání. K této generaci podle Flitnera náleží i Helmut Schelsky, a proto dokázal provést syntézu nálady zničených ideálů s hladem po „holých skutečnostech“.⁷

Výzkumy dělnické mládeže prováděné pod vědeckým vedením H. Schelského byly reprezentovány ve třech publikacích:

Arbeitslosigkeit und Berufsnot, pod redakcí H. Schelského, vydáno v roce 1952 v Kolíně n. R.

Sozialwissenschaftliche Untersuchungen, kolektivní práce H. Klutha, U. Lohmara a R. Tartlera, vydáno v r. 1955 v Heidelbergu.

Die skeptische Generation od Helmuta Schelského, vydáno v r. 1957 v Düsseldorfu.

Podstatný vliv na genezi Schelského závěrů o mládeži i na způsob interpretace empirických dat mělo několik činitelů: faktory společenské, k nimž se řadí na prvním místě poválečná přechodná nezaměstnanost a vůbec velmi špatná sociální situace mládeže, dále postupně narůstající objektivní změny v postavení i myšlení západoněmeckého dělnictva, a konečně neobvyklé tempo, s jakým se uskutečnil přechod této válkou zruinované části Německa v tzv. hospodářský zázrak. Rychlost hospodářské a do jisté míry i politické stabilizace života v NSR vyvolaly iluze o absolutní změně sociální struktury kapitalistické společnosti, a tedy o změně postavení a názorů dělnické třídy. Tvzení o zmizení třídního vědomí, o všeobecném odklonu pracující mládeže od společnosti i od vlastní skupiny, o subjektivismu atd. jsou v jednotlivostech pravdivá, ale ve svém celku dávají zkreslený, ba deformovaný pohled na sociální strukturu kapitalistické společnosti v NSR i na společenské vědomí jejích tříd a vrstev. V západoněmecké sociologii souvisí s názory na tyto změny běžná teze o tzv. nivelizované společnosti středního stavu, jak o ní budeme ještě v dalších kapitolách hovořit.

⁵ A. Flitner, tamtéž, str. 45, str. 150. H. Schelsky, *Arbeitslosigkeit und Berufsnot*, str. 290.

^{6, 7} A. Flitner, tamtéž, str. 37.

Schelsky přejímá názory na nivelizovanou společnost bez třídních a sociálních diferencí a na těchto apriorních předpokladech zakládá svou sociologii mládeže.

Ke společenským faktorům se řadí činitelé imanentní vnitřní dynamice západo-německé sociologie. Jde o výraznou poválečnou tendenci k empirismu a o dříve neexistující silný vliv anglické a americké sociologie.

2. Podstatné výpovědi Schelského o západoněmecké mládeži

Jak bylo řečeno, Schelsky zkoumal především mládež dělnickou. Ovšem ke konečnému konstituování sociologie západoněmecké mládeže a formulaci podstatných výpovědí v knize *Die skeptische Generation* použil též výsledků průzkumů ústavů pro veřejné mínění. Tyto výpovědi, pramenící z výzkumů především jedné sociální skupiny mládeže, mají nakonec globální charakter, postihují mládež vůbec a jsou základem typu epochy.

Za základní životní ladění mládeže v západním Německu pokládá Schelsky pocit životní nejistoty. Tento pocit je prý výslednicí střetnutí dvou struktur, které nejenže do sebe nezapadají, ale spíše na sebe protikladně narážejí. Jde o strukturu současné rodiny a strukturu celospolečenskou. Mladí lidé jsou beze zbytku věleni do intimního života svých rodin. Převládající rodinný konformismus stojí v cestě rozvoji osobitých rysů mladých lidí a jejich samostatných názorů. Proto při přechodu z primární skupiny do skupin sekundárních a do širšího, nepřehledného společenství současné společnosti dochází k erupci silného pocitu životní nejistoty a vystupňované potřeby bezpečné plochy pro každodenní jednání. Potřeba co nejrychleji nahradit každodenní stereotypy rodinné stereotypy světa mimorodinného, tj. světa zaměstnanecké praxe, vede mladé lidi k hledání způsobů začlenění do sociální struktury. Pouze naprostým přizpůsobením současné sociální struktuře se mladý člověk zbavuje tíživé nejistoty. Je pochopitelné, že za této situace postrádá mládež nejenom vědomí, ale dokonce i přání po vlastních rolích v historickém procesu.

Současná sociální struktura, charakterizovaná jako všestranně nivelizovaná, likviduje zvláštní životní prostor pro mládež jako generační a sociální skupinu. Stírá rozdíly mezi horními a dolními vrstvami a pro vytvoření typu charakterizujícího mládež této epochy jsou rozhodující rysy středních vrstev, tj. především zaměstnanců průmyslových. Sociologický výzkum Schelského potvrdil, že i zájmy mládeže jsou ovlivněny ztrátou zvláštního sociálního prostoru. „Ve společnosti již neexistují samostatné a pozitivně určitelné sociální role mládeže“.⁸ Protože urychlené včleňování do sociální struktury si žádá značné životní energie, nedostává se mladému konformistovi další síly pro překročení každodenních převážně konzumních stereotypů, a proto nejvíce většinou ochotu osobně se obětovat celospolečenským zájmům. Současná generace je *prý* mládeží nehistorickou (*geschichtlose Generation*,⁹) uzavřenou v okruhu každodenních návyků a činností privátního charakteru, je tichou generací, neangažuje se pro společnost a je zcela apolitická. Schelského východisko k analýze empirických dat a k argumentaci tkví v rozlišování tří vrstev sociálních faktorů, určujících jednání a postoje mládeže:

1. vrstva: sociální výtvoři,
2. vrstva: sociální struktura,
3. vrstva: historikopolitická situace.

Tyto faktory mají objektivní povahu a působí souvztažně. Přinášejí však zjednodušené závěry při subjektivním posunutí do dominující funkce pouze jedné vrstvy faktorů a při odzavorkování vrstev ostatních. — Jak bylo patrné z dosavadního výkladu výpovědí Schelského o mládeži, autor vyčleňuje jako rozhodující vrstvu pouze sociální strukturu. Ostatní faktory, včetně faktorů generačních a biologických, zůstávají nedoceněny. Subjektivní odzavorkování objektivně působících činitelů při výkladu základních elementů mladé generace činí ji v Schelského pojetí generací nehistorickou a apolitickou — v autorově terminologii skeptickou, a v důsledku dominujícího působení sociální struktury bez tříd a sociálních rozdílů též *nivelizovanou*. Takto však zůstávají neobjasněny nejen další stejně podstatné rysy

⁸ H. Schelsky, *Die skeptische Generation*, str. 18.

⁹ Ch. Lütken, *Bemerkungen zu H. Schelsky:*

„Die skeptische Generation“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie u. Soz. ps.*, 1961, str. 132.

určující typ epochy, ale i zvláštní rysy diferencovaných skupin mládeže.

Smyslem Schelského sociologie mládeže je upozornit rodinu a výchovné instituce, aby pomohly mladým lidem co nejrychleji a co nejúčinněji zbavit se pocitů životní nejistoty tím, že je připraví k bezkonfliktnímu včlenění do současné industriální společnosti.

III.

Konfrontace s Schelského tezemi

1. Přehledně o autorech střetávajících se s Schelským

Schelského kniha o sociologii německé mládeže si získala hned po svém prvním vydání v r. 1957 široký okruh čtenářstva; stala se však též středem vážných kritik a střetnutí. Již z předchozí kapitoly našeho výkladu bylo patrné, že Schelského dílo je vědecky napadnutelné.

S Schelského názory se nestřetávají jenom autoři z Německé demokratické republiky, jako např. G. Assmann a S. Ransch v kolektivní práci „Zur Kritik der bürgerlichen Soziologie in Westdeutschland“, a to v článku *Die skeptische Generation H. Schelskys-Beispiel einer unwissenschaftlichen Soziologie der deutschen Jugend*; vydáno v Berlíně v r. 1962. Pokládají Schelského dílo nejen za nevědecké – mimo jiné též proto, že výsledky svých výzkumů generalizuje na veškerou německou mládež bez ohledu na existenci dvou států –, ale též za objektivně škodlivé. Tato výtky vychází ze skutečnosti, že málokteré knize lze přiznat tak velký vliv na mínění, ba dokonce tvorbu rolí mládeže jako právě *Skeptické generaci* Schelského.¹⁰ V důsledku vztahů mezi oběma německými státy je tato výtky v relaci k problematice mládeže zcela oprávněná.

S názory H. Schelského se střetávají i autoři Německé spolkové republiky a dokonce i Rakouska. Mezi tyto autory mimo jiné patří: Charlotte Lütkens, erudovaná badatelka v oboru sociologie mládeže, provedla kritické zhodnocení Schelského publikace v článku *Bemerkungen zu H. Schelsky, „Die skeptische Generation“*, uveřejněném ve 13. roč. časopisu *Kölner Zeitschrift für Soziologie und So-*

zialpsychologie r. 1961, str. 126–140. Jürgen Habermas, žák frankfurtského předáka relativně pokrokové novohegelianské školy Theodora Adorna, sám odborník v sociologii politiky, vypořádal se s globální sociologií mládeže H. Schelského empirickými argumenty diferencované sociologie vysokoškolské mládeže, a to studiem jejich politického potenciálu. Kniha *Student und Politik* vydal se svými spolupracovníky Ludwigem von Friedeburgen, Christophem Oehlerem a Friedrichem Weltzem v r. 1961 v Neuwiedu. Andreas Flitner, tübingský sociologizující pedagog, se střetl s názory Schelského v knize *Die soziologische Jugendforschung. Darstellung und Kritik aus pädagogischer Sicht. Die Auseinandersetzung mit der These von der skeptischen Generation*, vydané v r. 1963 v Heidelbergu; je to přehledná studie o rozvoji společenské vědy o mládeži včetně její sociologizace. Walter Jaide, erudovaný sociolog prosazující pluralistické metody v sociologii mládeže, provádí důkladnou analýzu politických postojů veškeré mládeže NSR s cílem vyvrátit tzv. „epochální“ typ Schelského. Prezentuje ji v knize *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*, vydané v r. 1963 v Neuwiedu. Leopold Rosenmayr, rakouský sociolog známý dlouholetou badatelskou činností v oboru sociologie rodiny, se v jistém směru též vyrovnává s Schelským v empiricky založené knize *Familienbeziehungen und Freiheitsgewohnheiten jugendlicher Arbeiter*, vydané ve Vídni v r. 1963.

Tito a jiní autoři se shodují v kritice zjednodušeného podřízení koncepce, výzkumu i interpretace empirických dat výchozí hypotéze o dominujícím vlivu sociální struktury na mládež.

2. Argumentace s nejproblematičtějšími tezemi Schelského

Diskuse a polemiky kolem knihy *Skeptická generace* se koncentrují převážně ke dvěma podstatným výpovědím Schelského o současné mládeži: k problematice skepse a nivelizace. Právě tyto znaky uvádí H. Schelsky do vztahu především se sociální strukturou. Za předpokladu platnosti dominantní funkce tohoto faktoru a s pře-

¹⁰ Ch. Lütkens, *Bemerkungen zu H. Schelsky „Die skeptische Generation“*, *Kölner Zeitschrift f. S. u. Sp.*, Jg. 13., 1961, str. 139.

hlédnutím faktorů ostatních, postihujících ekonomickou a politickou konkrétnost společenské situace, je možné počítat s větší obecností těchto elementů vyzorovaných u západoněmecké mládeže. Jejich extrapolováním se pokouší Schelsky o konstrukci typu mladého člověka všech vyspělých kapitalistických zemí. O generaci, kterou analyzoval, hovoří jako o „německém vydání mladé generace všeobecně konsolidované industriální společnosti“.¹¹ Tím se však dopouští přehnaného zvýraznění několika znaků na úkor dalších, neméně důležitých pro pochopení mladého člověka. To vede vzhledem k velké variabilitě znaků mládeže k abstraktní konstrukci, k vyspekulovanému typu.

Autoři uvedení v předchozím paragrafu vesměs odmítají tyto vědecky neúnosné kategorie, jakou je i Schelského typ mladého člověka vyznačujícího se skepsí a všestrannou nivelizací. Např. Walter Jaide nazval tyto znaky „nálepkami“, které překrývají skutečnou variabilitu znaků konkrétní mládeže.¹² Andreas Flitner pokládá pojmy „skeptická generace“, „nivelizovaná mládež“, „masová společnost“ atd. za vyspekulované, za pojmy, které nejen že nic nevysvětlují, ale naopak se staví v cestu skutečnému poznání, protože jim jsou podřizovány další poznatky.¹³

a) Ke skepsí současné mládeže

S redukcí mladého člověka, ve skutečnosti nesmírně členitého, na jednodimenzionálního skeptika se autoři střetávají několi-kerým způsobem.

Především užití pojmu „skepse“ se jeví jako neadekvátní a spíše se zdá, že má literární přidech. V rozporu s tímto názvem se jeví mladí lidé ve výpovědích Schelského jako realističtí, nepatetičtí, s praktickým až pragmatickým postojem k životu. Dále se jeví jako nesmírně přizpůsobiví každodenní praxi navazující na privátní zájmy bez hlubší reflexe o dosahu vlastních činů. A. Flitner se proto domnívá, že obsah pojmu „skepse“ v pojetí Schelského se nekryje se skutečnou skepsí mládeže v teoretickém, morálním, náboženském či jiném slova smyslu.¹⁴

Sám Schelsky říká, že pokřtil předmět svého bádání předběžně a poněkud literárně jako „skeptickou generaci“.¹⁵ Tento předběžný název se mu pak již nepodařilo odstranit. Naopak, globalizující označení současné generace za skeptickou samo o sobě vyvolalo pozoruhodný sociologický jev. Od vyjití Schelského knihy totiž zůstala již nejen pro mnohé sociology, ale i pro veřejnost mládež zcela samozřejmě „skeptickou generací“. Přitom se nikdo netázal, zda není přirozené, že každá mládež po velkých historických zvratech se stává skeptickou k hodnotám a tradicím svých otců. Též si nikdo nepoložil upřesňující otázku, zda současná mládež je vůbec přes- příliš skeptická a zda není v mnoha smě-rech spíše prosta všech pochyb a zcela konformní ve smyslu jednostranného přizpůsobení se společenskému systému. Lütkensové stejně jako Flitnerovi se jeví mlá-dež let 1945–55 i mládež pozdější spíše jako nedostatečně skeptická ve smyslu kritičnosti k tomu, co vytvořili její otcové.

Pokud však mládež je v nějakém směru skeptická, pak především ve smyslu střízlivosti vůči abstraktnímu teoretizování dospělých, vůči frázím a vnějšímu pathosu, jež byly typické pro minulou generaci. – Též Lütkensové se jeví mládež jako v jistém smyslu skeptická,¹⁶ především při pomýšlení na vlastní budoucnost. V tom prý je též ona motivační základna silné potřeby životní jistoty i útěku mládeže do primární skupiny, a vůbec odklonu k privatismu.

Lütkensová vynikajícím způsobem postihla příčiny, proč se Schelského označení mladé generace jako skeptické jeví zjednodušené, nepřesné a přehnané. Za prvé proto, že Schelsky přecenil vliv sociální struktury tzv. nivelizované společnosti středního stavu. Zároveň nedocenil historickou a aktuálně ekonomickou a politickou situaci jako sociální faktor značného dosahu. Je známo, že u mládeže dalšího desetiletí je patrna výrazná změna k vystupňovaným vitálně emocionálním sklonům. Bylo by možné, aby po střízlivé skeptické generaci tak rychle následovala generace spíše vitálně laděná, kdyby půso-

¹¹ H. Schelsky, tamtéž, str. 493.

¹² W. Jaide, *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*, str. 45.

¹³ A. Flitner, *Die soziologische Jugendforschung*, str. 159.

¹⁴ A. Flitner, tamtéž, str. 69.

¹⁵ H. Schelsky, tamtéž, str. 24.

¹⁶ Ch. Lütken, tamtéž, str. 137.

bila vlastně stále táž sociální struktura a kdyby podstatnou roli nehrála změnivší se situace ekonomická a politická? — Za druhé proto, že Schelsky zvolil pro hodnocení dnešní mládeže neadekvátní vztahový systém, že zapomněl, že je možné srovnávat jen stejné se stejným. Měřítkem pro všechno mládežnické se mu stala mládež tzv. „Jugendbewegung“. I když toto zvláštní dobové hnutí mládeže počátku 20. stol. sehrálo významnou roli při vlastní realizaci jako skupiny i při sebeuvědomění mládeže, nelze mládež těchto let učinit nadhistorickou normou pro všechnu mládež. Volba tohoto vztahového systému je projevem ahistorismu Schelského a zdrojem zjednodušeného výkladu. Při konstatování, že dnešní mládež je velmi vzdálena generaci v „Jugendbewegung“ jak v životních formách, tak ve vztahu ke společnosti, se zapomíná, že jde o jev přirozený. I toto hnutí bylo dobově determinováno a proto nezasáhlo země v jiné historické konstelaci, ale se stejnou sociální strukturou. Ze stejných příčin též vlastnosti německé mládeže let 1945—55, Schelským „předběžně“ zahrnuté pod pojmem „skeptická generace“, byly určeny především konkrétní poválečnou ekonomickou a politickou situací západního Německa a nejsou převoditelné na veškerou mládež stejné sociální struktury. Navíc povýšení mládeže počátků 20. stol. na mládež typickou a idealizování minulosti značně ovlivňuje pohled Schelského.

Označení poválečné i současné generace jako skeptické je možno také chápat ve smyslu apolitické nebo společensky dezinteresované mládeže. V tomto směru se s Schelským střetává rakouský sociolog Leopold Rosenmayr. Na rozdíl od Ch. Lütkensově a též do jisté míry A. Flitnera zakládá své argumenty výlučně na empirickém základě. Střetnutí rakouského sociologa se sociologem západoněmeckým v problematice mládeže je možné proto, že Schelsky se pokusil o vytvoření současného typu mladého člověka přesahujícího rámec západoněmecké skutečnosti, typu determinovaného především sociální strukturou industriální společnosti. Rosenmayr konstatuje sociologii mládeže postupně zkoumá-

ním diferencované skupiny mládeže. Dlouhodobě proponovaný výzkum byl zahájen šetřením dělnické mládeže, a to nejdříve chlapců. Byly zkoumány rodinné vztahy a vliv rodiny na děti, volný čas mladých dělníků a jejich vztah k politice. Metodicky dokonale promyšlený výzkum skupinově vybraného vzorku 800 učňů vedl Rosenmayra k odlišným závěrům v porovnání se Schelským.¹⁷ Rakouská dělnická mládež (nikoliv abstraktní typ epochy) se sice nejeví jako příliš politicky angažovaná, ale též u ní nebyl zjištěn všeobecný odklon od účasti na politickém životě. Výsledky Rosenmayrovy jsou vážným protiargumentem všezahrnujícího, ale zároveň nic konkrétně neříkajícího typu skeptika.

Kritický, též na empirických argumentech založený a velmi specifický přístup k pozici skeptické generace nalézáme u Jürgena Habermase v knize *Student und Politik*. Habermas se domnívá, že Schelského „skeptický konformista“, „nepolitický demokrat“ je pouze eufemistickým výrazem pro politicky indiferentní mládež s autoritářskými, nedemokratickými tendencemi. Habermas se chce vyhnout nesmyslnému tlaku polární dvojice „skeptický-neskeptický“, a pokouší se o adekvátnější zachycení politického profilu mladého člověka postizením stupňovitosti politického potenciálu, a to pouze u jedné skupiny mládeže, studentů. Vnitřně vrstevnatý a ještě dále stupňovitý politický potenciál (bližší v dalším výkladu) nelze zredukovat na pouhou jednorozměrnou skepsi. Navíc je nesprávné určitou dávku skepse, zjištěnou pouze u části mládeže nacházející se ve výjimečné společenské situaci, extrapolovat na mládež všechnu.¹⁸

Zahrnutím veškeré mládeže pod pojem apolitického konformisty Schelsky tento typ nejen konstatuje, ale zároveň povyšuje na „Leitbild“ mladého člověka¹⁹ současné kapitalistické společnosti. Jak nebezpečný je v Německu často pozorovaný náhlý odklon od fanatické víry v ideologii k naprosté politické střízlivosti, na to upozorňuje frankfurtská škola v čele s Theodorem Adornem, učitelem Habermase.²⁰ Též David Reisman varuje před

¹⁷ Též v porovnání s výzkumnými výsledky jiného západoněmeckého sociologa, zabývajícího se problematikou dělnické mládeže, Karla Bednarika.
¹⁸ J. Habermas, tamtéž, str. 70.

¹⁹ H. Schelsky, tamtéž, str. 451.

²⁰ Citováno podle Renaty Mayntzové *Soziologie in der Eremitage?*, Kölner Zeitschrift f. Soz. u. Sozps., Jg. 13., 1961, str. 123..

nebezpečím zdánlivě lhostejných a neutrálních lidí.²¹ „Tito lhostejní nejsou zdaleka politicky tak neupotřebitelní, jestliže jsou za své služby odměněni nebo postaveni pod nátlak.“ Narůstání různých band mládeže jako protipólu lhostejných konformistů, výtržnosti hipsterů v USA a „pracských spolků“ v NSR a dokonce i jejich občasná oficiální podpora,²² to vše podporává obavy o bezpáteřnosti a zneužitelnosti distancovaných souběžců.

Schelského konstatování všeobecné skepse mládeže se konec konců rozchází se skutečností. Například sociologický výzkum 2 063 mladých lidí západního Německa ve věku od 15–20 let, provedený W. Jaidem a prezentovaný v knize *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*, Neuwied, 1963, postihuje rovněž vztah k politice stupňovitě a konstatuje, že pouze 7 % z celého vzorku lze nazvat skeptiky, asi 1 % destruktivními, 12 % angažovanými na politickém dění, 34 % informovanými a zbytek indiferentními. Práce navazuje svým způsobem na vynikající analýzu J. Habermase a jeho kolektivu, upřesňující pohled na stejnou problematiku.

b) K nivelizaci současné mládeže

Další spornou tezí je myšlenka Schelského o tzv. nivelizované mládeži současné industriální společnosti, to je mládeži, u níž nehrají žádnou podstatnou roli ani stratifikační, ani přirozené difference jako je věk, pohlaví atd. V současné tzv. masové demokracii průmyslové společnosti se podle některých západních sociologů prosazuje tendence k všeobecné společenské nivelizaci, homogenizaci. Nosnou vrstvou sociální struktury nivelizované společnosti se stala maloburžoazní vrstva nazývaná střední třídou; podle ní je nazývána i celá společnost „nivelizovanou společností středního stavu“ (nivellierte Mittelstandsgesellschaft). Ostatní skupiny pozbyly své strukturotvorné funkce, a tak prý se setřely podstatné rozdíly mezi společenským statusem i rolemi dělnické třídy a kapitalistů. Je nesporné, že tendence k odstraňování rozdílů se v některých směrech v současné industriální společnosti prosa-

zuje. Ovšem jednotlivé projevy historicky nevyhnutelných tendencí nelze zevšeobecnit. Ve svém celku se totiž tvrzení o nivelizované společnosti stávají falešnou spekulací, která brzdí další empirické zkoumání společenské problematiky.

Stejně jako předčasné absolutizování některých objektivních nivelizačních tendencí v současné kapitalistické společnosti, tak i přehlížení a nedocnění těchto projevů by vedlo ke zjednodušeným závěrům. Je třeba respektovat skutečnost, že v tomto modelu jsou zachyceny reálné aspekty historických trendů; tyto jsou důsledkem stoupající vertikální i intergenerační mobility. Reálné projevy nivelizace se vztahují na zajištění minima životních šancí mase obyvatelstva v době konjunktury, na komunikační prostředky a urbanizaci, částečně na školství a především na konzum. Zde Schelsky poukazuje na přízpůsobování se studující mládeže mladým lidem pracujícím v průmyslu. Neexistuje již proletář, který by záviděl studentovi jeho životní styl, ale naopak student napodobuje kvalifikovaného dělníka, který si neporovnatelně dříve může zakoupit různé druhy moderního spotřebního zboží.²³

Empirické výzkumy nepotvrzují všestrannou a všeobecnou nivelizaci. Nelze např. hovořit o odstranění rozdílů v podílu na moci, o odstranění nerovnoměrného rozložení prestiže a vlivu.²⁴ Téměř nedotčeny zůstávají rozdíly specificky významné pro rozlišení tříd a sociálních skupin. Zvláště příjmové rozdíly jsou značné a ztrnulé. Omezena je i možnost přístupu ke vzdělání; většina studujících na středních a vysokých školách pochází z rodin vysoko nebo středně postavených a jen nepatrné procento z rodin dělnických. To potvrzuje i vzorek Habermasova výzkumu. „V této skupině, stejně jako ve všech ostatních universitách ve Spolkové republice, je jen málo studentů, jejichž otcové jsou dělníci.“²⁵ Podle Ernsta Fischera studuje na rakouských vysokých školách pouze 6 % studentů dělnického původu, ve Švédsku 14 %, v NSR v r. 1955 okolo 7 %.²⁶ Zveličená tvrzení o již dosažené všeobecné nivelizaci současné kapitalistické

²¹ David Riesman, *Die einsame Masse*, str. 269.

²² Wulf Segebrecht, *Spolkári medzi nami*, citováno podle E. Fischera, *Problémy mladej generácie*, Bratislava, 1964, str. 128.

²³ H. Schelsky, tamtéž, str. 76.

²⁴ J. Habermas, *Student und Politik*, str. 225 a dále.

²⁵ J. Habermas, tamtéž, str. 146.

²⁶ E. Fischer, tamtéž, str. 127.

ké společnosti dlouho ovládala názory západních sociologů. Zároveň se však staly jádrem teoretických diskusí a sporů a mnozí od nich upustili. – Podle Habermase byla nivelizační hypotéza přenesena na mládež západoněmeckými neopozitivisty. Díky přeceňování vlivu sociální struktury nivelizované společnosti Schelsky nepocítoval nebezpečí zjednodušeného pohledu, když závěry získané výzkumem jedné skupiny mládeže zevšeobecnil na mládež všechnu. Z hlediska statistických metod a hlavně výběrového řízení opřené o počet pravděpodobnosti nebyl vzorek Schelského v žádném případě reprezentativní pro celý soubor mládeže. Flitner mu navíc vytýká, že přes rozsáhlost empirického materiálu získal nakonec místo „skutečných hodnot“ pouze „hodnoty průměrné“, které sice mají svou hodnotu, ale jsou pro svůj skupinový původ nepřevoditelné na celý základní soubor. Jak Flitner se svým tůbingenským kruhem, tak Adornova frankfurtská škola oprávněně vytýkají Schelskému nediferencovaný přístup k mládeži. – S globalizujícími závěry Schelského lze souhlasit do té míry, pokud autor akcentuje vedle vlivů skupinových též vlivy celospolečenské. Tyto vlivy jsou bezesporu značné a mají také globální charakter. Avšak jakou měrou a v jakých formách se uskutečňují u rozrůzněných skupin mládeže, to globalizující analýza zachytit nemůže. – Ch. Lütkensová připomíná, že egalizace prosazující se v některých sférách společenského života nese s sebou jisté vyrovnání mezi věkovými skupinami. Avšak vedle momentů akcelerace ve vývoji mládeže lze pozorovat i retardační tendence. Rovněž současná ekonomická a politická situace přináší zcela nové diference v rolích mládeže. V důsledku toho lze hovořit o rolích mládeže pasivní a aktivní. První odpovídají skupině spotřebitelů, druhé mládeži, která o něco usiluje. Prostě i společnost, v níž podle Karla Mannheimu probíhá něco jako „Fundamentaldemokratizierung“, je členitá a stratifikovaná, byť i novým způsobem.²⁷

Pro úplnost výkladu poznamenáváme, že Helmut Schelsky sám v poslední době

označil svou výchozí hypotézu o nivelizované společnosti středního stavu jako „předběžnou antitezi“, jež se ukázala být pro intenzivnější analýzu současné společnosti „příliš hrubou a sumarizující.“²⁸ A. Flitner se táže Schelského, zda tímto pouhým doznáním končí vědecká povinnost vyvodit i důsledky, neboť celá sociologie mládeže takto pojatá ztratila své opodstatnění. Jeví se jako žádoucí doplnit globalizující sociologii mládeže diferencovanými studii.²⁹

IV.

Diferencované sociologie mládeže jako překonání globalizujících tendencí.

1. Nivelizační teze a výzkum vysokoškolského studenstva.

Nivelizační hypotéza Schelského ovlivnila nejvíce gnoseologickou hodnotu analýz diferencovaných skupin mládeže, což se projevilo např. v kapitole o dívčí mládeži, o vesnické mládeži a o vysokoškolácích. Vzhledem k našemu výzkumnému zájmu se omezíme pouze na konfrontace s výzkumy vysokoškoláků.

Schelsky se domnívá, že pro určení typu mladého člověka současné epochy jsou rozhodující rysy mládeže pracující a nikoliv studující. Proto o vysokoškolácích hovoří především, z hlediska přizpůsobení se industriální společnosti. Zjišťuje, že je oproštěna od nadřazeného pocitu elitárních aspirací, a že projevuje malý zájem o politickou činnost. Poněvadž vůbec neuznává zvláštní společenské role mládeže,³⁰ opomíjí i u studentů ostatní sociologicky podstatná hlediska, jako je zjišťování společenského statusu a rolí mladého intelektuála, jeho společenské aktivity i zájmů a činností souvisejících s charakterem přípravy na povolání atd. Konečně redukování mladého člověka na pouhý souhrn rolí by ho stejně zbavilo možnosti ptát se po vztahu studenta ke společnosti a po aktivním zasahování. Schelskému unikají závažná fakta, že vysokoškoláci v řadě případů překonávají jednostranný konformismus typický pro průměrného občana industriální společnosti a aktivně vystu-

²⁷ Ch. Lütkensová, tamtéž, str. 132.

²⁸ H. Schelsky, *Die Bedeutung des Klassenbegriffs für die Analyse unserer Gesellschaft*. Jahrbuch für Sozialwissenschaften, Bd. 12., 1961, str. 241.

²⁹ A. Flitner, tamtéž, str. 72.

³⁰ V definici mládeže hovoří jen o přechodu z role dítěte do role dospělého.

pují např. proti válečné propagandě, politickému čachrování nebo recidivám fašismu. Dokladem jsou studentské časopisy, jež se stávají centrem nonkonformismu. E. Fischer uvádí některé myšlenky Klause Figgeho ze sborníku *Student*. Když hovoří o pronásledování studentského tisku, klade otázku, zda je tento tisk levicový. Göttingenská *Prisma* v r. 1961 odpovíděla: „Nepochybně je levicový, jestliže mezi kritiky a levicový položíme rovnítko a jestliže chceme ignorovat důležitou úlohu intelektuála – úlohu kritizovat.“³¹ – Okrajově pro ilustraci poukazujeme na konkrétní příklad studentského časopisu *Neue Kritik*, vydávaného frankfurtským svazem socialistických studentů. Na úvodní straně dubnového čísla z r. 1965 čteme: „*Nová kritika* je diskusním fórem, na němž přicházejí ke slovu divergující socialistické názory.“ Na stránkách časopisu probíhají vnitropolitické diskuse kritizující např. politickou propagandu v NSR. Studenti si též kladou otázky, zda jsou ve Spolkové republice vytvořeny podmínky pro to, aby kritičtí intelektuálové mohli vyjít z dosavadní izolace a vykonávali vliv na společnost. Diskutují vesměs o celospolečenských a vnitrostranických záležitostech, méně o otázkách skupinového rázu.

2. Pokusy o překonání důsledků nivelizační teze při výzkumu vysokoškoláků.

Protiváhou Schelského globalizující sociologie mládeže a formou rozvinutí této disciplíny po stránce metodické jsou v současné době již početné tzv. diferencované sociologie. V nich zřetelně vynikají rozdíly stratifikovaných i přirozeně diferencovaných skupin mládeže. Přispěly též k rozvoji metodického pluralismu v sociologii mládeže obzvláště důležitého vzhledem k psychologické složitosti zkoumaného objektu.

Z řady zastánců diferencovaného přístupu k mládeži vybíráme ty autory, kteří se zabývají vysokoškolskou problematikou, Andrease Flitnera a Jürgena Habermase.

A. Flitner jako vysokoškolský pedagog se zamýšlí nad významem sociologických výzkumů akademické mládeže. Podotýká, že by neměla být zkoumána jen proto, že

je vhodným a snadno dosažitelným výzkumným objektem, ale především proto, aby byly doplněny, po případě korigovány velmi rozšířené sociologické výpovědi Schelského o mládeži. Flitner pokládá za nesporné, že studentstvo přes svůj poměrně vysoký biologický věk patří ke skupině mládeže, protože se nalézá na přechodu k sociální nezávislosti. Tím je podtržen význam zvláštního sociálního prostoru i sociálního věku mládeže všeobecně i mládeže studující. Nelze také přehlédnout podmíněnost dokončení studia a další znaky přípravných rolí mládeže. Proto se Flitner rozchází s Schelským, který nejen že přehlíží, ale dokonce popírá společenské role mladých lidí, zvláště studentů. Rovněž se střetává s Schelského názorem, že vysokoškolští studenti se zcela přizpůsobili požadkům industriální společnosti, že její formy sdružování se beze zbytku sblížily s životními projevy ostatní mládeže atd. Flitner sám provedl sociologický výzkum, v němž zjišťoval postoje studentů k názorům Schelského na vysokoškoláky. Některé závěry byly průzkumem potvrzeny, např. konstatování, že u studentů již téměř neexistuje elitární stavovské sebevědomí. Avšak závěry o přizpůsobení se potřebám industriální společnosti a sblížení forem sdružování mládeže různého společenského statusu se nepotvrdily. Výzkum navíc ukázal, že mezi studenty se lze setkat s poměrně silným vědomím povinnosti vůči společnosti.

Flitnerova kritika Schelského pojetí vysokoškolského studentstva byla prohloubena metodicky fundovanějšími výzkumy, např. výzkumem demoskopického institutu v Allenbachu. Výzkum uveřejněný v materiálech *Das geistige Bild der Studenten*, Essen, 1961, ukázal, že studenti se živě zúčastňují veřejného života ve všech směrech. Hojně návštěvy divadel, kin, koncertů atd. nepřekvapily tolik jako zjištění poměrně značné potřeby aktuálních politických informací. Rovněž byla zjištěna dobrá informovanost v oblasti politických a kulturních aktualit a vyhraněnost názorů na využívání volného času. Allenbašský výzkum se snažil prokázat, že poválečná skepse mládeže západního Německa je překonána.

³¹ E. Fischer, tamtéž, str. 131.

Nejen tento výkum, ale i řada dalších podtrhává zájem sociologů NSR a celého západního světa o politické názory a postoje studentů. Studující mládež je pokládána za jakýsi barometr, citlivý pro předjímání společenských událostí. Také se dovede snáze vymanit z konformistického omezení a vypořádat s různými předsudky.

3. Habermasova sociologie vysokoškolského studentstva

a) Smysl a význam knihy „Student a politika“

Ani demoskopickému institutu se však nepodařilo dostat se pod povrch popisů a hypotéz o politických postojích studentů v bonnské republice. Naproti tomu vychází J. Habermas a jeho kruh z empirického poznatku, že informovanost o politických událostech, případně pasivní zájem o politiku, ještě nejsou měřítkem účasti na politickém životě, ani nejsou měřítkem politického potenciálu. Mohou být stejně dobře charakteristické i pro neúčastněné konformisty, v Habermasově terminologii „Mittläufer“. Habermas se pokusil překonat jak Schelského redukci politického potenciálu, tak popisnost allenbašského výzkumu. — Na rozdíl od Schelského, který prováděl výzkumy vesměs na objednávku vyvolanou zájmy monopolů, realizuje Habermas výzkum studentů na anonymní objednávku, která však má celospolečenskou hodnotu. Jejím zdrojem je zákonitá starost občana Spolkové republiky o další vývoj této země ve vztahu k demokratickému potenciálu. Habermas chce získat empirické materiály pro prognózu v případě politické krize. V této souvislosti zkoumá vztah studentů k eventuální recidivě r. 1933 a jiné otázky. Materiály získává záměrně mezi vysokoškoláky. Vychází z předpokladu, že budoucí vedoucí vrstva se bude stále více rekrutovat z vysokoškoláků vzhledem k potřebám moderní společnosti, a že držitelé vedoucích pozic v Německu vždy pocházeli z konzervativních velkokapitalistických rodin. Počítal se mimo jiné některými historicko-sociologickými studiemi o této vrstvě. Na-

příklad Ossip Flechtheim³² upozornil na silnou sociální kontinuitu této vedoucí vrstvy, která přežila ve svých pozicích doposud všechny politické zvraty. — Dále Wolfgang Abendroth v článku *Zur Funktion der Gewerkschaften in der westdeutschen Demokratie*, publikovaném v „Gewerkschaftliche Monatshefte“, Jg. 3., 1952, H. 11., str. 646, hovoří o soudržnosti této elity moci. Současní nositelé jednoty justice, byrokracie a vysokého školství mají své kořeny ve vrchnostenském monarchistickém státě, v nenávisti vůči výmarské republice a v přizpůsobení se třetí říši. — Při pomyšlení na budoucnost Německa Habermas postrádá — v souvislosti s uvedenými fakty — empirický výzkum současné elity moci i budoucí tzv. funkcionální elity. Proto pokládá za vhodné prozkoumat politický potenciál současných vysokoškoláků.

Výsledky Habermasova výzkumu překračují rámec sociologie mládeže, neboť mají obecnější teoretický a politický dosah. Recenzent knihy *Student a politika*, Hans-Ulrich Wehler,³³ ji pokládá nejen za dobrou analýzu politického profilu vysokoškoláků, ale zároveň za neobvykle jasnou, mnohdy polemicky zaostřenou a skvěle formulovanou analýzu základních politických tendencí Spolkové republiky.

V čem je hlavní rozdíl mezi Schelským a Habermasem v pojetí současného mladého člověka? Schelsky vytvořil typ tzv. nepolitického demokrata. Habermas vychází ze společenské potřeby politicky angažovaného demokrata.³⁴ Schelsky zkoumá postoje a situaci mladých lidí prostřednictvím jejich mínění. Habermas neposuzuje politickou účast abstraktně, ale vždy s ohledem na všechny objektivně působící společenské faktory.

b) Z teoretické úvahy o politické účasti v současné kapitalistické společnosti

Habermasova studie je syntézou empirického a zároveň teoretického přístupu, je vážným pokusem o vyšší stupeň zobecnění empiricky získaných dat. První kapitoly pojednávají o politických otázkách v ro-

³² O. Flechtheim, *Parteien und Organisationen in der Bundesrepublik*, in *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Jg. 8., 1957, H. 5, str. 263.

³³ Hans-Ulrich Wehler, *Literaturbesprechungen*, *Kölner Z. f. Soz. u. Sps.*, 13. Jg., 1961, str. 742.

³⁴ Obsah pojmu „demokrat“ se u Schelského a

Habermase nekryjí. Schelsky pod ním myslí konformistu v celospolečenských otázkách, jenž si ponechává jistou autonomii pouze v maličkostech. Habermasův demokratismus naopak znamená maximální možnost účasti na celospolečenských záležitostech.

vině sociologie politiky. Od teoretické analýzy se dospívá až k vymezení možnosti i hranic politické účasti občanů v NSR.

Kategorie politické účasti, vlastní klasickému duchu měšťácké společnosti, se dostala do rozporu se skutečností monopolistického stadia vývoje této společnosti. Prostor pro politickou aktivitu se u průměrného občana zúžil na občanskou účast ve zvenčení manipulovaných volbách. Vystává otázka možnosti politické účasti v situaci, kdy politická moc již není pouhým odrazem ekonomiky, kdy se relativně osamostatnila a získala na významu. Teprve v této situaci je výzkum subjektu a jeho politického potenciálu vůbec možný. V současné situaci je občan vysoce organizované buržoasní společnosti stále více manipulován zvenčí. Avšak zároveň se prosazuje protichůdná tendence; vzrůstá možnost uvědomit si tento tlak i potřeba stát se sám spoluvůdcem vnějších okolností. Tyto rozporné tendence vystupují dnes do popředí a překračují rámec kapitalistických společenských vztahů³⁵ Ovšem možnost politické účasti v řízení společných věcí se jeví v důsledku složitosti organizace společnosti problematickou. Realističtější se jeví uskutečňování politické účasti prostřednictvím masových organizací, které mohou působit jako protiváha funkcionální elity ovládající státní a privátní byrokratický aparát.

c) Předmět a cíl výzkumu vysokoškoláků.

Na teoretický úvod navazuje interpretace empirického výzkumu faktického politického potenciálu vysokoškolských studentů.

Autoři realizovali svůj výzkum na frankfurtské univerzitě mezi 200 a později 550 studenty a studentkami. Bylo použito národních, vzájemně se verifikujících procedur a technik, především interviewu přepínaného o dotazník s otevřenými otázkami. Odpovědi byly zpracovány podle předem připravené kategorizace a typizace. Problematické výzkumných metod je v knize věnována obsáhlá kapitola.

Cílem výzkumu bylo postihnout politický potenciál studentů, rozčleněný do tří dimenzí; byly to: politický habitus, politická tendence a model společnosti (Gesellschaftsbild).

Většina studentů pocházela z vyšších nebo středních vrstev. Politická atmosféra na frankfurtské univerzitě je relativně příznivější v porovnání s některými menšími — zvláště jihoněmeckými — městy. Toto zjištění bohužel nepřispívá k reprezentativnosti Habermasova vzorku.

d) Výzkum politického potenciálu.

Politický habitus je projevem vztahu jedince k politické sféře bez ohledu na její obsah.³⁶

Bylo zjištěno toto procentuální rozdělení politického habitusu:

1. nepolitičtí	13 %
2. iracionálně distancovaní	11 %
3. racionálně distancovaní	19 %
4. naivně občanstí	19 %
5. uvědoměle občanstí	29 %
6. angažovaní	9 %
Celkem odpovědí 171	100 %

K jednotlivým typům habitusu:

1. *Nepolitičtí*, 13 % — výraz lhostejného vztahu k politice ve smyslu Schelského skeptika. Jde o důsledek neznalosti politické problematiky. Projevuje se vztah s rodinným prostředím — ve srovnání s ostatními typy jsou jejich rodiny málo postiženy válkou nebo denacifikací.

2. *Iracionálně distancovaní*, 11 % — výraz politické antipatie v důsledku vlastního politického zklamání. Rodiny dotazovaných vesměs odsunuté Němci. Odklon od politiky vysvětlován bezmocí jedince před anonymní silou politiky. — Ukázky odpovědí „spálených dětí“: „Příliš mnoho jsme v naší rodině trpěli. To je také pozadí, proč se o nic v politice nezajímám...“ — „Politika je špinavá záležitost. Na nikoho se v ní nemůžeme spolehnout...“ — „Domnívám se, že člověk stojí vůči celku bezbranný. Stačí jen pomyslet na atomovou válku. Ta bezmoc je to nejstrašnější, co vůbec existuje...“. Habermas dále upozorňuje, že právě zahořklá mládež může být nejsnáze politicky zneužita, jak se to stalo i za nacismu. — Ovšem distancování studenti nejsou nijak homogenní skupinou. U mnohých lze pozorovat překvapivý kriticismus. Protože politický habitus odhlíží od obsahu politiky, nezachycuje rozdíly mezi studenty kritickými k bonnskému

³⁵ J. Habermas, tamtéž, str. 49. a dále.

³⁶ J. Habermas, tamtéž, str. 69. a dále.

státu a mezi studenty s revanšistickými tendencemi. To je velká slabina Habermasovy typologie, jež je důsledkem zjednodušeně humanistického pojetí politiky. Naše tvrzení podložíme opět ukázkami: „Politická činnost je i dnes nebezpečná. Jen pohledte na pronásledování komunistů, to je typické. U nás se proklamuje demokracie. Existují komunisté, kteří se zasazují za svou věc a ti jsou pronásledováni. To je dokladem, že u nás není všechno čisté.“ — „Vcelku jde o demokracii. Ale když učiníme něco, co určitým místům nevyhovuje, nastanou nám těžkosti. Pod pláštěm demokracie je to u nás jako za Hitlera. To znamená, že máme mnohé svobody, ale jen když chceme něco dělat v oblasti politiky, pak nemáme svobodu žádnou.“ (Str. 98.) Pouze otevřené otázky umožnily získat poznatek překračující formální habitus.

3. *Racionálně distancování*, 19 % — politika je projevem „racionálních souvislostí a právních aktů“, avšak má být ponechána specialistům. Životní pozadí těchto konformistů má pragmatický charakter, a oni sami jsou výplodem stabilizovaných poměrů industriální odcizené společnosti. Proto též pochybují o účelnosti společenské aktivity a dávají najevo, že v případě opakování r. 1933 by „v žádném případě nestáli jako kontrarevolucionáři s pistolí v ruce.“ (Str. 106.)

4. a 5. *Naivní a kritičtí občané*, 19 %, 29 % — určitá potřeba politické účasti. Typ reflektivně občanský je Waltrem Jaidem označen jako „osvícený poddaný“. Je to v podstatě praktický člověk, který se zajímá o politiku, jen když se dotýká jeho osobního života. Jde o odraz názorů průměrného člena současné kapitalistické společnosti.

6. *Angažovaní*, 9 % — jsou hlavně starší studenti, kteří jsou již vesměs odkázáni hospodářsky na sebe. Motiv jejich politického habitusu nejsou psychologické, ale zjevně společenské. Jsou dále členění na praktiky a angažované ve smyslu teoretickém (Politisierte u. weltanschaulich Engagierte). Pro praktiky je politika součástí života. Pro typ druhý je charakteristický výrok: „Je třeba činit rozdíl mezi stranickou politikou, o tu se nezajímám, a mezi obecnou politikou ve smyslu vědy, která je středem mých zájmů.“ (Str. 119.)

Stručný přehled o typech politického habitusu před nás stavěl otázku po obsahu a cílech politické sféry, k níž dotazování inklinují. Nejnáléhavěji se nám tato otázka klade u typu posledního. Kam směřuje výrazný nonkonformismus a kriticismus? Na to odpoví — i když bohužel jen v omezené míře — druhá a třetí dimenze potenciálu.

Konečné uspořádání typů politického habitusu:

I.	Politici 38 % 1. angažovaní 9 % 2. refl. občané 29 %
II.	Konformisté 38 % 1. naivní občané 19 % 2. racionálně dist. 19 %
III.	Distancování iracionálně 11 %
IV.	Nepolitičtí 13 %

Politické tendence. Zatímco politický habitus byl výrazem míry političnosti, zachycuje tato dimenze zaměřenost, v níž se habitus realizuje. Určení tendence může již říci něco bližšího k politickému obsahu, anebo alespoň k jeho dílčímu projevu. Jako dílčí projev politického obsahu zajímal naše badatele především příklon k demokratismu, který měl v Německu malou tradici. Politickým zaměřením tedy je míněn vztah k demokratismu.

Rozdělení podle tendencí:

1. Opravdoví demokraté 30 % („jádro“ 9 %)
2. Formální demokraté 39 %
3. Autoritární typy 22 % („jádro“ 16 %)
4. Indiferentní 9 %

Ad 1. Zřetelná snaha po překročení současné formy demokracie v oblasti mocenské a hospodářské. Neuznávají roli duchovní nebo jiné elity.

Ad 2. Jde vesměs o konformisty, kteří se neexponují a uznávají potřebu vůdcovské elity.

Ad 3. U nich je patrné uznání četných omezení jako např. svobody tisku. Důvěřují velkým osobnostem. Skupina je velmi diferencována, krajní typy se projevují

sociálně demokraticky až fašisticky. Častá snaha smýt vinu z vlastního národa.

Ad 4. Naprostá lhostejnost k politickému zaměření. Jde především o studentky.

Habermas se domnívá, že přes velké číslo autoritárně zaměřených (22 %) jde přece jen o pokrok v porovnání s hitlerovským Německem. Schelsky uvádí pouze 4 % těchto typů mezi veškerou mládeží, což svědčí na první pohled o nepřesnosti výsledků. — Habermas dále zkoumal, jak by se v případě změněných politických podmínek ohrožujících postavení nositelů těchto tendencí chovaly dva krajní typy. Takto vyčlenil tzv. „harte Kerne“:

z 30 % opravdových demokratů — 4 % jádra skupiny

(při zmírněných měřících 9 %)

z 22 % autoritářů — 6 % jádra skupiny (při zmírněných měřících 16 %)

Politické tendence	Politici	Souběžci	Iracionálně distancovaní	Nepolitici
	65	65	19	22
	%	%	%	%
Demokraté	46	25	26	5
Formální demokr.	34	54	11	36
Autoritáři	17	18	58	14
Indiferentní	3	3	5	45
	100	100	100	100

Sociální původ	Demokraté abs.	Form. dem. abs.	Autoritáři abs.
Horní vrstvy	29	58	56
Střední a dolní vrstvy	63	41	41
Nezařaditelní	8	1	3
Akademická tradice			
V rodině je akad. tradice	38	57	70
V rodině není akad. trad.	62	43	30

To tedy znamená, že většina zkoumaných studentů si teprve vytváří svůj vztah ke společnosti. Dále to znamená, že antidemokratické tendence jsou silnější (16 %) než demokratické (9 %).

Byly zjištěny zajímavé vztahy (viz tabulky).

Habermasův spolupracovník Ch. Oehler uvádí, že politická informovanost studentů je jednostranná (str. 150). Díky školní výchově je hlavně jejich poměr k politické minulosti Německa odcizený. Jen zřídka chápou dějiny jako proces, v němž minulost spoluurčuje přítomnost. Vesměs také souhlasí se znovuvybrojením západního Německa. Dotazovaní se domnívají, že společnost nelze podstatně změnit. Tato část výzkumu zahrnující výsledky rozhovorů o konkrétních politických událostech je ukončena slovy vytištěnými petitem: „Wir haben darauf verzichtet, diesen Teil der Untersuchung in extenso darzustellen.“³⁷

Představy o modelech společnosti. Při vypracování typologie k zachycení různých představ o modelech společnosti vychází Habermas z teoretické analýzy problematiky ideologií v současné kapitalistické společnosti. Tzv. „Gesellschaftsbilder“ 18. a 19. století lze nazvat ideologiemi v pravém slova smyslu, nebo také autochtonními modely. Jsou odrazem zájmů tříd a skupin; společnost pojmají v jejím celku a předkládají normy jako návod k politickému jednání. V tomto století se v industriální společnosti vynořily takové modely společnosti, které se skládají z pouhých fragmentů autochtonních modelů, čili ideologií; jsou nazývány modely modifikovanými. Manipulátoři současné společnosti se obejdou při masové režii voleb bez ideologií a spokojují se znalostí psychologického mechanismu jednotlivých lidí. Mizení ideologií souvisí s určitými reálnými společenskými jevy a jim odpovídajícími psychologickými reakcemi, mimo jiné i s pocitem nekompetence v řízení společenských věcí.³⁸ Současná kapitalistická společnost vytváří podmínky spíše pro rezignované přizpůsobení se danému stavu, než podmínky pro perspektivní pohled či aktivní zásah. Uvedené tendence působí i na mládež. U studentů hraje na-

³⁷ J. Habermas, tamtéž, str. 150.

³⁸ J. Habermas, tamtéž, str. 153. a dále.

víc vážnou roli nedostatek vědomí existence třídní společnosti.³⁹ To do jistě míry souvisí se strukturálními a ideovými změnami dělnické třídy, především s její větší společenskou integrací a s modifikováním třídního konfliktu v tzv. konflikty tarifně partnerské. Avšak podstatné znaky určující existenci třídního rozdělení společnosti jsou dnes nesnadno rozpoznatelné. Vztahy oddizování a panství založeného na soukromé vlastnictví výrobních prostředků nejsou vždy uvědomovány jako centrální kategorie třídní společnosti. — K vypracování typologie představ o modelech společnosti vyšli autoři z analýzy vztahu ke společenským rozdílům, k postavení vysokoškolské inteligence ve společnosti, a k problematice moci a panství. — Jednotlivé modely byly ještě rozděleny na fungující a nefungující podle toho, do jaké míry by mladým lidem pomohly ve složitých společenských situacích orientovat se zcela samostatně. Byly získány tyto výsledky:

Modely společnosti	fungující	nefungující
I. <i>Autochtonní modely</i>		
1. model dolních vrstev	—	1 %
2. model horních vrstev	4 %	—
3. model akademického stavu	5 %	—
II. <i>Modifikované</i>		
1. model duchovní elity	23 %	—
2. model sociální rovnosti	14 %	—
3. model vnitřních hodnot	—	10 %
4. model nivelizovaného středního stavu	—	7 %
III. Realistické představy ztotožňující se s daným stavem	—	13 %
IV. Zcela individuální představy	—	10 %
V. Nezařaditelné odpovědi	—	13 %
Celkem	46 %	54 %

e) *Specifické podmínky politického potenciálu vysokoškolských studentů.*

Při interpretaci modelů společnosti jsme si všimli malého počtu zastoupení autochtonních modelů, dosti velkého procenta modelů netypických, nepřítomnosti jakýchkoli představ o modelu společnosti (tzv. realistické vědomí) a též převažujícího procenta nefungujících modelů. To svědčí

o tom, že naprostá většina studentů by se nedovedla v konfliktních společenských situacích orientovat a hrozilo by nebezpečí jejich zneužití. Tato zjištění by tedy měla odpovídat na Západě se prosazující hypotéze o rozpadu ideologií v tomto století. Ovšem teprve srovnání situace studentů se situací dělníků zvýrazní specifičnost ideologického profilu vysokoškoláků. Ke srovnání použil Habermas závěrů z výzkumu v ruské oblasti prezentovaného v knize *Das Gesellschaftsbild des Arbeiters* od Heinricha Popitze (vydána v r. 1957 v Tübingen). Zatímco u dělníků byla zjištěna překvapivá tradice socialistických názorů, studenti postrádají jakoukoliv ideovou tradici. Dělníci mají za sebou historii politických bojů, kdežto studenti vlastně nezastupují žádnou koncepci (s výjimkou období národnostního hnutí za sjednocení Německa). Studenti spíše přejímali politické názory buržoazie různých odstínů. Jedním z nejdůležitějších činitelů ovlivňujících názory dělníků na společenskou perspektivu je vědomí existence dichotomického rozdělení společnosti i vlastní příslušnosti ke kolektivu a třídě. Tento vážný činitel u studentů také chybí. Způsob skupinového sdružování studentů není určen ani původem jako homogenním prostředím, ani přesně určenou společenskou budoucností. Proto asi polovina dotázaných se sama nedovedla sociálně zařadit, 31 % se odmítlo zařadit, 16 % se pokládalo za „akademiky“ a 9 % se nevyjádřilo. S tím souvisí i neujasněné zájmy vysokoškoláků. Zatímco dělníci jsou si vědomi svých zájmů díky třídnímu sebeuvědomění, u frankfurtských studentů $\frac{1}{3}$ vůbec otázku po zájmech nepochopila, stejný počet bez velkého přemýšlení potvrdil soulad osobních a společenských zájmů a jen 5 % si uvědomilo možnost konfliktu mezi těmito zájmy. Dělníkům pomáhá k ujasnění skupinových zájmů především praktický život v továrně. U studentů však chybí problémové situace, v nichž by se řešily jejich vlastní skupinové problémy. Vysoká škola tedy nedává studentům praktické životní zkušenosti a nahrazuje je spíše informacemi. Specifické podmínky politického potenciálu lze tedy určit především negativně: absencí tradiční ideologie, nedostatkem uvě-

³⁹ J. Habermas, tamtéž, str. 224.

domění si místa ve společnosti, neujasněnými zájmy i nedostatkem praktických zkušeností života skupiny. Proto při vytváření modelů hrály u studentů roli spíše faktory psychologické než společenské. Jisté vztahy byly přece jen zjištěny mezi příslušným modelem a sociálním původem. Tento byl určován podle otcovy pozice v povolání, podle příjmu rodiny a akademické tradice v posledních třech generacích rodiny. Zastánci modelu, v němž by měly mít politickou převahu horní vrstvy nebo akademický stav, pocházejí vesměs ze společensky výše postavených rodin. Naopak zastánci modelu sociální rovnosti pocházejí vesměs z „malých poměrů“ bez akademické tradice. Studenti bez jakéhokoliv přesnějšího názoru na společnost pak přicházejí z rodin finančně dobře situovaných, ale bez zvláštní pozice a bez akademické tradice. (Viz tabulka na str. 49.) — Závěry výzkumu by bylo třeba prověřit na reprezentativnějším vzorku. Snad by se potvrdila hypotéza, že pokud dochází k rozpadu ideologií, pak je to u tzv. střední třídy, která má vysokou životní úroveň. — Opravdu jedinou specifickou podmínkou určující představy studentů o společnosti je německá idealistická tradice, prolínající jak duch střední a vysoké školy, tak i atmosféru rodin s akademickou tradicí. V duchu této tradice charakterizované dichotomií mezi vnitřními hodnotami a společenskými záležitostmi se např. ještě dnes určuje sociální stratifikace ne podle sociálních činitelů, ale podle faktorů psychické povahy jako je životní styl, mentalita, vzdělání, zkrátka podle idejí.⁴⁰ Téměř polovina dotázaných se hlásí k modelům, které mají své kořeny právě v této idealistické měšťácké tradici!

V.

Závěr.

Ze západoněmeckých výpovědí o mládeži jsme se zaměřili nejvíce na dvě podstatná díla — na knihu Helmuta Schelského *Skeptická generace* a na knihu *Student a politika* pracovníků Frankfurtského institutu pro sociální výzkum, vedeného Jürgenem Habermasem.

Na knihu Schelského jsme se zaměřili jako na první větší pokus o globální ana-

lyzu mládeže industriální společnosti. Ke kritickému pohledu nás vedla okolnost, že jde o publikaci velmi rozšířenou, která měla hlavně ve svých počátcích zásadní vliv na konstituování západoněmecké a do jisté míry i světové sociologie mládeže; dále skutečnost, že na vzdory zjednodušeným závěrům po dlouhou dobu podstatně ovlivňovala veřejné mínění o mládeži, i jednání mládeže samé.

K detailnímu pohledu na sociologii vysokoškolského studentstva Habermasova kruhu nás vedl především výzkumný zájem, a vedle toho též snaha získat komplexnější pohled na velmi plodnou západoněmeckou sociologii mládeže.

Obě studie jsou sociologickými protipóly, a to podle několika aspektů: aspektu společenské objednávky, výběru výzkumného objektu, metodiky, cíle a pojetí výzkumu, aspektu interpretace empirických dat i z hlediska významu. — Schelského analýza vznikla na objednávku monopolů a je odrazem potřeb industriální společnosti v německé podobě. — Habermasova studie vyšla z anonymní objednávky celospolečenského charakteru, z potřeby politické, vyjadřující obavy o demokracii v NSR. — To určilo i volbu výzkumného objektu. Schelsky zkoumá nezaměstnanou mládež, která dělala v 50. letech monopolistům největší starosti. Kruh Habermasův díky humanistickým tradicím si zvolil za předmět výzkumu vysokoškolskou mládež, která přejde ve své většině na pozici funkcionální elity s velkou možností ovlivňovat osudy buržoasní demokracie. — Společenská objednávka ovlivnila do jisté míry i cíl a pojetí výzkumu. Cílem Schelského bylo vytvořit typ mladého člověka odpovídajícího potřebám industriální společnosti. Za sociální strukturu považoval nivelizovanou společnost středního stavu. Tato hypotéza určila celé pojetí výzkumu a dala vzniknout typu konformního skeptika. Habermasův kruh se naopak pokusil proniknout pod povrch pouhých popisů politických postojů i Schelského redukcionismu. S použitím historických i sociologických materiálů se vychází z předpokladu, že k podmínkám funkcionální demokracie patří účast občana na politickém dění. Cílem je jim tedy analýza ka-

⁴⁰ J. Habermas tamtéž, str. 216.

tegorie politické účasti současných vysokoškoláků, a to jak v rovině empirické, tak i teoretické. — Dosavadní hlediska ovlivnila i volbu metod. Metodickým kredem neopozitivistů je snaha získat „holá fakta“ a přistupovat k nim bez teoretických předpokladů. Může se ovšem stát, že při získávání a interpretaci faktů podlehnou převzatým předsudkům, před nimiž by se ubránili jen jejich důkladnou historicko-teoretickou analýzou. — I sociologům frankfurtské školy novohegeliánského zaměření jde o získávání empirických poznatků. Vsazují je však do teoretického rámce, aniž je zjevně deformují. Náročné interviewy používané při výzkumu vysokoškoláků jsou pro Habermasův kruh nejen prostředkem k metodické precizaci,⁴¹ ale také účinným prostředkem k podchycení veřejného mínění v jeho uvědomělých slovních reakcích a zároveň jedinou možnou alternativou, jak vystoupit z rámce současné formální demokracie manipulujících tendencí. A v tom se právě zásadně liší a rozcházejí metody novopozitivistů — včetně Schelského — a frankfurtské školy. — Schelsky se také neubráníl iluzím, že institucionální problémy je možné zjišťovat prostřednictvím mínění.

Podle Habermase je možné určit např. účast občanů na politickém životě jen ve vztahu k fungování tohoto systému. Je-li účast zkoumána abstraktně bez ohledu na historicko-politickou situaci, dochází k samoučelnému zkoumání. — Při interpretaci empirických dat vyšel H. Schelsky ze zvýraznění dominující úlohy sociální struktury nivelizované společnosti středního stavu. Tím porušil komplexnost sociálních podmínek determinujících mládež. — H. U. Wehler upozorňuje na přednost studie frankfurtských sociologů, jež spočívá v hluboké historickosociologické fundovanosti, která jediné může pomoci předejít unáhleným a zjednodušeným závěrům.⁴²

Význam obou prací je společný v tom, že přesahují generační problematiku a mají daleko širší teoretický i společenský dosah. Obě odrážejí reálné vztahy a tendence současné kapitalistické společnosti industriálního charakteru. Ovšem míra adekvátnosti odrazů je různá, jak bylo z výkladu patrné. — Vzhledem ke zvláštní hodnotě sociologické studie Habermase a jeho spolupracovníků Friedeburga, Oehlera a Weltze je třeba litovat, že jejich kniha má v NSR poměrně malý okruh působnosti.

⁴¹ H. U. Wehler, tamtéž, str. 741.

⁴² H. U. Wehler, tamtéž, str. 741.

Některé psychické a sociální faktory v delinkvenci dětí a mladistvých

PAVEL VODÁK

Psychiatrická poradna pro děti a mladistvé KÚNZ
Středočeského kraje

Delinkvence dětí a mladistvých je zkoumána na celém světě, neboť vykazuje většinou stoupající frekvenci.

Naše práce vychází z materiálů Středočeského kraje, který má asi 1,250.000 obyvatel, a je omezena na tu část delinkvence, která se stala předmětem jednání soudů.

Postihnout celou problematiku delinkvence v jediném článku jistě nelze. Třebaže naše čísla jsou poměrně vysoká, není naše skupina dosti homogenní, aby mohla být považována za víc než ilustraci stavu v jednom kraji, kterou lze zobecnit jen tam, kde se některý jev ukazuje masově; jinde však práce zůstává v oblasti kasuistiky, jež nalezne své opodstatnění všude tam, kde je zapotřebí pochopit individualnost jednotlivých případů.

Z ryze praktického hlediska je možno delinkvenci rozdělit na běžnou, „benigní“, a na delinkvenci kriminální. My se chceme zabývat druhou skupinou, při čemž v zájmu určité homogeneity používáme pouze těch případů, které naše pracoviště zpracovávalo ve formě znaleckých posudků v období posledních 37 měsíců. Do souboru nebyly tudíž pojaty žádné případy „běžné“ delinkvence, které nebyly předmětem jednání soudů.

Z celkového množství 176 vyšetřovaných dětí a mladistvých byly vyřazeny všechny případy, kde šlo o záležitosti civilně právní. Tím se náš materiál zúžil na 100 případů (ve věku od 11 do 18 let, s průměrným věkem 16 let a 8 měsíců), u nichž došlo k trestné činnosti projevující se nějakou formou agresivity, namířené proti majetku nebo proti lidem.

V podstatě šlo o trestné činy, které je možno rozdělit do těchto skupin:

- I. Krádeže 43
(z toho byly 3 dívky)
- II. Loupeže 22
(pouze chlapci)

- III. Sexuální delikty, znásilnění, zneužití nebo pokusy o znásilnění či zneužití 17
(z toho 1 dívka)
- IV. Zabití a vraždy 4
(z toho 2 dívky)
- V. Ostatní (rvačky, přepadení, poranění, zhárství, pokus o vykojení vlaku, vagabundáž) 14

V našem materiálu mají tudíž značnou převahu chlapci v počtu 94, proti 6 dívkám.

Poslední nespecifickou skupinou se budeme zabývat pouze zběžně pro malý počet pozorovaných případů.

Zařazení do skupin bylo provedeno podle dominujícího jevu, pro který došlo k trestnímu řízení, nebo podle jevu, který byl společensky ještě závažnější. V 87 % všech pozorovaných případů *nešlo* o izolované jevy, ale o aglomeraci několika (2–5) závad. To je zřejmě zejména u loupeží, které jsou spojeny vždy současně i s krádežemi. Podobný, ačkoliv méně nápadný stav je i v ostatních skupinách.

Ve všech případech byl proveden rozbor zahrnující *tělesné, psychiatrické a psychologické* vyšetření, jež objasnil zvláštnosti osobnosti jednotlivých delinkventů s přihlédnutím k jejich sociálnímu prostředí a k osobní i rodinné anamnéze.

Současně jsme se pokoušeli hodnotit i rodiny a rodinná prostředí, ve kterých vyšetřovaní vyrůstali. Hodnocení rodinného prostředí a rodiny samotné za obvyklých okolností ovšem představuje úkol mimořádně obtížný, vyžadující zevrubný sociologický průzkum, přičemž by bylo třeba použít jiných kritérií, která namnoze ještě nejsou propracována do té míry, aby pomohla objevit ony jemné základy v prostředí, jež mohly mít značné praktické důsledky pro vývoj dítěte v rodině. V naší práci však bylo možno vzdát se těchto jemných kritérií, protože se ve většině případů objevily v rodinném prostředí zá-

vady tak podstatné, že už samy o sobě vylučovaly, že by se mohlo jednat o prostředí pro dítě příznivé.

Dříve než přejdeme k popisu jednotlivých deliktů, bude snad na místě poukázat na několik základních okolností.

Člověk se vyvíjí za složité interakce vnitřních a vnějších vlivů. Jeho osobnost je utvářena postupně a každé období má své charakteristické znaky; i jednotlivé formy chování vyrůstají na podkladě forem předcházejících. Časový faktor zde tudíž hraje velkou roli. Objeví-li se na příklad u školního dítěte záškoláctví s tendencí k opakování, nejde obvykle o jev izolovaný. Sám charakter závady je takového druhu, že vede k nutnosti obhájit během útěku základní životní potřeby, na něž je třeba si opatřit prostředky. Tak dochází k prvním krádežím, které se pak opakují, prodávají svůj vývoj a postupně ukazují tendenci proměnit se v návyk. Určité kombinace závad jsou častější, zatímco jiné jsou méně časté, což má svůj význam pro prevenci i prognózu.

Většina závad vzniká obvykle již ve školním věku a jeví tendenci k plynulému narůstání s věkem. V naší sestavě tomu tak bylo u 66 případů a první vážnější závady se objevovaly před desátým ro-

něty mozku, mozkových blan, duševní onemocnění a úrazy nebo šokující situace.

U zbytku případů nemáme dostatečné spolehlivé anamnestické údaje (9×), nebo postrádáme uspokojivé vysvětlení náhlosti změn v chování (7×).

I. Krádeže.

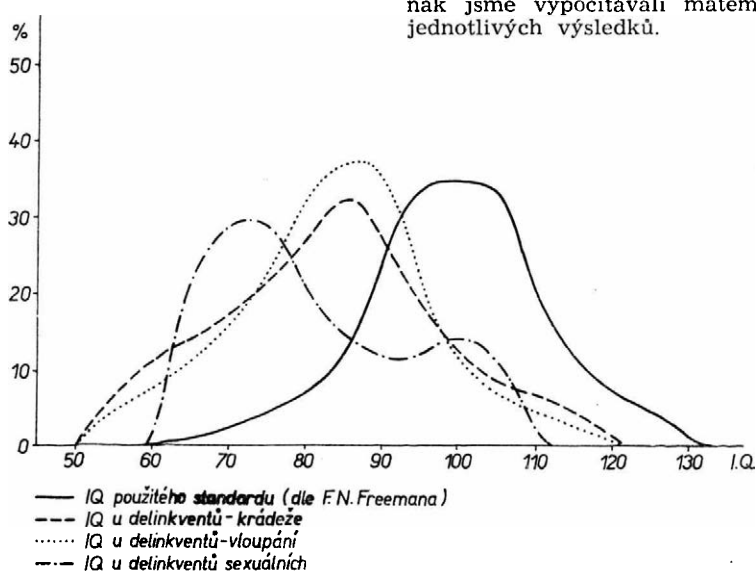
1. Delinkventi.

Těch, kteří se dopustili krádeží, přičemž byl tento jev u nich dominantní, bylo 43. U našich případů lze říci, že se vždy jednalo o opakované činy. Téměř vždy zde byly vazby na další závady: ve školním věku záškoláctví a útoky ze školy, méně již lhavost a neklid. Ti jedinci, kteří se dopouštěli loupeží nebo sexuálních deliktů, sem nejsou počítáni.

Duševní schopnosti v jednotlivých případech kolísaly, v celku však významně převažovali jedinci s podprůměrnou inteligencí nebo jedinci debilní.

Při stanovení duševních schopností bylo k vyšetření použito obvyklých testovacích metod, u mladších testu Terman-Merrillové, u starších Wechslerova a Ravenova testu, a testu všeobecné informovanosti. (DOI-Jirásek.) Použito bylo průměrných hodnot výsledků testů. Jestliže bodové hodnocení jednoho z testů bylo nápadně nízké, pak k němu nebylo přihlédnuto vůbec nebo jen z části. Jinak jsme vypočítávali matematický průměr jednotlivých výsledků.

Obr. 1

kem věku, někdy však již od časného dětství. Nápadná je skupina dětí, u nichž došlo k náhlé změně povahy po vážnějších onemocněních (18 případů), jako jsou zá-

Křivka rozložení schopnosti (obr. 1) ukazuje ve srovnání se standardem dle Freemana poměrně významný posun směrem k subnormalitě. Jak ukazuje např.

R. B. Cattell, poptávka po pracovní síle je do značné míry závislá i na úrovni duševních schopností. V oblasti kolem IQ 75 je pracovní poptávka několikanásobně nižší než nabídka a již při poklesu k 65 se blíží nule. I když k nám jistě nemůžeme mechanicky přenášet zkušenosti z anglosaských zemí, přece zůstane nepochybnou skutečností, že jedinci se sníženými duševními schopnostmi nalézají uplatnění v pracovním procesu obtížněji. Jejich neúspěchy obvykle začínají již ve školním věku a určité negativní protispoločenské postoje se mohou postupně utvrzovat v navyklou formu chování a postojů.

Přestože intelekt v našich případech hraje významnou roli, nepředstavuje jistě faktor rozhodující. S celkovou úrovní schopností souvisí přirozeně i školní prospěch. 9 dětí vychodilo zvláštní školu, z nich však pouze 4 absolvovaly všechny třídy. Z 34 dětí, jež navštěvovaly normální školu, jich propadlo 25, jednou až čtyřikrát. Když si uvědomíme, že výuka

dětí, které absolvovaly celou zvláštní školu a vyšly v osmé třídě, odpovídá srovnatelně výuce dětí vycházejících ze šesté třídy základní devítileté školy, pak jediných devět nepropadajících představuje jen málo víc než 20 % celého vzorku, tedy poměr právě obrácený, než odpovídá celé dětské populaci (viz tab. 1).

V učebním poměru nebo v odborné škole neuspělo 17 ze 24 dětí, a to není ještě výsledek definitivní, protože některé se v době vyšetření učily prvním nebo druhým rokem. Neuspěly ty děti, které propadly v základní devítileté škole 4×, ani žádný z absolventů zvláštní školy, což je v zásadním rozporu se zkušenostmi našeho pracovního kolektivu, při zařazování nedelinkventních absolventů zvláštních škol v učebním poměru.

Psychiatrická vyšetření ukazují ve většině případů drobné odchylky, jako je zvýšená sugestibilita a impulsivita. Zvýšená sugestibilita je pravidlem v dětském věku a je rozhodně vyšší u jedinců intelektově subnormálních. Ale sugestibilními jsou i lidé s inteligencí přiměřenou nebo vysokou. Sugestibilní může být i akademik. Je však nutno připustit, že nevhodně se sugestibilita uplatní především v partě a význačný sklon k utváření part se ukazuje u 31 z našich delinkventů této skupiny. Pokud jde o impulsivitu, je jevem dosti těžko kvalifikovatelným. Kdo krade, má strach, strach pak přináší s sebou neurotické postoje a zvýšenou dráždivost a může být spíše důsledkem než příčinou.

V naší skupině jsme pozorovali také 7 pokusů o sebevraždu. I když množství sebevražd v posledních letech, jak se zdá, obecně stoupá a ve Středočeském kraji je ročně evidováno průměrně 110 až 150 pokusů o sebevraždu a dokonaných sebevražd za rok, je tento počet v naší sestavě nápadně vysoký.

Totéž platí o *alkoholismu* našich vyšetřovanců, neboť 8 z nich ukazuje závažnější známky onemocnění. 2 se dopouštějí krádeží téměř výhradně jen v alkoholickém opojení.

8 jedinců je *debilních*. Stejný počet má snížený duševní výkon na hranici horní debility, nebo se jí velmi blíží. 2 další trpí *epilepsií* a 2 jsou *epileptoidními psychopaty*. *Psychotický proces*, plíživě probíhající, jsme pozorovali v jednom případě. Řada dalších má různé *anomální po-*

KRÁDEŽE

Tab. 1

Školní prospěch a uplatnění po skončení školní docházky

Absolventi normální školy

Docházka	Počet případů	Učen či škola	Vyloučen	Pomoc. práce	Střed. zaměst.	Bez prac. poměru
Celá docházka	9	7	5	2	2	
1 × propadl	13*	7	5	3	2	1
2 × propadl	7*	5	4	4		1
3 × propadl	4	2	1	3	1	
4 × propadl	1			1		
Celkem	34	21	15	13	5	2

Absolventi zvláštní školy

Celá docházka	4*	1		2		
1 × propadl	1			1		
2 × propadl	3**	2	2	2		
3 × propadl						
4 × propadl	1					1
Celkem	9	3	2	5		1

* 1 právě dokončil školu

** 1 dosud chodí do školy

vahové rysy, přičemž se vzdáváme použití termínu psychopatie, který by byl v polovině případů plně na místě.

Ve 2 případech jsme pozorovali nedoslýchavost, která mohla hrát určitou roli při adaptaci prostředí. Malé tělesné odchylky pozorované poměrně často nehodnotíme, neboť pravděpodobně hrály jen podružnou úlohu.

Jde jistě o zvláštní soubor, při jehož utváření se musely uplatnit i faktory genetické, porodní úrazy i úrazy pozdější, jakož i nepříznivé podmínky rodinné výchovy, zvláště pak raného vývoje.

2. Rodinné vlivy a vlivy širšího prostředí.

Podmínky, za kterých naše skupina vyrůstala, je možno ve většině případů označit za velmi neutěšené. Za běžných okolností je obtížné hodnotit stav rodiny, vztahy jednotlivých členů uvnitř rodiny i vliv některých faktorů, které by mohly působit patoplasticky. V těchto případech byly základy v prostředí tak závažné, že bylo možno použít nejhrubších měřítek hodnocení — jak také ukazuje náš přehled (viz tab. 2).

Tab. 2

Negativní znak rodinného prostředí	Počet dětí
Bez matky (trvale, nebo alespoň 5 let)	5
Bez otce (alespoň po dobu 5 let)	12
Bez obou rodičů (od útlého dětství)	4
Rozvedení rodiče	8
Nevlastní otec	6
Nevlastní matka	3
Rozvrácené manželství	18
Asociální rodiče	17

V některých případech se uplatňovalo několik činitelů současně. Jako asociální rodiče jsme hodnotili jen ty, kteří byli jednou nebo vícekrát trestáni vězením.

Mimo to jsme zaznamenali následující duševní nebo psychické abnormality rodičů:

Psychická onemocnění 8×
 Alkoholismus jednoho z rodičů . . . 5×
 Alkoholismus obou rodičů 3×
 Oligofrenie (v pásmu lehčí debility) 2×

Sebevraždy nebo pokusy o sebevraždu 17×

Také sourozenci vyšetřovaných vykazovali různé odchylky, jako oligofrenii, známky duševních onemocnění nebo poškození mozku.

Rozvrat rodiny může být důsledkem psychických onemocnění, ale často i jejich příčinou. Který činitel se zde uplatnil primárně, nebylo lze v našich případech zjistit.

Zcela mimo možnost našeho hodnocení zůstaly vlivy působení širšího prostředí našich delinkventů. Vliv širšího prostředí představovaný sousedstvím, v němž děti vyrůstaly, školou, jež na ně působila, a druhy, s kterými žily, nebylo možno našimi prostředky spolehlivě sledovat.

Naproti tomu bylo možno zjistit základní anamnestické údaje vyšetřovaných, zvláště pokud šlo o jejich život mimo rodinu.

V jednom nebo více dětských domovech (nebo ve zvláštních domovech) bylo 13 vyšetřovaných v domovech se zvýšenou péčí bylo 5 vyšetřovaných¹ v domovech výchovy mládeže 4 vyšetřování²

Pro ilustraci uvádíme, že 7 dětí bylo již dříve — tedy bez souvislosti s vyšetřováním pro znalecký posudek — léčeno v dětských psychiatrických léčebnách.

Posuzujeme-li tyto údaje povrchně a bez souvislosti se stavem dětí a s rodinnou anamnézou, je možno se domnívat, že děti z dětských domovů inklinují k delinkventnímu chování. Tak se tato situace také často interpretuje, hlavně v laické veřejnosti.

Situace je však podstatně složitější, jestliže si uvědomíme okolnosti rodinné anamnézy právě u těchto dětí. Ze sedmnácti dětí, jež prošly některým dětským domovem, jen tři nemají nepříznivou rodinnou anamnézu. Pokud jde o tyto bývalé chovance dětských zařízení, vykazují ve srovnání s celou skupinou nižší rozvoj intelektu. Stejně i chorobné jednotky a duševní úchytky se zde zdají být koncentrovány. I když postrádáme zcela přesné

¹ z toho 2 byly před tím v normálních dětských domovech.

² z nich před tím prožily kratší nebo delší dobu v některém typu dětského domova.

informace o délce jejich pobytu v jednotlivých zařízeních a o stáří, ve kterém v nich byly děti umístěny, přece lze bezpečně říci, že tyto děti přicházely do dětských domovů s řadou negativních vlastností, často pozdě, po období, kdy převýchovou bylo ještě možno dosáhnout pozitivních výsledků.

II. Loupeže.

1. Delinkventi.

Loupeží, event. vloupání, se v naší sestavě dopustilo 22 delinkventů. Byly pravidelně spojeny s krádeží, takže by bylo možno je jednoduše zařadit do skupiny krádeží. Jestliže je však uvádíme zvlášť, je to z toho důvodu, abychom si ujasnili, že tato vyšší forma krádeže vykazuje některé odchylné znaky.

Rozložení duševního výkonu u delinkventů této skupiny ukazuje křivku velmi podobnou té, kterou jsme pozorovali u krádeží (viz křivku na obr. 1). I když

LOUPEŽE

Tab. 3

Školní prospěch a uplatnění po skončení školní docházky

Absolventi normální školy

Docházka	Počet případů	Učen či škola	Vyloučen	Pomoc. práce	Střídá zaměst.	Bez prac. poměru
Celá docházka	7	6	4	1	4	2
1 × propadl	6	4*	2	1	3	1
2 × propadl	4			1		2
3 × propadl						
4 × propadl	1					1
Celkem	18	10	6	3	7	6

Absolventi zvláštní školy

Docházka	Počet případů	Učen či škola	Vyloučen	Pomoc. práce	Střídá zaměst.	Bez prac. poměru
Celá docházka	1	1	1		1	
1 × propadl	1	1	1		1	
2 × propadl	2			1	1	
3 × propadl						
4 × propadl						
Celkem	4	2	2	1	3	

* dosud chodí do školy

je možné pozorovat jasné posunutí křivky směrem k nižšímu intelektu, je ve srovnání se standardem zhruba zachován tvar podobný Gaussově křivce.

Školní prospěch i zařazení v učebním oboru nejsou v podstatě jiné než u krádeží (viz tab. č. 3).

Při psychiatrickém vyšetření pozorujeme pouze vyšší stupeň impulsivity, větší vzrušivost a emociálnost členů této skupiny. Nejde však o rozdíly zásadní a exaktně měřitelné. Sníženou inteligenci, duševní onemocnění nebo jiné nepříznivé faktory pozorujeme u delinkventů velmi často. Frenkvenci zvláštností mladistvých této skupiny ukazuje nejlépe tento přehled:

Debilita	3
alkoholismus	4
pokusy o sebevraždu	6
epilepsie	1
psychopati a epileptoidní rysy	3
známky psychotického onemocnění	1
hysterie	1
abnormální povahové rysy	většina

Tři z vyšetřovaných jsou cikánského původu.

Všechny zmíněné zvláštnosti nejsou principiálně odlišné od těch, které jsme pozorovali ve skupině krádeží. Zdá se však, že se zde uplatňuje větší míra agrezivity, větší neklid, více případů předcházejícího záškoláctví a difuzního odmítání autority a řádu.

2. Rodinné vlivy a vlivy širšího prostředí.

I v této skupině najdeme podobné rodinné podmínky a neutěšené vztahy jako ve skupině předcházející, jak vyplývá z tabulky č. 4.

Tab. 4

Negativní znak rodinného prostředí	Počet dětí
Bez matky (trvale, nebo alespoň 5 let)	1
Bez otce	5
Bez obou rodičů	0
Rozvedení rodiče	8
Nevlastní otec	6
Nevlastní matka	3
Rozvrácené manželství	6
Asociální rodiče	6

Jen deset rodin je kompletních.

Dvě děti jsou adoptivní. V jednom případě šlo o adopci defektního dítěte, jehož vývoj se od počátku hrubě odchyloval od normy.

U rodičů byly pozorovány tyto psychické abnormality a duševní onemocnění:

Psychotické onemocnění	1×
alkoholismus	5×
epilepsie	1× ³
sebevražda	1×
pokus o sebevraždu	1×
oligofrenní rodič	2×

V pěti případech je některý z rodičů asociální — ve vězení —, v jednom případě oba.

Ve třech případech jsou sourozenci asociální, v jednom je sourozenec debilní a alkoholik. Tři sourozenci neepileptického delinkventa trpí epilepsií, právě tak jako jejich matka. V tomto případě jde o dědičnou formu tohoto onemocnění.

V *dětských domovech* (normálních i zvláštních) bylo vychovááno 6 dětí. Většina prošla několika domovy, dvě z nich současně i domovy se zvýšenou péčí. Tři z dětí, které byly v dětských domovech, byly později i v domově výchovy mládeže a jedno ve vězení. Dvě další byly pouze v domově výchovy mládeže, z nich pak bylo jedno ve vězení. Tři děti z dětských domovů byly přechodně umístěny též v dětské psychiatrické léčebně. V ní byli umístěni i dva chovanci z domova výchovy mládeže. Vcelku bylo po delší či kratší dobu v různých institucích 10 z 22 členů této skupiny.

Celá skupina dětí z dětských domovů vykazuje stupňované psychopatologické známky, a to pokusy o sebevraždu (4×), epileptické mráкотné stavy (1×) a plíživé psychotické onemocnění (1×). Zbytek ukazuje závažné známky anomálního vývoje.

I zde je tedy možno pozorovat, že rodinné anamnézy dětí, které prošly dětskými domovy, byly velmi nepříznivé, nepříznivější než anamnézy dalších členů této skupiny, kteří nebyli umístěni v ústavech. I zde je možno konstatovat, že *příčinou delinkvence pravděpodobně není kolektiv-*

ni zařízení, ale umístění dětí tam je spíše důsledkem abnormálního chování, jež se často projevovalo již od časného věku.

III. Sexuální delikty.

1. Delinkventi.

Hovoříme-li o sexuálních deliktech, myslíme tím zde ty z nich, které jsou spojeny s násilím a agresí proti druhým osobám.

Nepočítáme sem tedy např. předčasný, ale dobrovolný sexuální styk, jak se s ním setkáváme hlavně u děvčat v pubertě. Ostatně se s touto závadou setkáváme v období od 13 let věku (zřídka dříve) až do 15 let u děvčat podstatně častěji než u chlapců, což jistě souvisí s rychlejším tělesným a pohlavním zráním děvčat. Až do 15 let je to jediná závada chování, v níž značně převažují dívky. Situace se za věkovou hranicí 15 let postupně vyrovnává. Případy dobrovolného pohlavního styku se zpravidla neobjevují před soudy a nejsou předmětem trestního řízení (pokud nedošlo ke styku s osobou dospělou), ale jsou řešeny jinak.

Do naší sestavy spadají především pokusy o znásilnění nebo zneužití, a dokonale zneužití či znásilnění.

Tuto skupinu tvoří v našem materiálu 16 chlapců a jedna dívka, která zde bude představovat do určité míry výjimku, neboť z nenávisti obvinila otce, že jí zneužil, ačkoliv sama od 13 let souložila s různými muži s neobvyklou motivací — že to dělá proto, že nenávidí svět a lidskou společnost. Šlo o anomální osobnost celkově asociálně zaměřenou, s prvky příživnictví.

Agresivnost jedinců stoupala směrem od krádeží k loupežím a zde tendence pokračuje dále. *Agresivita v této skupině je obvykle velká, ale přichází náhle a nevypověditelně.* Jejím zdrojem — jak se zdá — jsou fylogeneticky staré, podkorové útvary mozku. Někdy je pro napadeného obtížné postavit se této agresii na odpor, který agresí ještě zveličuje.

Jako příklad může sloužit případ 18letého debilního mladistvého, který po několik let obtěžoval různá děvčata. Jeho opakované útoky se staly předmětem soudního jednání, které však skončilo po lékařském posudku, uzavírajícím, že jde o jedince se sníženou inteligencí, u něhož však lze očekávat postupné zlepšení a vymizení této primitivní agresivity s postupným povahovým zráním — i když opožděným. Tento optimistický předpoklad se nesplnil, neboť mladistvý na-

³ Epilepsií trpí i 3 děti ženy zde zařazené.

padl školačku nožem, který si půjčoval od kamaráda a každý den mu ho vracel, a bránič se děvče zabil. Protože krátce před tím právě dokončil 18. rok věku a protože se jednalo o opakovaný delikt, byl odsouzen k trestu smrti a popraven.

Agresivita však nebývá vyjádřena v této míře vždycky. Někdy jde pouze o různé formy obtěžování a ohmatávání, kterými se Tito jedinci ukájejí. Celý akt neprobíhá však stereotypně, ale má svůj vývoj, jak je patrné i ze zmíněného příkladu, a relativně „benigní“ forma se může vyvinout ve formu maligní s těžkými důsledky pro napadeného.

Pokud jde o úroveň intelektu, ukázali se v naší sestavě opět jedinci debilní, podprůměrní a průměrní, ale i tři s nadprůměrnými intelektovými schopnostmi. Křivka výskytu (viz křivku na obr. 1) však neodpovídá ani přibližně Gaussově křivce (silně vytažena).

Tento fakt může být způsoben jednak relativně malým počtem pozorovaných případů (17), jednak může svědčit pro předpoklad, že delikty sexuální nejsou v souvislosti s intelektem, ale s faktory jinými, s výchovnými vlivy a se zvýšenou sexualitou, podmíněnou geneticky nebo důsledkem onemocnění mozku.

Školní výsledky a pracovní uplatnění členů této skupiny neodpovídá úrovni jejich schopností a je ve srovnání s odpovídající skupinou I a II podstatně horší.

Tab. 6 ukazuje průměrný inteligenční kvocient, školní vzdělání a další odbornou výuku. Zachycuje ovšem okamžitý stav; jediný trvalý učební poměr ještě není skončen a je pravděpodobné, že i v tomto případě se vyšetřovaný nevyučí.

Lze tedy uzavírat, že přes lepší průměrný inteligenční kvocient ukazuje tato skupina horší výuku a společenské uplatnění než skupiny předcházející. To je možno považovat za důkaz relativní nezávislosti úrovně intelektu na realizaci závlady v období puberty a v mladistvém věku, kdy se podkoří jeví silnějším než zábrany, které ukládá lidská společnost.

Zcela zvláštního zřetele zaslouží rozbor zdravotních abnormalit vyšetřovaných v této skupině.

V jednom případě se chlapec vyvíjel nenápadně. Přetrvávalo pouze noční pomočování. Ve dvanácti letech onemocněl encefalitidou neurčeného druhu, po které se povahově změnil: objevilo se záškoláctví, útoky a krádeže. Jeho dobrá inteligence se zde ani později neuplatnila jako korekční činitel.

Ve druhém případě se objevila klíšťová encefalitida, po níž došlo u chlapce k urychlenému pohlavnímu zrání; již v předškolním věku se objevila i epilepsie se záchvaty smíchu. Tento vyšetřovaný ukazuje také sníženou schopnost navazovat trvalý kontakt s lidmi. Byly u něho zaznamenány tři pokusy o znásilnění.

Dva další jedinci z této skupiny mají závažnější tělesné odchylky v utváření genitálu.

Dva jiní mladiství exhibují.

Tab. 6

SEXUÁLNÍ DELIKTY

Školní prospěch a uplatnění po skončení školní docházky

Intelig. kvocient	Školní výuka v norm. škole propadl	Školní výuka ve zvl. škole propadl	Učební poměr	Nestačil nebo byl vyloučen	Pomocné práce	Poznámka
100	plná výuka	1krát	+	vyloučen	+	absence absence absence
65					+	
100	1krát			vyloučen	+	
69	3krát					
72	4krát			nestačil	+	
105	plná výuka	plná výuka	jde teprve do učení			
89	1krát					
80	2krát			nestačil	+	
70	3krát			nestačil	+	
92	3krát				+	
66					+	
110	plná výuka			vyloučen	+	
89	2krát				+	
110	1krát			vyloučen	+	
78	2krát				+	

Jeden se dopouští pokusů o znásilnění pouze v alkoholické ebrietě, podobně jako se někteří jedinci v druhých skupinách pod vlivem alkoholu dopouštějí krádeží.

Epileptoidní osobnosti jsme zaznamenali dvakrát. Tři jedinci byli hodnoceni jako debilní, jeden jako anetický psychopat a jeden, který se opakovaně pokoušel o zneužití, jako psychopat s jednotlivými prvky svědčícími pro psychotické onemocnění.

2. Rodinné vlivy a vlivy prostředí.

Rodinné poměry v této skupině jsou poněkud odlišné od skupiny předcházející.

V pěti rodinách nacházíme spořádané poměry. U dětí však ve dvou případech pozorujeme odchylky v utváření pohlavních orgánů. Jednou je stav chlapce podmíněn pravděpodobně prodělaným klíšťovým zánětem mozku, následovaným řadou poruch v chování, o nichž jsme se již zmínili shora. Jediná dívka v naší sestavě (posuzovaná jako „moral insanity“) je dítětem rodičů, kteří byli bratranec a sestřenice.

Rodiče debilního vyšetřovaného, který se později dopustil vraždy (sexuálně zabarvené), nejsou ničím nápadní. Čin je jistě podmíněn obsedantním mechanismem patologického jedince s organicky poškozeným mozkem.

V jednom případě se rodiče rozvedli pro nadměrnou sexuální náruživost matky, jednou se stejná zvláštnost projevovala u děda a u otce se ukazuje krutost, někdy i sadisticky zabarvená.

Další otec byl dvakrát trestán pro mravnostní delikt, jehož povahu přesně neznáme.

Otec jiného chlapce byl popraven a muž jeho sestry je na dlouhou dobu ve vězení pro pokus vraždy. V dalším případě se u rodičů a dalších předků projevoval alkoholismus, matka spáchala sebevraždu. Jeden z rodičů je epileptik a trpěl psychotickým onemocněním. Sourozenci jsou asociální a trpí epilepsií.

V jednom případě byl děd alkoholik a otec má psychózu.

V ostatních případech se rodiny jeví jako jednoduché až zaostalé, ale bez větších nápadností, rozhodně ne asociální nebo duševně nějak význačněji zatížené.

Z této skupiny nebyl žádný vyšetřovaný v normálním dětském domově, tři však byli po kratší dobu v dětském domově se zvýšenou péčí a dva v domově výchovy mládeže. Jen jediný byl umístěn v dětské psychiatrické léčebně (mimo dětský domov se zvýšenou péčí). *Obtíže jsou jiného druhu a měly zřejmě jiný vývoj a jiné tendence k narůstání než ve skupinách předcházejících. I když také zde byly ve školním věku určité poruchy chování, nebyly obvykle značné. Pakliže však vznikly, nebylo možné chlapce udržet*

v normálním domově, ale pouze v domově se zvýšenou péčí. Obtíže se často v plné míře objevily teprve v pubertě, jejich narůstání bylo pak velmi rychlé.

IV. Zabití a vraždy.

1. Delinkventi.

V této skupině, která je vzhledem k závažnosti relativně velká, jsou zahrnuti 4 vyšetřovaní. Skupina je velmi nesourodá.

Tvoří ji dvě svobodné dívky, jejichž případy jsou vzájemně velmi podobné: obě zabily své novorozené děti. Podobné případy byly často popsány v literatuře a ani zde se neodchylují od pozorovaných kasuistik. Obě dívky jsou lehce debilní, jedna trpí epilepsií. Těhotenství u obou probíhalo nepoznáno rodiči, v jednom případě i lékařem. V obou případech došlo k usmrcení dítěte těsně po porodu. V některých státech se na tyto případy pohlíží z hlediska zákona jako na zabití a nikoliv vraždy.

Také z hlediska psychiatra je většinou třeba přiznat, že u některých žen znamená porod za zvláštních okolností takové psychické zatížení, že na činy spáchané bezprostředně po něm je třeba pohlížet jako na činy spáchané ve stavu snížené přičetnosti. Podle zkušeností autora se s nimi nesetkáváme pouze u debilních jedinců, jak tomu bylo ve zmíněných kasuistikách, ale i u osob po stránce rozvoje duševních schopností plně odpovídajících průměru nebo nad ním. Tyto okolnosti se zdají svědět pro to, že i zde se na realizaci tohoto činu účastní mimointelektové faktory, pravděpodobně mráкотné stavy nebo krátkodobé psychózy laktčního typu. Otázka jistě zůstává přes instruktivní práce na toto téma otevřena.

V dalším případě byl sedmnáctiletý mladistvý v alkoholickém opojení bratra, který krátce nato skončil. Jeho duševní výkon byl snížený, velmi blízko debilítě. V anamnéze tohoto vyšetřovaného byly toulky a záškoláctví od časněho věku, dvě bodnutí ve rvačce a jedno poranění vlastní osoby. Návyk na alkohol byl u něho vytvořen od 14 let. Jeho základním charakteristickým povahovým rysem byla výbušnost, sugestibilita a prudké, překotné akce, připomínající zkratkové stavy.

Poslední případ — vraždu z vlnosti, které se dopustil debilní jedinec, jsme popsali v části pojednávající o sexuálních agresích, ale zahrnujeme ji i sem.

Tato skupina má společného jmenovatele v nízkém inteligenčním kvocientu všech vyšetřovaných a v dalších patologických

rysech jejich osobností. Podle mínění autora není pravděpodobně typická.

2. Rodinné vlivy a vlivy širšího prostředí. Rodinná prostředí členů této malé skupiny jsou stejně výjimečná jako celá skupina sama.

Rodiče obou dívek jsou nenápadní, jednodušší, rozhodně ne asociální. Lze o nich pouze říci, že žádná z dívek nebyla středem jejich zájmu, neboť by jim sotva mohl ujít pravý stav věcí. Ostatně v jednom z těchto případů věděli o těhotenství děvčete sousedé, jen rodiče nic nepoznali.

Vyšetřovaný, který zabil bratra v alkoholickém opojení, pocházel z rodiny vysoce agresivní, výbušné, se sklonem ke zkratkovým jednáním. I u něho obvykle šlo o agresivitu vyprovokovanou situací, nikoli o primární otrlost. Snad je možno — poněkud simplifikovaně — říci, že se v této rodině ukazovala porucha procesu vzruchu a útlumu, která vedla u jmenovaného opakovaně k trestním činům.

Poslední rodina byla nenápadná. Zmínili jsme se o ní již shora.

V. Jiné druhy delinkvence.

Do této skupiny počítáme několik různých druhů delinkvence, a to: zakládání požárů, destrukční činnost, přepadení, poranění osob, toulání, příživnictví a výtržnosti v opilství. Celá skupina ukazuje obvyklou škálu od jednoho případu příživnictví, jehož intelekt byl nadprůměrný, přes tři jedince přiměřeně rozvinuté k podprůměrným a třem debilním jedincům. I zde křivka v podstatě odpovídá Gaussově křivce, posunutá směrem k podprůměru. Školní prospěch této skupiny byl však poněkud lepší než tomu bylo ve všech skupinách předcházejících, stejně jako i pracovní uplatnění. Skupina však nemusí být typická pro malý počet případů.

Dědičné vlivy a vlivy prostředí se zde uplatňovaly obdobně jako u skupiny, která prováděla vloupání, avšak počet alespoň formálně „normálních“ rodin přesahoval polovinu.

Závěry.

Popsáno 100 případů delinkvence dětí a mladistvých, jejichž činy byly předmětem soudního jednání. Nešlo tudíž o vzo-

rek celé delinkventní populace, neboť sem nebyly zahrnuty případy „benigní“ delinkvence, která stále ještě má něco společného s hrou, přestože se zhusta pohybuje na pokraji trestnosti. To je třeba mít na paměti, zamyslíme-li se nad psychopatologickými jednotkami, které byly popsány.

Případy rozděleny na základní skupiny krádeží (43) — loupeží (22) — sexuální delinkvence (17) — zabití a vražd (4) — ostatních méně častých a nebo méně závažných jednotek (14). Byl proveden jejich rozbor, vzájemně srovnány podobnosti a rozdílnosti jednotlivých skupin delinkventů a rodin, ze kterých pocházeli.

Zařazení do skupin bylo provedeno podle dominujícího jevu, který také obvykle byl i příčinou soudního jednání. Většina vyšetřovaných se dopustila několika druhů deliktů a jen výjimečně byl pozorován jediný druh izolovaně. V případech, kde šlo o jediný druh deliktu, se obvykle neukazoval ani dlouhý časový vývoj, ani předcházející školní delinkvence charakterizované záškoláctvím a úteky. V této skupině se však častěji jednalo o případy psychických alterací v psychiatrickém slova smyslu.

Intelligenční kvocienty delinkventů, kteří se dopustili krádeží a loupeží, odpovídají zhruba Gaussově křivce posunuté k subnormalitě (viz křivky tab. 1). Z toho lze soudit, že delinkvencí je víc ohrožena ta část populace mladistvých, jejíž rozumové schopnosti jsou podprůměrné a nižší. Jejich vyškolení a příprava na povolání stojí společnost ve srovnání s jedinci průměrnými více. Podle cizích údajů (např. R. B. Cattell) je dvojnásobně drahá. Autor si však není jist, zda tento údaj platí i v našich podmínkách, soudí však, že bychom se měli těmito problémy blíže zabývat. Zdá se, že vytvoření základních společenských a pracovních návyků a celková adaptace podmínkám společnosti u subnormálních jedinců je lacinější než škody, kterých se nezvládnutí jedinci jinak dopouštějí.

Lze ovšem pochybovat, zda klasická Gaussova křivka platí i v současné době, která omezila zlepšenou hygienou, novými léky a zdravotnickou péčí t.zv. přirozený výběr. Možná, že poškození centrální nervové soustavy je nyní víc, neboť pře-

živají mnozí, kteří by dříve byli zemřeli již v útlém věku.

Jedinci, kteří se dopouštějí sexuálních deliktů, ukazují takový rozptyl intelektu, že můžeme soudit, že tyto delikty pravděpodobně nejsou v přímé souvislosti s jeho úrovní, ale uplatňují se zde často hrubě agresivní sexuální zabarvené prvky podmíněné geneticky, nebo vzniklé někdy na podkladě onemocnění, a to zvláště po zánětu mozku. Zdá se, že se inhibiční vliv mozkové kůry v období puberty a věku mladistvých uplatňuje v těchto případech jen obtížně a rychle mizí, např. působením alkoholu. To však platí v určité míře i pro skupiny delikventů, kteří se dopouštěli krádeží a loupeží.

Mozková kúra však jistě působí inhibičně, což je zřejmé i z toho, že někteří jedinci se zde dopouštějí násilí pouze v alkoholickém opojení. To platí pro skupiny krádeží, loupeží, sexuální delinkvence. V každé z nich je alespoň jeden případ tohoto druhu. *Alkohol není jistě velkým problémem mládeže jako celku. V naší sestavě se však ukazuje tak masově, že je jistě třeba uvažovat o provedení protialkoholních opatření, především včasného zařazení ohrožených jedinců do léčby, což se s výjimkou 3 případů v naší sestavě nestalo.*

Pokusy o sebevraždu jsou masovým jevem v prvních dvou skupinách (krádeže a loupeže) a nevyskytují se v ostatních. To je jistě jev, který by také zasloužil bližší pozornosti.

Mnozí jedinci zde mají závažné odchylky v utváření osobnosti a jsou považováni za anomální osobnosti nebo psychopaty.

U těchto jednotek však opravdu nevíme, do jaké míry jsme diagnostikovali správně. Diagnózu může potvrdit teprve další vývoj. Mnohé z toho, co se nám jeví jako nezměnitelné, se nakonec ukáže jako proměnlivé. Mnozí lidé ukazují patologické formy chování pouze za abnormálních podmínek a tak v této oblasti opravdu často nevíme, na čem jsme. V některých případech však můžeme na první pohled bezpečně soudit, že jde o trvalé stavy, prakticky rigidní a neměnné.

Výchova mládeže s abnormálními rysy osobnosti je mimořádně náročná, obtížná a dlouhodobá. *My dnes nemáme instituce, které by se těmito problémy zabývaly v širokém měřítku a byly na to i vyba-*

veny. Bylo by však i po ekonomické stránce výhodnější, kdybychom měli dobře vybavenou sociální službu v terénu, která by upravovala životní podmínky těchto jedinců a pomáhala je vést přes kritická údobí života.

Za současných okolností není dostatečně postaráno o jedince propuštěné z dětského domova, domova výchovy mládeže nebo vězení. Tito lidé zpravidla vyžadují další dlouhodobé vedení, pomoc i dozor. Jinak nelze počítat s tím, že by výsledky převýchovy měly trvalý ráz.

Zvýšenou impulsivitu, dráždivost nebo i sklon ke zkratkovým reakcím pozorujeme u většiny našich vyšetřovaných ve stoupající míře od první ke čtvrté skupině. *Určité úpravy prostředí, odstranění konfliktogenních momentů a medikace by mohla, jak se zdá — podstatně zmenšit jejich počet.*

Psychotické stavy a stavy jim blízké patří do péče psychiatrické. Tito nemocní však zřídka přicházejí do ordinace sami, ale musí být vyhledáváni a navíc ještě ovlivňováni, aby zůstali pod kontrolou a spolupracovali. *Postrádáme dosud zařízení, které by mohlo uspokojivě zajistit podobnou péči ve větším měřítku, ať by to byla psychiatrická služba nebo dobře vybavená služba sociální.*

V 66 případech se dopouštěli mladiství trestných činů v partách, dalších 14 převážně v partách a zbytek převážně osamoceně. Struktura těchto part byla různá. Většinou šlo o party náhodné, jen výjimečně byly pevněji organizovány. Bližší analýza z našeho materiálu nebyla možná.

Rodinná péče ve většině našich případů byla mimořádně nízká. Rozvodovost byla velká, rozvrácené rodiny a rodiny nekompletní tvořily většinu. Jenže to vše není příčinou zanedbání péče o děti, stejně tak jako rozvod sám není jediným důsledkem určitých vztahů v rodině. Psychické abnormality, psychická onemocnění, nízká inteligence jsou často pravým důvodem rozvratu. Některé z těchto negativních faktorů je jistě možno ovlivnit: psychotického jedince je možno včas hospitalizovat, zklidnit ho medikamentózně i jinak. *Sama skutečnost, že rodina je pod pravidelným dohledem sociální služby, může přispět k sanaci.* Musíme připustit, že alespoň v 56 případech jde o rodiny s určitou psychopatologickou přítěží. Je však

známo, že duševní onemocnění, která považujeme za dědičná, mají větší frekvenci tam, kde děti vyrůstají přímo v prostředí duševně nemocných, a jsou méně častá tam, kde jsou z něho odstraněny. Genetické faktory, jak se zdá, vymezují vývoj člověka většinou jen rámcově.

V dětských domovech bylo umístěno celkem 32 dětí. Poruchy chování nelze však odvodit od této skutečnosti, neboť *bližší rozbor osobních a rodinných anamnéz*

ukázal, že ve většině případů rodinné vztahy byly narušeny nemocí, asocialitou a jinými faktory dávno před tím, než se děti dostaly do dětského domova. Celý problém působení kolektivní výchovy na tyto děti vyžaduje hlubšího studia a rozboru mnoha případů.

Nebyla řešena otázka trestní odpovědnosti z hlediska psychiatra, neboť tento problém by vyžadoval zvláštního příspěvku.

Sociálna štruktúra nášho socialistického štátu sa mení, vyvíja. Spôsobujú to významné premeny, ktoré naša spoločnosť prekonáva vo všetkých oblastiach života: v ekonomike, v životnej úrovni, v politike, vo vedomí atď. Zachytiť tieto zmeny a vývojové tendencie je potrebné, aby sme mohli vedome napomáhať progresu v spoločenskom vývoji. Nie je možné zjednodušať, ale treba vidieť v celej zložitosti spoločné a rozdielne stránky postavenia rôznych spoločenských skupín. Treba poznať ich záujmy, názory a postoje, aby bolo možné pozitívne ovplyvňovať ich vývoj v záujme celospoločenského.

Moju pozornosť upútala pomerne početná sociálna skupina, ktorej ekonomické postavenie a z toho vyplývajúce zvláštnosti politického aj ideologického postavenia sú zvlášť zložené. Ide o skupinu, ktorej príslušníci dlhodobe, alebo iba kratší čas, trvalo pracujú v postavení robotníkov, pritom však vlastníka pôdy, na ktorej hospodária buď jednotlivci, alebo s ňou vstúpili do JRD. Je teda výrobne a ekonomicky rozdvojená, čo sa odráža aj na jej životnej úrovni v širokom slova zmysle, t. j. na jej materiálnej aj duchovnej stránke. Ide o spoločenskú skupinu *robotníkov-vlastníkov pôdy*.

V rokoch 1961–1964 som pracoval na sociologickom výskume tejto skupiny v regióne Horehronia.¹ Výskum som uskutočnil tak, aby som sociálnu skupinu robotníkov-vlastníkov pôdy mohol porovnávať metódou konfrontovať s inými sociálnymi skupinami robotníkov. A to jednak s robotníkmi, ktorí bývajú na dedine, ale nevlastnia pôdu, jednak z robotníkmi, ktorí nevlastnia pôdu, ale bývajú v mestských sídliskách, alebo v sídliskách pri priemy-

selných závodoch. Okrem toho som skúmal zvlášť aj sociálnu skupinu robotníkov, ktorá už s pôdou vstúpila do JRD.² Zaoberal som sa však iba jednou stránkou postavenia robotníkov-vlastníkov pôdy, a to tou, ktorá súvisí s ich postavením na dedine. Svoje niektoré poznatky by som chcel v zostručnenej podobe zhrnúť v tomto článku.

I. Hospodárstva robotníkov

Pre posúdenie postavenia robotníkov-vlastníkov pôdy je nutné preskúmať otázky súvisiace s ich hospodárstvom. A to jednak z toho hľadiska, aký charakter a ekonomický význam majú tieto hospodárstva, jednak z toho hľadiska, aký je ich význam pri kolektivizácii a ako sa v súvislosti s ňou mení postavenie robotníkov.

1. Charakter hospodárstiev robotníkov hospodáriacich jednotlivo

Pri výbere hospodárstiev sme postupovali náhodným výberom. Skúmali sme 180 hospodárstiev v piatich obciach okresu Banská Bystrica, a to v jeho hornej časti, kde nie sú ešte založené JRD. U skúmaných hospodárstiev boli *veľkostné skupiny* zastúpené nasledovne:

Tabuľka 1
*Skúmané hospodárstva robotníkov na Horehroni
podľa veľkostných skupín*

Počet hospodárstiev	do 0,5 ha	0,5–2 ha	2–5 ha	nad 5 ha
absolutne	17	83	61	19
v %	9,4	46,1	33,9	10,6

¹ Región Horehronia sa v podstate zhoduje územne s okresom Banská Bystrica. V texte sa preto tieto označenia používajú ako synonymá.

² U každej sociálnej skupiny som skúmal po 180 domácností, spolu 720, a to formou rozhovoru na základe dotazníka. Dotazník obsahoval otázky

vyžadujúce údaje hlavne na posúdenie objektívnych stránok postavenia robotníkov. Výskum možno považovať z hľadiska skúmaného regiónu za reprezentatívny a niektoré závery majú aj širšiu platnosť.

Zastúpenie skúmaných hospodárstiev podľa veľkostných skupín nezodpovedá pomernému zastúpeniu v okrese Banská Bystrica. V celookresnom meradle je zastúpenie nižších veľkostných skupín väčšie a vyšších menšie. Vyplýva to z toho, že horná časť Horehronia, ktorá je ešte nezdrúžstvená, má menší podiel ornej pôdy a väčší podiel lúk a pasienok, z čoho vyplýva aj väčšia priemerná výmera hospodárstiev.

Aj pri týchto rozdieloch prevažujú v oboch prípadoch hospodárstva nižších veľkostných skupín. U skúmaných závodov predstavujú hospodárstva do 2 ha 55,5 % a v rámci celého okresu dokonca 72,4 % všetkých hospodárstiev. To znamená, že štruktúra skúmaných hospodárstiev robotníkov, ako aj štruktúra všetkých poľnohospodárskych závodov jednotlivo hospodáriacich v okrese Banská Bystrica, je štruktúrou s *absolútnou prevahou drobných hospodárstiev*. Prieskum ukázal, že nielen hospodárstva do 2 ha, ale aj značná časť hospodárstiev od 2–5 ha, ba aj časť hospodárstiev nad 5 ha, patrí rodinám, kde hlava rodiny a niekde aj viacerí jej príslušníci sú robotníci, ktorí pracujú ako v hlavnom povolani v priemysle, alebo v iných odvetviach národného hospodárstva.

Pri skúmaní *výrobného zamerania* hospodárstiev robotníkov sme vychádzali zo skladby kultúr. Pretože ide predovšetkým o podhorskú a horskú oblasť, kde orná pôda predstavuje necelú štvrtinu výmery poľnohospodárskej pôdy, je tým v podstate určená skladba rastlinnej výroby. Prevažuje výroba krmovín, hlavne sena, z okopanín zemiaky a podiel obilovín je pomerne nízky a hlavne na kŕmne účely. Okrem toho má spravidla každé hospodárstvo záhradku, kde sa pestuje zelenina pre vlastné účely, menej ovocie. Skladba kultúr a záujmy rodín robotníkov určujú skladbu živočíšnej výroby.

Uvediem aspoň prehľad o chove hovädzieho dobytku, ošípaných a hydiny.

Tabuľka 2

Zastúpenie chovu druhov hospodárskych zvierat na skúmaných hospodárstvách robotníkov

	Hovädzi dobytok	kozy, ovce	ošípané	hydina
Chová sa v % hospodárstiev	91,6	19,4	87	89

Veľká väčšina hospodárstiev sa snaží chovať *všetky hlavné druhy hospodárskych zvierat*. U jednotlivých druhov je to však rôzne. Zatiaľ čo u ošípaných je zastúpenie chovu pomerne vysoké aj v najmenších hospodárstvách (do 0,5 ha 65 %) a vo väčších skoro všeobecne, zatiaľ u hovädzieho dobytku sa vyskytuje na najmenších hospodárstvách iba v malom rozsahu (35 %). Odlišnosti sa vyskytujú aj v početnosti chovu. Hospodárstva do 2 ha chovajú skoro výlučne po 1 kuse ošípaných, podobná tendencia prevláda aj v hospodárstvách od 2–5 ha. Iba v skupine nad 5 ha prevažuje chov dvoch ošípaných. Vyšší chov sa v podstate nevyskytuje. Chov ošípaných je teda príkladom chovu pre vlastnú spotrebu a nemá vôbec trhovú charakter. Podobná je situácia aj v chove hydiny. Odlišnosti sa však vyskytujú v chove hovädzieho dobytku. Aj tu síce prevláda chov jednej kravy, hlavne u hospodárstiev do 2 ha, ale vo väčších hospodárstvách prevažuje chov dvoch, troch a výnimočne aj viac kráv. To znamená, že hospodárstva do 2 ha sú svojou výrobou zamerané na vlastnú spotrebu, ale väčšina hospodárstiev vyšších veľkostných skupín vo výrobe mlieka, mliečnych výrobkov a hovädzieho mäsa je zameraná aj na trhovú produkciu. Je to obvyčajne tam, kde je pomerne značné zastúpenie lúk a pasienok a kde sú pomerne značné rezervy voľných pracovných síl, hlavne žien.

Z uvedeného vyplýva, že hospodárstva robotníkov sú v podstate vo všetkých druhoch chovaného hospodárskeho zvieratstva zamerané na chov *pre vlastnú spotrebu*, majú teda v podstate *naturálny* charakter, trhová produkcia je minimálna a vyplýva skoro výlučne z povinných dodávok štátu.

Aj značná časť hospodárstiev v skupine od 2–5 ha má v podstate *naturálny* charakter, iba v chove hovädzieho dobytku je váha trhovej produkcie významnejšia. Vcelku však prevláda výroba pre vlastnú spotrebu a trhová produkcia má iba *podradný* charakter.

Vo veľkostnej skupine nad 5 ha sú veľké rozdiely. Aj tu sa ešte vyskytujú hospodárstva zamerané predovšetkým na výrobu pre vlastnú spotrebu, ale všeobecne prevládajú hospodárstva s menej významným, ale aj rozhodujúcim významom trhovej produkcie, hlavne vo výrobe mlieka a hovädzieho mäsa.

Všeobecne môžeme rodiny robotníkov podľa podielu príjmov z vlastného hospodárstva a príjmov získaných robotníkmi vo svojom zamestnaní rozdeliť do troch skupín. Sú to:

1. Rodiny s nepatrným, pomerne malým príjmom z vlastného hospodárstva, ktorý nepresahuje 15–20 % celkových príjmov rodiny robotníka.

2. Rodiny s významnejším príjmom z vlastného hospodárstva, ktorý však nedosahuje úroveň príjmov rodiny robotníka z práce mimo vlastného hospodárstva.

3. Rodiny, u ktorých príjem z vlastného hospodárstva je hlavný a presahuje príjmy plynúce rodine robotníka zo zdroja mimo jeho hospodárstva.

Pre prvé dve skupiny hospodárstiev je spoločné, že nie sú hlavným zdrojom príjmov rodín robotníkov. Takéto hospodárstva možno teda všeobecne považovať za *doplňkové*, ktoré predstavujú viac alebo menej významnú základňu zlepšovania materiálneho postavenia rodín robotníkov vlastniacich pôdu. Takýto charakter nemožno pripísať hospodárstvám tretej skupiny. Tam sa už stáva doplnkom práca mimo vlastného hospodárstva.

Na Horehroní predstavujú doplnkové hospodárstva robotníkov pomerne s malým podielom samozásobenia približne štvrtinu hospodárstiev, s väčším podielom sebazásobenia asi polovicu. Ostatné hospodárstva majú významnejší podiel v príjmoch rodín robotníkov, ale iba malá časť rozhodujúci.

Ekonomický efekt hospodárstiev robotníkov je len jednou stránkou veci. Predchádza mu však samotná výrobná činnosť, ktorá kladie nároky na čas a prácu robotníkov. Prakticky na vlastnom hospodárstve v rôznom rozsahu pracujú všetci robotníci. Ich podiel na celkovej vynaloženej práci je ale rôzny. Napríklad v špičkových poľnohospodárskych prácach sa zúčastňuje vo väčšom rozsahu ako 10 odpracovaných dní 90,5 % robotníkov, z toho v rozsahu do 20 dní 38,3 %, v rozsahu 21–30 dní 23,3 % a nad 30 dní 28,9 % robotníkov. Iba veľmi malá časť robotníkov, a to hlavne u najmenších hospodárstiev, ponecháva hospodárenie úplne na manželku, alebo iných rodinných príslušníkov. Pritom však treba

zdôrazniť, že ťažisko denných starostí o hospodárstvo, a na Horehroní niekedy aj namáhavejšie poľnohospodárske práce, ležia spravidla na manželkách robotníkov. Výrobné rozdzvojenie robotníkov má teda okrem kladného ekonomického efektu aj záporný vplyv, ktorý sa prejavuje v ich nadmernej a nízko produktívnej práci, hlavne v období špičkových poľnohospodárskych prác a v uberaní času na zvyšovanie ich odbornej, kultúrnej aj politickej úrovne.

Rozsah hospodárstiev robotníkov je v priemere malý. V ČSSR zo všetkých poľnohospodárskych závodov predstavujú závody do 2 ha skoro 90 %. Priemerná výmera týchto závodov je 0,38 ha.³ Pritom však *ekonomická váha* týchto hospodárstiev, hlavne v oblasti živočíšnej výroby, je *väčšia* ako zodpovedá ich výmere, o čom svedčí dosahovaná intenzita chovu jednotlivých hospodárskych zvierat aj ich užitočnosť. Tak je tomu nielen na Horehroní, ale aj v celoštátnom merítke.⁴ Pomerne vysoká intenzita výroby drobných hospodárstiev, vrátane hospodárstiev robotníkov, je dôležitou okolnosťou, ktorá kladne pôsobí na zásobovanie obyvateľstva potravinami. Preto je potrebné pri ďalšom združstevňovaní drobných hospodárstiev brať túto skutočnosť do úvahy, lebo bolo by nesprávne, keby ich začleňovanie do JRD malo viesť k podstatnému zníženiu stavu hospodárskych zvierat. Nám predsa v kolektivizácii poľnohospodárstva nejde iba o ukončenie premeny súkromného vlastníctva pôdy na socialistické, ale súčasne aj o významné zmeny ekonomické, ktoré znamenajú nielen podstatné zvýšenie produktivity práce, ale tiež dôkladné využitie pôdy, zvýšenie výnosov, užitočnosti, t. j. zvýšenie poľnohospodárskej výroby.

2. Združstevňovanie hospodárstiev robotníkov

Vlastníci drobných hospodárstiev, z ktorých značnú časť predstavujú práve robotníci, patrili síce všeobecne medzi prvých a najiniciatívnejších činiteľov v počiatočných kolektivizáciách, ale ich pomerné zastúpenie už v počiatočných zaostávalo za zastúpením väčších, v podstate roľníckych hospodár-

³ Podľa Štatistickej ročenky 1964, str. 244.

⁴ Viď Nová mysl 1960, č. 1, str. 81.

stiev.⁵ Na Horehroní v združstevnených oblastiach je zastúpenie drobných hospodárstiev robotníkov v JRD väčšie ako celostátne.

Pritom sa prejavuje tendencia ďalšieho drobenia pôdy a rastu hospodárstiev do 2 ha mimo JRD. Zaostávanie združstevňovania drobných hospodárstiev má celý rad príčin. Okrem špecifických problémov Horehronia, ako je nedostatok skúseností z kolektívizácie horských a podhorských oblastí, nízke percento zamestnanosti žien v hornej časti okresu Banská Bystrica a pod., sú to predovšetkým všeobecné príčiny pôsobiace v celom našom štáte. Zo vstupu do JRD vyplývajú vlastníkovi väčších hospodárstiev isté výhody. Keď však skúmame, aké výhody z toho plynú pre vlastníkov drobných hospodárstiev, vrátane hospodárstiev robotníkov, zistíme, že pre rozhodujúcu väčšinu zostáva výhodnejší doterajší stav. Vyplýva to z ich materiálnych záujmov. Doterajší stav poľnohospodárskej výroby a pomer cien potravín a cien priemyselného tovaru vytvára situáciu, kedy je výhodné udržať si hospodárstvo za účelom výroby potravín, ako významný doplnok k zvýšeniu životnej úrovne rodín robotníkov aj iných sociálnych skupín. Možno predpokladať, že ďalší úspešný rozvoj poľnohospodárskej výroby a jeho dôsledok znižovanie cien potravín, zvyšovanie zamestnanosti žien na Horehroní a tým rast materiálnej stránky životnej úrovne robotníckych rodín bude mať za následok, že drobné hospodárstva budú strácať svoje opodstatnenie a ich združstevňovanie sa dostane do súladu so záujmami ich vlastníkov. Dokiaľ naša socialistická spoločnosť ešte nestačí všade svojou veľkovýrobou úplne zabezpečiť základné potreby všetkého obyvateľstva, existujú, zrejme, určité podmienky, ktoré pôsobia na udržiavanie zbytkov poľnohospodárskej malovýroby, hlavne hospodárstiev s najmenšou výmerou pôdy.

Vstupom robotníkov-vlastníkov pôdy do JRD dochádza k významnej zmene v ich postavení. Stávajú sa v oblasti vlastníctva pôdy (hlavne ich manželky) nositeľmi socialistických výrobných vzťahov. Táto zme-

na však ešte vo všeobecnosti neznamená, že by došlo u robotníkov k úplnému vyriešeniu doterajšieho rozdzvojenia v oblasti výroby. Na základe našich poznatkov z výskumu však dochádza k zmenám, ktoré sú hodné povšimnutia.⁶

Združstevnením sa znižuje rozsah hospodárstva, záhumienkové hospodárstva sú všeobecne svojou výmerou menšie ako priemerné hospodárstva individuálne obhospodarované. Časť rodín robotníkov, ktoré majú vyššiu životnú úroveň, stráca záujem na záhumienkovom hospodárstve. Zo skúmaného počtu už nemá záhumienky 15 % rodín robotníkov. Mení sa aj zastúpenie chovu hospodárskych zvierat voči hospodárstvám robotníkov hospodáriacich individuálne. Iba 40 % chová hovädzí dobytok, 79 % ošípané. To znamená, že neplnia v takej miere funkciu samozásobenia. Čo sa týka pracovného zaujatia, významne sa znižuje podiel práce robotníkov a prejavuje sa tendencia k dôslednejšej deľbe práce v rámci rodiny.

II. Materiálna stránka životnej úrovne robotníkov-vlastníkov pôdy

Vlastníctvo pôdy je významná odlišnosť medzi robotníkmi bez pôdy a s pôdou. To však nie je jediný, i keď rozhodujúci moment. Preto sa v tejto časti pokúsime preskúmať existujúce rozdiely medzi rôznymi sociálnymi skupinami robotníkov v troch dôležitých oblastiach. A to 1. v úrovni miezd, 2. v ich bytových pomeroch, 3. vo vybavení domácností.

1. Úroveň miezd.

Mzda zostáva u vysoko prevažujúcej časti rodín robotníkov-vlastníkov pôdy najdôležitejším zdrojom pre ich hospodárske, kultúrne a iné zabezpečenie. Z jej úrovne, rozdielov od priemeru, možno usudzovať aspoň čiastočne na vzťah k práci, pracovnú zručnosť, kvalifikáciu, pracovné zadelenie a pod. Keďže robotníci-vlastníci pôdy sú časovo zaneprázdnení prácou na vlastnom hospodárstve, dochádzkou do práce a nemôžu toľko času venovať na svoje zdokonaľovanie, malo by sa to prejavovať aj na roz-

⁵ Viď údaje uvedené v publikácii Zasadnutie ÚV KSC v dňoch 21.-24. februára 1951. Vydalo kultúrno-propagačné oddelenie Sekretariátu ÚV KSS v Bratislave, str. 54.

⁶ Predom je však nutné upozorniť, že združstev-

nená, dolná časť okresu Banská Bystrica je ekonomicky rozvinutejšia a podmienky života sú tu priaznivejšie ako v hornej časti, kde doteraz väčšina hospodárstiev a obcí je mimo JRD.

dieloch v mzdách medzi nimi a robotníkmi bez pôdy.⁷ Pre porovnanie uvádzame údaje nasledovných sociálnych skupín robotníkov: 1. robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách v meste, alebo pri priemyselnom závode, 2. robotníci bez pôdy bývajúcí na dedine bez JRD, 3. robotníci bez pôdy bývajúcí na dedine s JRD, 4. robotníci s pôdou v JRD, 5. robotníci s pôdou jednotlivo hospodáriaci.

Tabuľka 3

Úroveň čistých priemerných mesačných miezd robotníkov v %

Spoločenská skupina	Príjem v Kčs				
	do 1 200	1 201 1 500	1 501 1 800	1 801 2 000	nad 2 000
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	6,0	33,0	37,0	16,0	8,0
robotníci s pôdou v JRD	13,9	30,6	34,4	11,1	10,0
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	18,7	26,2	36,3	12,5	6,3
robotníci s pôdou jednotlivo hospodáriaci	17,2	49,5	16,1	6,7	10,5
robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách	2,6	11,8	39,5	22,4	7,9

Uvedené údaje v podstate potvrdzujú, že odlišnosti vo výške miezd u uvedených sociálnych skupín robotníkov skutočne existujú. Robotníci bez pôdy majú všeobecne v najnižších pásmach menší počet zastúpených a naopak vo vyšších pásmach vyšší počet zastúpených, ako robotníci s pôdou. Najlepšie sú na tom robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách. Pri porovnaní robotníkov v obciach bez JRD je situácia priaznivá pre robotníkov bez pôdy a podobne je tomu aj v obciach s JRD. Okrem toho sú zjavné aj rozdiely medzi jednotlivými skupinami robotníkov v obciach dolnej časti okresu (obce s JRD) a hornej časti okresu (obce bez JRD). Ekonomicky

rozvinutejšia dolná časť okresu s väčšou a dlhodobejšou zamestnanosťou, ako aj s lepšimi prírodnými podmienkami ovplyvňuje aj vyššiu úroveň miezd robotníkov tejto oblasti. Celkove, aj pri uvážení oblastných rozdielov, možno usudzovať, že robotníci bez pôdy, ktorí nie sú zafažovaní po zamestnaní prácou na vlastných, alebo družstevných hospodárstvach, sú zrejme v priemere pre prácu v závodoch lepšie pripravení, podávajú lepšie pracovné výkony, resp. sú priaznivejšie zaradení na základe vyššej kvalifikácie a tým aj priaznivejšie odmeňovaní.

Nižšiu úroveň miezd a všetkých peňažných príjmov robotníkov-vlastníkov pôdy, ktorá je všeobecná v celej našej republike, potvrdzujú údaje o priemerných čistých ročných peňažných príjmoch jednotlivých spoločenských skupín domácností. My pre porovnanie uvádzame iba skupinu robotníkov a „kovoroľníkov“, ktorá v podstate zodpovedá skúmanej spoločenskej skupine robotníkov-vlastníkov pôdy.

Tabuľka 4

Peňažné príjmy robotníckych rodín v ČSSR na hlavu

Spoločenská skupina domácností	Rok	Priemer na hlavu	Rozdiel	
			absolútne	v %
robotníci kovoľníci	1958 ⁸	6 813 5 260	1 553	22,8
robotníci kovoľníci	1960 ⁹	7 187 5 718	1 469	20,5

Rozdiely v príjmoch na hlavu sú dosť vysoké. Vyplývajú predovšetkým z dvoch okolností. Jednak je to nižšie percento zarábajúcich členov rodiny a jednak vedľajšia ekonomická činnosť na vlastnom hospodárstve. Práca na vlastnom hospodárstve im neumožňuje, aby sa tak intenzívne zameriavali na hlavné zamestnanie, ako robotníci bez pôdy.¹⁰ Okrem toho patria u nás rodiny robotníkov-vlastníkov pôdy medzi rodiny s najvyšším počtom detí. Je pochopiteľné, že tým rastie počet nezaopa-

⁷ Pri výskume sme nasledovali presnú výšku mzdy, ale iba podľa uvedených pásiem a vychádzali sme z vlastného udania robotníkov.

⁸ Statistická ročenka ČSSR 1960, str. 386.

⁹ Statistická ročenka ČSSR 1962, str. 375.

¹⁰ Viď *Peňažné príjmy domácností v roce 1958* (Mikrocensus 1959), Praha 1960, str. 35-36.

trených členov rodiny a súčasne klesá priemer čistých príjmov na hlavu. Situáciu na Horehroní význame ovplyvňujú aj rozdielne podmienky pre zamestnanosť manželiek. U manželiek robotníkov bez pôdy, bývajúcich v meste, alebo v sídlisku pri závode, je zamestnanosť najvyššia. Manželky robotníkov bývajúcich na dedinách sú zamestnané zriedkavejšie a u robotníkov vlastníkov pôdy, ktorí hospodária individuálne, je zamestnanosť manželiek najnižšia. To sú najvýznamnejší činitelia, ktorí ovplyvňujú nepriaznivejšiu situáciu v príjmoch rodín robotníkov-vlastníkov pôdy na Horehroní a zrejme aj všeobecne. V konkrétnych podmienkach Horehronia sú tendencie k vyrovnávaniu viditeľné hlavne v dolnej časti okresu, ktorá je už združená a kde je zamestnanosť žien omnoho priaznivejšia. V hornej časti okresu je proces vyrovnávania pomalší.

2. Bytové pomery robotníkov-vlastníkov pôdy.

Zmeny spôsobené doterajšou industrializáciou Horehronia sa prejavili aj na úseku bytovej výstavby a za roky od oslobodenia úplne zmenili tvárnosť horehronských dedín. Postupne sú drobné drevenice vytlačované a obyčajne vedľa nich vyrastajú stále dokonalejšie typy rodinných domkov. Bytová výstavba na dedině má svoje zvláštnosti, ktoré robotníci-vlastníci pôdy všestranne uplatňujú. Využívajú miestne zdroje, svojpomoc atď. Prejavujú sa aj negatívne javy, hlavne živelnosť vo výstavbe, vznik nových osád mimo intravilánu obce a pod.

Tabuľka 5

Vlastníctvo bytov u skúmaných sociálnych skupín robotníkov v %

Spoločenská skupina	Byty vlastné		Byty pre-najaté
	nové	staré	
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	57,0	26,0	17,0
robotníci s pôdou v JRD	53,9	42,7	3,4
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	52,5	28,7	18,8
robotníci s pôdou JH	48,9	46,1	5,0
robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách	11,8		88,2

Pre robotníkov bývajúcich na dedine je charakteristické, že spravidla vlastní rodinné domky. V mestách a v sídliskách pri priemyselných závodoch vysoko prevážuje nájom.

Pretože robotníci bez pôdy bývajúcí na dedine sa grupujú prevážne z nižších vekových skupín (niektorí si iba nedávno založili rodiny a časť z nich býva zatiaľ u rodičov, resp. v podnájme) ich úsilie speje k vyriešeniu tohoto problému. Aj preto môžeme pochopiť, že práve u tejto skupiny robotníkov je pomer nových bytov najpriaznivejší. Robotníci s pôdou majú podiel starých a nových bytov najnepriaznivejší, čo je ovplyvnené ich vekovým zložením, kde zasa prevládajú vyššie vekové kategórie. Byty robotníkov bývajúcich v sídliskách sú nové skoro všeobecne.

Výstavba domov je jedna z najvýznamnejších položiek, kde sa odčerpáva značná časť príjmov robotníkov bývajúcich na dedine. Súčasne je však potrebné vidieť, že po ukončení výstavby sú ich výdavky spojené s bývaním nižšie, ako u mestského obyvateľstva. Rozdiely medzi jednotlivými skupinami súčasne ukazujú, že v minulosti bola úroveň bývania u robotníkov bez pôdy nižšia ako s pôdou a preto je u nich tempo výstavby nových bytov o niečo vyššie.

Zjavný je nielen početný, ale aj kvalitatívny rast bytovej výstavby, čo sa prejavuje napríklad v raste počtu izieb. Zatiaľ čo pred vojnou boli trojizbové byty

Tabuľka 6

Štruktúra bytov skúmaných sociálnych skupín robotníkov podľa počtu izieb v %

Spoločenská skupina	Počet izieb		
	1	2	3 a viac
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	23,0	49,0	28,0
robotníci s pôdou v JRD	16,1	51,1	32,8
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	22,5	48,8	27,8
robotníci s pôdou JH	32,2	49,4	18,4
robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách	—	62,0	38,0

výsadou, rastie v súčasnosti ich zastúpenie veľmi významne.

Jednoizbové byty ustupujú, najviac sa ešte vyskytujú u robotníkov-vlastníkov pôdy, ktorí hospodária individuálne, t. j. na dedinách, kde ešte nie sú JRD a ktoré sa nachádzajú vo vzdialenejších oblastiach okresu, kde je hospodárska aj kultúrna úroveň nižšia. A naopak troj- a viacizbové byty prevládajú u robotníkov bez pôdy a u robotníkov s pôdou v JRD, čo potvrdzuje súčasne aj ich priaznivejšie ekonomické postavenie. Robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách majú najvyššiu úroveň bývania.

Podobne je tomu aj v stupni komfortnosti bytov.

Tabuľka 7

Vybavenosť bytov robotníkov vodovodom a kúpeľňou v %

Spoločenská skupina	vodovod	kúpeľňa
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	72,0	46,0
robotníci s pôdou v JRD	72,7	49,6
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	17,5	7,5
robotníci s pôdou JH	19,4	9,4
robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách	98,7	93,4

Aj vo vybavenosti bytov vodovodom a kúpeľňou je situácia podobná. Ukazujú sa opäť významné rozdiely vo vybavenosti bytov robotníkov bez pôdy bývajúcich v sídliskách, ktoré sú vybavené najlepšie a vo vybavenosti bytov robotníkov bývajúcich na dedinách. Okrem toho sa opäť prejavujú veľké rozdiely medzi hospodársky rozdielnymi časťami okresu. Medzi robotníkmi bez pôdy a s pôdou v združstevnenej a nezdzružstevnenej časti okresu sú rozdiely nepatrné, iba o niečo priaznivejšie pre robotníkov-vlastníkov pôdy.

3. Vybavenosť domácností.

Pri posudzovaní materiálnej stránky životnej úrovne (a pochopiteľne aj duchovnej) nemožno obísť vybavenosť domácností, pretože prípadné rozdiely vyplývajú v rozhodujúcej miere práve z hospodárskeho

zabezpečenia rodiny. Zamerali sme sa hlavne na preskúmanie vybavenia domácností nábytkom a elektrickými spotrebičmi.

Posudzovanie vybavenosti domácností nábytkom sa ukázalo veľmi zložitú. Vyskytujú sa tu rôzne typy od vlastnej primitívnej výroby, cez výrobky remeselné z dávnejšej minulosti, zariadenia vyrábané továrenským, aj súčasne moderné typy. Pre zjednodušenie som rozdelil domácnosti podľa vybavenosti nábytkom na dve skupiny. Do skupiny „starý“ je zahrnutý všetok opotrebovaný, zastaralý nábytok, aj nekompletné vybavené byty. Do skupiny „nový“ je zahrnuté zachovalé zariadenie a všetky nové typy nábytku, nie staršie ako 15 rokov.

Tabuľka 8

Vybavenosť bytov robotníkov nábytkom v %

Spoločenská skupina	n á b y t o k		
	starý	nový	žiadny
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	49,0	50,0	1,0
robotníci s pôdou v JRD	62,8	37,2	—
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	48,8	51,2	—
robotníci s pôdou JH	80,6	19,4	—
robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách	26,3	72,4	1,3

Situáciu ovplyvňuje viac faktorov. Predovšetkým je to vek. Vyššia veková štruktúra vlastníkov pôdy má za následok, že sa tak u robotníkov s pôdou v JRD, ako aj u jednotlivých hospodáriacich vyskytuje vysoké percento vybavenosti starým nábytkom. Pritom však predsa sa javia rozdiely medzi vlastníkmi pôdy, ktoré prezrádzajú rýchlejšie tempo modernizácie domácností u robotníkov s pôdou v JRD. Medzi robotníkmi bez pôdy v obciach združstevnenej a nezdzružstevnenej časti okresu sú rozdiely minimálne. Opäť najpriaznivejšia situácia je v rodinách robotníkov bez pôdy bývajúcich v sídliskách.

Vo vybavenosti rodín jednotlivých sociálnych skupín robotníkov elektrickými spotrebičmi sa prejavuje značná diferencovanosť. Aj tu, podobne ako v predchádzajú-

Tabuľka 9

Vybavenosť domácností robotníkov elektrickými spotrebičmi v %

Spoločenská	Spotrebiče				
	práčka	elektr. rúra	dvoj plat-níka	chlad-níka	elektr. sporák
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	84,0	38,0	44,0	18,0	—
robotníci s pôdou v JRD	87,7	46,1	50,5	26,1	—
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	40,0	12,5	7,5	5,0	—
robotníci s pôdou JH	30,0	7,8	3,9	—	—
robotníci bez pôdy bývajúci v sídliskách	73,6	63,2	67,1	43,4	18,4

júcich prípadoch, sú zrejme významné rozdiely medzi odlišnými oblasťami okresu. Súčasne však môžeme pozorovať ešte zreteľnejšie rozdiely medzi vlastními a nevlastníkmi pôdy. V združstevnenej časti okresu sa ukazuje všeobecne vybavenosť domácností robotníkov s pôdou v JRD vyššia, ako domácností robotníkov bez pôdy. A naopak, v nezdzruštených obciach je zasa vybavenosť domácností robotníkov s pôdou, ktorí hospodaria individuálne, všeobecne nižšia, ako robotníkov bez pôdy. To sú spolu s prechádzajúcimi údajmi významné ukazovatele pre posúdenie materiálnej stránky životnej úrovne jednotlivých sociálnych skupín robotníkov. Už ani nie je nutné uvádzať, že aj v tomto prípade sú domácnosti robotníkov bez pôdy bývajúcich v sídliskách najlepšie vybavené.

Z údajov, ktoré sme rozoberali pri skúmaní niektorých ukazovateľov materiálnej stránky životnej úrovne jednotlivých sociálnych skupín robotníkov možno vyvodit niektoré všeobecnejšie závery.

1. Za najvýznamnejší moment ovplyvňujúci existujúce rozdiely v materiálnej úrovni rodín robotníkov na Horehroní možno považovať rozdielnu ekonomickú úroveň jeho oblastí. V dolnej, ekonomicky rozvinutejšej časti je všeobecne materiálnej stránka životnej úrovne rodín robotníkov,

bez ohľadu na vzťah k pôde, vyššia, v hornej, ekonomicky zaostalejšej časti, nižšia.

2. Materiálna stránka životnej úrovne rodín robotníkov bez pôdy, ktorí bývajú v sídliskách v meste alebo pri priemyselnom závode, je najvyššia. Líši sa významne od všetkých ostatných sociálnych skupín robotníkov, ktorí bývajú na dedine bez ohľadu na to či hospodaria na pôde, alebo nie.

3. V oboch ekonomicky odlišných častiach okresu Banská Bystrica sú príjmy robotníkov bez pôdy, plynúce zo zamestnania, vyššie ako u robotníkov s pôdou. Pričom sú rozdiely menšie v dolnej časti okresu, ktorá je združstevnená (t. j. medzi robotníkmi s pôdou v JRD a medzi robotníkmi bez pôdy z obcí s JRD), ako v hornej časti okresu, ktorá ešte v podstate hospodári individuálne (t. j. medzi robotníkmi s pôdou hospodáriacimi individuálne a medzi robotníkmi bez pôdy z obcí bez JRD).

4. Váha príjmu z poľnohospodárstva v celkových príjmoch rodín robotníkov-vlastníkov pôdy nie je rozhodujúca, ale významná. Spôsobuje, že celková materiálnej stránka životnej úrovne je u robotníkov s pôdou v JRD o niečo vyššia ako u robotníkov bez pôdy v združstevnených obciach. U robotníkov s pôdou, ktorí hospodaria individuálne, je síce materiálnej stránka životnej úrovne ešte nižšia, ako u robotníkov bez pôdy z dedín, kde nie sú jednotné roľnícke družstvá, ale ani tu nie sú to už rozdiely výrazné.

III. Duchovná stránka životnej úrovne robotníkov-vlastníkov pôdy.

Naša republika patrila už za kapitalizmu medzi vyspelé krajiny sveta. A to nielen čo do ekonomickej, ale aj čo do kultúrnej úrovne. Socialistické premeny znásobili jej silu a revolučne sa prejavujú aj vo vedomí ľudí. Rýchlejší je však rozvoj priemyslu a miest, pomalší rozvoj poľnohospodárstva a vidieka. Československá republika mala za kapitalizmu, a ešte aj dnes má, zvláštne rozvrstvenie obyvateľstva. Značná časť robotníckej triedy býva na dedinách. Aj na dedinách Banskobystrického okresu vysoko prevláda obyvateľstvo, ktoré pracuje v hlavnom povolání mimo poľnohospodárstva a veľká väčšina v postavení robotníkov. Z toho vyplýva, že

robotníci bývajúci na dedine majú vcelku nepriaznivejšie podmienky pre svoj kultúrny vývoj, ako robotníci bývajúci v mestách a sídliskách pri závodoch, kde je vybavenosť kultúrnymi zariadeniami lepšia. Ešte nepriaznivejšie sú podmienky pre rozvoj kultúrnej úrovne robotníkov-vlastníkov pôdy, ktorí sa významne podieľajú na práci v poľnohospodárstve.

Pokúsime sa preskúmať, ako sa v podmienkach Horehronia odlišujú od seba v kultúrnej úrovni robotníci bývajúci na dedine od robotníkov bývajúcich v sídliskách a súčasne aké rozdiely sa vyskytujú medzi robotníkmi s pôdou a bez pôdy, ktorí bývajú na dedine.

Pri skúmaní kultúrnej úrovne skúmaných sociálnych skupín robotníkov sme sa zamerali hlavne na spotrebu kultúry, pretože táto stránka je prevládajúca. Ťažko rozhraničiť medzi duchovnou a materiálnou stránkou životnej úrovne. Navzájom sa prelinajú a ovplyvňujú. Možno však predsa rozlíšiť špecifické oblasti a urobiť ich objektom samostatných rozborov. Pri skúmaní duchovnej stránky životnej úrovne sme sa snažili zachytiť hlavne objektívnych ukazovateľov odrážajúcich súčasný stav kultúrnej úrovne. Skúmali sme ako sú rodiny robotníkov vybavené prostriedkami ovplyvňujúcimi ich kultúrnu úroveň, ako sa robotníci zúčastňujú rôznych kultúrnych podujatí a ako sami organizujú, resp. rozvíjajú kultúrnu činnosť.

1. Rozhlas a televízia.

Rozhlas je nesporne najmasovejším prostriedkom ovplyvňujúcim vedomie pracujúcich v našom štáte. Má významný podiel na zvyšovaní všestranného kultúrneho rozvoja nášho obyvateľstva a spolu s televíziou, rast ktorej postupuje veľmi rýchlo, ovplyvňuje politický rozhľad, uvedomenie, zvyšuje úroveň vzdelania, ekonomickú výchovu, rozširuje umelecký obzor a vplýva aj na morálny vývoj našej spoločnosti.

Vo vybavení skúmaných domácností na Horehroní rozhlasom a televíznym prijímačom sú značné rozdiely. Rozhlasový prijímač sa stáva postupne všeobecnou súčasťou vybavenia domácností. Televízory sú zatiaľ viac súčasťou vybavenia rodín dedinskej inteligencie a domácností kvalifikovanejších skupín robotníkov s vyššou úrovňou príjmov. Iba v domácnostiach robotníkov bez pôdy bývajúcich v sídlis-

kách sa postupne stáva televízia otázkou životného štandardu.

Tabuľka 10

Vybavenosť skúmaných domácností robotníkov rádioprijímačom a televízorom v %

Sociálna skupina	rádio	televízor
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	94,0	31,0
robotníci s pôdou v JRD	95,5	32,7
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	77,5	12,5
robotníci s pôdou JH	81,1	5,0
robotníci bez pôdy bývajúci v sídliskách	96,0	64,5

Pri porovnávaní vybavenia rodín robotníkov bývajúcich na dedine vidíme, že sa tu objavujú podobné vzťahy, ako sme ich videli pri skúmaní materiálnej stránky životnej úrovne. Domácnosti s vyššími príjmami sú vybavené lepšie rozhlasovými a hlavne televíznymi prijímačmi, rodiny s nižšími príjmami horšie.

Možno predpokladať, že stupeň vybavenosti rodín sprostredkujúcimi kultúru sa odraža aj v účinnosti ich vplyvu.

2. Knihy a časopisy.

Pre posúdenie kultúrnej úrovne spoločnosti a jej jednotlivých skupín je zvlášť významné poznať, čo ju zaujíma, čo číta, ako si vyberá literatúru, čomu dáva prednosť, aká je škála a kvalita čítaných, resp. študovaných kníh. Na túto otázku by bolo zvlášť potrebné zamerať pozornosť vedec-kých pracovníkov zaoberajúcich sa riadením výchovy a osvety. Zatiaľ máme o tom, čo sa číta na dedine (ale aj v meste) iba nedokonalý obraz zo štatistických údajov.

Ani v okrese Banská Bystrica nebolo možné získať podrobnejšie údaje o sociálnom a vekovom zložení čitateľov ľudových knižníc. Preto jediné objektívne údaje, ktoré sme získali prieskumom, sú údaje o počte kníh, ktoré vlastní jednotlivé skúmané sociálne skupiny robotníkov vo svojich domácnostiach.

Hoci sme sa nestretli s domácnosťou robotníka, kde by nemali knihy, predsa je

Tabuľka 11

Prehľad o počte kníh v domácnostiach robotníkov v %

Sociálna skupina	Počet kníh v dom.			Spolu
	od 20-50	od 50-100	nad 100	
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	9,0	15,0	5,0	29,0
robotníci s pôdou v JRD	11,7	12,8	7,2	31,7
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	6,3	2,5	1,3	10,1
robot. s pôdou JH	6,7	7,5	—	14,2
robotníci bez pôdy bývajúci v sídliskách	25,0	18,4	21,1	64,5

celkový stav neuspokojivý. Zatiaľ čo u robotníkov bývajúcich v meste, alebo v sídliskách pri závode iba 35,5 % má vo svojom vlastníctve menej ako 20 kníh, zatiaľ u robotníkov bývajúcich na dedine je situácia podstatne horšia. V dolnej časti okresu celkove asi 70 % domácností nedosahuje takýto stav a v hornej časti je to dokonca skoro u 90 % domácností. Pritom ani v hornej, ani v dolnej časti okresu nie sú výraznejšie rozdiely medzi vlastníckmi a nevlastníckmi pôdy. Ak vôbec možno hovoriť o rozdieloch, tak sú to skôr rozdiely nepatrne priaznivejšie pre vlastníkov pôdy, či to už s pôdou v JRD, alebo hospodáriacich individuálne.

Pritom sú tu ešte významné rozdiely aj v charaktere literatúry. Zatiaľ čo u robotníkov bývajúcich v sídliskách je zastúpená aj odborná literatúra, u robotníkov na dedine sa vyskytuje výnimočne a treba rozlišovať aj hodnotu krásnej literatúry, ktorá je u robotníkov na dedine zčasti zastaralá, ba až závadná, u robotníkov v sídliskách zasa prevláda hodnotná, s veľkým výchovným vplyvom.

A teraz sa pozrime, ako vyzerá situácia v odbere tlače. Rozdelíme ju podľa charakteru na dennú, periodickú a odbornú.

Opäť môžeme pozorovať obdobnú situáciu, ako vo vybavení domácností knihami. Aj tu sa ukazuje pomerne veľmi dobrá situácia v odbere tlače v rodinách robotníkov bez pôdy, ktorí bývajú v sídliskách. Zvlášť odber dennej tlače je vysoký, podobne je

tomu aj s odberom tlače periodickej a aj odbornú literatúru odoberá skoro tretina rodín. To svedčí o pomerne vysokej kultúrnej úrovni tejto sociálnej skupiny robotníkov. Potom nasledujú robotníci, ktorí bývajú v ekonomicky rozvinutejšej a súčasne združstevnenej časti okresu. Pritom rozdiely medzi robotníkmi s pôdou v JRD a robotníkmi bez pôdy sú pomerne malé, iba v odbere periodickej tlače väčšie a vcelku priaznivejšie v prospech robotníkov s pôdou v JRD. Najnižší odber vykazujú rodiny robotníkov bývajúcich v hornej časti okresu. Ani tu však nie sú rozdiely medzi robotníkmi bez pôdy a s pôdou výrazné, iba v odbere dennej tlače je situácia badateľne priaznivá pre vlastníkov pôdy. Ako vyplýva zo zistených údajov, zdalo by sa, že sú to výsledky nepredpokladané. Skôr by sme boli očakávali, že v tomto smere by mala byť všeobecne priaznivejšia situácia pre robotní-

Tabuľka 12

Odber tlače podľa sociálnych skupín robotníkov v %

Sociálna skupina	, tlač denná	periodická	odborná
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	57,0	43,0	13,0
robotníci s pôdou v JRD	58,0	50,6	15,6
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	20,0	13,7	10,0
robotníci s pôdou JH	31,0	14,4	7,2
robotníci bez pôdy bývajúci v sídliskách	85,5	73,7	31,6

kov bez pôdy. Má to však svoju príčinu a pri poznaní skutočného stavu, hlavne však politickej úrovne jednotlivých vekových skupín robotníkov je to aj prirodzené. U robotníkov-vlastníkov pôdy, ako sme už uviedli, prevažujú vyššie vekové skupiny. Sú medzi nimi mnohí aktívni politickí pracovníci, majú vo svojich radoch väčšie zastúpenie členov strany, mnohí majú bohaté skúsenosti z revolučného hnutia, aj z priamej účasti v národnoslobodzovacím boji. U robotníkov bez pôdy, kde prevažujú mladšie vekové skupiny,

je podiel takýchto skúsených robotníkov menší.

Z dennej tlače je najčítanejšia Pravda, ktorej odber v jednotlivých obciach predstavuje 50—70 % denníkov. Potom nasleduje Smena, Smer, Práca a Rudé právo. Periodická tlač má veľké množstvo titulov. K najčítanejším patrí okresný časopis Priekopník a veľkú obľubu má Slovenka, ktorej odber v niektorých dedinách dosahuje úrovne odberu Pravdy a dopyt ešte stále nie je uspokojený.¹¹ Menší je odber Roľníckych novín, Besedy, Života, Sveta socializmu a ďalších časopisov. Vyskytuje sa ešte stále záujem o odber a čítanie cirkevných časopisov, pretože vplyv náboženstva na vedomie obyvateľstva, zvlášť v obciach hornej časti Banskobystrického okresu je ešte značný.

Čo sa týka odbornej tlače, prevažuje u robotníkov bývajúcich v sídliskách technická literatúra, hlavne Technické noviny. Na dedinách je ich podiel menší a významnejšiu časť tvoria, hlavne u robotníkov-vlastníkov pôdy, časopisy s poľnohospodárskou problematikou.

3. Účasť na kultúrnych podujatiach.

Najčastejšími a najúčinnjšími kultúrnymi podujatiami sú zatiaľ na dedine filmové predstavenia. Okrem toho, podľa okolností, má významnú úlohu divadlo. Prednášková činnosť nemá vždy veľkú účinnosť a aj záujem o túto formu zvyšovania kultúrnej úrovne obyvateľov na dedine nie je veľký. Sústredili sme sa preto hlavne na preskúmanie účasti na filmových a divadelných, resp. estrádných vystúpeniach, aby sme aj na tomto úseku posúdili existujúce súvislosti medzi rôznymi sociálnymi skupinami robotníkov.

Kinofikácia je v podstate v okrese úplná, rozdielne sú však podmienky vo vybavení priestorov pre kultúrnu a osvetovú prácu. Hlavne horná časť okresu je v tomto ohľade zle zabezpečená.

Pri skúmaní účasti robotníkov na filmových predstaveniach sme vychádzali z ich vlastných údajov a rozdelili sme ich podľa návštevnosti do štyroch skupín.

Na prvý pohľad nás prekvapí pomerne nízka účasť robotníkov bývajúcich v sídliskách na filmových predstaveniach. Vy-

Tabuľka 13

Účasť robotníkov na filmových predstaveniach v %

Sociálna skupina	Počet návštev za rok				Spolu
	do 10	11—20	21—30	nad 30	
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	15,0	26,0	16,0	21,0	78,0
robotníci s pôdou v JRD	15,0	18,9	11,7	17,8	63,4
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	10,0	13,7	13,7	16,2	53,6
robotníci s pôdou JH	23,8	14,4	7,8	5,0	51,0
robotníci bez pôdy bývajúci v sídliskách	14,5	18,4	7,8	17,1	57,8

plýva to podľa údajov samotných robotníkov z rastúceho významu televízie. Vyskytujú sa rodiny, ktoré od tých čias, čo si kúpili televízor, vôbec nechodia do kina, alebo iba zriedkavo, pri zvlášť dobrých filmových programoch. Podobne je tomu aj na dedinách. Pretože však vybavenosť rodín robotníkov bývajúcich na dedine televízormi je nižšia, neprejavuje sa to tak markantne. Návštevnosť filmových predstavení je ešte pomerne vysoká a film má významný podiel na výchove a zvyšovaní kultúrnej úrovne. Pri posudzovaní návštevnosti sa znova vyskytujú rozdiely medzi rôznymi oblasťami okresu. V tomto prípade je však účasť robotníkov bez pôdy na filmových predstaveniach vyššia v oboch oblastiach, čo zrejme vyplýva z ich väčších časových možností. Okrem celkovej návštevnosti je situácia priaznivá pre robotníkov bez pôdy aj vo väčšej váhe prípadov s väčším počtom návštev.

Situácia v účasti na divadelných predstaveniach je nasledovná:

Divadelníctvo má v okrese veľkú tradíciu, z čoho vyplýva aj pomerne vysoká návštevnosť divadelných predstavení, či to už domácich súborov, alebo hostujúcich ochotníckych, resp. profesionálnych. V po-

¹¹ Bolo by žiadúce rozšíriť jej náklad a tým ešte viac ovplyvňovať najmenej čítajúcu časť dedinského obyvateľstva — ženy.

Tabuľka 14

Účasť robotníkov na divadelných a estrádných predstaveniach v %

Sociálna skupina	Počet návštev do roka					Spolu
	1	2	3	4-5	viac	
robotníci bez pôdy v obciach s JRD	3,0	15,0	10,0	19,0	8,0	52,0
robotníci s pôdou v JRD	3,3	11,1	6,7	13,3	5,0	38,4
robotníci bez pôdy v obciach bez JRD	10,0	21,2	5,0	8,5	6,2	50,9
robotníci s pôdou JH	11,1	20,5	6,6	5,0	—	43,2
robotníci bez pôdy bývajúcí v sídliskách	3,9	5,3	15,8	14,5	7,9	47,4

rovnaní s návštevnosťou filmových predstavení, neprejavuje sa tak markantne rozdiel medzi oblasťami okresu. Zhodné sú však rozdiely vo vyššej návštevnosti robotníkov bez pôdy, ktorí bývajú na dedine, voči robotníkom-vlastníkom pôdy. Aj tu je zrejmy vplyv práce na vlastných hospodárstvach, ktorý neumožňuje, hlavne v období náročnom na prácu v poľnohospodárstve, uspokojovať kultúrne potreby robotníkov-vlastníkov pôdy tak intenzívne, ako tým, ktorí pôdu nevlastnia.

4. Aktívna účasť na kultúre.

Aktívna kultúrna práca, či to už organizačná, umelecká — v rôznych krúžkoch alebo súboroch, alebo propagandistická a iná, si vyžaduje mnoho času, obetavosti, zvláštne predpoklady a schopnosti. Keďže doteraz na našich dedinách nemáme kvalifikovaných profesionálnych pracovníkov, organizátorov kultúrnoosvetovej práce, robia túto prácu po zamestnaní samotní občania bývajúcí na dedine. V okrese Banská Bystrica sú organizátormi kultúrnoosvetovej práce vo všeobecnosti príslušníci dedinskej inteligencie, hlavne z radov miestnych učiteľov. Aj vo vedení jednotlivých útvarov je ich práca významná, aktívne pomáhajú aj príslušníci technickej inteligencie a úradníci, ale ich podiel by mohol byť ešte významnejší. Pochopiteľne, že účasť robotníkov zatiaľ nezodpovedá ich početnosti, ale predsa, hlavne príslušníci mladšej generácie, sa aktívne zúčast-

ňujú práce v divadelných krúžkoch, v hudobných a tanečných súboroch, fotografických krúžkoch a pod.

V skúmaných deviatich dedinách je osem divadelných krúžkov dospelých. V nich je nasledovné zloženie: príslušníci inteligencie 51,6 %, robotníci 48,4 %, z toho s pôdou 4,7 %. Robotníci, ktorí na tomto úseku pracujú, sú väčšinou mladí, nemajú založenú rodinu a iba zčasti (približne 15 %) sú starší a ženatí. Je preto celkom pochopiteľné, že iba nepatrná časť (4,7 %) je z radov robotníkov, ktorí vlastnia pôdu. Na úseku aktívnej práce v oblasti kultúry sa zvlášť výrazne prejavuje skutočnosť, že robotníci-vlastníci pôdy sa v podstatne menšej miere zapájajú do aktívnej práce. To isté však do značnej miery platí aj o starších robotníkoch bez pôdy. Podobná je situácia aj v hudobných a tanečných súboroch.

I keď hodnotenie kultúrnej úrovne robotníkov na základe uvedených údajov nemôžeme považovať za úplné, pretože sme skúmali iba otázky súvisiace s vplyvom prostredia, kde robotníci bývajú, a nemali sme k dispozícii materiály, ktoré by umožňovali posúdiť vplyv prostredia, v ktorom robotníci pracujú, napriek tomu je možné z uvedeného zhrnúť niektoré všeobecné závery.

1. Pri porovnávaní kultúrnej úrovne jednotlivých sociálnych skupín robotníkov sa prejavujú dosť výrazné rozdiely medzi robotníkmi bývajúcimi v meste alebo sídliskách pri závodoch a medzi robotníkmi bývajúcimi na dedine. Robotníci na dedine dosahujú nižšiu kultúrnu úroveň, hlavne vo vybavenosti domácností prostriedkami sprostredkujúcimi kultúru a širšej škále možnosti kvalitnejších kultúrnych podujatí. V tom sa ešte významne prejavuje podstatný rozdiel medzi mestom a dedinou.

2. Rozdiely vyplývajúce z rôznych ekonomických a kultúrnych podmienok dvoch odlišných oblastí okresu ovplyvňujú aj rozdiely v kultúrnej úrovni jednotlivých sociálnych skupín robotníkov významnejšie, ako samotný faktor vlastníctva hospodárstiev.

3. Rozdiely medzi vlastníckmi a nevlastníkmi pôdy sa ukazujú ako menej významné. Čiastočne sú priaznivé pre vlastníkov pôdy (vybavenosť knižnami a odber časopisov), čiastočne pre nevlastníkov pô-

dy (návštevnosť filmových a divadelných predstavení). Pritom možno vyjadriť názor, že kultúrna úroveň robotníkov-vlastníkov pôdy, ktorí hospodaria jednotlivo, keď ju hodnotíme podľa skúmaných momentov, je o niečo nižšia ako u robotníkov, ktorí pôdu nevlastnia a bývajú v obciach bez JRD. Kdežto v kultúrnej úrovni robotníkov s pôdou v JRD a robotníkov bez pôdy, ktorí bývajú v obciach s JRD, nemožno nájsť také viditeľné rozdiely. Ba naopak, mierne priaznivejšia hospodárska situácia rodín robotníkov s pôdou v JRD sa odráža aj v o niečo vyššej kultúrnej úrovni. Znižovanie rozsahu práce na pôde u robotníkov pôsobí kladne na ich životnú úroveň.

4. V aktívnej účasti na kultúrno-osvetovej práci sa javí prevaha robotníkov bez pôdy. Medzi nimi sú najviac zastúpení mladší robotníci.

5. Súčasné významné rozdiely v podmienkach pre kultúrny rozvoj robotníkov bývajúcich na dedine a v meste si vyžadujú urýchlené vytváranie priaznivejších materiálnych podmienok pre kultúrno-osvetovú prácu, hlavne v strediskových obciach hornej časti okresu a súčasne kvalifikované kadrové zabezpečenie kultúrno-osvetovej práce na dedine vôbec.

6. Významne môže ovplyvniť kultúrny rozvoj dediny a tým aj robotníkov účinnejšia pomoc priemyselných a iných závodov.

*

Výskumy jednotlivých stránok našej súčasnej spoločnosti ukazujú, že sa v nej dejú zložité a mnohostranné procesy. Prekonávajú ich nielen spoločenské triedy ako celky, ale aj rôzne sociálne skupiny. Skúmanie týchto procesov má veľký význam pre poznávanie a riadenie spoločenských javov. Aj poznávanie spoločenskej skupiny robotníkov-vlastníkov pôdy má za cieľ postihnúť jej miesto a vývojové tendencie, ktoré vyplývajú z jej objektívneho postavenia.

V závere by som chcel zaujať stanovisko k objasneniu triedneho postavenia robotníkov-vlastníkov pôdy, pretože to považujem za závažný teoretický problém. Skúmané otázky do značnej miery umožňujú, aby sme komplexne posúdili tak vlastnícke vzťahy k výrobným prostriedkom, ako aj miesto v spoločenskej organizácii práce a spôsob nadobúdania vlastného podielu na

národnom dôchodku u skúmanej spoločenskej skupiny.

Robotníci-vlastníci pôdy sa podieľajú na celospoločenskom, všeludovom vlastníctve výrobných prostriedkov, aj s nimi pracujú. Súčasne však sami vlastnia výrobné prostriedky, či už ako jednotlivo hospodáriaci, alebo s pôdou vstúpili do JRD. Pre ich postavenie je však určujúci vzťah k výrobným prostriedkom, ktoré majú rozhodujúci význam pre ich hlavnú výrobnú činnosť a existenciu. Vlastníctvo pôdy ako výrobného prostriedku (svojim rozsahom a výrobným zameraním) je vo veľkej väčšine prípadov skôr osobného ako súkromného charakteru.

Tak je tomu aj s miestom, ktoré zaujímajú robotníci-vlastníci pôdy v spoločenskej organizácii práce. Aj tu prevažuje jasne výrobná činnosť mimo vlastného, resp. družstevného hospodárstva. A kvôli úplnosti, aj pre spôsob nadobúdania vlastného podielu z národného dôchodku má rozhodujúci význam príjem, ktorý plyní zo zamestnania, a príjem z poľnohospodárstva má iba charakter doplnku.

Vlastnícke vzťahy strácajú svoj pôvodný význam. Ich posvätnosť a sila stojí a padá u nich zákonite s tým, či sú v súlade alebo v rozpore s ich materiálnymi záujmami. Ak je to pre nich prospešné, vstupujú sami, alebo ich manželky, do JRD. Ak je to výhodné, zriekajú sa dokonca pôdy vôbec. Ak je však z hľadiska ich vlastného záujmu výhodné vyrábať potraviny na vlastnom hospodárstve, tak si ho udržiavajú. Z toho vyplýva, že psychická stránka vlastníctva nie je rozhodujúca, ťažisko leží na ekonomickom význame hospodárstva. Možno predpokladať, že s klesajúcim významom hospodárstva sa bude postupne riešiť aj ich výrobná rozdvojenosť smerom k jednostrannému výrobnému zameraniu.

Robotníci-vlastníci pôdy sú teda zrejme spoločenskou skupinou vo vnútri robotníckej triedy. Rozhodujúce rysy jej postavenia sú zhodné s tou časťou robotníckej triedy, ktorá pôdu nevlastní, niektoré rysy nesú ešte znaky malovýroby, ale ich význam je poďradný a postupne ustupujú.

Určiť jednoznačne oblasti, v ktorých by sa úroveň robotníkov-vlastníkov pôdy odlišovala, či už negatívne, alebo pozitívne od robotníkov bez pôdy, nie je možné. Odlišnosti a rozdiely vyplývajú z celého kom-

plexu činiteľov, ktoré sú v odlišných podmienkach jednotlivých oblastí štátu rôzne. Zo skúmaného materiálu, ako aj z poznatkov stranických organizácií a národných výborov na Horehroní vyplýva, že robotníci-vlastníci pôdy sa výraznejšie spôsobom života, materiálnou a duchovnou stránkou životnej úrovne od ostatnej časti robotníkov bývajúcich na dedine neodlišujú. Rozdiely medzi nimi, i keď existujú, sú pomerne malé. Významnejšie sa prejavujú v úrovni miezd, ale príjmy z hospodárstva umožňujú tieto rozdiely podstatne eliminovať. V duchovnej stránke životnej úrovne nie sú

rozdiely významné. Oveľa výraznejšie sa prejavujú rozdiely vyplývajúce z odlišnosti podmienok života na dedine a v meste, resp. v sídliskách pri závode. Markantné sú aj rozdiely vyplývajúce z odlišných oblastí okresu.

Celkove však je potrebné ďalej zvyšovať význam a úlohu robotníkov-vlastníkov pôdy na spoločenskom živote dediny vytváraním podmienok pre odstránenie existujúcich ekonomických rozdielností okresu, ďalším odstraňovaním rozdielov medzi mestom a dedinou, ako aj zvýšenou starostlivosťou o ich kultúrny rast.

Hledisko přirozenosti při zkoumání lidských vztahů

(K diskusní stati dr. F. Fajfra
„Sociologie a právní řád“,
otištěné v SČ 6/1965)

KAREL MÁCHA
Filosofický ústav ČSAV

Článek dr. Fajfra, v němž reaguje na některé myšlenky z mé stati *Předmět vědy o lidských vztazích*, pokládám za významný především proto, že autor v něm pojednává o skutečně zásadní otázce. Kromě řady nových pohledů na problém lidských vztahů však odráží patrně i fakt určitého nedorozumění, vzniklého snad tím, že některé pojmy v mé stati zůstaly bez dostatečného vysvětlení. Pokládám tedy za potřebné alespoň několika větami precizovat nejnutnější diskutované body.

* * *

Hledisko „přirozeně vzniklých“ vztahů vyplývá z kteréhokoli realistického rozboru sociální skutečnosti v daném místě a časově určeném rozmezí. Co je míněno pojmem „přirozený“? Dovolil bych si začít rozbor tohoto pojmu příkladem: Dejme tomu, že určité pracoviště dostane nového vedoucího. Toto pracoviště má svou strukturu, vzniklou v průběhu delšího časového úseku předtím — posloupanost danou zákony, předpisy, zvyklostmi, veřejným míněním apod. Jestliže tato struktura nebude při nástupu nového vedoucího z jakýchkoli důvodů respektována, a jestliže případně bude v rozporu s názorem ostatních členů pracoviště, vznikne mezi novým vedoucím a pracovištěm vztah nepřirozenosti.

Jaké je tu kritérium „přirozenosti“ a „ne-přirozenosti“? Toto kritérium lze stěží blíže určit — budou v něm zastoupeny především vlivy subjektivní, tedy názory, mínění a citění těch jednotlivců, jichž se daná oblast sociálních vztahů bezprostředně týká. Upozorňuji na tuto *subjektivitu* jako dominantní znak kritéria přirozenosti, jakkoli jsem si vědom rozmezí problematiky diskusí o subjektivní či objektivní metodě v sociologii — což je ovšem poněkud jiná otázka. Hledisko subjektivního pocitu je ovšem úzké, řekněme „imanentní“. Ovšem s dodatkem, že je to v daném případě jediný faktor, na němž záleží, a že vlastně jen má rozhodující význam pro

pochopení toho, co se člověku v dané situaci jeví jako „přirozené“ či „nepřirozené“.

Proto pokládám toto hledisko za základní východisko k pochopení problému lidskosti a non-lidskosti v sociálních vztazích. Vede mne k tomu kromě toho ještě další okolnost: domnívám se, že právě v důsledku nerespektování hlediska přirozené struktury tradičně vytvořených skupin byla v období padesátých let dosti značně narušena i hierarchie sociálně etických hodnot. Jejich znovustabilizace je velmi potřebná.

* * *

Aby bylo dobře rozuměno pojmu „přirozenost“ v jeho klasickém významu, vezměme mínění nejnespornější, Aristotelovo. Aristoteles praví: „Konečně dovršená a dokonalá společnost, utvořená z více dědin, jest obec. Společenství, které takřka dosáhlo již cíle veškeré soběstačnosti a které sice vzniklo pro zachování života, ale trvá za účelem života dobrého. Proto každá obec zrovna jako původní společnosti jest útvar přirozený. Obec totiž jest jejich konečným stavem a přirozenost jest konečný stav; neboť jaká jest každá jednotlivá věc po ukončení svého vývoje, tomu říkáme přirozenost každé jednotlivé věci, jako například člověka, koně nebo domu.“ (*Politika*, Praha 1939, str. 3—4, ř. 1252. Srv. dále str. 245, 251, 274.) Řekněme tedy velmi stručně, že přirozenost sociálních vztahů je stav jejich normálu.

* * *

Neměl jsem na mysli „přirozenost“ v Rousseauovském smyslu. Souhlasím v tomto ohledu zcela s názorem dr. Fajfra a poznamenávám pouze, že jsem rovněž podrobil Rousseauovo kritérium přirozenosti kritickému rozboru (viz *Individuum und Gesellschaft*, Berlin 1964). Bylo by patrně potřebí i jistého slovního odlišení — to, co nalézáme u Rousseaua, je přirozenost ve smyslu při-rozenosti.¹ Domnívám se však, že právě při rozboru

prvku lidskosti v sociálních vztazích nelze s hlediskem geneticko-vývojovým vystačit.

* * *

Obávám se, že dr. Fajfr vychází z dedukce z předtím vytvořené představy o mém použití pojmu „přirozené“ (ve smyslu, jak jsem se snažil naznačit na základě rozlišení dvou významových odstínů tohoto pojmu), když říká, že „lidské vztahy právě tím, že jsou lidské, nejsou přirozené“ (str. 702). Právě naopak, z mého pojetí vyplývá, že jen potud jsou lidské, pokud jsou přirozené. Přesněji řečeno, dr. Fajfr míní v tomto ohledu to, co ve své stati označuje jako „sociální non-lidské vztahy“. Otázka „výtvorů“ zde není zásadní — neboť něco kdysi vytvořené v x -té generaci se může jevit v $x+1$ -té generaci jako cosi relativně přirozeného, poněvadž daného. Je samozřejmé, že ne všechno dané, tradiční atd., je lidské — i když i ono je „přirozené“. Na druhé straně, kategorie lidskosti je ovšem stejně dynamická jako kterákoli jiná sociální kategorie a není vázána jen na tradici. O tyto subtility tu ostatně ani nejde. Chci pouze říci, že hledisko „přirozenosti“ a „ne-přirozenosti“ je oprávněné právě tam, kde chceme odlišit lidské a non-lidské vztahy vzhledem k mínění dané skupiny.

* * *

Zcela souhlasím s názorem dr. Fajfra o vztahu etiky a vědy o lidských vztazích. Domnívám se nadto, že etika tvoří nehlubší sféru filosofického aspektu této vědy. Šlo by zajisté jen o formální konstatování logického rozsahu předmětu této vědy, kdybychom neměli na mysli konkrétní etiku boje, činu, aktivity. Jinými slovy řečeno, věda o lidských vztazích se nám jeví ve svém etickém aspektu už v prvním střetnutí s praktickou nelidskostí. A vlastně v tom je i podstata její funkce. Na druhé straně se bráním tomu, aby věda o lidských vztazích zůstávala v oblasti kategorie „Das Sollen“ — právě z uvedeného důvodu. Domnívám se, že *raison d'être* této vědy vzniká ze situace, v níž se objevila celá řada problémů, v nichž mají existující vědní disciplíny vztah jen

jako k problémům mezním. Nemíním tím činit pokus o nějakou parcelaci sociologie (neboť stejně tak by bylo možno označit vědu o lidských vztazích jako sociální filozofii) — hledám pouze odpověď na to, jakým způsobem by mohla sociologie překročit meze pouze sociografické, či naopak systémové, a najít zprostředkující vztah k praxi.

* * *

Přemýšlel jsem nad podnětem dr. Fajfra, který se týká problému pozitivního práva. Neporozuměl jsem patrně dostatečně hluboce jeho myšlence — avšak pokládám za nutné doplnit alespoň jeho odkaz na devizu „ubi societas, ibi ius“. Bohužel lze neméně oprávněně dodat „ubi societas, ibi iniuria“, což by mělo být rozlišitelné i z hlediska sociální vědy. Ostatně, dr. Fajfr směřuje vlastně k těmto cíli, když stanoví, že by sociologie měla respektovat vedle faktického stavu i právní normy jako entity. — Jinak soudím, že i v mezích formálně korektního respektování právních norem lze skrýt dosti nelidskosti.

* * *

Závěrem ještě jednu poznámku: subjektivní kritérium přirozenosti se objektivuje, jestliže je potvrzováno životní zkušeností mnoha individuí, jestliže tedy vyúsťuje v obecný souhlas či nesouhlas. Nicméně, hledisko individuální je přece jen nejpodstatnější, a v tomto smyslu je celý „problém člověka“ v podstatě problémem jednotlivcova životního pocitu — i když kromě toho je tu řada aspektů dalších. V tomto smyslu Marx mluví takto: „... především je nutno se vyvarovat toho, aby tu »společnost« nebyla vůči individuu fixována jako abstrakce. Individuum je *společenská bytost*. Jeho životní projev — i když se třeba nejví v bezprostřední formě *společného* ... je ... projev a potvrzení *společenského života* ...“ (*Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*, Praha 1961, str. 95.) Mám za to, že zde je možno najít přístup ke kategorii „lidskosti“, stejně tak jako k řešení problému přirozených a nepřirozených momentů v sociálních vztazích.

¹ V běžném vymezení je *tato* přirozenost „to, co odpovídá přírodním zákonům, co se dá z nich odvodit a pochopit, ... to, co vyplývá z povahy nějaké bytosti nebo věci ... co zůstalo v původním stavu a nebylo kulturou nebo technikou změněno“. *Tomuto* významu odpovídají i cizojazyčné ekviva-

lenty: naturalis, natürlích, naturel, natural, naturale. Ještě více podtrhují *tento* význam přirozenosti slovanské jazyky: prirodzený, prirodan, przyrodzony; jediné ruština rozlišuje „естественный, а“ „природженный“ a v souvislosti s tím i bulharština má естествен.

Jodlova odpověď na můj článek (viz D. Slejška: *Pospolitostní struktura v modelu socialistického podniku*, SČ 4/1965 a M. Jodl: K článku D. Slejšky SČ 6/1965) plně uspokojuje v tom rozhodujícím, o čem šlo, tj. v pochopení dvoustrannosti základních rozporů, ve kterých se pohybují společenské vztahy v socialistickém podniku. Vedle disfunkčních pospolitostních vztahů mohou působit disfunkčně i vazby institucionálně účelové. Ale jde i o to, že to vůbec nejsou dva různé rozpory, nýbrž vývojové podoby dialektiky jednoho a téhož komplexního rozporu.

K jednotlivým aspektům diskutovaného problému uvádím jen několik poznámek.

1. Disfunkčním nemusí být samo o sobě zintenzivnění určité struktury nebo funkce. Disfunkčním však nutně je zbytnění jedné struktury nebo funkce *nad druhou strukturou nebo funkcí*, samozřejmě pokud tato druhá struktura nebo funkce je pro rozvoj daného systému nezbytná, pokud tvoří složku jeho vývojové zákonitosti. I za mimořádných okolností (například v socialistickém podniku za podmínek válečné výroby) by asi působilo disfunkčně, kdyby „jednota vůle“, vyjádřená zásadou jediného odpovědného vedoucího, hierarchického systému příkazů atd., úplně (nebo v míře větší než toho vyžaduje nutnost dodržovat vojenské tajemství a podobné ohledy) potlačila prvek demokratismu ve společenských vztazích podniku.

2. Uvedl jsem názor, podle něhož socialistický podnik je pro pracovníky „určitým společenským prostředím, ve kterém se — v kratší nebo delší perspektivě — realizuje jejich sebeuplatnění jako nositelů společenského vlastnictví, což pak v dalším podmiňuje jejich dezalienaci nejen v poměru k práci, ale i v poměru k pracovní instituci. Pracovníci se nepovažují za pouhý prostředek, nástroj, jímž se manipuluje v zájmu splnění cílů podniku. Realizuje se proces, v němž směřují k tomu, aby ovlivňovali řízení podniku, kontrolovali je“ (SČ, 1965, č. 4, str. 406). Není přesvědčivé, je-li to vše pejorizováno tvrzením, že jde o „ideologmata volitivního charakteru“, „ideál a cíl, kterého ještě

zdaleka není všude dosaženo“: Za prvé proto, že se v uvedeném názoru zdůrazňuje perspektivně procesualní ráz daného vztahu. (Proto také jsem si dovilil autocitát). Za druhé proto, že lecčeho již dosaženo je. Skutečnost, že pracovníci se nepovažují za pouhý prostředek manipulace, je ostatně verifikovatelná konkrétním výzkumem v terénu a nepochybuji, že výsledek by vyzněl velmi jednoznačně. A to je zjev, se kterým je třeba počítat i v metodách řízení.

3. Stejně jako v každém jiném, i v socialistickém — jmenovitě průmyslovém — podniku je rozhodování nutně hierarchické. Avšak právě v socialistickém podniku si tato skutečnost nutně vyžaduje určité protiváhy. A není náhoda, že v současných diskusích o nové soustavě a o modelech hospodářského řízení se jako reakce na poněkud jednostranně manažerské návrhy z řad ekonomů vyzvedá do popředí — a činí tak zejména právníci — problematika už ne jenom účasti výrobců na řízení, ale přímo samosprávy. Aktuálním se stává studium zkušeností jugoslávského modelu dělnické samosprávy. Samospráva výrobců, resp. její prvky, se přirozeně institucionalizují, ale jejich důležitou funkcí přitom je čerpat pro sféru řízení síly a podněty ze zdroje kolektivních pospolitostních vztahů. Samospráva vyrůstá z pospolitostních a přerůstá do institucionálních vztahů.

4. Je zcela na místě, upozorňuje-li M. Jodl na problém pospolitosti v lajdáctví, špatné práci, nekompetenci a nevykonosti. Překonávání těchto jevů je jistě záležitostí náležitého uspořádání racionálního řízení různých institucionálních vztahů v podniku. Dlouhodobá účinnost však předpokládá, aby ruku v ruce s tím probíhaly radikální změny v samotné pospolitosti, která postaví před pracovníky řádnou, kvalitní a spravedlivě odměňovanou práci jako svou referenční hodnotu a vytvoří příslušnou kolektivní atmosféru.

John Madge: The Origins of Scientific Sociology

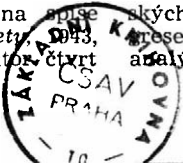
Tavistock Publications, 1963, str. 600.

Autor konstatuje, že v Británii jsou v sociologii o 15 let pozadu za Spojenými státy americkými a některými evropskými zeměmi v tom, aby sloučili empirickou teorii, vybroušenou techniku výzkumnou a schopnost osvětlit praktické problémy, a proto chce v této knize ukázat krajanům jak možnosti, tak potíže, jež očekávají pokusy vybudovat vědeckou sociologii. Proto si vybral 12 témat, aby na nich ozřejmil, jak ji budovat. Vyjma Durkheimovu *Sebevraždu*, jež je z r. 1897 (angl. překlad z r. 1951), jsou to práce z minulé poloviny tohoto století a vznikly ve Spojených státech, kde jsou podle něho také hlavní výzkumná střediska na universitě Kolumbijské v Novém Yorku, na Kalifornské universitě v Berkeley a na universitě v Chicagu, ač někteří autoři pocházejí ze Starého světa. Mezi vědecké sociology počítá jen části Maxe Webera, jehož přiblížení k základům sociální struktury je stále ještě moderní, ale nepočítá k nim starší sociology, z nichž uvádí Spencera, Sumnera, Simmela a Tönniese.

Podnět k vybraným monografiím daly autorům většinou důležité současné sociální problémy, jako problém sebevraždy Durkheimovi, jehož zpracování vyhovuje autorovým zásadám. Dále je to problém sociální dezorganizace, jak jej studovali na polských sedlácích jak v Polsku, tak ve Spojených státech po jejich vystěhování W. I. Thomas a Florian Znaniecki ve spise *The Polish Peasant in Europe and America*, 1918–1920, ekologie velkého města, jak ji zpracovávala chicagská škola kolem r. 1930 v čele s Parkem a Burgessem a jejich žáky v několika spisech, z nichž Madge nejvíce rozbírá spis H. W. Zorbaugh-a *The Gold Coast and the Slum*, studující poměry ve čtvrti boháčů a v sousední čtvrti společenské spodiny v Chicagu. Život v malém městě (Muncie ve státu Indiana) popisovali manželé R. S. a M. H. Lyndovi ve spisech *Middletown, A Study in Contemporary American Culture*, 1929, a *Middletown in Transition, A Study in Cultural Conflicts*, 1939. Počátky průmyslové sociologie sleduje hlavně na základě spisu *Management and the Worker*, 1939 (autoři F. J. Roethlisberger a W. J. Dickson) a studium oblasti chudiny a zločinu s pokoutním obchodem a jinými průvodními zjevy na spise W. F. Whyte-a *Street Corner Society*, 1943, 1955² („Cornerville“ nazývá tento autor čtvrt

Bostonu obývanou hlavně italskými přistěhovalci). Mezi tyto základní spisy počítá také známý spis švédského ekonoma Gunnara Myrdala (a spolupracovníků) *American Dilemma*, 1944, o postavení černochů v Americe a jejich poměru k bělochům, a rozsáhlé zkoumání ve 4 svazcích o americkém vojákovi za druhé světové války od několika spolupracovníků za vedení S. A. Stouffera: *The American Soldier, Studies in Social Psychology in World War II*, 1949, 1950. Jiný ožehavý problém, jež sleduje, je sexuální chování obou pohlaví v nejrůznějších vrstvách a skupinách, jak jej studoval s četnými spolupracovníky A. C. Kinsey (původně zoolog) v dílech: *Sexual Behavior in the Human Male*, 1948, a *Sexual Behavior in the Human Female*, 1953, a v jiných spisech. Fašismus, jeho kořeny a vzrůst byly předmětem zkoumání, jež na podnět amerického židovského výboru zahájil M. Horkheimer a dále vedli zejména T. W. Adorno a Erich Fromm, vesměs utěnci z Německa, a z Američanů především psycholog N. Sanford z Berkeley. Výsledkem byl hojně diskutovaný spis: *The Authoritarian Personality*, 1950. Jako základ této osobnosti označili autoritativní syndrom a jako typický rys velké části nižší střední třídy v Německu a j. evropských zemích označil Fromm sadomasochistický rys, na něj nejsilněji apelovala nacistická ideologie. Poslední dva rozboru se zabývají spisy jednajícími o interakci jednotlivců v malých skupinách a jejím vlivu na změnu postojů a chování jednotlivců. Jsou to spisy: R. F. Bales, *Interaction Process Analysis*, 1951, a L. Festinger and H. H. Kelly, *Changing Attitudes through Social Contact*, 1951 (pod vlivem názorů a spisu Kurta Lewina: *Field Theory in Social Science*, 1951).

V poslední kapitole podává Madge jakýsi přehled a rozbor problémů v knize vykládaných a jejich třídění podle zemí, zjišťuje, jakých technik a metod jednotlivci autoři užívali při zkoumání a rozboru, kterých pojmů ze sociologické teorie se aspoň dotkli nebo se jimi zabývali (uvádí z nich pojmy, jako jsou dynamika sociální činnosti, otázka hodnot, sociální dezorganizace, typy společností, funkce a charakteristiky skupiny) a sledává, jak působily na rozvoj sociologie jiné současné teorie jako marxismus a psychoanalýza. Konstatuje, že marxismus byl dlouho, téměř až do poslední doby, sociology ignorován (k prvnímu osobnímu setkání sovětských a západních sociologů došlo až na kongrese v Amsterdamě r. 1956), zato psychoanalýza vykonávala značný vliv, byť většinou

neprávně. Posléze doufá v rozvoj a uplatnění sociologie i v jiných zemích než jen ve Spojených státech.

Ježto vybíral spisy, které přinesly významné příspěvky v technice zkoumání, v oblasti myšlenek a v pochopení a zvládnutí sociálních problémů, má jeho postup při výkladu v podstatě tři stadia: Nejprve vykládá vztahy tématu knihy k autoru a k prostředí, jež a čím dalo podnět k práci, a eventuálně k příslušné literatuře, pak popisuje techniku a metodu zkoumání, jeho výsledky a metody analýzy a kriticky je posuzuje, a posléze hodnotí výsledky práce, zjišťuje, zda práce přispěla něčím k sociologické teorii, k dalšímu pokroku rozbiraného problému, uváděje práce, jež na to navazují at novými příspěvky nebo kritikou, a k zlepšení praktické činnosti samé.

Autor v názvu spisu velmi omezuje pojem vědecké sociologie a tím i její dějiny. Podle obsahu knihy začíná vědecká sociologie teprve monografiemi o jednotlivých sociálních problémech a otázkách zkoumaných empirickými metodami, ale nechce být pojednáním o sociologické teorii a tím méně o sociologických systémech. To, že závěry jednotlivých sociologických výzkumů srovnává nebo měří podle sociologických teorií, ukazuje však na to, že obecnou sociologii a její teorie uznává, byť i leckdy jen jako hypotézy. Sám také v tom smyslu mluví o teoriích středního dosahu, jež tedy zřejmě patří do obecné sociologie. Dal se asi zlákat monografiemi přírodovědními, nebo, jak se sám zmiňuje, britskými statistickými nebo demografickými monografiemi jako svým vzorem. Tak některé jeho názory a postup jdou nad pojetí knize vytčené a fakticky proti němu rozšiřují — a jistě správně — pojem vědecké sociologie. Ovšem o vybraných problémech a jich zkoumání poučuje kniha dobře a většinou podrobně, a podává tak vhodný návod k dalším výzkumům aspoň tohoto druhu.

Josef Král

Eli Ginzberg: Technology and Social Change. New York 1964

Profesor Eli Ginzberg vydává v roce 1964 zajímavou knihu, reprezentující obsahem i formou užitečný krok vpřed v posuzování problémů vědeckotechnické revoluce. Proč obsahem? Proto, že je zaměřena na otázku všesvětovou a stále nejen nedorozřešenou, ale zřejmě v celé šíři dosud ani neformulovanou, na otázku, týkající se bez metafory vývoje a životů celých generací dnešních, ještě více však budoucích — na otázku sociální role vědeckotechnické revoluce.

A proč je kniha cenná svojí formou? Jde o práci, zachycující pojetí a průběh seminářů, v němž tým teoretiků a praktiků se mezioborově snažil posuzovat řadu nových vztahů, souvisících s vědeckotechnickou revolucí. Avšak více než to: Účastníci se snažili vytyčit a formulovat okruh závažných otázek, k nimž je třeba soustředit teoretickou práci

v budoucnu, a hodlal také na Kolumbijské universitě realizovat k těmto problémům v budoucnu další seminář.

Knihla tedy obrazy tento komplexní pohled, i když bohužel nikoli celou diskusi, která byla velmi polemická a nejen prohlubovala, nýbrž i odmítala některé teze referátů.

Nicméně i tyto základní referáty dávají možnost posoudit mínění filosofa, ekonoma, sociologa, manažera concernu leteckého průmyslu, vicepresidenta Bellovy společnosti a jiná: Posoudit mínění specialistů země, o jejichž postavení v praktické realizaci technických změn posledních desetiletí není pochyby.

Z filosofických pozic přistupuje k tematice Charles R. De Carlo, ředitel pro výchovu a vzdělání I. B. M. Jeho referát a tedy i kapitola práce má název *Perspektivy technologie*.

I když autor používá evolucionistické terminologie v literatuře zde obvyklé (technologické změny), ve vlastním výkladu věci dává pojmům správný obsah: mluví o „podstatných“ změnách v technice ve srovnání s epochou dřívější generace, mluví o světě „absolutních možností“ — zde s jistou metaforou, a charakterizuje velmi správně kvalitativně novou úlohu vědy a technologie, projevující se „v rostoucím úhrnu statků a služeb, jichž užíváme“. Myslím, že již tato formulace je přínosná, neboť poněkud mechanický pohled na materializaci vědeckých poznatků pouze ve výrobcích, nikoli však ve službách, zužuje obvykle náš pohled i hodnocení důsledků vědeckotechnické revoluce.

Autor cituje šťastně Jacquesa Ellula, aktivně překonávajícího známá dilemata o vědeckotechnické revoluci buď jako bezpracném štěstí nebo bezvýhodné záhubě lidstva. Můžeme litovat či radovat se z dnešního technického věku — píše tento autor. Nemůžeme ovšem vrátit věci zpět. Všechna litost po minuvším je zbytečná. Technický pokrok se nedá zavřít. Naši povinnosti je najít své místo v této současné situaci a ne v jiné. Nostalgie není ničím jiným než letem do země snů.

Ano, souhlasí prof. De Carlo, podstatou vědeckého racionalismu je přesvědčení o objektivně vědecké pravdě. Jde tedy o to, za pomoci řady poznávacích prostředků — jako jsou výpočetní stroje, průzkumové metody a techniky, speciální studie atd. — poznat realitu individua i kolektivní osobnosti.

V dalším autor zachycuje řadu reálných rysů této nové sociální reality: technika umožnila předně sepětí širokých sociálních celků, masové komunikace umožňují rychlé sjednocení znalostí, informací i akcí milionů lidí. Bylo řečeno, že komunikace a informace jsou pilířem dneška. Je otázka, jak se této potence využívá k masovému šíření vědeckých a technických poznatků, zda a jak se tím formuje a limituje úloha universit a institucí. Autor upozorňuje na růst úlohy těchto institucí zejména ve směru výchovy řídicích pracovníků. Výkon těchto pracovníků je stále méně myslitelný jen na základě běžných znalostí, vrozeného vztahu k lidem, bez profesionální kvalifikace. Velmi zajímavá je

analýza sociální pozice odborníků: De Carlo přiznává její prudký vzestup a ukazuje obecně přesvědčení vědců a specialistů, že nukleární zbraně, počítačová technika, bleskové komunikace atd. vytvářejí zcela nové sociální podmínky, v nichž by měla zaujmout řídicí místo elita, plánující a kontrolující pohyb k budoucnosti. Autor tyto názory prohlašuje za formu invertního utopismu, který prý se domnívá, že stačí jen změnit povahy a vznikne řádný svět, plán, kontrola. A není prý záruky, že by lidská bytost mohla žít ve světě, v němž by bylo odstraněno napětí, problémy a konflikty. Zde je jeho argumentace poplatná příliš známým a jistě ne novým pozicím. Zajímavé jsou však jeho poznámky o vlivu techniky na růst organizačních útvarů. Nejde o to, že by tato závislost nebyla ve světové literatuře známa. Jde ovšem o některá nová fakta, i když jsou hodnocena s určitou jednostranností, jak tomu obvykle bývá při hodnocení z pozic takové sociologie, která výrobně vztahovou složku sociálního dění nepovažuje za významnou. Uvádí se zde, že extrémním příkladem růstu organizace je ministerstvo obrany: Již dnes absorbuje větší podíl národního důchodu USA, než činí např. celý národní důchod Japonska, Kanady, Indie a Číny; a rovněž větší podíl, než činí výdaje všech státních a místních orgánů v USA, včetně veškerých nákladů na veřejné vzdělání od mateřských škol až po university.

Tato fakta jsou jistě udivující, sotva však je lze objasnit a vyvodit jejich příčiny pouze z technologie. Mnohem reálnější jsou proto argumenty, které autor uvádí dále, vyvozující růst organizace ze snah o zajištění větší stability v rychle se měnících podmínkách (úzce specializovaná výroba je zranitelnější), ze snah o zajištění širší výzkumu, který je v soudobých podmínkách naprosto nutný již i k odstranění nebezpečného rizika, z nezbytnosti systematického průzkumu trhu doma i v cizině, které nyní koncerny provádějí vesměs samy (marketingová orientace výroby) apod.

Avšak nejpozoruhodnější jsou fakta, která autor uvádí o růstu organizací, a úvahy o korelacích s rostoucí rolí osobnosti pracovníka za vědeckotechnické revoluce.

Skutečně proti představě aristotelovských „živých nástrojů“, statických otroků sotva rozlišovaných jmény a vykonávajících jednoduché pohyby rukou na polích, a přes armády proletářů, kteří se v tradičním kapitalismu stali přívěsky strojů, je soudobá vědeckotechnická revoluce na Západě charakterizována i tím, že má na jedné straně tendenci zbavovat se celých skupin pracovníků a tím potenciálně skrývá hrozbou nezaměstnanost, na druhé straně však vyhledává a stále více potřebuje tvořivé jedince, samostatné pracovníky, osobnosti, na všech stupních výroby. Tento druhý rys, na rozdíl od prvního, je podle mého názoru natolik obecný, nakolik je spojen s výrobně silovou oblastí. Vědeckotechnická revoluce bude v celém světě stále více vyžadovat výrobce — osobnost.

Autor si této tendence povšiml na základě

vlastních zkušeností např. v takové souvislosti, že v USA špičkoví odborníci mohou být využiti jen velikými koncerny, že v řízení koncernů o mamutích rozměrech je také možná nejučelnější specializace, a že v takových koncernech je možno provádět nejúčelnější kádrovou politiku (např. široká základna výběru vedoucích kádrů apod.).

Docenění změn v charakteru práce v souvislosti se změnami techniky vede i k vědeckější koncepci práce manažerů dnes. Vůbec — proč mluvit o manažerské profesi? Její podstatou je právě dnes práce s lidmi. Neboť stará koncepce „scientific management“ se orientovala na materiální produkci. Dnes však jde spíše o intelektuální procesy při řízení materiální produkce, a tedy o problémy optimální organizace lidí, motivů, měření schopností spolupracovníků, odpovědnosti, autority, sebekontroly. A zejména sebekontroly: Každý přece zná problém měření duševní práce, který představuje skutečně terra incognita nejen v literatuře, ale i v praxi. V naší praxi např. v problematickém stanovení měřítek a zejména norem duševní práce.

Druhá kapitola práce, jejímž autorem je profesor sociologie na Kolumbijské universitě Daniel Bell, má název *Postindustriální společnost*. Jde o takovou společnost, v níž nikoli již podnikatelská potence, nýbrž potence intelektuální se stává centrem společenského pohybu. Dnes prý skutečně velké kapitálové skupiny spolu konkurují nikoli ve svobodné soutěži na trhu, nýbrž v kapacitách výzkumu. To se dokumentuje na biliónových a neustále rostoucích částkách, věnovaných na výzkum, na spojení státních a soukromých interesů ve výzkumu, a — což je sociologicky zajímavé — i na růstu sociální role techniků a vědců. Ti měli podle autora zvláště po válce zásadní slovo v Bílém domě, díky intimní informovanosti o atomovém programu.

Autor si klade i otázku komunikací mezi specialisty, zejména techniky a manažery: rozhodování vyžaduje informovanost, a tato je u manažera nutná i v technickém smyslu. Řešení vidí v rozšíření pedagogické funkce některých techniků, kteří se mají stát jakými „překladači“ kybernetického jazyka. V koncepci profilu manažera je autorova poznámka zajímavá jako stanovisko: totiž jako kritický postoj k teoriím manažera jako špičkového specialisty ve speciálních odvětvích technických věd.

Lze jistě mít různé kritické výhrady k autorovým tvrzením, že v postindustriální společnosti se nejlivnějšími a nejširšími organizacemi stávají university, zvláště když víme, že jen program „human relations“ u koncernu Western Electric je dotován vyšší sumou, než je roční rozpočet Harvardské university. Avšak naprosto souhlasně přijmeme všechna zásadní tvrzení této kapitoly, včetně teze o tom, že není inherentních tajemství a že snaha poznat dosud skryté v technice i společnosti je symptomem dneška.

I když další kapitoly jsou z hlediska naší recenze poněkud speciální (např. *Raketový a letecký průmysl*, *Dynamika technologie*,

Produktivita a ekonomický růst), jejich obsah skrývá z hlediska sociologie práce, průmyslu a podniku řadu závažných informací i teoretických tezí. Tak např. ve vysoce technicky vyvinutém leteckém průmyslu, jak příznačně konstatuje vicepresident společnosti „Delta Airlines“, vědci sice jsou dnes jádrem řídicích orgánů společnosti, „to však není naprosto nějakým nahrazením »managementu«, Jde spíše o přidavek k »managementu«“ (str. 60 cit. práce). V dalším dokonce žádá širší aplikace metod human relations i na specialisty, kteří po skončení projektu jsou vzhledem ke svým vysokým platům firmám na obtíž a často jsou dáváni k dispozici. Již dnes se stává, že i jiné obdobně orientované koncerny mají připravené projekty, a dochází k mrhání speciální kvalifikace těchto lidí, kteří v určité době nastoupí třeba zcela odlišná zaměstnání.

Nebo nás překvapí šíře, v jaké ječetlivé koncerny studují sociální realitu. Zdaleka nejde jen o utilitární, k běžné výrobní či tržní aktivitě podniku potřebné informace: Bell Comp. např. ve svých výzkumných laboratořích studuje demograficky obyvatelstvo ve světovém měřítku jako nejširší bázi pro úvahy o potenciálních konzumentech. Má zajímavé původní studie o dlouhověkosti. Postihuje v nich např. zavedení experimentální medicíny v 19. století a prokazuje rapidní zvýšení průměrného věku, studuje růst obyvatelstva v různých světadílech a vyvozuje závěry až do r. 2.000.

Závěrečná kapitola z pera prof. Eli Ginzberga tvoří právem vyvrcholení práce, a to nejen pro obtížnou a šťastně provedenou sumarizaci celého semináře, ale zvláště pro obtížnou formulaci hlavních, dosud zcela nezodpověděných nebo zvláště naléhavých problémů a otázek. Sem patří např. odraz vědeckotechnické revoluce v produktivitě; mechanická představa dosud obvykle zachycuje jen kvantitativní stránku, spojuje ji s představou blahobytu (*Affluent Society*), a to ve všech společenských stratách. Ginzberg však připomíná nesporný růst straty lidí, zbavovaných práce v téměř procesu růstu produktivity, což postihuje zejména pracovníky kolem 50 let, nekvalifikované skupiny a černošské pracovníky.

Je tedy nezbytné studovat, jaké jsou skutečné konsekvence v životní úrovni lidí při zavádění nové techniky. Vždyť vedle kvantity je dnes celosvětovým problémem problém kvality: ukazatel produktivity televizorů může zkreslit skutečný stav věci, srovná-li se jen počet přístrojů bez analýzy, zda jde o miniaturizované či tradiční přístroje, reprodukcující obraz barevný či černobílý atp.

Nebo sem rovněž patří ve světě obecně pocítovaný a zcela nedorozšířený problém: jak vědeckotechnická revoluce formuje požadavky a přípravu pracovníků pro příští léta, jak se mají organizovat takzv. „training procesy“ u různých profesí. Právě v této oblasti jsou naše problémy prakticky stejné — příprava vedoucích hospodářských pracovníků, kvalifikace ekonomů a techniků v humanitní

oblasti, typ manažera, mistra, specialisty v moderním průmyslovém podniku a jeho formování na ekonomických fakultách, technikách, institucích — to jsou problémy v souvislosti s naší novou soustavou řízení národního hospodářství obzvlášť aktuální, a dnes vpravdě celosvětové.

Zdá se, že takovéto mezioborové semináře by byly účelné i při řešení řady otázek našeho sociálního i ekonomického života. A není proč pochybovat o tom, že jejich uskutečnění na mezinárodní úrovni by mohlo být zvláště bohaté — bohatší o zkušenosti a konfrontace teoretických názorů i praktických zkušeností zemí s různým sociálně ekonomickým systémem.

Jaroslav Kohout

Nerevoluční úvahy o revoluci

Problém společenského významu masové revoluce je ústředním předmětem obšírné studie německo-americké publicistky H. Arendtové, která si v letech 1950–1960 získala pověst teoretika politického násilí. Kniha Hannah Arendt: *On Revolution*, Viking Press, New York, I. vyd. 1963, str. 343) představuje rozvíjení těch základních koncepcí politiky, které Arendtová formulovala již ve svých předcházejících pracích (*Between Past and Future, The Human Condition, Origins of Totalitarianism*), vyšlých v padesátých letech, a na nichž v současné době dále pracuje v Center of Advanced Studies ve Wesleyanu ve Spojených státech.

Arendtová se již od doby své emigrace za oceán zabývá tou speciální oblastí politické sociologie, která je v západních státech označovaná jako *sociologie politického extremismu* a pojednává (s velmi vyhraněným ideologickým zřetelem) o socialismu, komunismu, fašismu, nacionalismu, antisemitismu a rasismu jako o institucionalizovaných politických formách sui generis.

Sám termín „politický extremismus“, ražený v USA H. Arendtovou, P. Selznickem, R. Inkelesem, v Západním Německu M. G. Langem a ve Francii J. Monnerotem, dobře vyjadřuje, o jaký druh politických studií jde: extremismus v politickém životě je těmito autory chápán jako podstatná odchylka od liberálně buržoazní hierarchie společenských norem moci a svobody. K tomu u Arendtové ještě přistupují tradiční předsudky a iluze o úloze násilí v dějinách, o zasahování plebejských mas do politiky, o morální autonomii politických svobod a intelektuální nostalgii, která spatřuje v řecké antice vrchol a vzor politické svobody moderního člověka. Základní ideovou koncepci jejích studií o politice lze proto podle mého mínění charakterizovat jako inteligentní, ale sentimentální antikomunismus, pretendující na to, aby byl uznán za vědeckou sociologii politiky.

Arendtová pracuje většinou s velkým rejstříkem pramených materiálů a dokladů (např. bibliografie obsažená v jejím díle o totalitarianismu je co do rozsahu a úplnosti impozantní, a pravděpodobně největší svého

druhu), jejichž formální autenticita je nepochybná. Kromě toho se ve svých studiích opírá o analýzu historických fakt a o rozsáhlou znalost moderních politických dějin. Přesto však nelze její politické studie uznat za objektivní sociologickou analýzu politiky. Arendtová, stejně jako velká většina politikologů a filosofů politiky (a její poslední práce je spíše filosofií politiky než čím jiným) na Západě, je příliš v zajetí své ideologie a příliš v zajetí generalizující spekulace o dějinách. Nepodložené analogizování, krátká spojení mezi různými historickými fázemi společenské skutečnosti, abstraktní moralizace místo konkrétní sociologické analýzy, to jsou prostředky, jimiž se v poslední práci H. Arendtové pracuje, aby bylo dosaženo zcela praktického cíle: ideologické propagandy.

Je pochopitelné, že někteří evropští recenzenti jejích prací (např. Max Schoch ve Švýcarsku) mlčí o pochybných metodách, jimiž dosahuje cíle, ale vychalují Arendtovou jako zvláště hlubokou myslitelku tam, kde odkrývá strukturu a substrukturu politické mocenské organizace ve společenském mechanismu socialistických států. Totalitní politický režim je podle Arendtové výsledkem nezvládnuté revoluce. Jeho charakteristickým obecným rysem je „atomizace“ individuí, jež jsou zcela zbavena svobody a musí být uměle oživována pomocí systému různých převodních pák, takže vzniká rozsáhlý byrokratický aparát totalitarismu jako pendant k atomizaci individuí. Totalitní stát nefunguje „přirozeně“, nýbrž „uměle“ a tento proces se musí stále znovu opakovat ve formě různých „akcí“, jimiž byrokratický aparát galvanizuje ztrnulé masy.

Kniha o revoluci je na rozdíl od spisu o totalitarismu méně opřena o společenskou analýzu a je spíše volnou spekulací na téma „válka a revoluce – nevyřešené problémy násilí“. Revoluce i války jsou podle Arendtové především politováním násilím na lidech a tudíž z morálního hlediska hodné odsouzení. Jejich společným základem je politika a protože politika války a revoluce je politika násilí, je nutno považovat každou politickou organizaci společnosti především za zločin. Starší doba byla dobou válek, kdežto doba nová, počínající založením moderní americké a francouzské měšťanské společnosti, je dobou masových revolucí.

Nejhlubší společenskou příčinou válek a revolucí jsou podle Arendtové násilné instinkty člověka. Dnes nemůže k velké válce dojít, protože její výsledky jsou předem oběma stranami prokalkulovány, a tudíž známy jako velká kolektivní sebevražda. Zato však může dojít k nové revoluci a její vyústění je přední starostí každého sociologa politiky. Revoluce klasického typu si kladly za cíl rozřešit problém sociální a politické svobody člověka. Mohly to však učinit jen v tom případě, když se na určitém stupni zastavily a zachovaly

základní společenská práva individua. Arendtová věnuje velmi mnoho místa srovnání dvou – podle jejího mínění základních – typů politické revoluce, a to revoluce francouzské a revoluce americké. Zatím co americká revoluce směřovala k zdůraznění *svobody*, francouzská revoluce zdůraznila *nutnost* přechodu od staré společnosti k nové a dohnala tento rys k absurdnosti. Marxismus ve své teorii revoluce navázal na francouzský typ převratu, v němž násilí ve jménu historické nutnosti vítězí nad principy individualistické svobody a tím vede k degradaci celé společnosti.

Nebezpečím nové doby, jež je epochou masových revolucí, je podle Arendtové totalita moci. Nové revoluce nesměřují již ke svobodě, ale k despotii stran a hnutí, jež používají státu a jeho aparátu k zničení občanských svobod a k atomizaci společnosti. Namísto dobrovolných svazků a asociací, jež jsou podle Arendtové charakteristické pro buržoazní demokratickou parlamentní republiku, nastupují v totalitní společnosti svazky vynucené, jež jsou uměle drženy pohromadě státní a stranickou byrokracií.

Kniha o revoluci je věnována manželům Jaspersovým. Můžeme říci, že toto věnování je nejenom symbolické: je i potvrzením naprosté ideové příbuznosti Arendtové s autorem knihy *Atomová bomba a budoucnost člověka*.

To si uvědomují dobře i neomarxističtí recenzenti knihy o revoluci. Irwing Horowitz nečiní Arendtové křivdu, když s mírnou ironií píše o dile *On Revolution*: „Je to poněkud více než spekulace, ale poněkud méně než věda o společnosti.“

Josef Solař

Příspěvek k sociologii venkova

Naše stále ještě chudická původní sociologická knižní produkce zaznamenala významný přírůstek v podobě sociologické rozpravy o obyvatelích současné vesnice, jejich práci, zájmech i kulturní aktivitě, kterou napsal Jan Tauber.¹

Práce se opírá o průzkum 6 jihočeských JZD a kulturního života 21 sídlišť, spadajících do jejich obvodu. Průzkum byl kolektivním dílem 38 výzkumníků a jeho výsledkem byla obsáhlá analytická zpráva, zpracovaná sociologickým oddělením Výzkumného ústavu Zemědělské ekonomiky pro Výbor socialistické kultury a jiné instituce.

Věřejnosti předkládaná úhledná knížka vedoucí pracovníka průzkumu není však koncipována jako výtah z této zprávy. Autor sem ukládá četné závěry a zkušenosti ze svých dlouholetých sociologických výzkumů našeho venkova a tak podává syntetický pohled na rolnické a zčásti i ostatní obyvatelstvo venkova. Výsledky jihočeského výzkumu jsou po faktické stránce podány na počátku kni-

¹ J. Tauber: *Kdo žije na vesnici. Sociologická rozprava*. Nakladatelství České Budějovice 1965. str. 188.

hy. Jinak spolu s výsledky jiných výzkumů, jichž se autor účastnil, vystupují většinou jako dokumentární potvrzení jeho vlastních závěrů a zkušeností.

V důsledku tohoto přístupu se výklad nevyhnul tomu, že výzkumný materiál vystupuje místy spíše jako ilustrace. Ale to se týká formy výkladu, nikoliv jeho obsahu.

Po první kapitole, která ve zkratce rekapituluje průběh základních společenských změn na naší vesnici, přechází autor ve druhé kapitole k ekonomickým problémům industrializace zemědělství a s ní související nové racionizaci a urbanizaci vesnice. Zdůrazňuje potřebu vzájemného sepětí a rovnováhy ekonomických a sociologických složek těchto procesů. Ve všech zkoumaných družstvech jsou tyto procesy na samém počátku vývoje, který je brzděn zejména nedostatkem odborných kvalifikovaných pracovníků a nízkým stupněm organizace práce. Jen zcela výjimečně se např. používá prémiování.

Tauber zvláště zdůrazňuje fakt, že rychlé tempo združstevnění táhlo do velkovýroby mnoho malozemědělských prvků s nerozvinutou technologií. Současně si všímá toho, že velkovýrobní formy často svádějí k přehlížení lidského faktoru ve výrobě. Jeho vlastní výklad prokazuje, že jakékoliv výrobně ekonomické zdokonalení (např. chemizace) předpokládá zvýšení kvalifikace zemědělských kadrů. Zdůraznění významu kvality a rozsahu vzdělání pak implikuje nutnost družstevní demokracie, která by reálně zajišťovala účast výrobců na řízení. Na druhé straně nutnost zvyšování kvalifikace a kulturního růstu je v rozporu s využíváním volného času při práci na záhumenkovém hospodářství.

Těžištěm Tauberovy práce je třetí kapitola, nazvaná prostě „Lidé v zemědělství“. Zde vyhmátl řadu klíčových problémů, souvisejících s překotným přesunem pracovních sil ze zemědělství. Především vidí širší souvislosti, dané způsobem výstavby průmyslu a nedostatky v jeho technickém rozvoji a organizaci: „...záleží nejen na racionálním uspořádání zemědělské výroby, ale i průmyslu, aby lidé ze zemědělství nebyli zbytečně odčerpáváni do průmyslové výroby. Na první pohled to vyhlíží jako absurdnost — ale kdyby průmysl pracoval na vyšším stupni organizace práce, pak by nemusel odčerpávat taková množství pracovníků ze zemědělství. Je běžnou praxí, že se v oblastech, kde je relativně uspokojivý počet pracovních sil v zemědělství, vybuduje průmyslový závod, který vzápětí vytvoří takové podmínky, že odčerpává ze zemědělství poslední rezervy pracovních sil... Těch míst, která jsou vzdálena od industrializačních center nebo mají nedostatečnou komunikační síť, není však již mnoho. Relativní přebytek pracovních sil nacházíme dosud v okolí Vyškova, Dolního Kubína, Popradu, Kysuce, Oravy, Prešova a Bardejova.“ (95) V místech, kde je vybudován průmysl, se vzhledem k výkonnosti rapidně zhoršuje věková struktura družstevníků: Např. v nejindustrializovanější ze zkoumaných jihočeských obcí bylo největší zastou-

pení družstevníků ve věkové skupině od 60 do 80 let, i když právě zde žije nejvíce mladých lidí.

Zvláště podrobně se tato kapitola věnuje otázkám zemědělské mládeže, již skupina J. Taubera věnovala v minulosti zvláštní výzkum. Ukazuje se, že problém našeho zemědělství je v nemalé míře problémem generačním. Technický a vědecký pokrok prudce oddělil starou generaci od nové. Dříve byl otec hrdým sedlákem, znamenitým pícninářem nebo chovatelem, „ale teď zřídka kdy má totéž poslání a postavení v družstvu a svému synovi nemá co předat ze svých životních zkušeností“ (114). Autor volá po tom, aby se těmto samostatným zlepšovatelům poskytl v družstvu více prostoru. Současně považuje odstranění výrobního charakteru rodiny za světodějnou událost.

V oddíle o zemědělských ženách (zde bylo užito zajímavých materiálů z výzkumu L. Drábové) se mj. uvádí, že v celé republice je nyní jen 32 předsedkyň JZD. Ženy stačí na tyto funkce svou inteligencí a dovedností, ale nikoliv časem a vzděláním, protože při své nekonečné práci v rodině a družstvu nemohou systematicky studovat.

Kapitola ukazuje v závěru tristní poměr mezi potřebou vysoce a středně kvalifikovaných zemědělských odborníků a skutečným stavem.

Čtvrtá kapitola pojednává o třídních přeměnách československé vesnice. Vystupuje proti teoretickému oddělování zemědělské inteligence od přímých výrobců. Ukazuje reálné rozpory při uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy na vesnici a úlohu socialistické demokracie při sblížování tříd.

Pátá kapitola se zabývá vlivem osvěty a kultury na vývoj zemědělství. Zjišťuje, že plánovitost osvětové práce je většinou na nízkém stupni a že kulturní aktivita je živelná. Je ovšem otázkou, zda opak by působil příznivěji. Již předtím Tauber konstatoval, že „za určitých okolností byla živelnost dokonce i předností, protože paralyzovala nevědecké plány, nepřihlízející k reálným potřebám a úrovni vesnického člověka“ (63).

Kapitola vyzvedá vliv televize, rozhlasu, filmu a tisku, které mj. učinily rolníky velmi kritickými vůči místním autoritám. V této situaci přirozeně nezabírá tradičně pojatá kulturně osvětová práce včetně přednáškové činnosti průměrné úrovně. Družstevníci neprojevují zájem ani o cykly zemědělských přednášek a dokonce poměrně málo se čte zemědělský tisk. Navíc bývá kulturně osvětová práce na vesnici tříštěna tím, že se jí zabývá premíra místních organizací.

Hluběji jsou rozebrány zvláštní problémy volného času zemědělských pracovníků. Zejména družstevnice jsou na tom zle, ve srovnání se svými manželi mají jen poloviční délku volného času. Pracovní a volný čas, zejména v živočišné výrobě, se prolínají a splývají. Je teprve potřeba vytvářet podmínky pro oddělení volného času od pracovního a pro kulturní využití volného času (164). Minimální je kvantum volného času, které

věnují zemědělci na sebevzdělání a studium.

Krátká závěrečná kapitola se zabývá sídelním uspořádáním socialistické vesnice. Autor vítá projekty, podle nichž nejmenšími vybavenými sídlištními jednotkami by byla sídliště s 3000–4500 obyvateli. Významným mentem je zjištění, že mimo SSSR, jenž je v tomto ohledu na prvním místě v Evropě, ostatní socialistické země včetně ČSSR zastávají ve výstavbě venkovských obydlií za Holandskem, Norskem a Finskem.

Vývoj našeho venkova je tak složitý, že je neobyčejně těžké synteticky jej vystihnout. Autor se proto vyhýbá jakýmkoliv zjednodušujícím koncepcím a snaží se postihnout vývoj v celé jeho rozpornosti. Zdůrazňuje, že industrializace zemědělství není možná bez slučování JZD. Na druhé straně nezakrývá, že slučování narušilo konsolidační procesy. Mezi zkoumanými jihočeskými družstvy právě jediné neslučené bylo nejkonsolidovanějším a dosahovalo podle řady ukazatelů (zejména ekonomických, ale i co do úrovně vzdělání družstevníků a co do úrovně kulturně osvětové práce) nejvyšších hodnot.

Autor považuje za jeden z největších rozporů naší společnosti vůbec to, že „moderní zemědělskou techniku, novou socialistickou organizaci práce v zemědělství... neukutečňujeme svěžími lidmi s vysokou kvalifikací, jako je tomu převážně v průmyslu, ale většinou lidmi přestárlými, bez přiměřené kvalifikace a nejednou i rozmrzelými a uraženými: mnozí z nich ještě nezapomněli na různé trampoty při združstevňování, a protože byli zvyklí hospodařit samostatně, těžce se podrobují řízení, které není vždy na odborné výši“ (104).

Celou knihou prolíná důraz na prohloubení reálné družstevní demokracie. Autor ukazuje negativní důsledky skutečnosti, že „drobné věci se projednávají na schůzi a zásadní se řeší bez členstva — i když většinou s dobrými úmysly“ (117). Rolníka odrazuje formální demokracie, samozvané rozhodování některých funkcionářů, přezírání zkušených lidí. Tam, kde mají rolníci příležitost k spolurozhodování, považují družstvo za své. Naproti tomu, jak Tauber správně ukazuje na jiném místě (184–185), zbyrokratizování forem družstevní demokracie, které nabylo v některých JZD velmi nežádoucích rozměrů, je zdrojem nejen značného zlohostejnosti a někdy i odcizení družstevníků společnému závodu a národním výborům, ale způsobuje také značné hospodářské škody, protože dusí jejich iniciativu.

Cenný je autorův postřeh o zastupitelnosti faktorů, které se mohou kompenzovat, nejsou-li některé dostatečně vyvinuty. Např. vzdělání, rozhled a zkušenost mohou kompenzovat méně výhodné přírodní podmínky. Tauber však dodává, že „žádný z důležitých faktorů nesmí klesnout pod určité minimum, nemá-li být vážně narušen chod družstva i obce nebo jakéhokoli kolektivu“ (64).

Knihla obsahuje na různých místech řadu výstižných poznámek o významu sociologie pro praxi zemědělského rozvoje. Ukazuje, že

je těžké řídit zemědělství bez sociologických výzkumů morálních a jiných společenských vztahů, problémů souvisejících s kvalifikací a bez výzkumu „jiných kvalitativních rysů pracujícího člověka“ (88). Zemědělství odborníci si stěžují, že ve školách nenabýli znalostí z praktické sociologie a nauky o organizaci práce (125). Autor považuje přímo za nutné, aby v zemědělství pracovali sociální inženýři (127–128). Správně soudí, že bez sociologie se už nemůže obejít stranická práce na vesnici (135), a samozřejmě ani práce kulturně osvětová (153 a n.), ani úvahy o charakteru výstavby nových sídlišť (178). Psychologové a sociologové by měli podle Taubera zkoumat nejen názory lidí na bydlení, ale společně s urbanisty a architekty i více experimentovat.

V doslovu shrnuje úkoly sociologie venkova, přičemž předkládá pozoruhodnou, rozvínutou definici tohoto vědního oboru. „Je syntetickou vědou, která, opírajíc se o souhrn výsledků jiných společenských věd (zejména takových, které se zabývají problematikou vesnice a zemědělství), sleduje a objevuje působnost obecných zákonů vývoje společenského života na vesnici v celém jejich rozsahu, vnitřní spojitosti a ve vzájemném působení jejich stránek, vztahů a procesů i konkrétní formy jejich projevu v prostředí zemědělské výroby, ve vztazích mezi obyvateli vesnic a měst, resp. ve vztazích mezi základními třídami a společenskými skupinami.“ (182) Tato definice je snad v lecčems diskutabilní a bude zpřesňována. Ale její předností je právě to, že je podnětná a že staví vědoslovnou problematiku nejen přímo pro sociologii venkova, ale zprostředkovaně i pro jiné speciální (úsekové) sociologické disciplíny.

Současně lze autorovi adresovat i některé kritické výtky.

Prakticky zcela opomenul skutečnost, že na vesnici žije i tak početný (více než dvousesticový), významný a poměrně stabilizovaný oddíl dělnické třídy, jaký představují pracovníci státních statků. V celé knize je o nich jen jediný odstavec, uvádějící, že na státních statcích je věkové rozložení pracovních sil v podstatě lepší než v JZD, čímž se dokumentuje, jak velkou roli hraje pevná odměna a stále postavení pracovníků v zemědělství (99). Ale již i to by mělo být podnětem k tomu, všimnout si státních statků blíže, alespoň v rámci srovnání s JZD. Ani v pasáži o dělnících působících na vesnici (133–134) nejsou dělníci státních statků vyděleni jako zvláštní třídní profesionální skupina.

Důkladněji si chceme vzhledem k nespornému metodickému významu knížky povšimnout stupnic zkoumaných družstev, které autor sestavil podle úrovně jednotlivých významnějších výrobně ekonomických a kulturně vzdělanostních faktorů (str. 57–60). Tento pokus o seřazení zkoumaných objektů do stupnic je metodicky velmi podnětný. Je to přístup k vývojové srovnávacímu způsobu

zpracování výzkumných výsledků. Ovšem zůstalo jen u nerozvinutého přístupu.

První příčinou byla okolnost, že zatím co výrobně ekonomické (a též věkové) stupnice se opírají o jednoznačná a jasná objektivní kritéria (produkce na 1 pracovníka, roční příjem na 1 pracovníka atd.), u stupnic týkajících se kulturní aktivity a úrovně vzdělání není precizováno, podle jakých kritérií či komplexních indexů byly sestavovány a jaké asi jsou distance mezi jednotlivými stupni. Nejméně jasným je hledisko stupnice, studující „úroveň společenských vztahů“. Máme za to, že měly být nejprve sestaveny modelové, logicky přesné stupnice a teprve do nich měly být jednotlivé zkoumané objekty zasazovány.

Ale i stupnice tohoto druhu mohou tvořit dobrý podklad ke korelačním počtům. Autor však usuzuje o souvislostech některých faktorů, aniž provedl tyto počty. To byla druhá příčina toho, že přístup zůstal nerozvinutým.

Přirozeně to muselo vést k určitým nepřesnostem. Pokusili jsme se to ověřit tím, že jsme sami příslušné korelace propočítali.

Tak např. autor usuzuje o „nejpřímějším vztahu“ mezi 1. hodnotou základních prostředků na 1 ha, 2. úrovní celkové roční produkce na 1 pracovníka a 3. průměrným ročním příjmem na 1 pracovníka (str. 59–69). Propočítal koeficient korelace pořadových čísel však ukazuje, že nejprímější vztah je pouze mezi prvním a třetím ukazatelem ($\rho = 0,83$); poněkud méně přímý, ale stále velmi významný vztah je mezi druhým a třetím ($\rho = 0,68$). I když je to překvapující, neukázala se významná souvislost mezi hodnotou základních prostředků na 1 ha a úrovní produkce na 1 pracovníka ($\rho = 0,26$).

Nekvantifikovaný odhad autora je správný, pokud soudil o nejednoznačnosti vzájemného působení výroby a kultury. Korelace mezi produktivitou práce a úrovní kulturně osvětové práce je bezvýznamná a přitom záporná ($\rho = -0,26$); korelace mezi produktivitou práce a „úrovní společenských vztahů“ se ukázala být nejvýrazněji zápornou ($\rho = -0,60$). Důkladnější výzkumy většího počtu objektů podle zpřesněných stupnic by mohly v tomto ohledu poskytnout podnětný materiál pro další zpracovávání materialistické teorie společenských vztahů. Podobné vztahy, které mají řadu mezivztahů a zprostředkování, ani nemohou prokazovat vyšší koeficienty korelace.

Autor usuzuje na velmi přímou závislost mezi odborným vzděláním zemědělců, zejména funkcionářů, a produktivitou, respektive průměrnými ročními příjmy. Kvantifikace však ukazuje, že ani mezi ukazatelem úrovně vzdělání všech družstevníků a ukazatelem vzdělání funkcionáře není přímá souvislost ($\rho = -0,37$). Když jsme každou z nich zvláště prokorelovali s uvedenými ekonomickými ukazateli, ukázalo se, že úroveň vzdělání všech družstevníků nemá významnou souvislost ani s produktivitou ($\rho = -0,20$), ani s průměrným příjmem ($\rho = 0,09$). Poněkud

významnější korelace se projevila mezi úrovní vzdělání funkcionářů a produktivitou ($\rho = 0,49$), zejména pak mezi touto úrovní a průměrným příjmem ($\rho = 0,60$). Tady v situaci daných družstev (a patrně ne pouze v nich) má vzdělání funkcionářů pro výrobně ekonomický rozvoj družstev podstatně větší význam než vzdělání všech družstevníků. Škoda, že autor tuto významnou souvislost nezjistil a nerozebral. Když jsme se pokusili v souhrnném indexu kombinovat ukazatele úrovně vzdělanosti všech družstevníků a úrovně vzdělanosti funkcionářů a ten jsme pak korelovali s uvedenými ekonomickými ukazateli, neukázala se opět žádná souvislost ($\rho = 0,09$ a $0,26$).

Je zajímavé, že při korelování s úrovní kulturně osvětové práce se právě naopak ukázal velký význam úrovně vzdělání všech družstevníků ($\rho = 0,60$) a malý význam úrovně vzdělání funkcionářů ($\rho = 0,26$). Je tedy třeba mezi oběma vzdělanostními ukazateli rozlišovat.

Na tomto pozadí zní poněkud zjednodušeně autorův závěr (který je ovšem v nejobecnější poloze správný): „Tam, kde funkcionáři mají odborné vzdělání nebo kde řadoví členové dosahují vysokého průměru odborného vzdělání, tam také byla zjištěna vysoká celková roční produkce a i vysoký roční příjem, propočítaný na jednoho pracovníka. Technická a ekonomická kvalifikace měly přímý a bezprostřední vliv na zvýšení úrovně družstva, a to nejen po výrobní stránce, ale v dalších důsledcích i v celé oblasti kultury“ (str. 60).

Neukázala se žádná korelace mezi průměrným věkem zemědělců a kulturně osvětovou aktivitou ($\rho = 0,15$), ani mezi aktivitou stranických organizací a kulturně osvětovou aktivitou ($\rho = -0,14$). Zato významná je korelace mezi aktivitou stranických organizací a (žel, neprecizovanou) „úrovní společenských vztahů“ ($\rho = 0,60$).

Závěrem hodnotíme Tauberovu knihu jako práci živou, bohatou jak nashromážděným materiálem, tak i úvahami zkušeného organizátora sociologických výzkumů, plnou podnětů pro další výzkumy i pro společenskou praxi, napsanou dobrým literárním slohem. Její studium bude prospěšné jak zemědělským funkcionářům, tak i sociologům začínajícím i vyspělejším.

Dragoslav Slejška

Recenze knihy Charčeva „Manželství a rodina v SSSR“.

V roce 1964 vydalo nakladatelství Sociálně ekonomické literatury v Moskvě knihu známého pracovníka Leningradské sociologické laboratoře A. G. Charčeva *Manželství a rodina v SSSR* (Brak i semja v SSSR).

V prvé části této obsáhlé studie (kniha má přes 300 stran) vychází autor z podrobné kritiky metodického přístupu buržoasní sociologie k problematice manželství a rodiny a zaujímá postoj ke konkrétnímu způsobu přístupu k výzkumům u západních sociologů.

Především poukazuje na nesprávné východisko u většiny badatelů v této oblasti spočívající v odmítání teoretického přístupu a teoretických závěrů, v odmítání tzv. „filosofování“. Buržoasní sociologie tak v oblasti výzkumu manželství a rodiny ulpívá na empirické úrovni, na pouhém „popisu lidského jednání“. Avšak empirický popis, přes propracovanost výběrových metod a šetření, nemůže odhalit zákonitosti jednotlivých stránek sociálního života, nemůže zabránit subjektivismu a voluntarismu.

Autor rozebírá dále řadu obtíží při empirických výzkumech vůbec (subjektivismus při výběru vzorku, subjektivismus respondenta, nesprávné uplatnění techniky sociologického bádání atd.) a v oblasti rodiny zvláště. Potíž je podle autora především ve velkém množství a různorodosti objektů vztahujících se k manželství a rodině, přičemž statisticky může být zachycen jen velmi omezený počet charakteristik každého z nich (počet sňatků, počet členů rodiny, počet dětí apod.). Další překážkou je intimnost manželských a rodinných vztahů. Zatímco téměř každý objekt je přístupný sociologům „zvnitřku“, jsou manželství a rodina chráněny nejen stěnami domů a bytů, ale i takovými efektivními psychologickými silami jako studem, skromností, osobní hrdoostí atd. Proto výzkumy založené na účasti sociologů v rodině přinesly jen nepatrné výsledky.

Při charakteristice marxistické sociologie vyzdvihuje autor zejména jednotu teoretického a empirického přístupu. Požaduje hlubokou teoretickou studii zkoumaného jevu před zahájením výzkumu, přesné ujasnění cíle, stanovení metod a technik, vědecké zobecnění a závěry v konečné fázi výzkumu jako výsledek vědeckého poznání určité části objektivní reality.

Autorovy metodické poukazy nejsou zbytečné ani v našich podmínkách, zejména vzhledem k současné popularitě sociologických výzkumů, při nichž nejsou často dodržovány ani elementární zásady vědeckosti a jejichž dílčí, málo objektivní výsledky jsou někdy dokonce zobecňovány.

V knize je dále sledováno teoreticko-historické objasnění rozdílu mezi manželstvím a rodinou. Zatímco do konce 19. stol. převládá názor, že manželství je jen jiným pochopením rodiny (Hegel), úspěchy historiografie koncem 19. a začátkem 20. stol. ve studiu manželských a rodinných vztahů ukázaly nesprávnost tohoto stanoviska. Rodina a manželství nevznikly historicky současně. Předpokladem rodiny byl vznik manželství, jehož základy se vytvářely tím, že byli jako možní partneři z pohlavního styku vylučováni napřed nejbližší, později i vzdálenější příbuzní. Autor ukazuje, že dokonce v epoše raného matriarchátu byl svazek mezi mužem a ženou velmi slabý; muž často opouštěl ženu ještě před narozením dítěte a nijak se o ně

nestaral. Rozebírá Engelsovu a Morgánovu „pokrevní rodinu“, rodinu punuluánskou, a ukazuje, že ve skutečnosti měli tyto autoři na mysli druh pokrevní formy manželství, nikoli rodinu. O rodině jako specifickém sociálním jevu hovoří Engels jen ve spojitosti s párovým manželstvím.¹

Za prvou historickou formu rodiny je možno považovat mateřskou rodinu, která existovala v období rozvinutého matriarchátu. Ta byla velkou skupinou nejbližších sourozenců po ženské linii, skládající se z mužů a žen s potomky 4 až 5 pokolení. Mohlo to být 200–300 lidí. Historicky se tedy rodina objevila později než manželství. To však není jediný rozdíl mezi oběma jevy. Odlišnost spočívá dále v tom, že zatímco u manželství jde o vztah dvou lidí, je rodina nadto ještě sociálně organizované společenství lidí, které může vystupovat jako subjekt jiných společenských vztahů a uskutečňovat určitou činnost. Proto na rodinu nelze pohlížet jen jako na rozšíření manželského páru, ale manželství a rodina jsou dva jevy kvalitativně odlišné, i když spolu přirozeně velmi úzce souvisí.

Po kritice teorie „primárních skupin“ dochází pak autor k následující definici manželství. „Je to historicky se měnící sociální forma vztahů mezi ženou a mužem, jejímž prostřednictvím společnost upravuje a sankcionuje jejich pohlavní život a stanoví jejich manželská a rodičovská práva a povinnosti“ (str. 48). Rodina je naproti tomu složitější systém vztahů než manželství a jsou jí vlastní jiné funkce. Hlavní duchovní silou spojující rodinu je pocit příbuznosti, jehož přirozeným základem jsou instinkty mateřství, otcovství, přirozená přichylnost dětí k rodině apod. Síla těchto instinktů není samozřejmě absolutní a i nejsilnější z nich může zaniknout např. protikladností sociálních zájmů.

Rodinu jako sociální jednotku především charakterizují početnost, místo, struktura a sociální funkce. Charčev velmi podrobně rozebírá jednotlivé faktory včetně historické aplikace na carské Rusko a závěrem dochází k následující definici rodiny: je to malá sociální skupina, která má historicky určitou organizaci, jejíž členové jsou spojeni manželskými nebo příbuzenskými svazky, společným životem, vzájemnou morální zodpovědností a sociální nutností, která je podmíněna potřebou fyzické a duchovní reprodukce obyvatelstva v zájmu společnosti.

Po vyřešení základních teoretických otázek přechází autor k rozboru vývojových tendencí manželství a rodiny za kapitalismu. Kritizuje Bogarduse, Greena, Kirkpatricka aj., kteří při objasňování zákonitostí, charakteru a příčin změn manželství a rodiny naprosto nedbají ekonomické a historické podmíněnosti a směšují podstatné rysy a jevy s nepodstatnými. Tak např. Kirkpatrick se snaží objasnit změny rodiny především psychologicko-biologickými a čisté biologickými příčinami.

¹ Moderní výzkumy v této oblasti dokazují, že rých společnostech a nebylo univerzální vývojovou

skupinové manželství se vyskytovalo jen v některé formou.

Charčev poukazuje na dvě protikladné tendence v kapitalistické společnosti, které mají bezprostřední vliv na manželství a rodinu: je to závislost a nerovnoprávné postavení ženy na jedné straně, a otevření možnosti ženské práce a zapojení ženy do výroby na straně druhé. Druhá tendence, která vede k růstu nezávislosti na muži, neustále sílí. Tak v r. 1940 bylo v USA podle Greenových údajů zaměstnáno ve výrobě 17 % všech vdaných žen; v r. 1953 to bylo 27 % a v současné době je každý třetí dělník žena. V zemích západní Evropy je toto číslo ještě vyšší. Zároveň zůstává práce žen přes formální rovnoprávnost diskriminována ve srovnání s prací mužů. (Ve Švédsku, Norsku, Švýcarsku, záp. Německu a Anglii se platy žen pohybují od 60–69 %, v Rakousku představují 70 % a ve Francii 93 % platu mužů). Autor uvádí řadu dalších údajů o hospodářské, politické právní a sociální nerovnoprávnosti žen v kapitalistických zemích.

Kritizuje rovněž skutečnost, že buržoazní sociologie často hovoří o jednom typu „národní“ rodiny či „současné rodiny“. Říká, že je to nesprávné a platí to jen v tom smyslu, že každá země dává do rodinného života určitý specifický vklad, typický pro tu či onu zemi. Jinak, vycházíme-li ze samotné podstaty manželsko-rodinných vztahů, existují v současné buržoazní společnosti dva typy rodiny: „tradiční“ monogamní buržoazní rodina, založená na vlastnictví, a dělnická neboli „průmyslová“ rodina, ve které je manželství do značné míry osvozeno od hospodářských cílů. Rolnická rodina, nebo šífeji – maloburžoazní rodina, se přimyká k rodině buržoazní jako organizace pro zachování a získávání soukromého vlastnictví, ale protikladná k ní jako pracovní kolektiv (rozpor mezi vlastní prací a soukromým vlastnictvím). Mezi těmito hlavními typy je množství typů přechodných. Autor jim však nevěnuje (s výjimkou rolnické rodiny) mnoho pozornosti, což je na škodu věci, zejména v souvislosti se změnami v třídní struktuře buržoazní společnosti.

Změny v rodině v současné kapitalistické společnosti probíhají podle Charčeva dvojím směrem: první tendence je podmíněna rozvojem soukromovlastnických vztahů a sociální praxí parazitních vrstev buržoazie. Je spojena s růstem a zesílením utilitární ekonomického, úzce praktikistického prvku v manželsko-rodinných vztazích. Druhá je spojena s ekonomickým a duchovním pokrokem společnosti za kapitalismu a se sociální praxí pracujících. Je spojena s emancipací ženy, nadvládou rovnoprávných vztahů mezi pohlavími, změnou manželství v dobrovolný svazek muže a ženy.

Buržoazní sociologie hovoří v souvislosti s druhou tendencí o rozkladu rodiny, který se projevuje ve zmenšení počtu členů rodiny, v úpadku její sociální a kulturní hodnoty, v růstu množství rozvodů aj.

Charčev rozebírá jednotlivé argumenty a poukazuje na to, že např. zmenšení početnosti rodin nemusí vždy být jev záporný, ale

i progresivní. Rozebírá „širokou“ rodinu feudální, podmíněnou potřebou pracovních sil v zemědělství a řemesle. Ukazuje, že pro kapitalismus jsou typické rodiny menší, neboť většina z nich je zbavena bezprostředního výrobního významu, což vede jednak ke vzniku „manželské rodiny“ (jen manželé a děti), jednak k podlomění autoritativní patriarchální struktury rodiny, a spolu s emancipací ženy vytváří základy „demokratizace rodiny“.

Zmenšení početnosti rodin je možno podle Charčeva spojovat s úpadkem jen tehdy, jestliže toto zmenšení probíhá na úkor snížení porodnosti. Tato tendence za kapitalismu existuje, což se jasně projevilo již na počátku 20. století. V období mezi dvěma válkami došel pokles porodnosti v některých zemích tak daleko, že vznikla hrozba vymírání (např. Francie). V předvečer druhé světové války klesl v zemích západní Evropy přírůstek obyvatelstva velmi podstatně. Po druhé světové válce populace poněkud vzrostla (USA, Francie), avšak v řadě vyspělých zemí je situace naprosto stejná jako dříve: porodnost v Rakousku, Dánsku, Itálii, západním Německu, Švédsku, Japonsku a Portugalsku je stejná nebo klesá.

Charčev rozebírá argumenty Rosenmayra, Roseho, Schelského aj., kteří považují za příčiny úpadku rodiny takové faktory, jako je růst protikladů mezi osobními zájmy lidí na jedné straně a zájmy vládnoucí třídy na straně druhé, industrializaci a urbanizaci, zesilující pocit bezmocnosti před růstem problémů ve světě, zrychlený rytmus technických změn, vědeckých objevů aj., a říká, že všechny tyto příčiny existují a působí, ale za nimi že je jedna základní, hlubší, která vždy zůstane vně zorného pole buržoazních sociologů. Spočívá v tom, že jak protiklady mezi osobností a společností, tak pocity osamění, ztracenosti, chaotičnosti, nelidské civilizace a všechny další, nejsou důsledkem rozvoje společnosti jako takové, ale důsledkem rozvoje kapitalistické společnosti, jsou výsledkem soukromovlastnické ekonomiky.

Zajímavou partii a vlastní jádro knihy tvoří rozbor moderní sovětské rodiny. Autor v této kapitole vychází z kritiky teorie tzv. „výběrového spojování“, propagované řadou západních sociologů, jejíž podstatou je tvrzení o sklonu člověka volit si za manželského partnera člověka, který je mu nějakým způsobem podoben. Základem „výběrového spojování“ může pak být výška, zdravotní stav, individuální kvality, úroveň intelektu, vzdělání a přirozené i hospodářské úroveň budoucích manželů, zatím co láska je při volbě partnera považována většinou za luxus či zbytečnost, neboť je přechodná a nemůže proto být trvalým základem manželství.

Charčev ukazuje, že většina buržoazních sociologů nečiní rozdíl mezi láskou a sexuálně erotickým vzplanutím. Uvažuje o lásce jako o citu, který má velmi širokou základnu: celý duchovní svět člověka, jeho ideály a snahy, jeho mravní a estetické city. Proto síla a opravdovost lásky není neměnnou veličinou, ale závisí na charakteru, úrovni a

duchovní kultuře člověka. Rozvoj člověka však závisí na rozvoji společnosti, a tak autor dochází k závěru, že kapitalismus, který není schopen zajistit takový mravní, citový a kulturní rozvoj lidí, musí nutně plodit teorie o zbytečnosti lásky jako základu manželství.

V dalším pak rozebírá jednotlivé údaje získané konkrétními sociologickými výzkumy, jako např. motivaci manželství, představy o manželství u mladých lidí, charakter vztahů předcházejících manželství, bytovou otázku a uzavírání manželství atd., a ukazuje, že socialistická společnost vytvořila takové podmínky, aby rozhodujícím faktorem při uzavírání manželství a podstatou manželství mohla být láska. Shrnuje na tomto místě materiál výzkumů leningradské laboratoře a anket jednotlivých listů (Izvěstije, Komsomolské pravdy apod.), které potvrzují autorovy východní domněnky. Většina mladých lidí považuje za hlavní podmínku šťastného manželství lásku; jen nepatrné množství klade na první místo materiální faktory. Ukazuje, že staré vlastnické motivy uzavírání manželství odumřely (i když samotný pozitivní fakt výběru na základě lásky nepřináší s sebou ještě dostatečnou morální a psychologickou připravenost k manželství). Při rozboru věku manželů se ukazuje, stejně jako ve většině zemí, posun k nižší věkové hranici při uzavírání manželství, a zároveň fakt, že mizí manželství s velkým věkovým rozdílem. Např. téměř vymizela manželství, kde byla žena značně starší než muž.)

Autor uvádí řadu tabulek ukazujících např. délku známosti předcházející manželství (podle údajů je většina manželství založena na více než jednoleté známosti), úlohu rodičů při uzavření manželství (u většiny manželství, tj. u 79,6 % zkoumaného souboru, byli rodiče žádání o souhlas ke sňatku), situaci bydlení po sňatku (naprostá většina mladých lidí nemá vlastní byt) apod.

Všechny údaje jsou do velké míry shodné s výsledky našich výzkumů v této oblasti. Na druhé straně jsou uváděny údaje pouze elementární a mají regionální charakter (Leningrad a pod.). Pro různost materiálů, a v řadě případů pro příliš malý vzorek, nejsou také uváděny korelace mezi jednotlivými údaji. Proto některé autorovy závěry, například závěr o převaze morálního přístupu k manželství (jenž bezesporu existuje), vysuzovaný z faktu, že mladí lidé neodkládají sňatku až do získání vlastního bytu, ale překonávají obtíže, jsou nepodložené.

Pokud jde o předmanželské vztahy a sexuální život mládeže, autor konstatuje, že jim byla dosud jak v rodinách, tak ve školách věnována minimální pozornost, což má své záporné důsledky jak pro předmanželské vztahy samy, tak později pro manželství. Společnost se v tomto směru zcela spoléhá na pravdivost, správnost a spravedlivost svých ideálů koncentrovaných v zásadách komunistické morálky a neprojevuje vždy potřebnou péči o formu jejich osvojování. Hovoří o takových faktech jako je bytová tíseň a její důsledky jak pro mladá manžel-

ství, tak pro předčasné sexuální zážitky dětí. Konstatuje, že značné množství mladých lidí vstupujících do manželství má již sexuální zkušenost a to se týká jak mužské, tak ženské mládeže, u níž se zejména projevil vliv války. Je to dáno jak zvýšením role „osobního momentu“ ve vztazích mezi pohlavími ve srovnání s tradičními mravy a institucí panství zvláště, tak růstem nezávislosti studující a zaměstnané mládeže, zejména ve městech.

Charčev uvádí čísla žen žádajících přerušení těhotenství a ukazuje, že je mezi nimi značné procento mladých, neprovdaných žen. Závěrem této kritické kapitoly autor konstatuje, že přesto převládá tendence k upevňování morálních norem a k zvyšování kulturních a estetických požadavků na partnery.

Jiným, velmi zajímavým a podrobně rozebíraným problémem je tzv. „demokratizace“ rodiny, která je buržoazní sociologií vydávána za všeobecnou tendenci „průmyslové společnosti“. Za demokratický typ rodiny je považována taková rodina, ve které se muž a žena jako rovnocenní partneři dělí o rozhodování, ve které život není založen na strachu a síle moci, ale na vzájemné úctě. Příčinou této demokratizace rodiny je podle buržoazních sociologů rozvoj průmyslu, celková demokratizace ekonomického a sociálního života, emancipace ženy aj.

Charčev rozebírá Schelského a poukazuje na mlhavost pojmu demokratizace buržoazní rodiny. Tvrdí, že skutečné demokratizaci brání fakta jako diskriminace ženské práce, omezení politických práv ženy, buržoazní stát a buržoazní morálka. Proto demokratizace je charakteristická převážně pro ty rodiny, kde žena pracuje a má jakousi hospodářskou nezávislost. V ostatních případech je možno hovořit spíše o přechodu od despotického typu autoritativnosti k liberálnímu typu autoritativnosti. Autor ukazuje, že skutečné objektivní podmínky demokratizace rodinné struktury byly vytvořeny v sovětské společnosti, kde byly splněny její základní předpoklady, jako likvidace soukromého vlastnictví, uzákonění rovnoprávnosti mezi mužem a ženou, kde vznikla nová morálka, kde je možno hovořit o skutečných kolektivních a humánních vztazích mezi lidmi.

Ve snaze o vystižení základního rozdílu mezi buržoazní a socialistickou společností autor na tomto místě do jisté míry idealizuje socialistickou společnost. Zejména na místech, kde uvažuje o nové morálce, o rovnoprávnosti žen, o komunistických vztazích mezi buržoazní a socialistickou společností ležnosti splývají se skutečností; nevidí jednotlivé kategorie v jejich vývoji, s jejich dobovými nedostatky a rozpory. Proto je také jeho analýza problematiky demokratizace rodiny v socialistické společnosti, zejména v jejích širokých ekonomickospolečenských souvislostech, často jen deklarativní. Pokud jde o rozbor subjektivních faktorů při demokratizaci rodiny, správně poukazuje na nutný odraz pokrokových názorů v individuálním

vědomí lidí, které má tendenci se zpožďovat zejména v této oblasti, jež byla po tisíciletí doménou nerovnoprávných vztahů. Pak následuje rozbor charakteru vnitrodinných vztahů v sovětské rodině, hodnocení pomoci ženám se strany mužů a dětí, výčet množství přístrojů a zařízení ulehčujících domácí práci, je uváděn počet hodin, který žena věnuje domácnosti a řada jiných údajů.

Charčev dále zkoumá sociální funkce sovětské rodiny a rozděluje je na dvě skupiny, které odpovídají dvěma hlavním oblastem společenského života; materiální a duchovní. Obě stránky rozebírá v historické souvislosti, ukazuje na kvalitativní rozdíly ve srovnání s buržoazní rodinou. Rozebírá zdroj přežitků v sovětské rodině a konstatuje, že u určité části obyvatelstva ještě mají materiální základu v určitém druhu soukromé maloburžoazní praxe a jejich tradic (pronajímání bytů v lázeňských oblastech, soukromé řemeslo a drobná výroba). Rozebírá změny ve struktuře důchodů, uvádí řadu zajímavých číselných srovnání týkajících se nájemného, výdajů na výchovu a vzdělání apod.

Tak např. ukazuje, že před revolucí nájemné pohlcovalo více než 1/5 rodného rozpočtu, zatímco dnes činí 3,4 %. Při tom se bytové podmínky podstatně zlepšily. Rozpočet na výchovu činil v předrevolučním Rusku 48,7 %, dnes činí 45,3 %, opět při nesrovnatelně vyšší kvalitě. Totéž se objevuje při srovnání spotřeby potravin v rodinách, při vzdělání žen aj.

V této souvislosti autor rozebírá také některé zajímavé údaje o zaměstnanosti žen a práci v domácnosti. Konstatuje, že ještě značné množství (asi 10 miliónů) práce schopných žen zůstává v domácnosti. To však neznamená, že socialismus nijak neovlivnil funkci ženy v rodině. Autor uvádí počet přístrojů (vysavačů, praček, chladniček, šicích strojů) a jejich stoupající počet v domácnostech, poukazuje na rostoucí zájem a nedostatek v oblasti služeb obyvatelstvu atd. Při úvaze o týdenním rozvrhu domácích prací u žen a mužů konstatuje, že čas věnovaný těmto pracím (30,5 hod. u žen a 10,5 hod. u mužů) týdně je stále ještě příliš vysoký. Časové ztráty, stejně jako u nás, jsou vysoké zejména při nákupu. Celkově se ukazuje, že žena zaměstnaná v průmyslu věnuje domácí práci 2–3krát více času než muž. Zajímavé je konstatování, že ženám, které dobře pracují na pracovišti nebo zaujímají nějaké vedoucí místo, pomáhá muž většinou více než těm, které pracují průměrně. Uvádí dále časové rozvrhy rolnických rodin, žen v domácnosti a řadu údajů, souvisejících s domácími pracemi a výchovou dětí jak v městských, tak ve venkovských rodinách. Závěrem konstatuje, že ačkoli domácí práce přestala být považována za tradiční čistě ženskou záležitost, je pomoc mužů, kterou ženám poskytují, stále ještě malá a neuplatňuje se ve všech rodinách. Je to také domácí práce, která mnoha miliónům žen brání jít do zaměstnání, mnoha miliónům znemožňuje vzdě-

lání, kulturní život a odpočinek, a je tak zdrojem stálého zaostávání žen.

Tato část studie je zejména bohatá řadou cenných konkrétních údajů. Autor se v ní snaží podat celkový obraz aktuálních problémů obklopujících především zaměstnanou ženu a naznačit cesty k jejich řešení. Na některých místech se však omezuje na pouhá konstatování či obecná tvrzení. Tak na př. chybí hlubší zhodnocení závažné otázky služeb, bližší charakteristika jejich úrovně a jejich současná úloha v procesu zrovnoprávnění žen. Popisný charakter má i partie věnovaná výčtu množství přístrojů a zařízení v sovětských domácnostech, aniž je provedena důkladnější analýza zřejmě ne příliš vyhovujícího stavu.

Pokud jde o oblast duchovního života, je nejdůležitější funkcí rodiny výchova dětí a organizace volného času. Obě stránky jsou velmi všestranně probírány s významnými poukazy na specifiku rodinné výchovy a její vliv. Tento problém je také východiskem poslední kapitoly knihy, která řeší dnes už tradiční otázku, zda je možno v budoucnu počítat s existencí rodiny jako sociální instituce, či zda dojde k jejímu odumření. Dokazuje, že názory, které odsuzují rodinu (vedle státu, práva a jiných institucí) k postupné likvidaci, jsou nesprávné. Zdůrazňuje, že rodina není politickým jevem, proto z odumírání třídních rozdílů nelze vyvozovat odumírání rodiny, i když díky tomu, že nebude existovat stát, nebude ani rodina sankcionována právně, nýbrž jen morálně. Monogamie je v socialistické společnosti již převážně důsledkem duchovně citových, nikoli ekonomických vztahů. Růst uvědomělosti, kultury a celkové úrovně je předpokladem bohatších a pevnějších citů. Rovněž láska dětí k rodičům nezávisí na státní právních ustanoveních, ale na morálně kulturní úrovni lidí. Specifikum rodinné výchovy, její neobyčejný vliv a význam jsou takové, že ani v budoucnu nelze počítat s izolací dětí od rodičů, což je další vážný argument pro zachování rodiny.

Charčev tedy předpokládá, že za komunismu se rodina upevní, rodinné vztahy očistí od materiální zátěže, rodinné soužití dosáhne vysokého stupně čistoty a pevnosti.

Knihy A. G. Charčeva patří mezi základní studijní pomůcky, uvádějící do teoreticko-sociologické problematiky manželství a rodiny; její přínos spočívá jak v pokusu o některé nové teoretické pohledy (vztah mezi manželstvím a rodinou, charakter dnešní sovětské rodiny a její funkce), tak ve shrnutí empirického materiálu a jeho dílčích zobecnění. Kniha je rozhodně přínosem pro dějiny manželství a rodiny, neboť na základě statistických a bohatých etnografických údajů podrobně rozebírá a zpracovává ruskou rodinu a v řadě případů i typy rodin a rodinných vztahů v jednotlivých republikách, zejména asijských. Je i podnětem k dalšímu studiu sovětské rodiny, k němuž dosud schází dostatek empirického materiálu vzhledem k tomu, že sociologické výzkumy nebyly

v předchozích letech prováděny. A této situace je si autor vědom. Proto nejde o komplexní rozbor sovětské rodiny, ale o dílčí, často kusé výsledky práce sociologů. Přes tento nedostatek podává kniha dosti jasný obrazek o charakteru, typu a funkcích sovětské rodiny a dobrý přehled základní teoretické problematiky manželství a rodiny.

Jaroslava Bauerová

Současná psychologie na Západě

Požadavek kritického přístupu k současnému západnímu společenskovědnímu myšlení je dnes již natolik samozřejmý, že nemá smysl jej *sám o sobě* znovu zdůrazňovat. V každém jednotlivém případě je však nezbytné zvážit a zhodnotit vhodnost volby určitého konkrétního kriticko-analytického postupu a posoudit jeho přiměřenost posuzovanému objektu. Volba postupu bude nepochybně ovlivněna jak charakterem objektu (přístup k některým stratifikačním teoriím bude patrně jiný než např. k laboratornímu výzkumu komunikace), tak cíli, které práce převážně sleduje: jiný ráz bude mít práce převážně informující než práce aspirující na rozvinutí určité vědní disciplíny nebo práce pokoušející se začlenit disciplínu, směr nebo osobnost do historického kontextu. Nepůjde samozřejmě o odlišnosti *zásadní*, protože ve všech případech vycházíme z týchž teoretických premis a používáme shodné metodologie; rozdíly v akcentech a dominantách však pominout nelze, nemá-li docházet k zbytečným a nepřijemným nedorozuměním a k často jistě nezájemným, ale snadno zjištělným zkreslením, která pak kompromitují kritizujícího. Práce, které pak spíše nediferencovaně odsuzují než věcně (a věcnost je ovšem samozřejmým předpokladem jakékoliv kritiky a nelze ji nahradit sebeupřimnějšími emocemi a prohlášeními) posuzují, prokazují nedobrou službu marxistické teorii a samozřejmě také čtenáři.

V ediční praxi každého národa se čas od času objevují práce vynikající i práce slabé a nemělo by smysl zabývat se rozbořem oně druhé kategorie, kdyby se nedostávala do rukou čtenářů jiné země, kteří si pak nutně tvoří zkreslený obraz o celé produkci. Výběr Nakladatelství politické literatury, které se pokusilo vyplnit mezeru v naší informovanosti o stavu západní psychologie vydáním kolektivní sovětské práce *Současná psychologie na Západě*, [1] nebyl právě v tomto ohledu šťastný. Protože však jde o práci, která byla rozebrána ihned po vydání a v řadě partií se přímo či nepřímě zprostředkovaně zabývá sociologickou problematikou, nelze ji nechat bez povšimnutí a alespoň některé soudy a jednotlivosti je nezbytné korigovat.

Většina autorů patří k poměrně známým sovětským psychologům a má v sovětské psychologii dobré jméno; někteří z nich pravidelně na stránkách časopisu *Voprosy psichologii* informují čtenáře věcně, seriózně a kriticky o jednotlivých výsledcích západní psychologie. Práce, která je výsledkem jejich

kolektivního úsilí, však bohužel neposkytuje přiměřený obraz ani o objektu práce, ani o autorech samých. Má svého předchůdce v knize N. S. Mansurova [2], koncipované podobně, byť více historizujícím způsobem. N. S. Mansurov je také autorem kapitoly o *sociální psychologii*, již pochopitelně budeme věnovat největší pozornost. Partie speciálně psychologické budou posouzeny na jiném místě [3] autory k tomu kompetentnějšími.

Jeden z centrálních pojmů sociální psychologie a sociologie, pojem *sociální skupiny*, je — podle Mansurova — u behavioristicky orientovaných sociálních psychologů definován jako „jakékoliv společenství lidí“ (198). Ukazujeme podrobněji na jiném místě, že někteří autoři (např. Ward) skutečně neodlišují statistickou kategorii, která je založena na jednom shodném znaku, jež vykazují všichni členové skupiny, od sociálních seskupení jiného typu a pokládají — přípusíme — za společenskou skupinu skutečně jakékoliv společenství lidí, operují tedy pojmem společenská skupina v *nejširším slova smyslu* [4]. Pro behavioristicky orientované sociology i sociální psychology je však právě naopak charakteristická tendence vymezovat sociální skupinu co *nejúže*, ztotožnit sociální skupinu s *malými* sociálními skupinami, charakterizovanými přímou interakcí, nezprostředkovanou komunikací atd., což ostatně také nejlépe odpovídá metodologickým postulátům behaviorismu. Mansurovovo v podstatě správné, byť formulačně simplifikující tvrzení, že přenesení akcentů z problematiky „makrostrukturálního“ charakteru na problematiku sociálních skupin je motivováno v západní sociologii snahou „posílit zdání, že ve společnosti jimi zkoumané není třídního rozdělení“ (200), lze totiž dokázat právě jenom tím, že pojem společenská skupina je prohlášen za centrální sociologický pojem a současně nepřipustné zúžen, nikoli rozšířen: společenská třída pak není společenskou skupinou a tedy ani předmětem badatelského zájmu. Simplifikací v takovém tvrzení je ovšem 1. předpoklad — který je v rozporu s fakty —, že pojem „třída“ ze západní sociologie vymizel (i krajní behavioristé jím operují, i když mu ovšem dávají jiný než marxistický smysl), 2. opomenutí jiných pohledů „posunu akcentů“ než těch, které uvádí Mansurov [5].

Je ovšem bohužel charakteristické pro celý Mansurovův přístup, že si otázku *vnitřní vývojové dynamiky* vědního odvětví, jejíž vztah — v psychologii zejména — k makrostrukturálnímu rozměru sociální reality může být složitě zprostředkovaný, vůbec neklade. Není pak divu, že z rozlišení primárních a sekundárních skupin nedokáže vytěžit nic zajímavějšího než zjištění, že aplikace tohoto rozlišení na analýzu kapitalistického průmyslového podniku vede k představě, že „v kapitalistickém podniku, a tudíž ani v kapitalistickém státě, není žádných kapitalistů a proletářů, nýbrž jsou jen jednotlivé skupiny“ (200). Striktně odmítá Fraserovu defi-

nici průmyslového podniku jako „shromáždění jedinců, kteří se spojili proto, aby dosáhli společných cílů“. Ponechme stranou problém věcné správnosti citované definice (Fraserovu práci neznám, takže nemohu posoudit kontext); položme si však otázku, zda je vůbec „přípustné“ definovat podnik jako *sociální organizaci*. Mansurovo zjištění, že kapitalistické a socialistické průmyslové podniky se od sebe podstatně liší, je samo o sobě bezcenné a informace o existenci kapitalistů v kapitalistickém podniku není snad přece jen příliš objavná. Skutečným problémem je ovšem problém projekce rysů širší sociální struktury do těch úrovní sociální organizace podniku, které jsou u obou typů analogické. Ani toto zjištění však ještě nezakládá specifikum *marxistického* přístupu k problematice industriální sociologie, protože řada buržoazních sociologů se touto otázkou zabývá, např. — použijeme-li termínu Lazarsfeldova a Kendallova — v analýze tzv. „kontextuálních proměnných“.

Pomíňme, jak se ocitl tvůrce rozlišení primárních a sekundárních skupin Cooley mezi behavioristy, a nekladme ani otázku, proč by se z „marxistického hlediska“ mělo s pojmy společenská skupina, struktura společnosti, mezikupinový vztah pracovat důsledně v uvozovkách. Rozlišování formálních a neformálních skupin je v *marxistické* sociologické literatuře téměř běžné přijato a Mansurova úvaha na dané téma je tedy antikvitou.

Vážnějším problémem je problém „samozřejmých skutečností“, které — jak říká Mansurov — západní sociální psychologové často uvádějí (201). Příklad, který Mansurov sám uvádí, není však volen nejšťastněji. Tvzení, že „charakter vzájemného působení členů jedné a téže skupiny se během času mění a je závislý na stáří členů skupiny“, je sice *samo o sobě* „samozřejmou skutečností“, přestává jí však být, jakmile položíme otázku, jakým způsobem lze dynamiku skupinové struktury exaktně postihnout. Právě v západní sociologii i sociální psychologii byla rozpracována řada neobyčejně náročných a často pracných postupů, které umožňují reprodukovat alespoň některé aspekty změn skupinové struktury (např. technika konfrontace kanonizovaných sociometrických tabulek získaných v panelovém výzkumu při použití maticového počtu [6], které mají řadu výrazných omezení a samozřejmě nejsou bez problémů, které však stojí za věcnou analýzu, protože riziko „nulového zisku“ je minimální. Vztah stability skupinové struktury k věku jejích členů zdaleka není pseudo-problémem a odhalení alespoň některých pravidelností není nikterak snadné. Ostatně ani ze sociotechnického hlediska nejde o banalitu: nerespektování právě věkového specifika skupin, které jsou nějak institucionálně začleněny a v některých ohledech — jako každá organizace — řízeny zvnějšku, vede k jejich dezorganizaci, protože přestávají být pro své členy atraktivní. Jak ale respektovat věkové specifikum, prohlásí-li

se za „samozřejmou skutečnost“ a žádnému bližšímu zkoumání se tedy nepodrobuje? Otázka „samozřejmých skutečností“ má ovšem ještě jeden aspekt: může se sociologie či sociální psychologie vůbec *zásadně* vyhnout konstatování některých skutečností tohoto druhu? Protože je exaktně doloženo, že leckterá z takových „intuitivně samozřejmých skutečností“ se při bližším zkoumání ukáže v naprostém, diametrálním rozporu s fakty [7], nelze dost dobře přijmout žádnou z nich jako *východisko* pro další zkoumání (nikoli tedy jako hypotézu, ale ověřenou tezi) bez její předběžné verifikace. Nemá tedy bez výhrad pravdu známý „hyperkritik“ empirické sociologie P. Sorokin např. v polemice s Bailesem, Festingerem, Homansem, Cartwrightem, Zanderem aj., když říká, že „jejich okázalá odhalení jsou ve skutečnosti buď těžkopádně formulované fráze nebo tautologie zahalené do statistických tabulek, odhalení již dávno odhalené či překroucené transkripce fyzikálních věd, nebo prostě souhrn chyb [8]. Samozřejmě, že vedlejšími produktem procesu verifikace „samozřejmostí“ je i Sorokinem vymyšlaná „kvantofrénie“ i pseudovědeckost, ale jaký smysl má zabývat se „vedlejšími produkty“? Samozřejmě, že i vedlejší produkt může hypertrofovat, ale jaký smysl má zabývat se takovou hypertrofií, nejsou-li posouzeny její předpoklady a zdroje?

Zvláštní, bohužel však nadbytečné, úsilí vynakládá Mansurov v případě *mikrosociologie*. Nejen že se mu mikrosociologie redukuje na sociometrii (kromě Morena nebyl vzat žádný „mikrosociolog“ v úvahu — ani Gurvitch ani König ani Jenningsová ani Zelený...); sociometrie se mu nadto redukuje na obecně sociologický systém Morenův, s nímž dnes polemizovat nemá naprosto žádný smysl, protože patří již jen k méně slavným kapitolám dějin sociologického myšlení. Ostatně sami stoupenci sociometrie neberou Morenovy mesianistické vize vážně a jejich váha je v americké sociologii minimální. „Snadnost, s jakou Moreno tvořil a předkládal spekulativní teoretické konstrukce ve spojení se svými empirickými výsledky a jeho nedostatečný zřetel k přísnému spojování těchto formulací s empirickými daty může sloužit jako odstrašující příklad pro opatrnější a důslednější přístup ke vztahu teorie a empirických dat“, píše Borgatta a Lindzey [9], kteří programově, jak sami říkají, ukazují sociometrii velmi optimisticky a s minimem kritických výhrad. O to nepochopitelnější je, že *marxistický* sociolog si zvolil Morenovy konstrukce za objekt vážného kritického úsilí, jehož jediným efektem ovšem nemůže být nic jiného než konstatování jejich nevědeckosti a (v politicko-sociálních konsekvencích) reakčnosti. To ostatně v sovětské literatuře bylo — nadto relativně průkazněji — provedeno již několikrát (např. Bachtovem a Osipovem). I tak se autor bohužel dopouští hrubých vulgarizací, nepřesných citací a podkládá tvrzení, která Moreno, jež nešetří výroky často skutečně prapodivnými, nikdy neformuloval

(např. parapsychologická interpretace teleelementu na str. 218). Ani pokus vzít vážně sociometrii jako komplex procedur a technik aplikovatelný na určitý typ sociálních skupin a umožňující operativně definovat některé sociologické a sociálně psychologické pojmy, což by v daném kontextu bylo jediné přiměřené, nebyl vůbec účinné. Jediný postup byl vzat v úvahu — *psychodrama*; sociometrický test, test prvního seznámení, „živé noviny“ a jiné sociometrické techniky se prostě neberou v úvahu. Hodnota psychodramatu je ovšem podle Mansurova nulová jak metodologicky, tak terapeuticky, což je ovšem pouze tvrzeno, nikoli dokázáno. Velice správně píše Hugo Široký, že „poněkud megalomani Morenovy aspirace, které nezřídka hraničí s mysticismem“, nejsou v kauzálním vztahu k metodice psychodramatu [10]; psychodrama a ostatní sociometrické postupy musí tedy být prověřeny, musí být stanoveny hranice jejich aplikability a vymezena úroveň přípustných zobecnění empiricky získaných dat, nikoli však deklarativně a limine odmítnuty.

Tzv. „experimentální směr“ v sociální psychologii je demonstrován na — Eltonu Mayovi a jeho hawthornských experimentech. Mayo sám, který je v západní industriální sociologii většinou již dnes pokládán dílem za „klasiku“, dílem za antikvitu [11], byl z marxistického hlediska již seriózně analyzován, v „přirozenějším“ ovšem kontextu: v pracích industriálně sociologických, nikoli „experimentálně psychologických“ [12]. Ačkoliv se autor ani slůvkem nezmiňuje např. o Newcombovi, Murphym atd., jejichž první sociálně psychologická experimentální práce časově koinciduje s Mayovými výzkumy, nebo třeba o Balesových laboratorních výzkumech sociální interakce či Cattelových, Stephánových atd. výzkumech komunikace v malých skupinách, zjišťuje, že „práce představitelů experimentálního psychosociálního směru nemají teoretický význam, neodkrývají ono podstatné, co charakterizuje nynější kapitalistický řád a jemu odpovídající způsob výroby“ (222). Je skutečně nezbytné položit otázku, zda nejde o požadavek na experimentální sociální psychologii poněkud „upřílišený“: cožpak je cílem experimentální (ale nejen experimentální) sociální psychologie odkrývat „ono podstatné“ kterékoliv společenskoekonomické formace? Co nového, kromě opakování verifikovaných samozřejmostí (viz výše), může na toto téma přinést např. laboratorní výzkum sociální interakce v diskusní skupině? Tím, že Mansurov dělá „krátká spojení“ právě tohoto typu, škrtá prostě z vědního oboru problematiku, která tvoří jeho tematické jádro a nahrazuje jej pseudomarxistickým hybridem filosofie, obecné sociologie a politické teorie. Skutečně vážné problémy experimentálně orientovaných koncepcí, např. problém vztahu dat získaných v experimentálních skupinách v laboratorních podmínkách k datům z přirozených skupin fungujících v normálních podmínkách, či problém konstrukce modelů na základě

dat z experimentálních skupin, zůstávají zcela mimo kritickou pozornost a čtenář o nich není ani slůvkem informován.

Stejně paušálně jako psychodrama a „experimentální sociální psychologii“ odmítá Mansurov jako „lživou a nevědeckou“ i *teorii frustrace*, vypracovanou Dollardem, Searsem, Dobbem, Bettelheimem, Janowitzem aj. [13], přičemž odmítnutí je provedeno a priori proto, že pojem „společenské okolnosti“ je v Dollardově knize chápán nikoli jako „politika vládnoucích tříd, ekonomické požadavky rozvoje kapitalistické soustavy, antagonismy mezi kapitalistickými státy“, ale jako „ztroskotání osobních plánů a nadějí, vznik pocitu nebezpečí, strachu atd.“ (209). Kritika je tedy založena na zjišťování toho, co v posuzovaném textu *není* a co by tam podle představy kritika *mělo být*. (In margine poznamenejme, že s použitím téže „kritické“ metody je proveden také rozbor Klinebergovy teorie výchovy). Lze ovšem s těžší očekávat, že západní nemarxistický sociální psycholog bude definovat „společenské okolnosti“ stejně jako sociolog marxistický (ostatně vymezení přisouzené Dollardovi je vyslovenou falsifikací, protože se vztahuje pouze k některým proměnným původní hypotézy); právě tak ovšem nelze očekávat, že je *marxistický sociální psycholog* bude definovat tak, jak proponuje Mansurov. Velmi složité zprostředkování mezi „politikou vládnoucích tříd“ atd. a individuem začleněným do konkrétní sociální situace, v níž jedná, je zcela pomínuto a vůbec se nebere v úvahu charakter analyzované varianty teorie frustrace jako komponenty *obecné teorie chování*, v níž proměnné autorem uvedeného typu nemohou figurovat ani při její marxistické interpretaci [14]. Lze mít samozřejmě řadu námitek proti některým konsekvencím teorie frustrace, které nevyplývají ani z empiricky verifikovaných premis, ani z nově shromážděného empirického materiálu. Teorie frustrace, pomocí níž byly v západní sociologii vysvětlovány některé aspekty vztahů mezi etnickými skupinami, byla pochopitelně mnohdy dovezena k politicky reakčnímu konci; aby však mohla být jako *teoretická* koncepce a *limine* odmítnuta tak, jak to dělá Mansurov, musela by být prokázána kauzální relace mezi teoretickými premisami samotnými a ideologickou funkcí určitým způsobem interpretovaného a inadekvátně zobecněného empirického materiálu, který je k nim tematicky vztahitelný. Existuje ostatně marxistický rozbor teorie frustrace v její „klasické variantě“, i pokus využít jí k výkladu „psychologického mechanismu vzniku antagonismu v situacích, v nichž pro něj neexistují důvody v objektivní rozpornosti zájmů mezi skupinami, které jsou podmětem tohoto antagonismu [15].

Poznámky k Mansurovovu pseudomarxistickému hyperkriticismu uzavřeme alespoň konstatováním jeho zjištění, že Kardiner, Linton, Meadová, Cora du Bois jsou „psychorasisy“ a že „mínění, že názory psychorasisů mají jakýsi racionální základ, se tedy ukazuje jako zcela nesprávné“ (213). Ačkoliv

nesouhlasím s tak populárním svévolným hauzírováním metaforou „racionální jádro“ či „základ“, nejsou-li v každém konkrétním případě, který je podrobován kritickoanalytickému rozboru, formulovány požadavky na ono „jádro“ kladené (je to soustava ověřených předpokladů? empirický materiál, dokládající určitou hypotézu? systém vysoce pravděpodobných hypotéz? určité, třebaš ne-teoretické konsekvence dané koncepce?), souhlasím s Mansurovem v tom, že psychorasismus — chápáný ovšem jako transpozice zvláštizovaných tezí sociální antropologie do roviny bezprostředního sociálněpolitického užití — „racionální základ“ ve smyslu zdůvodněného teoretického fundamentu skutečně nemá. Totéž nicméně nelze prohlásit o *kulturní antropologii en bloc*, neprovede-li se detailní analýza jejích vnitřních, často vnitřně rozporných elementů [16] a nezhodnotí-li se nejen teoretické hypotézy plynoucí z obrovského materiálu získaného terénními výzkumy [17], ale i její pojmový aparát a jeho explikativní význam v sociologickém kontextu.

Ostatní kapitoly patrně mohou v daleko přiměřenějším stupni splnit informativní funkci než partie právě posouzená, ačkoliv i v nich (zejména v kapitole o freudismu z pera J. Sorochové) je použito kritických postupů v zásadě obdobných. Proto také např. poměrně věcná reprodukce *Lewinovy koncepce osobnosti* (kapitola o tvarové psychologii, autorka Ancyferová) je zbytečně zatížena úvahami o Lewinově „solipsismu“ (str. 104) a pasus o časové perspektivě se nevyhnul nedorozumění v souvislosti s vymezením pojmu „morálka“ (110) a normativnímu požadavku na určení „obsahu“ perspektivních linií. Platí-li totiž soustava závislosti mezi časovými liniemi určitého typu bez ohledu na jejich konkrétní obsah (a to je totiž meritum věci: to Lewin dokazuje a Ancyferová nepopírá), porušovalo by zavedení pro každý případ specifikovaných konkrétních obsahů teorie její proponovaný stupeň obecnosti [18]. Pojem „*vyšoká morálka*“ nemá v sociologii malých skupin, která byla výrazně, jak známo, Lewinovými koncepcemi stimulována (a domnívám se, že ani u Lewina samotného), „hodnotící“ charakter ve smyslu konfrontace konkrétního obsahu interiorizovaných norem s normativním řádem širší struktury, jejíž složkou nositel „vyšoké morálky“, individuum či skupina, je. Proto někteří autoři neodlišují tento pojem od pojmu „skupinová koheze“ [19] který Lewinovi stoupenci (Schachter, Keedy, Cartwright aj.) ovšem ve vztahu ke skupině favorizují. Pokud se oba pojmy v tomto vztahu odlišují, pak pojem „koheze“ je vztažen k reprezentaci „přání náležeti ke skupině“, morálka akcentuje „dispozici jednání k cíli“ [20]. Vysokou morálku pak může mít právě tak dobře gang jako pracovní skupina, protože jde o charakteristiku skupiny, která se *bezprostředně* nevztahuje k její sociální funkci (přesněji, není z ní přímo odvoditelná), ačkoliv *fungování* skupiny významně ovlivňuje. Charakter fungování skupiny v jejím sociálním okruhu, zejména šir-

ším, ovšem nemůže být předmětem analýzy např. vnitroskupinových procesů, jak to vyžaduje metodologie v práci trvale uplatňovaná, aniž by se tím smazalo specifikum vědní disciplíny či dokonce znemožnil její rozvoj: je totiž nepředstavitelné, kolik proměnných (které badatel reálně bere ve výzkumu jako konstanty) by musel sociální psycholog uvažovat! Ostatně ani jediný pokus o konkrétní realizaci tohoto metodologického postulátu v posuzované práci pochopitelně nenajdeme.

Jde tedy v případě pojmu „*vyšoká morálka*“ o určitou *definiční konvenci*. Konvence tohoto typu je třeba alespoň do určité míry respektovat, nemá-li docházet k nedorozumění, která brání adekvátní reprodukci koncepce, protože do ní vnáší významy, jež neodpovídají terminologickým konvencím v dané koncepci přijatým.

Velmi vážným problémem, který by zasluhoval samostatný rozbor, je problém *operativních hypotéz a definic*, jímž se zabývá Ancyferová v kapitole o behaviorismu. Je naprosto nezbytné striktně odlišit radikální operacionalismus s jeho gnoseologickými předpoklady i důsledky od požadavku transkripce teoretické hypotézy do formy soustavy operativních hypotéz v empirickém výzkumu [21]. Samozřejmě, že taková transkripce „oklešťuje“ původní formu hypotézy, případně původní rozsahy či obsahy teoretických definic; bez takového „oklešťování“ však zůstává hypotéza obvykle neverifikovatelná a empirický výzkum je buď přímo nerealizovatelný, či zobečnění dat z něho získaných je inadequate. Tímto problémem se však hodláme zabývat na jiném místě.

Neplodnost kriticko-analytických postupů použitých v posuzované práci je na *psychologické* problematice zvláště markantní, protože jde o speciální vědní disciplínu, v níž ideologické souvislosti a sociální poslání nejsou vždy zcela zřejmé a jejichž zjištění tedy vyžaduje daleko jemnějších měřítek. Používali-li stejných kritérií např. Osipov v souvislosti s problematikou sociologickou [22], je pravděpodobnost, že kritika bude posuzovanému objektu přiměřená.

[1] *Současná psychologie na Západě*, NPL 1965. 341 str. Autoři jednotlivých kapitol: Kap. I. ruského originálu (která byla naštěstí vypuštěna) — N. S. Mansurov, kap. II. (v českém překladu I.) *Behaviorismus* — a III. *Tvarová psychologie* — L. I. Ancyferova, IV. *Freudismus* — J. V. Sorochova, V. *Srovnávací psychologie* — N. N. Ladygina, VI. *Sociální psychologie* — N. S. Mansurov, VII. *Průmyslová psychologie* — D. A. Ošanin, IX. *Vojenská psychologie* — M. S. Rogovin, V. V. Oficerov, X. *Materialistické myšlení* ... — L. I. Ancyferova. Jaká logika je v členění práce, necht posoudit shovívavý čtenář sám.

[2] N. S. Mansurov: *Sovremennaja buržoaznaja psichologija, Kritičeskij očerk*, Socekizdat 1962.

[3] Z psychologického hlediska bude práce souhrnněji posouzena v Cs. psychologii v recenzi dr. Miloše Bondyho.

[4] Srv. podrobněji Z. Strmiska, M. Petrušek: *Sociální skupiny*, in: *Sociální struktura socialistického Československa*, NPL 1966.

[5] Srv. např. P. F. Lazarsfeld: *What is Sociology*, Oslo 1948.

[6] Srv. např. D. R. Luce, A. D. Perry: *A Method of Matrix Analysis of Group Structure*, Psychometrika 1949, 14, str. 95–116, L. Festinger: *The Analysis of Sociograms Using Matrix Algebra*, Human Relations 1949, 2, 153–8 atd.

[7] Radu příkladů uvádí Lundberg v *Sociology*, Harper & Brothers, New York 1958.

[8] P. A. Sorokin: *Physicalist and Mechanistic School*, in J. Roucek (ed.): *Contemporary Sociology*, Philosophical Library, New York 1958, str. 112n.

[9] E. F. Borgatta, G. Lindzey: *Sociometric Measurement*, in: G. Lindzey (ed.): *Handbook of Social Psychology*, New York 1954, str. 448.

[10] H. Široký: *Diagnostické aspekty psychodramatu*, Čs. psychologie 1962/2, str. 157.

[11] Srv. např. 31. kapitolu Melvin J. Vincent: *New Foundations for Industrial Sociology*, New York 1959.

[12] Srv. J. Strzelecki: *Společná ideologie i hranice empirizmu školy Eltona Mayo*, St. socj. polit. 1962/11, str. 151n.

[13] J. Dollard, L. W. Dobb, N. E. Miller, O. H. Mowrer, R. R. Sears: *Frustration and Aggression*, New Haven, 1. vyd. 1939, J. Dollard: *Caste and Class in Southern Town*, New York 1949, 1. vyd. 1937, B. Bettelheim, M. Janowitz: *Dynamics of Prejudice*, New York 1950 aj. Bibliografické poznámky uvádím proto, že v části o teorii frustrace není uveden jediný bibliografický odkaz – snad proto, aby nemohlo dojít k nepřijemné konfrontaci.

[14] Srv. A. Malewski: *Zagadnienia psychologii społecznej*, Warszawa 1962, str. 191.

[15] J. Wiatr: *Společenstvo. Wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa 1964, str. 185.

[16] Srv. na toto téma např. vtipnou studii Hartovu v knize *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*, která je ostatně, jak známo, dostupná i v ruském překladu a byla jedním ze zdrojů kritického poučení spolu s ruským překladem Morena.

[17] Velmi přehledně některé hypotézy Kroeberovy z práce *Configuration of Culture Growth* uvádí Sorokin: *Modern Historical and Social Philosophies*, Dover Publications, New York 1963, kap. 11.

[18] Prvním marxistickým pokusem je studie Z. Baumana: *Bieguny analizy kulturowej*, St. socj. 1964 3, zabývající se specifickým „stabilním“ a „rozvojovým“ kultur.

[19] „Říkáme, že skupina má vysokou morálku nebo že je kohezní, jestliže její členové jsou výsoco přitahováni ke skupině“, A. P. Hare: *Handbook of Small Group Research*, The Free Press of Glencoe 1962, str. 146.

[20] Srv. R. S. Albert: *Comment on the Scientific Function of the Concept of Cohesiveness*, AJS 1953, 59, str. 232.

[21] Základní informaci podává V. Lamsar: *Úvod do sociologického výzkumu*, NPL 1965.

[22] G. V. Osipov: *Sovremennaja buržoaznaja sociologija*, Moskva 1964.

Milan Petrusek

Hofstätter P. R.: Sozialpsychologie,

2. Aufl. Berlin, de Gruyter (Sammlung Göschen) 1964.

Přední západoněmecký psycholog rakouského původu, ordinarius psychologického institutu hamburské university, prof. P. R. Hofstätter, vydal řadu významných publikací z oboru sociální psychologie, především velmi informativní *Úvod do sociální psychologie* a několik monografických prací: *Psychologie veřejného mínění*, *Dynamika skupin a Myšlení ve stereotypech*. Prof. Hofstätter přednášel sedm let v USA a jeho dílo se vyznačuje pokusem přelomenout některé protiklady německé a americké sociální psychologie – v jistém smyslu je Hofstätterovo sociálně psychologické dílo, opírající se jak o nesmírně rozsáhlý faktografický materiál, tak o hluboké znalosti sociologické a kulturně antropologické, určitou protiváhou vlivného díla jiného západoněmeckého sociálního psychologa,

W. Hellpacha († 1955), které se vyznačuje jednostranným empirismem a směřuje k metafyzickému systému.

Sociální psychologie jako dílčí oblast psychologie se zabývá především postoji člověka (Hofstätter užívá pojmu *Stellungnahme*). Postoj zahrnuje jak vnější registrovatelné chování, tak intrapsychický obsah, který se však stává předmětem objektivní vědy teprve tehdy, když její individuum samo objektivizuje (např. v řeči), nebo když je vnější pozorovatel vysuzuje z chování tohoto individua. Pojem postoje (oproti pojmu reakce) současně vyjadřuje spontánnost individua, která se projevuje především výběrovým vztahem k podnětové situaci. Sociální psychologie se zaměřuje ke studiu postojů, sociologie ke studiu svazků (Verband), respektive skupin. Sociální psychologie jako věda má tři zdroje: 1. poznání, že mnoho specificky lidských rysů je sociálně podmíněno, 2. pokus zkoumat psychologickými prostředky specificky lidské rysy projevující se v sociálních situacích, 3. přání regulovat postoje individua v kritických sociálních situacích tak, aby bylo možno dosáhnout určitých cílů.

Strukturu Hofstätterovy knihy, která vyšla v malém kapsním formátu, tvoří: úvodní pojednání o roli sociální psychologie, pojednání o historických a teoretických přispěvích v sociální psychologii, přehled metod, přehled psychologických teorií, rozbor procesu socializace a přehled teorií skupinové dynamiky.

K formování sociální psychologie přispěla v minulosti především bystrá pozorování „francouzských moralistů“, avšak už u Aristotela nacházíme počátek snah vysvětlit sociální chování individua z tendencí, které jsou mu vlastní. Vývoj sociální psychologie byl ovlivňován mnoha zajímavými myšlenkami (Durkheimovy kolektivní představy, Jungovo kolektivní vědomí, Wundtova národní duše, Marxův pojem třídního vědomí a d.), avšak sociální psychologové neměli dostatek fakt pro jejich přijetí nebo odmítnutí. Nedoceněn zůstal pokus Herbartův (1824) o kvantifikaci v psychologii, vybudovaný zcela abstraktně bez zásoby vhodných dat a proto snadno kritizovatelný, jehož principy však nacházíme znova např. u C. L. Hulla a N. Rashevského. Sociální psycholog by si neměl nechat ujít estetický požitek a duchovní podnět, které poskytují Spenglerův „Untergang des Abendlandes“ a Fechnerova „Zendavesta“, neboť v „sociálních vědách i eventuální důkaz neudržitelnosti nějaké teorie nezbavuje ji vůbec její psychologické účinnosti“. Ve třicátých letech byly zdiskreditovány snahy vyložit lidské chování z indexu instinktů, ale v současné době se obnovuje zájem o tuto otázku v pracích etologů (K. Lorenz, N. Tinbergen) a také ve faktorově analytickém přístupu R. B. Cattella (1950), který znovu prověřuje některá témata McDougalla. Instinktivisté se opírají zvláště o zjištění, že lidské chování je častěji iracionální než racionální, ale otázka, zda je podstata člověka racionální nebo iracionální, patří do filosofie; psychologii chybí „závažná

kritéria pro racionalitu postojů“. V souvislosti s tímto problémem hodnotí Hofstätter LeBonův vliv v sociální psychologii jako dvojnásobný (LeBon dal sociální psychologii mnoho podnětů, ale jeho ukvapená zobecnění působila brzdivě). Hofstätter dále uvádí řadu stimulů, které i dnešní sociální psychologie může najít v díle Tardeové, Siemmelové ad. Důvěra v nějaké sdělení se opírá o zkoumání cesty, která k němu vede.

Sociální vědy byly silně ovlivněny Freudovou psychoanalýzou (Freudův objev dětské traumatizace, pojem superega, učení o identifikaci a možnostech jejího přesunu vůči jiným osobám, to vše bylo velmi podnětné). Podnětná je i řada Freudových problematických koncepcí, např. o původu společnosti a její tyranské roli při potlačování pudů. Vážné je třeba řešit problém, zda slast sama neznamená u individua už transcendenci vztahu, avšak u Freuda je kupodivu orgasmus bezpartnerský (partnerlos), ačkoli i masurbační akt je spojen s představou partnera. Freudův člověk je sociálně izolován – proti tomu vystoupil jako první A. Adler (1912) a později neopsychoanalytici. Proti psychoanalýze, která se snažila vysvětlit lidskou psychiku zevnitř, usilovala Lewinova teorie pole o aplikaci galileovského principu popisu přírody, podle něhož kámen nepadá spontánně k zemi, nýbrž je jí přitahován – individuum se pohybuje v poli přitažlivých a odpuzivých sil „podle principu vektorového sčítání sil“. Podle Hofstättera teorie pole vyprazdňuje individuum; byla by sotva nějak ovlivnila psychologii, kdyby Lewin nebyl nápaditým experimentátorem. Jako jeden z prvních ukázal Lewin možnosti zkoumání dynamiky a přispěl k formulaci řady důležitých principů postihujících skupinové vztahy. Současný stav teorií sociální psychologie je neuspokojivý a sociální psychologie sama se těžko může vyhnout eklekticismu.

Metodologie sociální psychologie, vycházející z dlouhé tradice empirické a spekulativní psychologie, se vytvářela jen velmi těžce: „každá metoda implikuje jisté teoretické domněnky a předpoklady, ale nezáleží na tom, jestliže jsou tyto relativně slabě strukturovány. Jistotně se stane úspěšný krok k vytvoření teorie teprve tehdy, je-li dostatek bohaté metodologie“ – v sociálních vědách je důležitý experiment, ale protože se společenské podmínky dají kontrolovat jen omezeně a jen po kratší dobu, jsou možnosti experimentu omezené. Jako experimenty stojící na hranicích možnosti uvádí Hofstätter pokusy se zakládáním pospolitostí snažící se uskutečnit nějaký utopistický společenský řád (např. Owenova „New Harmony“): „Sociální psycholog zde stojí před podobnou situací jako neurofyzikolog, který (obecně) nemůže experimentovat volně s lidským kortexem, a proto je odkázán na situace, které se udály bez jeho přičinění (nemoce, nehody, válečná zranění). Tyto poslední případy jsou ale zpravidla mnohem komplikovanější, než by si badatel přál, tj. variace, na nichž je zainteresován, jsou v kovariační skladbě čet-

nějších (většinou vzájemně závislých) proměnných, které by rád udržel konstantní.“ Podle Maslowa a Szilagyí-Kesslera (1946) souvisí délka ukojení s pozdějším pocitem jistoty, podle Goldman-Eislera (1951) koreluje s optimistickým pojetím života (psychoanalyticky pojem „orálního optimismu“), ale odkud víme, že doba odstavení je zde rozhodujícím faktorem? Je také možné, že introvertované matky odstavují své děti dříve a přenášejí na ně své introvertní sklony (H. J. Eysenck zastává tuto interpretaci zjištěných souvislostí mezi délkou kojení a některými životními pocity). „Takové sítě kovariací nemohou být řešeny libovolně“, máme však k dispozici statistické metody k vyloučení některých proměnných. Také užití jiných metod není bez problémů, např. jako velmi sporná se ukázala diagnostická valence explorativního rozhovoru; objektivní výzkumy, které provedl Kelley a Fiske (1951) a také Holt a Loborsky (1952), ukázaly „strašlivě nízké“ koeficienty valence. Ukázalo se, že vyplněný dotazník (ať už samotně nebo ve spolupráci s exploraátorem) má vyšší diagnostickou valenci než volná výpověď. Dostí problematické je také vyhodnocování protokolů tematického apercepčního testu při projekčním měření postojů.

Hofstätter ilustruje diskutované problémy množstvím příkladů, které podrobně rozebírá. To neobyčejně zvyšuje pedagogickou hodnotu jeho publikace, ale jen v určitém směru, neboť fakt a analytických hledisek je zde nakupeno tolik, že koherence systematického výkladu se místy ztrácí.

Největším problémem výzkumu veřejného mínění a stereotypů je správný výběr reprezentativního náhodného vzorku. Gallup a d. pracují tzv. „kvótní technikou“, která vychází ze stanovených kategorií charakteristiky dotazovaných osob (stáří, pohlaví, úroveň zaměstnání a d.) a z počtu osob (kvót), které mají být dotazovány v těchto kategoriích. Tazatel se nechá na vybranou, kterých jednotlivých osob se hodlá dotazovat, avšak ten se často vyhýbá určitému typu lidí (např. lidem nebezpečně vyhlížejícím). Statistické uspořádání náhodných vzorků je správné, ale fakticky se s takovými vzorky badatel setká jen zřídka.

Pokud se skupinových experimentů týče, nelze experimentovat s národy (pokusy o převýchovu národa okupanty), ale lze „s menším zatížením svědomí“ experimentovat s menšími skupinami, které se utvářejí v letních táborech mládeže apod. Vlastní laboratorní experiment je sice méně blízký životu, avšak důležité proměnné v něm mohou být lépe izolovány. Hranicním problémem sociální psychologie a sociologie je zkoumání kulturní produkce (Kulturbeständen) větších skupin, které má základy ve Wundtově „psychologii národů“. Psycholog se zde však svěří vedení etnologa, který mu může poskytnout zajímavé hypotézy. Ke konci kapitoly o metodách sociální psychologie pojednává Hofstätter o problému tzv. „rozumění“ (Verstehen) v psychologii a vyslovuje přesvědčení, že v oblasti společenských věd není zkoumání odlišné od

zkoumání v oblasti přírodních věd — věda konec konců vychází z hypotéz a tvoří je na základě nejrůznějších podkladů, také intuitivně, ale nesmí se vyhýbat empirické validaci. „Rozumějící“ metoda v rukou W. Diltheye a M. Webera přinesla geniální výsledky.

Je velmi pravděpodobné, že pod tlakem sociologie se psychologie v brzké budoucnosti stane systematickou, což je podmíněno především dvěma fakty: 1. Člověk se liší od druhů, které jsou mu anatomicky blízké (např. antropoidní opice). 2. Příslušníci druhu *homo sapiens* se vyskytují jako příslušníci určitých kultur, které determinují jejich životní postoje rozličným způsobem. V dalších pasážích svého díla pak Hofstätter formuluje psychologické teorie, které označuje jako postuláty, neboť dosud nemohou být pojímány jako „striktně ověřitelné hypotézy“, a které jsou nutné k vytvoření nauky o lidské přirozenosti. Jsou to následující teorie: encefalizace, tempo růstu, rodinné podmínky, potenciál centrální sítě, abstrakce a uspořádání, variační šíře postojů, ochrana příslušníka druhu, stabilizace životního prostoru, rozhodnutí, informace a zátěž, vztažné body posuzování, překonávání protikladů a rozmnožování platnosti (*Wirkungsfortpflanzung*).

Pomalé zrání člověka v časném dětství ukazuje na velkou závislost především na rodičích — rodina je pro člověka mnohem potřebnější a důležitější než pro savce. Proti tomu se poněkud staví tvrzení, že rodina není základ, nýbrž výtvar člověka, a to univerzální (rodinný systém stabilizovaný normativními ustanoveními se vyskytuje ve všech primitivních kulturách). Při formulaci většiny teorií používá autor statistických hledisek teorie informace a rozhodování, např. ve všeobecném pravidle: „organismy v průběhu života (*Lebensvollzug*) směřují k přijetí hladin spolehlivosti (*Verlässlichkeitsniveaus*), které leží značně nad tím, co je ve statistice pokládáno za dostačující“. Člověk je bytost, která vytváří systém početných, pregnantních a vztahově bohatých kategorií a je s to abstrahovat z proudu událostí řady, které zůstávají pro bytosti s menšími centrálními sítěmi bezvýznamné, ale plánovitě chování se stává nemožným v chaotičnosti světa (nemožnost prognózy vztahů vyplývajících z příbuzných a výsledných vztahů).

V další kapitole se autor věnuje rozboru procesu socializace, který má společné poslání s procesem rozmnožování, totiž zaručovat kontinuitu skupin. „Proces socializace je kulturní universum, tj. neznáme žádnou lidskou společnost, která by nevytvořila více nebo méně koherentní systém obyčejů (*Gebräuche*) a domněnek (*Annahme*), vztahujících se k žádoucím pravidlům nutným k vypestování mladších generací.“ Hofstätter vyslovuje pochybnosti o pozdějších psychologických účincích

některých jednotlivých výchovných opatření, která jsou u některých autorů přeceňována (např. způsob zavinování novorozence, který podle Gorera a Rickmana (1949) vede u Rusů, kde je dítě pevně zavinováno, k pozdějšímu „pocitu bezmocné vzpoury“ a vytvářel předpoklady pro „poníženost a hloupý vzor ruských sedláků“). Hofstätter se spíše přiklání k preferenci sociálních faktorů před biologickými (např. Indiáni kmene *Siouxů* usnadňují dítěti sání odstraňováním tzv. *colostra* z prsů kojící matky, což bývá interpretováno jako strategie předcházející zklamání dítěte a tak i eliminující budoucí nedůvěřivost — dítě samo je však spíše ovlivňováno tím, že celá tato procedura zmenšuje úzkost a obtíže matky). Obecné schéma procesu socializace je založeno na tom, jak rodiče oceňují chování dítěte, tj. počáteční stav novorozence (silný, zdravý chlapec nebo děvče) je rodiči určitým způsobem posuzován, což implikuje určité chování rodičů vůči dítěti. Vlivem chování rodičů je u dítěte indukován určitý psychologický stav, ten je opět rodiči hodnocen a implikuje specifické rysy jejich chování vůči dítěti atd. Do tohoto schématu však můžeme zatím dosadit jen velmi málo známých hodnot získaných spolehlivým zkoumáním (jako je např. McClellandovo zjištění [1953] o souvislosti mezi přisnositelství rodičů a intenzitou snahy po úspěchu u studentů). O internalizaci norem především platí, že nové normy jsou přijímány tím lépe, čím více se podobají normám již osvojeným.

V poslední kapitole svého díla se Hofstätter zabývá principy skupinové dynamiky, v jejímž rámci se odehrává velká část „našeho bdělého života“. Sotva lze experimentovat se skutečnými vztahy uvnitř rodiny, a proto je zde experimentátor odkázán na skupiny vytvořené „ad hoc“, tj. na skupiny vytvořené teprve za účelem pokusu. V psychologii skupinových vztahů a skupinové aktivitě se uplatňují především tyto faktory: intenzita kontaktu mezi členy skupiny, sympatie, aktivita skupiny a produktivita v rámci životního prostoru skupiny. Závislosti mezi těmito faktory určují kvalitu odpovídajících skupinových fenoménů; např. intenzita kontaktu narůstá se sympatií uvnitř skupiny, a naopak sympatie mezi členy skupiny se zesilují, zvětšuje-li se míra kontaktu proti počátečnímu stavu atd.

Hofstätterovo analyticky koncipované a fakty přímo nabitě dílo vyžaduje dosti vysokou úroveň orientace v matematice. Je proto pochybné, bylo-li myšleno jako populární úvod. Odbornému zájemci poskytuje však nejen množství informací, ale i cenných a zajímavých podnětů. Vysoká informativnost a kritická střízlivost jsou nejvýraznějšími klady tohoto pozoruhodného díla.

Milan Nakonečný

Sociologie a demografie (Referát přednesený na demografické konferenci v Liblicích)

1. Je možno tvrdit, že lidská společnost je předmětem sociologie právě tak jako demografie. Je ale také předmětem státovědy, právní vědy, historiografie, ekonomiky, filologie atd.

2. Věda je kritické myšlení. Jejím cílem je poznání skutečností. Vychází ze smyslového vjemu, z pozorování toho, co je nebo co se děje. Ale společnost není něco viditelného. To, co vidíme, s čím se dostáváme do materiálního vztahu, to jsou vždy jen jednotlivá fyzická individua. Existence společnosti je morální. Společnost je něco myšleného, představovaného, chtěného.

3. Pod pojmem společnost můžeme také rozumět výraz „všichni lidé“. Tento výraz má tu přednost, že je materialistický, že je v rovině smyslového vnímání, neboť „lidé“ jsou bytostmi smyslovými. Ale to je jen zdánlivé: „všichni lidé“ znamená všechny lidi žijící v nějakém státu, a tato okolnost zase nás vede k nehmotnosti vlády, ke vztahu „vládnutí – subordinace“.

4. Věda vychází z problému, z bolesti, z nepříjemnosti, která vzniká, narazíme-li na nějakou skutečnost (nebo zdánlivou skutečnost), která není taková, jak jsme si ji představovali a jakou jsme chtěli. Tyto konflikty jsou také morální. Společnost je něco, co je zároveň emocionální a intelektuální, je ideou, ale ideou dynamickou, vyznačující se mocí, nátlakem a násilím.

5. Tato idea představuje vrchol velkého množství hodnotících soudů. Toto množství sice obsahuje velmi mnoho vnitřních rozporů, přesto však se v něm projevuje tendence k vytvoření nějakého systému. Jeho obsahem je především vláda, panování, zdolávání, rozlišování lidí na vládnoucí a ovládané. Jde o to, jak si lidé vládu představují a jak dalece ji uznávají.

6. Uvedené skutečnosti sice pojem společnosti úplně nevymežují, zahrnují však

relevantní charakteristiku pojmu společnost.

7. Protože problém (nikoli předmět, a ještě méně metoda) nespecifikuje vědu, může mít stejně označený problém jiný význam v sociologii a jiný v demografii.

8. Demografie je velmi podobná státovědě, neboť jejím problémem je státně organizované obyvatelstvo (lid, národ). Hlavním problémem je vznik, vývoj, rozklad a zánik národa. Demografie je výrazně kolektivistické myšlení: národ považuje vždy za celek. V této koncepci jsou dokonce zahrnuty i totalitní tendence.

9. Sociologie se při studiu společnosti orientuje na docela jiný problém, který lze vyjádřit slovy „individuum a masa“. Je to poměr mezi viditelným jedincem a jinými lidmi, kteří se snaží vykonávat nátlak, násilí proti osobě jednotlivce, stejně jako obrana jednotlivce proti tomuto znásilnění a jeho útoky proti jiným lidem, proti tzv. společnosti. Sociologie není tak etaticky, kolektivně zaměřena jako demografie (a státověda).

10. Každé rozdělování společenských věd, resp. problémů, které toto rozdělení zdůvodňují, je poněkud přehnané. Tomu se ale nelze vyhnout, zvlášť v pojednání tak krátkém. Nebylo by těžké dokázat, že i státověda má řešit problém „individuum a masa“, už proto, že státověda je tak blízká právní vědě. Nebylo by ale tak snadné dokázat totéž, pokud se týče demografie.

11. Dodatek: Jako každá jiná statistika, demografická statistika je metoda. Je také částí státní správy. Ve vývoji demografické statistiky lze rozeznávat dvě období: Před první světovou válkou byla téměř úplně individualisticky orientována, vypracovávala jen součty fyzických osob (podle stále početnějších osobních znaků, např. podle pohlaví, stáří, rodinného stavu atd.). Teprve po první světové válce věnovala stále více pozornosti malým kolektivům,

v nichž lidé žijí (domácnost, manželství, rodina, obec, sídlo). Jsme sice bohatě informováni o jednotlivcích, ale velmi málo víme např. o každoročním počtu existujících manželství atd.

12. Rozdíl mezi sociologií a demografií vidím také v tom, že sociologie, studující ex professo problém „individuum a masa“, také častěji a důklaději odkrývá různé mýty a mystifikace společenského života a odstraňuje přítomné i minulé klamy. Jsou to představy, emoce, fráze, které ličí společnost jinak, než jaká ve skutečnosti je. Ale tyto mýty, mystifikace jsou nutné. Sociologie tím, že tyto mýty a mystifikace zbavuje jejich podstaty, působí na společnost rozkladně. Protože věda je kritickým myšlením, tato rozkladná činnost sociologie je logickou nutností. Naštěstí znamená sociologická demystifikace jen jakousi výměnu slabnoucí mystifikace za jinou, ne vždy lepší nebo silnější mystifikaci.

František Fajfr

Poznámka redakce:

Příspěvek dr. Fajfra publikujeme jako námět k diskusi. Redakce je si vědoma, že v některých ohledech lze hájit koncepcce zcela odlišné. K problematice se vrátíme v připravované diskusi o předmětu sociologie, která bude v časopise otiskována počínaje číslem 3/1966.

* * *

Pohled na francouzskou sociologii

V posledních letech prošla francouzská sociologie mnoha změnami. Zvětšil se počet sociologických pracovišť, z nichž mnohá překročila tradiční rámec university. To platí nejen pro Paříž, ale také pro mnoho provinčních měst, kde jsou university nebo akademie. Rozšířila se tematika studií a výzkumů, zvětšil se počet časopisů, knih a jiných forem publikací. Změnily se metody a techniky práce. Sociologie nachází – teoreticky i prakticky – své místo mezi ostatními vědami. Přitom existují stále kritické sociologie, ba dokonce takové, kteří sociologii vůbec nepovažují za vědu. Avšak sociologie proniká do praktického života, nachází tam své oprávnění a uznání. Proniká také do široké veřejnosti, v neposlední řadě zásluhou různých popularizačních edicí.

Francouzská sociologie má svá „velká“ jména, jako jsou Jean Stoezel, Georges Friedmann, Charles Bettelheim, Raymond Aron, Pierre Naville, George Gurvitch, Roger Bastide, Claude Lévi-Strauss, André Cuvillier, P. H. Chombart de Lauwe, Alain Touraine,

Alfred Sauvy a Pierre George. Kromě nich přicházejí noví lidé, dosud ve světové sociologické veřejnosti méně známí, s nimiž se však bude muset v nejbližší budoucnosti počítat jako s vážnými vědci a autory knih a časopiseckých studií.

V úvahách o francouzské sociologii je třeba počítat s tím, že francouzské pojetí sociologie, t. j. převládající pojetí, odlišuje tuto vědu příkrě od psychologie, případně od sociální psychologie. Sociologie se zabývá převážně makrostrukturami, a proto převládajícím tématem je politická sociologie, demograficko-statistické otázky, v poslední době také průmysl a práce z hlediska makrostrukturálního (např. činnost odborových organizací, vztahy mezi závody apod.). Zkoumání mikrostruktur je pokládáno za záležitost sociální psychologie (např. výzkum malých pracovních skupin v závodech). Kromě toho se často používá termínu kolektivní psychologie (psychologie collective), která zahrnuje zhruba psychické aspekty sociálních makrostruktur (např. otázky veřejného mínění, nacionalismus aj.). Toto dělení vědních disciplín má praktický důsledek pro sledování literatury. Ne všechno, co u nás vystupuje pod termínem sociologie, je ve Francii do této kategorie zahrnováno. Obvykle to znamená rozhlédnout se do větší sítky: Sociologické poznatky bývají nezdědky skryty i v pracích etnografických (etnologických), antropologických, demografických, historických či právnických.

Tradiční doménou sociologie je *pařížská universita* (Sorbonna), a to *fakulta filosofická* (Faculté des Lettres et Sciences humaines, 17, rue de la Sorbonne, Paris 5e), a *fakulta právnická* (Faculté de Droit et des Sciences économiques, 12, place de Panthéon, Paris 5e). Na těchto dvou fakultách působí většina už uvedených předních sociologů. Každý z nich však současně působí v některé výzkumné instituci, takže je zajištěno osobní spojení výuky a výzkumu. Od roku 1958 je zaveden tzv. licenciát (vysokoškolská hodnost, kterou dostává student po absolvování předepsaného studia a zkoušek) sociologie, takže tento obor lze studovat jako samostatný. Kromě toho je mnoho možností různých studijních kombinací, např. sociologie (či sociální psychologie) s ekonomikou, právem, individuální psychologií, etnologií, lingvistikou atd. Francouzský vysokoškolský systém je v tomto ohledu pružný a umožňuje přípravu studentů a postgraduátů v mezích, interdisciplinárních oborech. Sociologický licenciát lze získat studiem na filosofické fakultě. Pro praktickou potřebu zejména průmyslu, výzkumu trhu a práce je vhodná kombinace: licenciát ze sociologie s absolvováním politické a sociální ekonomie (économie politique et sociale).

Při právnické fakultě Sorbonny existuje *Demografický ústav* (Institut de Démographie, 2, rue Cujas, Paris 5e), vedený A. Sauvy, *Kriminologický ústav* (Institut de Criminologie), řízený Stefani-m, a *Ústav ekonomického a sociálního rozvoje* (Institut de Développement économique et social, 96, bd.

Raspail, Paris 6e), jehož ředitelem je F. Perroux.¹

Při filosofické fakultě Sorbonny jsou tato studijní a výzkumná pracoviště, která se zabývají aspoň částečně sociologickou problematikou:

Ústav pro hospodářské a sociální dějiny (Institut d'Histoire économique et sociale — ředitel Labrousse)

Ústav pro urbanismus (Institut d'Urbanisme — ředitel Lavedan — 3, rue Michelet, Paris 6e)

Geografický ústav (Institut de Géographie — ředitel Dresch — 191, rue St. Jacques, Paris 5e).

Všechna tato pracoviště se především zabývají přípravou materiálu k výuce v příslušných oborech.

Pařížská universita však už nemá monopolní postavení v sociologii a její vysok školské výuce. Tento vědní obor (spolu se sociální psychologií) se rozšířil do mnoha provinčních univerzit. Lze jej nalézt všude tam, kde jsou fakulty filosofické (či přesněji ve francouzském znění Faculté des Lettres et Sciences humaines); tj. v těchto městech: Aix-en-Provence (spojená universita měst Marseille, Nice a Aix), Besançon, Bordeaux, Grenoble, Lille, Lyon, Strasbourg a Toulouse. Na těchto univerzitách existují také různé, většinou malé ústavy, jež se zabývají různou sociologickou problematikou (převážně regionálního charakteru).

Univerzitní půda ztratila své monopolní postavení v sociologii a sociální psychologii také z jiného důvodu. Po druhé světové válce se vytvořila řada výzkumných pracovišť, která spadají organizačně do jiného rámce. V této souvislosti je účelné podívat se na organizaci francouzského sociologického výzkumu.

Ministerstvo národní výchovy (Ministère de l'Education Nationale) má dvě základní větve, výchovnou a výzkumnou. Kromě toho pod toto ministerstvo spadají různé vědecké i veřejné knihovny. Co se týče sociologie, plní výchovnou funkci university a speciální doškolovací instituce, o níž se zmíním později. Výzkum je soustředěn v orgánu, zvaném *Státní výbor pro vědecký výzkum* (Comité National de la Recherche scientifique, 15 rue Anatole France, Paris 7e). Tento orgán sdružuje většinu francouzského výzkumu, řízeného a financovaného státem. Má tedy spoustu různých vědních oborů a institucí. Dělí se na skupinu věd matematických, fyzikálně chemických, biologických a přírodních, a na skupinu věd o člověku (sciences humaines). Uvedu všechny podskupiny věd o člověku, protože toto třídění odráží běžně přijímaný francouzský názor na klasifikaci společenských věd. Jsou to:

- a) Antropologie, prehistorie a etnologie
- b) Geografie

c) Lingvistika, moderní jazyky a srovnávací literatura

d) Francouzská lingvistika a literatura

e) Jazyky a civilizace orientální

f) Jazyky a civilizace klasického starověku

g) Dějiny středověku

h) Dějiny současné

i) Vědy politické a právní

j) Vědy ekonomické a finanční

k) Sociologie a demografie

l) Psychologie

m) Filosofie

V oboru sociologie je hlavním studijním a výzkumným pracovištěm v rámci Státního výboru pro vědecký výzkum *Středisko sociologického výzkumu* (Centre d'Etudes sociologiques, 82, rue Cardinet, Paris 17e). Toto pracoviště má v mnoha ohledech centrální koordinační funkci, zejména v dokumentaci sociologických prací a ve vědeckovýzkumné činnosti. Jeho ředitelem je J. Stoetzel, vědeckým náměstkem P. Naville.

Toto pracoviště má v současné době asi 120 pracovníků, z části vědeckých pracovníků, z části techniků různého zaměření (pro zpracování dat, dokumentaci atd). Velká část pracovníků jsou mladí lidé, kteří jsou v ústavu připravováni pro samostatnou vědeckou práci. Účastní se řešení výzkumných úkolů. Postupně zpracovávají své disertační práce. Po skončení přípravy odcházejí obvykle na jiná pracoviště, nezřídka mimo Paříž (university nebo výzkumné ústavy). Středisko pro sociologický výzkum je rozděleno do několika oddělení, z nichž každé pracuje do značné míry samostatně (např. oddělení pro volný čas — vede u nás známý J. Dumazedier, oddělení sociologie venkova — Mendras, oddělení metodologické — J. Boudon, oddělení náboženství atd). Při Středisku je také největší francouzská sociologická knihovna a dokumentace. Zejména dokumentace je velmi dobře vedena, což je vůbec příznačné pro francouzská sociologická pracoviště. Proto se u toho chvíli zastavím.

V uvedeném Středisku pracuje 1 vedoucí dokumentace a 4–5 analytiků, kteří obstarávají (s externí spoluprací) anotace asi ze 100 knih a 200–300 časopisů měsíčně. Přitom se účinně využívá informačních materiálů UNESCO. Dokumentační oddělení tu plní funkci informační jednak pro pracovníky Střediska, jednak navenek pro různé jiné instituce. Pro řadu francouzských sociologických nebo sociologii blízkých pracovišť je příznačné, že kromě studií a výzkumů plní funkci informační na základě vlastní dokumentace. Instituce na soukromé bázi dokonce sestavují informace na zakázku (např. rešerše apod.).

Středisko pro sociologický výzkum vydává časopis *Revue française de sociologie*, což je hlavní francouzské sociologické periodikum. Na tomto místě si dovoluji znovu zobecnění. Každý francouzský výzkumný ústav nebo po-

¹ Francouzský termín „institut“ znamená sice doslovně ústav (institut), ale skutečnost, kterou představuje, není totožná s naší. Pod tímto názvem se totiž skrývají často pracoviště jen o 2 lidech.

dobné pracoviště má publikační možnosti buď v časopise, který vydává (často s finanční pomocí Státního výboru pro vědecký výzkum), nebo v nějaké knižní edici. Sociologická pracoviště mají tak zhruba tento organizační profil:

dokumentace — teoretické studium — výzkum — publikace.

Publikaci výsledků výzkumu nebo teoretického studia je věnována velká pozornost a je patrná snaha dosahovat v několika stupních až široké veřejnosti.

Další významnou institucí v oboru výchovy i výzkumu je *Praktická škola pro postgraduální studium* (École Pratique des Hautes Etudes²), jež je úzce spojena se Sorbonnou. Má několik sekcí pro různé vědní obory. 6. sekce je pro vědy ekonomické a společenské. Vede ji prof. Braudel (20, rue de la Baume, Paris 8e). Tato sekce je podřízena řadě výzkumných a doškolovacích pracovišť.

Jako první uvedu *Skupinu sociální etnologie* (Groupe d'Ethnologie sociale, 11, rue du Onze Novembre, Montrouge, Seine), kterou vede Chombart de Lauwe. Tato skupina řeší teoreticky závažné i prakticky prospěšné úkoly. Zabývá se hlavně otázkami dětí, mládeže, zaměstnaných žen, funkcemi rodiny v moderní civilizaci, mezigeneračními vztahy, vztahy společenských tříd a etnických skupin a konečně obsáhlou tematikou urbanistické sociologie. Je dobře organizována a (podobně jako v jiných případech) má zavedenu dobrou dokumentaci. Pracuje zásadně na základě interdisciplinárního přístupu (týmová spolupráce sociologů, psychologů, lékařů, architektů aj.). Vydává malou a velkou knižnici (výsledky výzkumů).

Dalším důležitým pracovištěm je *Středisko evropské sociologie* (Centre de Sociologie européenne, 10, rue Monsieur-le-Prince, Paris 6e). Vede je prof. R. Aron. Pracuje ve dvou skupinách: industriální sociologie (Pierre Bourdieu) a sociologie mládeže a výchovy (T. C. Passeron). Většina výzkumných prací je vedena za mezinárodní spolupráce s možností srovnání výsledků. Protože neexistuje dlouho, nemá zatím svou vlastní publikaci.

Ostatní pracoviště 6. sekce Praktické školy pro postgraduální studium jsou užšího zaměření a budou uvedena v přehledech pracovišť podle témat.

K institucím se širším zaměřením patří také *Státní konservatoř umění a řemesel* (Conservatoire National des Arts et Métiers, 292, rue St. Martin, Paris 3e). Řídí různé ústavy, školy a musea. Vede také vysokoškolské studium, zvláště diplomovou přípravu a postgraduální školení v různých oborech. V této instituci pracuje jako studijní ředitel George Friedmann a vede *Státní ústav pro výzkum práce a profesionální orientace* (Institut National d'Etude du Travail et d'Orientation professionnelle). V rámci Konservatoře se zkoumají také otázky organizace (Institut d'Etudes supérieures des techniques de l'orga-

nisation), ekonomického a sociálního předvídání (Institut technique de Prévision économique et sociale). G. Friedmann spojuje teorii a metody vědecké práce, jež jsou obvyklé ve francouzské sociologii, s teorií a metodami americké sociologie.

V další části budu uvádět pracoviště, výzkumná témata, publikace a další informace podle jednotlivých tematických okruhů sociologie a sociální psychologie.

SOCIOLOGIE PRÁCE A PRŮMYSLU

V rámci Střediska pro sociologický výzkum se zabývá otázkami práce a průmyslu skupina vedená P. Navillem. Řeší zejména makrostrukturální otázky (vztahy tříd a vrstev, vertikální mobilita aj.). Je pod vlivem marxismu. Další skupina je v rámci Praktické školy. Je to *Laboratoř průmyslové sociologie*, kterou vede Allain Touraine (Laboratoire de Sociologie industrielle, 10, rue Monsieur-le-Prince, Paris 6e). Řeší otázky sociálních hnutí, kulturní a sociální otázky industriální společnosti nebo společností v průběhu industrializace. M. Durand vede výzkum o postojích dělníků ocelářského průmyslu k modernizaci výroby. Pracuje se hlavně monografickou procedurou. Pracovníci Bourdieu a Bascon se zabývají otázkami sociální mobility. Část výzkumného úsilí je soustředěna na Latinskou Ameriku.

Aplikovaný výzkum v tomto oboru vede *Ústav společenské vědy o práci* (L'Institut de la Science sociale du Travail, rue Flérus, Paris 6e). Je řízen M. Reynaudem a podléhá ministerstvu práce. Toto organizační začlenění jej vede k řešení praktických úkolů, zejména v oblasti tzv. human relations, mzdových otázek a výchovy odborných pracovních sil. Zabývá se také otázkami sociálně politickými (včetně sociálního zabezpečení). Pod jeho dozorem vychází časopis *Revue française du Travail* (od r. 1947 — 4krát ročně).

Ústav vědy o práci při universitě v Lille (Institut de sciences du Travail), vede M. Freyria.

Středisko sociologického výzkumu při universitě v Toulouse (vede M. Ledrut) se zabývá otázkami nezaměstnanosti v oblasti jižní Francie.

Středisko pro výzkum a aplikaci poznatků o výchově kádrů (Centre d'Etudes et d'Application pour la Formation des Cadres — CEAFIC, 81, rue de Muromesnil, Paris 8e). Zabývá se otázkami zaškolování a přeškolení pracovních sil.

Středisko pro výzkum otázek lidské práce (Centre d'Etudes des Problèmes humains du Travail, 11, rue Lauriston, Paris 16e) je soukromou organizací. Zkoumá účinnost psychologických programů na výchovu pracovních sil (skupinová dynamika, případové studie). Pořádá semináře, studijní pobyty, vydává informace. Publikuje dvakrát ročně časopis *Les cahiers de CEPRO*.

² Překlad není sice jazykově přesný, avšak vystihuje skutečnou funkci této instituce.

Středisko pro výzkum sociálních vztahů v Aix-en-Provence (Centre d'Etudes des Relations Sociales) se zabývá lidskými vztahy v průmyslové práci. Vypracovalo studii o vývoji mezd ve Francii v l. 1958–62.

RŮZNÉ EKONOMICKÉ OTÁZKY ZE SOCIOLOGICKÉHO HLEDISKA

Výzkumné středisko pro spotřebu obyvatelstva (Centre d'Etudes de la Consommativité, 244, rue de Rivoli, Paris 1e) je také soukromou společností. Zabývá se rodinnými účty, životní úrovní, strukturou spotřeby a pružností poptávky.

Výzkumné středisko pro ekonomický rozvoj (Centre d'Etudes du Développement Economique, 11bis, rue Vauquelin, Paris 5e) vede srovnávací studium o životní úrovni a nákladech.

Výzkumné středisko pro dlouhodobý ekonomický vývoj (Centre d'Etudes de la Prospection économique à moyens et longs Termes, 16, rue Berthollet, Arcueil, Seine). Patří k Praktické škole (6. sekce). Zabývá se dlouhodobým plánováním a ekonomickým programováním. Má také metodologický výzkum. Studuje otázky technického vývoje ve vztahu k různým ekonomickým a sociálním faktorům. Vydává *Bulletin du CEPREL*.

Výzkumné a dokumentační středisko pro otázky spotřeby (Centre de Recherches et Documentation sur la Consommation, 30, rue d'Astorg, Paris 8e). Zabývá se otázkami služeb, nákupů předmětů dlouhodobé spotřeby (auta apod.), výdaji za kulturu a pod. Vydává revue *Consommation* (4krát ročně) a *Annales de CREDOC*.

Francouzská společnost pro výzkum trhu (Compagnie française d'Etudes de Marché, 1, av. du Parc des Expositions, Paris 15e). Zkoumá migraci, otázky výchovy lidí ve velkoměstském prostředí, poptávku apod.

Časopisy:

Revue d'Histoire économique et sociale. Vychází 3krát ročně. V jeho redakci jsou sociologové Aron, Friedmann, Bettelheim a Gurvitch. Věnuje pozornost především románským zemím.

Revue économique (6krát ročně) uveřejňuje hodně materiálů z výzkumů průmyslu, práce, organizace apod. Vydává nakladatelství Armand Collin.

Cahiers de Sociologie économique vydává Centre Universitaire v Le Havre.

Prospective (3krát ročně) vydávají Presses Universitaires de France. Zabývá se zkoumáním technických, vědních, ekonomických a sociálních příčin vývoje společnosti. Uveřejňuje materiály z výzkumů.

Cahiers d'Études des Sociétés Industrielles et de l'Automation vycházejí od r. 1963. Řídí je významní sociologové jako G. Davy, R. Aron, R. Bastide, G. Friedmann, G. Le Bras a J. Stoezel. Věnují pozornost také socialistickým zemím.

Cahiers de Sociologie Économique (2krát ročně od r. 1960). Vydává Výzkumné středisko psychologie národů a hospodářské sociologie v Le Havru.

Économie appliquée (4krát ročně) vychází v Presses Universitaires de France. Řídí Ústav pro aplikovanou ekonomickou vědu (Institut de Science Economique Appliquée, 35 bd. des Capucines, Paris 2e). V redakční radě jsou Aron, Friedmann, Le Bras, Myrdal, Perroux, Stoezel (m. j.) Vydává také zvláštní čísla v sériích (AB) Práce, (C) Konjunktura, (E) Matematika, (N) Kybernetika.

BINOP (4krát ročně) od r. 1945. Vydává jej Státní ústav pro výzkum práce a profesionální orientace.

Annales (6krát ročně) s podtitulem *Économie-société-civilisation*. Vychází od r. 1946 v nakladatelství A. Collin. Uveřejňuje hlavně práce z historické a srovnávací sociologie.

Economie et humanisme (6krát ročně) uveřejňuje výsledky výzkumů, statistických šetření a ekonomických rozborů. Vydává také měsíční bulletin s bohatou dokumentací.

SOCIOLOGIE VENKOVA A ZEMĚDĚLSTVÍ

Asociace pro profesionální změny v zemědělství (Association pour les Mutations professionnelles en Agriculture — AMPRA, 28, rue des Petites-Ecuries, Paris 10e) zkoumá otázky zaměstnanosti v zemědělství, přizpůsobování venkovských lidí městskému životu apod.

Středisko pro dokumentaci v otázkách venkova (Centre de Documentation rurale, 10, av. Bosquet, Paris 7e) zatím pracuje jen na dokumentaci z oboru sociologie venkova.

Výzkumné středisko pro ruralismus a zlepšení podmínek na venkově (Centre d'Etudes pour le Ruralisme et l'Aménagement des Campagnes, 22, bd de la Tour-Marbourg, Paris 7e) je soukromou organizací. Zabývá se sídelní strukturou venkova (problematika střediskových obcí), zaměstnaností v zemědělství, zlepšováním zástavby a územními úpravami venkova.

Státní výzkumné středisko pro otázky venkova (Centre National d'Etudes rurales, 42, rue de la Bruyère, Paris 9e) se zabývá otázkami venkovské mládeže, vývojovými tendencemi v zemědělství a sociálně ekonomickým prostředím venkova.

Časopisy:

Revue Etudes rurales (4krát ročně) pojednává o historii, geografii, sociologii a ekonomii venkova. Vychází od r. 1961.

Economie rurale (4krát ročně) vydává Francouzská společnost pro zemědělskou ekonomiku. Obsahuje stati a příspěvky ekonomické i sociologické.

SOCIOLOGIE MĚSTA A ÚZEMNÍ PLÁNOVÁNÍ

Výzkumná a realizační kancelář (Bureau d'Etudes et de Réalisation urbaine — BERU — 2, rue du Parc des Expositions, Paris 15e). Je založena na družstevní bázi. Zabývá se otázkami vybavení měst sociálními a kulturními zařízeními. Zkoumá také volný čas.

Studijní kancelář pro územní vybavení (Bureau d'Etudes pour l'Équipement du Terri-

toire — BEPET — 9, rue du Sentier Paris 2e). Zkoumá společenské účinky zavedení dálnice z Paříže na jih a způsob, jakým obyvatelé Paříže tráví svou dovolenou.

Výzkumné středisko pro sídelní vybavení (Centre d'Etudes des Equipements résidentiels — 5, rue St. Georges, Paris 9e) je soukromou institucí pro výzkum urbanistické sociologie a volného času.

Středisko pro výzkum společenských skupin (Centre d'Etudes des Groupes sociaux, 118, rue de la Tombe-Issoire, Paris 11e) provádí výzkumy v oboru urbanistické sociologie. Zabývá se Paříží a příměstskou oblastí (urbanistická struktura), otázkami bydlení v Paříži, Lille, Metách, Toulouse a Caen.

Výzkumné středisko pro otázky urbanistické (Centre de Recherche d'Urbanisme, Av. du Parc de Passy, Paris 16e) je podřízeno ministerstvu pro výstavbu. Má 5 skupin:

- a) Obecný urbanismus
- b) Potřeby a aspirace skupin a lidí
- c) Otázky společenského vývoje
- d) Otázky lidských činností
- e) Otázky tvorby

Ústav urbanistické sociologie (Institut de Sociologie urbaine, 66, rue de Provence, Paris 8e) je soukromou společností. Provádí výzkumy na objednávku, většinou v pařížské příměstské oblasti. Předmětem zájmu jsou především různé typy chování vzhledem k urbanistickému řešení města.

Specifické otázky územního plánování se řeší v různých institucích v provinčních městech.

SOCIOLOGIE A POLITICKÉ OTÁZKY

Na universitách se pěstuje samostatná politická věda (science politique), v jejímž rámci se řeší řada různých sociologických otázek.

Státní nadace pro politické vědy (Fondation Nationale des Sciences politiques, 27, rue St.-Guillaume, Paris 7e) se zabývá výzkumem mezinárodních vztahů, francouzského politického života, otázkami administrativy a žurnalistiky.

Politický studijní ústav při Pařížské universitě (Institut d'Etudes politiques de l'Université de Paris, 27, rue St. Guillaume, Paris 7e).

Vysoká škola novinářská (Ecole supérieure de Journalisme, 44, rue de Rennes, Paris 6e) provádí výzkumy v otázkách sociálních, demografických a ekonomických.

Politickou vědou a různými politickými otázkami se zabývá také řada institucí provinčních, většinou při universitách.

Časopisy:

L'URSS et les pays de l'Est je časopis, který přetiskuje články a vědecké informace ze Sovětského svazu a jiných východoevropských zemí. Vydává jej Státní výbor pro vědecký výzkum 4krát ročně. Stojí za ním Výzkumné středisko pro SSSR a východní země ve Štrasburku.

Revue du Droit public et de la Science politique en France et à l'Etranger je vydává-

na v Paříži vydavatelstvím Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence. Převažuje právní hledisko.

Revue française de Science politique vychází 6krát ročně. V redakční radě jsou zastoupeni sociologové R. Aronem a J. Stoetzellem. Převažují otázky mezinárodních vztahů.

SOCIOLOGIE ROZVOJOVÝCH ZEMÍ

V posledních letech vzniklo mnoho institucí v Paříži i mimo hlavní město, které se zabývají otázkami rozvojových zemí. V popředí zájmu je Afrika. Velká pozornost se věnuje také Latinské Americe a Jihovýchodní Asii. Ve Francii studuje mnoho studentů z těchto zemí, kteří mají mnoho různých možností ke studiu v oboru společenských věd.

Středisko pro vysokoškolské studium státní správy v současné Africe a Asii (Centre de Hautes Etudes administratives sur l'Afriques et l'Asie Modernes — CHEAAM) je institucí ministerského předsedy.

Středisko dokumentační analýzy pro Černou Afriku (Centre d'Analyse documentaire pour l'Afrique Noire, 293, rue Daumesnil, Paris 12e).

Afrikánistické studijní středisko při filosofické fakultě Pařížské universitě (Centre d'Etudes africaines de la Faculté des Lettres et Sciences humaines, Université de Paris) se zabývá studiem rozvojových zemí a přípravou studentů pro africké země. Studijní obory jsou: zeměpis člověka (géographie humaine), historie, jazykověda, sociální antropologie a sociologie, politická ekonomie. Připravuje studenty na výzkum afrických zemí.

Afrikánistické studijní středisko (Centre d'Etudes africaines de la Faculté des Lettres Paris 8e) je součástí Ecole Pratique des Hautes Etudes. Má úzké vztahy k antropologii a etnologii.

Africké středisko aplikovaných humánních věd (Centre africain des Sciences humaines appliquées, Aix-en-Provence) bylo založeno v r. 1961. Je to hlavní afrikánistické pracoviště. Zabývá se výzkumy a vychovává výzkumné pracovníky pro africké země. Je pod vládní kontrolou. Předmětem výzkumů jsou různá společenská prostředí, hospodářské změny, prostředky rozvoje, otázky lidských zdrojů, společenské a kulturní změny, šíření nových názorů a myšlenek.

Náměty provedených výzkumů: Urbanizační jevy v Severní Africe — Přizpůsobování městskému životu v Alžíru — Kojenecká úmrtnost v zemích Středomoří — Přizpůsobování lidí ze Severní a Tropické Afriky životu ve Francii — Otázky sociální komunikace v rozvojových zemích — Účast zemědělského obyvatelstva na hospodářském rozvoji aj.

Studijní středisko mediteránních společností (Centre d'Etudes des Sociétés Méditerranéennes, Aix-en-Provence) se zabývá sociologií, historií a geografii uvedených oblastí.

Severoafriké studijní středisko (Centre d'Etudes Nord-Africaines, Aix-en-Provence).

Časopisy:

Présence africaine vychází 4krát ročně. Vydává Africká kulturní společnost v Paříži. Obsahuje dobré informace o Africe.

Revue de Psychologie des Peuples vychází 4krát ročně. Je vydávána v Le Havre Studijním střediskem pro psychologii národů a ekonomickou sociologii.

Tiers-Monde vychází také 4krát ročně. Vydává jej universita v Paříži (Studijní středisko pro hospodářský a sociální vývoj).

Cahiers d'Etudes africaines — 4krát ročně. *Le Monde d'Outre-Mer Passé et Présent* je publikační kolekce.

Annuaire d'Afrique du Nord je vydáván v Aix-en-Provence.

SOCIOLOGIE VE VZTAHU K ETNOGRAFII A ANTROPOLOGII

Etnografii je už tradičně věnována velká pozornost. V Paříži je nádherné museum zvané *Musée de l'Homme*, jež je největší sbírkou etnografických dokumentů z celého světa. Etnografie je definována jako věda o fyziognomických typech (rasových typech), o psaných dokumentech, technikách a vynálezech a o společenské organizaci (tradiční způsoby života a mravy). Tato definice je napsána na velké desce u vstupu do *Musée de l'Homme*. Spojitost se sociologií je zcela zřejmá.

Při Museu člověka je vybudován *Ústav člověka* (Institut de l'homme, jež vede Claude Lévi-Strauss. Vydává časopis *L'Homme*). *Revue française d'Anthropologie* v nakladatelství Mouton et Co. Další studie se uveřejňují ve sbírce *Cahiers de l'Homme*, jež vychází od r. 1950.

Otázkami etnografickými, antropologickými a historickými se zabývá revue zvaná *Revue de Synthèse*, kterou vydává *Mezinárodní středisko pro syntézu* (Centre International de Synthèse, 12, rue Colbert, Paris).

SOCIOLOGIE MALÝCH SKUPIN A RŮZNÉ OTÁZKY SOCIÁLNĚ PSYCHOLOGICKÉ

Státní pedagogický ústav (Institut Pédagogique National, 29 et 31, rue d'Ulm, Paris 5e) vytvořil Francouzskou studijní skupinu pro sociometrii, kterou vede F. Toquelles. Zabývá se výzkumem sociometrických technik, dynamikou skupin a jejich aplikací v průmyslu, státní správě a vyučování.

Sociologií výchovy se zabývá jedna výzkumná skupina v Centre d'Etudes Sociologiques.

Národní sdružení pro rozvoj aplikovaných humanitních věd (Association Nationale pour le Développement des Sciences humaines appliquées, 2, rue Chauchat, Paris 9e) se zabývá otázkami výchovy dospělých, otázkami sociální komunikace, fungování skupin, metodami skupinové diagnózy apod.

Studijní a výzkumné středisko psychotechnické (Centre d'Etudes et de Recherche psychotechnique, 13, rue Paul Chotard, Paris 15e) je v rámci ministerstva práce. Zabývá se sociální psychologií a její aplikací v průmys-

lu. Dále zkoumá otázky zvyšování kvalifikace, přeškolení apod.

Středisko aplikované psychologie (Centre de Psychologie appliquée, 15, rue H. Heine, Paris 16e). Je to soukromá instituce, jež se zabývá problémy kvalifikace, práce, začleňování do zaměstnání apod.

Laboratoř sociální psychologie (Laboratoire de la Psychologie sociale, 18, rue de la Sorbonne, Paris 5e) je součástí filosofické fakulty na Sorbonně. Zabývá se otázkami průmyslu a aplikací matematických postupů.

SOCIOLOGIE A KRIMINOLOGIE

Mnoho francouzských universit má *kriminologické ústavy*, v nichž se pracuje metodami sociologickými a psychologickými.

Kriminologie je zastoupena v řadě právnických fakult provinčních universit, např. v Lille, Toulouse, Marseille, Strasbourgu aj.

Centre d'Etudes sociologiques v Paříži má kriminologické oddělení.

Výchovné a studijní středisko ve Vaucressonu (Centre de Formation et d'Etudes de l'Education surveillée de Vaucresson, 4 place de l'Eglise, Vaucresson, Seine-et-Oise) je podřízeno ministerstvu spravedlnosti. Má 3 výzkumné skupiny:

a) Výzkum delikvence mládeže (různé faktory, vliv alkoholismu, hromadných sdělovacích prostředků, různá společenská prostředí). Krádeže aut. b) Nápravná zařízení pro děti. Psychoterapie mladých delikventů. c) Speciální pedagogika.

Revue de Science criminelle et de Droit pénal comparé vychází čtvrtletně. Vydává ji Kriminologický ústav při Pařížské universitě v nakladatelství Sirey.

OTÁZKY VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ, HROMADNÝCH SDĚLOVACÍCH PROSTŘEDKŮ. OSVĚTY APOD.

Francouzský ústav veřejného mínění (Institut Français d'Opinion Publiques, 20, rue d'Aumale, Paris 9e) je soukromá společnost, řízená prof. Stoetzelem. Kromě výzkumu veřejného mínění (např. popularita De Gaulleova, různé předvolební akce apod.) se zabývá výzkumem trhu, spotřeby, rodinnými účty, poslechem rozhlasu a televize, četbou tisku a knih, volným časem a životním stylem, osvětovými akcemi, plánováním a m. j. Vydává časopis *Sondages*, který vychází 4krát ročně. Uveřejňuje výsledky výzkumných akcí. Patří k nejlépe organizovaným a řízeným sociologickým pracovištím ve Francii.

Národní středisko pro francouzský film (Centre National du Cinéma Français, 12, rue de Lubeck, Paris 16e) provádí statistická šetření návštěvnosti kin.

Národní osvětové středisko (Centre National de Diffusion Culturelle, 19, rue du Renard, Paris 4e) je institucí ministerstva kultury. Vydává informace statistické povahy.

Dorset-Vertindex je soukromá společnost, která se zabývá statistickými šetřeními spotřeby, volného času, nákupních zvyklostí, četby apod.

Výzkumná skupina rozhlasu a televize (Radiodiffusion-Télévision Française-Service de Recherche, 5 av. de R. Poincaré, Paris 16e) se zabývá výzkumy hudebnosti a hudební výchovy a vlivu televize na kulturní rozvoj.

Výzkumná skupina sociologie volného času a lidové kultury v Centre d'Etudes sociologiques v Paříži je vedena Dumazedierem. Zabývá se těmito problémy: Město a volný čas, různé kulturní obsahy volného času v různých evropských zemích, různá šetření o volném čase ve Francii, sociální aspekty plánování, kulturní vývoj, úlohy dobrovolných seskupení, činitelé kulturní aktivity apod.

Pozornost je věnována v různých institucích sportu a tělovýchově ze sociologického hlediska.

V některých universitních pracovištích se pěstuje sociologie umění, zejména hudby.

Od r. 1962 se vydává časopis *Cahiers de Sociologie et de Démographie médicale*, čímž se postupně konstituuje i tento obor. V oboru medicínské sociologie začaly už některé výzkumy.

Soustředěné úsilí se věnuje v poslední době prohloubení sociologických metod a technik, zejména aplikaci matematických postupů. Tomuto aspektu bude věnována pozornost v jiné souvislosti.

Francouzská sociologie a její současný vývoj si zasluhuje naši plné pozornosti, a to nejen k hlubšímu poznání, ale také k účinnější spolupráci.

Václav Lamser

Zpráva o letní škole sociálně psychologických problémů v organizacích v Haagu (Summer School on Social Psychological Problems in Organisations)

Od 15. července do 11. srpna 1965 se v Haagu konal uvedený prázdninový kurs. Pořadatelem byla organizace NUFFIC (Netherlands Universities Foundation for International Cooperation).

Ve čtyřech týdnech se vystříдалo šest přednášejících, vesměs významných výzkumných pracovníků z různých zemí a různého zaměření v sociální psychologii. Protože přednášeli o problémech, které sami řešili, byli s to poskytnout účastníkům kursu dobrý vhled do současného vědeckovýzkumného dění v sociální psychologii. Rozmanitost jejich zaměření umožňovala pak posluchačům učinit si celkový přehled.

Dva z přednášejících byli Američané, dva Francouzi, jeden Nor a jeden Australan.

Jako první přednášel prof. Morton Deutsch z Kolumbijské university na téma *Řešení (uvolňování) konfliktů* (Resolving of Conflicts). Konflikty ve společnosti velmi často vznikají z neporozumění situací. Řada faktorů snižuje možnost jejich uspokojivého řešení. Z těchto faktorů jsou to zejména: Přetrvávání podmínek, které vedly ke vzniku aktuálního konfliktu, omezení až znemožnění komunikace mezi protivníky, přílišná zobecnění (t. j. podřazení konkrétní konfliktní situace pod velmi obecnou kategorii), charak-

terizování protivníka jako nepřítele (pravidelný výsledek nenávistných kampaní, které jsou prostředkem jak zvýšit kohezi, soudržnost skupiny), rozrůstání konfliktu do dalších oblastí a konečně sentimenty skutečného nebo jen domnělého ohrožení jednoho či obou protivníků, které mohou vést ke zkratkovitým aktům ukrutnosti. Možnost úspěšného řešení konfliktu je také malá, jestliže situace je spojena se silnými dávkami sebecitu. Konflikty jsou neodmyslitelnou součástí života společnosti. Nelze je ze života odstranit, je však nutné usilovat o jejich zcivilizované a humanizované řešení. Nejlepším předpokladem takového řešení je chápat konflikt jako sociální situaci, která musí být zvládnuta.

Prof. Deutsch se jako jeden z prvních psychologů zabýval výzkumy problematiky spolupráce a soutěžení (co-operation and competition). Proto se i ve své přednášce soustředil na oba postoje, jak se prakticky uplatňují při vyjednávání a smlouvání (negotiating — bargaining) v souvislosti s řešením konfliktů.

To, zda lidé volí spolupráci či soutěžení, závisí 1. na vlastnostech objektivní situace. Situace, v níž přiblížení se cíli nebo jeho dosažení jedním partnerem usnadňuje totéž druhému partnerovi, je situací vybízející ke spolupráci. Naopak situace, ve které přiblížení se cíli nebo jeho dosažení jedním partnerem znesnadňuje, ohrožuje nebo dokonce znemožňuje dosáhnout cíle druhému partnerovi, vede jednoznačně k soutěžení. 2. Volba spolupráce či soutěžení je spolurozhodována také subjektivními postoji, které jedinec zformoval na základě předchozích životních zkušeností. Prof. Deutsch se ve svých přednáškách zabýval zejména objektivními situacemi. Demonstroval je na Tuckerově hře „Vězňovo dilema“.

Hra je určena pro dva partnery. První může volit vždy jen mezi sloupci I. a II. (obr. 1), druhý vždy jen mezi řádky 1. a 2. Těmito souřadnicemi určí jedno ze čtyř okének. První hodnota ve zvoleném okénku představuje výhru prvního hráče, druhá druhého. Cílem obou partnerů je získat pokud možno hodně bodů. Volba může být prováděna různým způsobem. Například oba hráči volí nezávisle na sobě a o svých volbách se dozvědí až po jejich provedení. Jelikož se hra může skládat z 20—25 jednotlivých voleb, oba hráči získávají přehled o partnerově způsobu volby a určí se tak pro vlastní rozhodování. Jindy se mohou o svém způsobu volby předem dohodnout, mohou vyjednávat a smlouvat a o výhry se dělit.

	I.	II.
1.	a) +3; +3	b) 0; 0
2.	c) 0; 0	d) +3; +3

(obr. 1)

Reprodukovany příklad (obr. 1) vede nutně ke spolupráci. Jinak tomu je při odlišném odstupňování a rozložení možných výher a trestných bodů. Tak například hodnoty mohou být uspořádány takto:

- a) +1; +1; b) -2; +2; c) -1; -1;
d) +2; -2;

nebo

- a) 15; 15; b) 10; 80; c) 15; 15; d) 80; 10.

Výzkum individuálních postojů projevujících se v této hře vedl ke zjištění významné kladné korelace mezi postojem důvěřivosti a důvěryhodnosti a mezi postojem podezřívavosti a bezohlednosti.

Diskuse, nehledě k některým méně závažným příspěvkům o přednostech spolupráce či soutěžení, se soustřeďovala na otázku specifity či obecnosti obou postojů a na otázku jejich jedno- či dvoudimenzionality. Jsou spolupráce a soutěžení krajní póly téže dimenze, či jde o dvě zvláštní dimenze? Kritické výhrady přednesli někteří posluchači k přenášení zákonitostí z oblasti individuálně psychologického dění či z obdobného dění v malých skupinách na velké systémy, kde určující silou nejsou psychologické procesy.

Předmětem přednášek prof. Claude Flamenta (Laboratoire de Psychologie Sociale de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Aix-en-Provence) bylo grafické znázorňování sociálních a sociálně psychologických jevů, obecně matematické předpoklady těchto znázornění a jejich případné další matematické zpracování. Počátky grafického znázorňování sahají v sociální psychologii k Lewinovým mapám. Lewinovy mapy převedl do podoby neorientovaných (undirected) grafů Bavelas. V dalším vývoji se začalo užívat orientovaných grafů (directed) vyjadřujících směr vztahu (od koho ke komu), ohodnocených (valued) grafů vyjadřujících intenzitu nebo frekventovanost vztahů a konečně více-významových grafů (multi-graph, Harary). Ve svých přednáškách se prof. Flament zabýval různými typy sociogramů, komunikačních sítí, matematickou definicí kliky a zvlášť podrobně znázorněním Heiderovy teorie rovnováhy (balance theory) a jejími axiomy

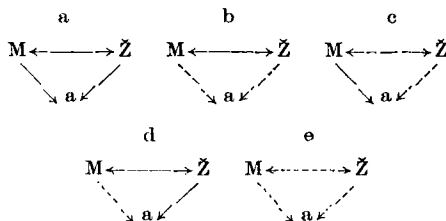
$$\begin{aligned} + \cdot + &= + \\ - \cdot + &= - \\ - \cdot - &= + \end{aligned}$$

ilustrovatelnými zásadami: přítel mého přítele je i mým přítelem, nepřítel mého přítele je i mým nepřítelem a nepřítel mého nepřítele je mým přítelem.

Tato teorie umožňuje předpověď vztahů ve skupině. Grafické znázornění Heiderovy teorie rovnováhy pochází od Cartwrighta & Hararyho. Ti zavedli také pojem stupně rovnováhy (degree of balance), což je podíl ze zlomku, v jehož čitateli je součet všech kladných cyklů dané struktury a ve jmenovateli součet všech cyklů dané struktury vůbec. Heider již před Cartwrightem a Hararym rozlišoval mezi strukturami vyváženými, vyrovnanými (balanced) a nevyváženými, ne-

vyrovnanými (unbalanced). Vyvážené struktury jsou takové, které nemají žádné záporné cykly nebo jich mají sudý počet. Nevyvážené struktury mají lichý počet záporných cyklů vyjadřujících negativní vztahy.

Příklad: Vztah manželů, muže (M) a ženy (Ž) k sobě navzájem a vztah každého z nich k otázce, zda mít či nemít auto (a). Příklady a, b, c znázorňují vyvážené struktury, příklady d, e nevyvážené struktury. (Pozn.: plná linie = kladný vztah, sympatie, přerušovaná linie = záporný vztah, antipatie).

Pokud jde o náplň a rozvržení přednášek, vycházel prof. Flament ze svých publikací: *Application of Graph Theory to Group Structure*, Prentice Hall, Series in Mathematical Analysis of Social Behavior, Englewood Cliffs, New Jersey 1963 a *Réseaux de communication et structures de groupe*, Dunod, Paříž 1965.

Spíše z diskusí než z přednášek vyplynulo, že graficky lze znázorňovat řadu sociologických a sociálně psychologických jevů, o jejichž znázornění se sociologie a sociální psychologie nezajímají, že však na druhé straně nelze znázornit vše to, oč by zájem byl. Grafické znázorňování je převážně statické, neumožňuje vystihovat vývoj skupinových struktur. V diskusích byly předneseny také náměty proti užívání termínu „teorie grafů“ pro popsání postup grafického znázorňování.

Prof. Robert Zajonc z Michiganské university přednášel o jednom obecnějším a o dvou speciálnějším problémových okruzích sociální psychologie: o sociální facilitaci, o vztahu frekventovanosti podnětu k jeho citovému přízvuku a o prožívání (učení se) různých sociálních struktur.

Nejobsáhlejší byl jeho výklad sociální facilitace, t. j. usnadnění individuální činnosti vlivem buď prosté přítomnosti dalších osob (diváků) nebo vlivem společné činnosti ve skupině (týká se i skupin zvířat).

Jednoduché, často motorické, dovednosti dobře osvojené nejprve individuálním tréninkem probíhají pak usnadněné za přítomnosti diváků. Jako příklady mohou sloužit: Sledování rotoru (Travis, 1925), registrování selháních, nerozsvícivších se žárovek ze série jinak pravidelně se rozsvěcujících (Bergum & Lehr, 1963), jednoduché násobení a produkce řady volných asociací (Dashiehl, 1930). V jiných situacích přítomnost diváků naopak působí rušivě a snižuje výkon. Tak je tomu například při učení se smysluprostým slabikám (Pessin, 1930) nebo při zvládání prstového bludiště (Husband 1931).

Vliv společné akce byl zkoumán na alimentárním chování kuřat (Bayer, 1929), bílých

krys (Harlow, 1932), na konstrukčním chování mravenců (Chen, 1937). Ve všech těchto pokusech skupinová činnost zvyšovala individuální výkon. Tam, kde však předmětem zkoumání bylo jakékoliv učení, společná činnost měla vliv záporný, stejně jako tomu bylo u předchozích experimentů s diváctvem. Ptáci, kteří se učili rozlišovat mezi rozmanitými zdroji potravy (Klopfer, 1958; Allee & Masure, 1936), nebo švábi učící se zvládnout bludiště (Gates & Allee, 1933), dosahovali ve trojicích a v homo- i heterosexuálních dvojicích horších výsledků než v individuální činnosti. Dashiell (1930) a před ním Allport (1920) zajistili u lidí ve skupině pokles výkonosti při řešení problémů a úsudkových úkolů. Vyškrtávání samohlásek, násobení, produkování řad slovních asociací, odhalování vůně a závaží probíhalo lépe v podmínkách skupinové činnosti.

Zdánlivě protichůdné výsledky se pokouší prof. Zajonc zobecnit tak, že totiž přítomnost ostatních individuí, ať pasivně přihlízejících nebo aktivně jednajících, zvyšuje pohotovost vybavit dominantní reakci. Ve stadiu učení jsou dominantními, převažujícími odpověďmi nikoliv odpovědi a reakce správné, nýbrž také nesprávné. Také při řešení problémů a úsudkových úkolů nelze předpokládat jednoznačnou dominanci správných odpovědí. Odtud pak rozdíly ve výsledcích při učení a při reprodukování osvojených dovedností či naučených znalostí. Zvýšená pohotovost vybavit dominantní reakci je způsobována vzrušením, zvýšenou aktivizací. Nepřímý, avšak postačující důkaz spatřuje prof. Zajonc ve výsledcích experimentálně klinických endokrinnologických výzkumů, a to zejména těch, které se zabývají činností kůry nadledvinek. Přítomnost dalších individuí, u laboratorních zvířat stejně jako u lidí, zvyšuje množství hydrocortisonu v moči. Klidnější dny konce týdne působí protikladně (Leiderman & Shapiro, 1964; Mason & Brady, 1956, 1957).

Další výzkumy, o nichž prof. Zajonc referoval, se týkaly častosti podnětu a jeho citového přízvuku. N. Anderson předkládal svým pokusným osobám 565 adjektiv označujících osobní vlastnosti. Úkolem pokusných osob bylo každou vlastnost ohodnotit podle sedmistupňové škály s krajními póly příjemný – nepříjemný. Toto ohodnocení vysoce korelovalo ($r = +.83$) s frekvencí příslušných adjektiv (Frekvencí slova v anglických slovech, Thorndike & Lorge, 1938). Podobně koreluje ($r = +.84$) citový přízvuk jednotlivých písmen anglické abecedy s jejich frekvencí v slovech (Aluisi & Adams). Prof. Zajonc experimentoval s uměle vytvořenými slovy, která pokusným osobám, vysokoškolským studentům, předkládal jako slova použitá z turečtiny, s úkolem, aby ke každému slovu napsali, zda znamená něco kladného, libého nebo naopak záporného, nelibého. Dvě z celkového počtu dvanácti slov předkládal pokusným osobám před vlastním experimentem 25×, dvě 10×, dvě 5×, dvě 3×, dvě 1× a dvě slova poznali studenti až při vlastním pokusu. Stejným způsobem předkládal pokus-

ným osobám fotografie studentů s tím, aby je charakterizovali podle sympatičnosti. V obou případech se projevila zřejmá tendence častěji exponované podněty posuzovat jako kladné, libé, resp. sympatické. Odlišné výsledky však Zajonc získal při obdobných pokusech s pohlednicemi představujícími krajiny. Když zkoumal oblíbenost jednotlivých druhů květin, jednotlivých druhů ovoce, různých národů, zjistil, že pořadí oblíbenosti odpovídá zhruba pořadí podle frekvence výskytu příslušných slov v angličtině.

Poslední typ pokusů, o nichž prof. Zajonc přednášel, pracoval s učením se sociálním strukturám. Sociální struktury typu Heiderovy rovnováhy byly písemně předkládány pokusným osobám k zapamatování. Při reprodukování se pokusné osoby častěji dopouštěly chyb u struktur nevyvážených a u negativních cyklů. Při učení se hierarchickým strukturám dopouštěly se pokusné osoby nejméně chyb tam, kde mezi dvěma členy dané struktury byla velká distance.

Nejzajímavější a zřejmě také nejnáročnější byla přednáška prof. P. G. Herbsa z Technické univerzity v Trondheimu (Norsko). Jeho přednáška *Obecná teorie chování – Chování za podmínek jistého výsledku* (Generalized Behaviour Theory – Behaviour under Conditions of Outcome Certainty) byla ukázkou úsilí vysvětlit chování skupin pomocí matematické analýzy.

Předmětem jeho výzkumů je chování malých autonomně fungujících skupin. Autonomností prof. Herbst rozumí skutečnost, že všechny organizační řídící a kontrolní funkce obstarává sama skupina, a že všichni členové jsou s to vykonávat kterýkoliv z pracovních úkolů. Chování skupiny chápe jako systém, který má svůj vstup (input) a výstup (output). Hodnoty vstupu a výstupu jsou objektivně měřitelné a vedle této kladné závislosti systému na okolním prostředí existuje i závislost záporná, negativní vstup, jenž za určitých okolností snižuje kladný výstup. Mezi články vstupu a výstupu se uplatňuje vlastní dynamika systému. Hodnoty vstupu, zpravidla transformovány, opouštějí systém výstupem. Avšak dynamika systému zčásti konsumuje hodnoty vstupem přijaté a zčásti je potence. Každý systém existuje (a pracuje) v pásmu vymezeném horní a dolní hranicí. Při poklesu výkonosti pod určitou dolní mez systém přestává existovat. Totéž však platí i opačně při vzestupu funkce nad danou horní mez. Změny, k nimž uvnitř systému dochází, jsou zjištělné, máme-li možnost sledovat systém po řadu ukončených a vzájemně porovnatelných cyklů. Jde tedy o zkoumání podélné, longitudinální. V tomto případě prof. Herbst dlouhodobě sledoval malou skupinu horníků, která poměrně samostatně a na ostatní organizační strukturu relativně nezávisle pracovala v jednom z anglických kamenouhelných dolů.

Za určitých okolností a po některých úpravách je však popsaná metoda použitelná i při výzkumech průsečíkových (cross-sectional). Stejně tak jako pro výzkum chování skupin

jí může být použito při výzkumech individuálního chování.

Při vypracovávání své metody použil prof. Herbst, jako řada ostatních sociálních psychologů vycházejících z celostní psychologie, fyzikálního modelu. V tomto případě jde o model převzatý z termodynamiky. Rovnice, které ze svých proměnných sestavuje, připomínají stavovou rovnici.

Jednotlivé proměnné, s nimiž pracuje, jsou: *Podíl aktivity* (activity rate, work rate) každého jednotlivého člena skupiny. Je to množství výkonu, jímž se podílí na celkovém výkonu skupiny. *Stupeň integrace* (level of integration) je v individuálním případě úroveň ovládnutí nutných pracovních dovedností a v případě skupiny souhra činností jednotlivých pracovníků. *Celkový výkon* skupiny, stejně jako podíl aktivity každého jednotlivého člena skupiny, jsou bezprostředně vyjádřitelné množstvím mzdy získané výkonem. Další proměnnou je *stres*, což je souborné označení pro všechny poruchy a přerušení hladkého chodu práce způsobené nedostatky a defekty technického zařízení. Zde je mírou ztracený čas. *Zaujetí úkolem a uspokojení z činnosti* představují na rozdíl od předešlých proměnných subjektivní kategorie. Množství proměnných není striktně omezené a lze si proto představit i další. Tak například v jiné souvislosti hovoří Herbst o *flexibilitě*, což je pohotovost a plynulost, s níž se pracovníci přeskupují v odpověď na změněné podmínky práce.

Jelikož každou proměnnou lze chápat jako funkci jiných proměnných, získáváme celou síť vzájemných vztahů a závislostí. Tak například celkový výkon je funkcí podílů aktivity jednotlivých pracovníků a stupně integrace. Stejně tak je funkce stresu a zaujetí úkolem. Uspokojení z činnosti je funkcí celkového výkonu a podílů aktivity jednotlivých pracovníků.

Uvedené závislosti se projevují diferencované podle povahy pracovního úkolu a podle zvláštností zkoumané skupiny. Tak například při celkovém výkonu jakožto funkci podílů aktivity jednotlivých pracovníků a stupně integrace uplatňují se tyto možnosti: 1. Každý vzrůst podílů aktivity jednotlivých pracovníků zvyšuje celkový výkon. Účinná koordinace přispívá k celkovému výkonu nezávisle na výši podílů aktivity jednotlivých pracovníků. 2. Existující úroveň integrace určuje horní hranici celkového výkonu, jehož lze dosáhnout. Vzrůst podílů aktivity nad určitou mez jen zřídka přispívá ke zvýšení celkového výkonu skupiny. 3. Překročí-li podíly aktivity jednotlivých členů existující úroveň integrace, celkový výkon skupiny poklesne. 4. Čím vyšší je stupeň integrace, tím vyšší jsou také individuální podíly aktivity nutné k uchování systému v akci.

Diskuse k přednáškám prof. Herbsta měla spíše ráz dotazů než skutečné diskuse. Jeho přednáška, dosud nepublikovaná, vyplývala v mnohých směrech z dřívějších publikací: *Autonomous Group Functioning — Explorations in Behaviour Theory and Measurement*,

Tavistock Publications, London 1962; *A Theory of Simple Behaviour Systems I, II*, Human Relations 1961, 14, 71–94, 193–239.

Metoda prof. Herbsta se zdá být významná nejen pro sociální psychologii práce, nýbrž i pro výzkum malých skupin vůbec.

Poslední přednáškový komplex letní školy vyplnili Claude Fauchaux (Centre de Recherches et d'Études en Dynamique Sociale, Montrouge – Seine) a Fred Emery (Tavistock Institute for Human Relations, Londýn). Tématem jejich přednášek byly tzv. t-skupiny (T-Groups, Training-Groups). Tyto skupiny jsou nástrojem reedukace sociálního chování. Od psychotherapeutických skupin se liší nezájmem o individuální anamnézu a osobní problematiku jednotlivých členů skupiny. Liší se také postavením vedoucího neboli trenéra. Ten je ve skupině rovnocenným partnerem ostatních členů a jeho chování a jednání ve skupině je podrobováno rozboru a hodnocení stejně tak jako chování ostatních účastníků skupiny. Vedoucími t-skupin se stávají pedagogové, psychologové, psychiatři, sociální pracovníci, kteří ovšem vedle základní erudice ve svém oboru mají také zkušenosti z práce s t-skupinami, a kteří, pokud nejsou profesionálními psychology, mají také postačující psychologické vzdělání.

Teoretické kořeny t-skupin tkví jednak v Lewinových výzkumech účinnosti přednášky a skupinové diskuse při ovlivňování postojů (in Cartwright & Zander, *Group Dynamics*, 2. vyd. 1960) a v Bionových zkušenostech se skupinami vojáků za druhé světové války, kteří pro poruchy chování nemohli být zařazováni do pravidelných jednotek (Bion, *Experiences in Groups*, 1958).

Skupiny, zpravidla osmi- až dvanáctičlenné, bývají složeny buď z lidí, kteří se ve skupině setkávají poprvé v životě, nebo také z pracovníků jednoho oddělení téhož podniku. Skupiny mohou být složeny z pracovníků téže profese (školští pracovníci, vedoucí pracovníci obchodních a průmyslových podniků, funkcionáři církví a církevních institucí) nebo z příslušníků příbuzných profesí.

Na počátku své existence se skupina vyznačuje malou soudržností (kohezí), a to zejména tehdy, je-li složena z lidí navzájem si cizích. Ve svém vývoji prochází skupina zhruba třemi etapami.

Stmelujícím činitelem je aktivita. Aby dosáhla svého účinku, musí podnět k ní vzejít ze skupiny, nikoliv od trenéra. Tímto podnětem začíná skupina existovat. V první fázi existence skupiny prožívají členové nejistotu. Účastníci jsou si nejisti jednak každý sebou samým, jednak ostatními. (Budu schopen přiměřeně jednat? Budu ostatními akceptován či odmítnut? Mohu se ujmout iniciativy a být aktivní? Jestliže ano, jak daleko smím jít? A proti tomu: Zúčastní se ostatní, budou aktivní nebo se budou držet stranou? Je trenér členem skupiny nebo ne? Nezachází se skupinou jako s pokusnými králíky?) Nejistota je prožívána i vzhledem k úkolu skupiny a vzhledem ke cvičné metodě. (Co se vlastně má dít, co máme dělat? Co tím všim

můžeme získat, čemu se můžeme naučit?) a také vzhledem ke skupině jako celku. (Podaří se nám zformovat se ve skupinu? Jsme skutečně skupina?)

V první fázi trenér nezasahuje. I později tak činí jen tehdy, když to sám považuje za účelné, a nikoliv proto, že by si to snad skupina přála. Je přirozené, že za těchto okolností druhá fáze vývoje skupiny se soustřeďuje na zpracování svého vztahu k trenérovi. Skupina má přitom značné možnosti. Může dokonce trenéra vykázat od společného stolu na vedlejší místo, kde zpravidla usedají pozorovatelé. Tím je skupina zbaví možnosti zasahovat, protože pozorovatelé jsou pasivní. Jedinou podmínkou takového opatření je souhlas většiny členů skupiny. Při velmi energických opatřeních namířených proti trenérovi zpravidla nebývají členové skupiny v názorech na postup jednotni. Tím vzniká ve skupině napětí, které musí být nějak zvládnuto; neúčinnějším prostředkem pak bývá skutečně odpovědné zpracování vztahu k trenérovi a vyřešení závislosti skupiny na něm. I méně energická opatření dávají členům skupiny prožít a uvědomit si sílu a autoritu skupiny, což je také obsahem druhé fáze vnitřního vývoje.

Je-li ve skupině vyřešen vztah k trenérovi, nastupuje třetí a vrcholná fáze. Je to fáze přemýšlivého chování a hodnotících postojů (reflective behavior). Členové skupiny si uvědomili její autoritu, uvědomili si podmíněnost vnějšími (mimo skupinu existujícími) a vnitřními faktory. Poznali tak hranice možnosti skupiny a zabývají se nyní hodnocením dosavadního postupu. V diskusích se probírá motivace jednotlivých členů, která je přivedla do skupiny, a probírají se cíle práce ve skupině. Značná pozornost je věnována aktivitě jednotlivých členů, zejména krajním pólům hyper- a hypoaktivity. Stejně tak jsou diskutovány případy neporozumění a neschopnosti sledovat probíraný problém a věcně k němu také v diskusi zaujmout stanovisko.

Reedukace v oblasti sociálního chování dosahují t-skupiny tím, že zvyšují vnímavost členů skupiny pro vlastní psychická hnutí a pro obdobná hnutí u ostatních. To se děje tak, že členové skupiny o svých pohnutkách a vnitřních stavech objevujících se v průběhu sociální interakce ve skupině hovoří. Trénink dále směřuje k rozvíjení předvídavosti, pokud jde o následky vlastních reakcí i reakcí druhých. Konečně také trénink ve skupině vede účastníky k jasnému uvědomění si škály vlastních životních hodnot a osobních cílů.

Jelikož t-skupiny vyčleňují své účastníky z jejich normálních společensko-ekonomických a prestižně-mocenských vztahů nebo tyto vztahy alespoň významně oslabují, ocitají se členové skupiny ve výhodné situaci, v níž zpětnou zkušeností se učí z chyb vlastních i z chyb ostatních.

Účinnost t-skupin má své pochopitelné meze a hranice. Ty jsou tím neúprosnější, čím vyhraněnější jsou rozpory ve struktuře dané společnosti. To zřejmě v diskusích vedlo psychology ze západních zemí k méně opti-

mistickému hodnocení účinnosti t-skupin. Psychologové ze socialistických a lidově demokratických zemí byli ve svém posuzování optimističtější.

Souběžně s přednáškami probíhala zasedání v pěti pracovních skupinách. Program dvou byl věnován výhradně experimentální práci, kdežto další dvě skupiny prováděly terénní výzkumy. Jedna skupina kombinovala oba programy, experimentální i terénní.

K zřejmě nejzajímavějším výsledkům práce skupin patřil pokus ověřující Mulderovu teorii moci a sociální distance a dále dotazník, který vypracovala jedna skupina a předložila k zodpovězení všem účastníkům letní školy.

Jednacím jazykem byla angličtina.

Kursu (včetně asistentů jednotlivých pracovních skupin) se zúčastnilo celkem 41 psychologů z těchto zemí: Anglie 6, Belgie 4, Francie 4, Holandsko 5, Itálie 1, Irsko 2, Německo 3, Rakousko 1, Recko 1, Skotsko 1. Ze socialistických a lidově demokratických zemí se kursu zúčastnila šestičlenná skupina z Jugoslávie, dvoučlenná z Československa a pětičlenná z Polska. Polská skupina se skládala pouze ze sociologů.

Atmosféra kursu byla velmi přátelská, prostředí, do něhož byl kurs umístěn, velmi příjemné. Bylo to v bývalém královském paláci v Haagu, v Het Oude Hof.

Oba českoslovenští účastníci považují za milou povinnost vyjádřit svou vděčnost organizaci NUFFIC, která jim svým stipendiem umožnila zúčastnit se velmi zajímavého a podnětného kursu sociální psychologie.

Miloš Bondy
Otto Becker

Vědecké řízení sociálních procesů,

takto se nazývá prvé pracovní téma nové rubriky, kterou zavedl od svého dvanáctého čísla 1965 časopis „Kommunist“, teoretický a politický orgán bratrského ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu. Tato stálá rubrika charakterizuje své cíle názvem „Teoretická konference“ a znovu demonstrovuje silici společný rys soudobé komunistické výchovy, uskutečňované v mezinárodním komunistickém hnutí – výchovy k prohloubení teoretického myšlení. Tento počín KSSS stojí z několika stránek za povšimnutí.

Teoretická konference bude dlouhodobou formou účasti stranického aktivu ve zkoumání, studiu a v posuzování důležitých a aktuálních problémů soudobého rozvoje marxisticko-leninské teorie. Redakce přikládá této formě účasti v teoretické výchově zcela reálný smysl a vytýčuje reálné plánované cíle. Zejména jde o novou konkrétní formu, jak zainteresovat široký stranický aktiv, počínaje teoreticky erudovanými komunisty a konče těmi členy strany a čtenáři časopisů, kteří mají zájem o podstatné aktuální teoretické otázky spojené jak s vývojem vlastní země, tak se světovým vývojem. Akcent, položený právě na teoretické studium, je zřejmě vyvolán potřebou dobírat se nehlubšího obecného pochopení současné skutečnosti, jejích

hnacích sil, zdrojů a zákonitostí a souvisí i s přípravou XXIII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu.

Vstupní statí dr. V. G. Afanasjeva, prof. filosofie Akademie společenských věd při ÚV KSSS, „Vědecké řízení sociálních procesů“, uveřejněná ve vzpomenutém čísle časopisu, není jedinou. Tematika této konference bude obšírnější. Podle předpokladů a plánu redakce budou postupně uveřejňována a diskutována další témata: „Ekonomické zákony socialismu a jejich využívání v praxi komunistické výstavby“, „Zbožní hospodářství za socialismu a ekonomická politika“, „Leninské normy stranického života“, „Protispoločenské jevy, jejich příčiny a prostředky boje s nimi“, „Socialistická společnost a osobnost“, „Leninská teorie revoluce a boj dělnické třídy v kapitalistických zemích v současné epoše“, a další.

Vraťme se však k úvodní statí dr. Afanasjeva. Je přirozené, že všeobecně úsilí KSSS o zvýšení úrovně poznání a řízení společnosti nachází svůj výraz především v teoretické analýze. Jak vyplývá již z názvu statí, i autor se soustřeďuje na problematiku řízení sociálních procesů společenského vývoje. Plně využívá tezi zakladatelů marxismu i leninských myšlenek o této problematice a řeší soudobou ožehavou problematiku.

Okruh otázek začíná rozpracovávat u obecného pojmu řízení. Charakterizuje řízení v nejobecnějším smyslu jako organizaci, uspořádání, regulaci systému v podmínkách neustále se měnícího vnitřního a vnějšího prostředí, uvádění systému do souladu s požadavky zákonů systému vlastních. Řízení je možné jen ve vysoce organizovaném celostním systému, jehož části jsou spolu těsně spojeny a organicky na sebe vzájemně působí. Přitom v důsledku této vzájemné součinnosti, uskutečňované určitými orgány (nebo silami regulace), je systém schopen si podržet svou kvalitativní specifikou, normálně fungovat a zabezpečovat dosažení toho neb onoho užitečného efektu. Podobnými řízeními systémy jsou živé organismy, kybernetické automaty, lidská společnost. Autor upozorňuje na důležitost rozdílů, jež jsou podmíněny specifikou řízených objektů. Vyjadřuje se zde zároveň ke specifice řídicích činností v kapitalistické společnosti a zvláštní pozornost potom věnuje povaze řízení sociálních procesů v období přechodu od socialismu ke komunismu. Rozvoj socialistické společnosti se podle autora projevuje jako složité prolínání, vzájemné působení objektivních zákonitostí i subjektivních faktorů, přičemž úloha subjektivních činitelů vzrůstá uměrně pohybu společnosti vpřed, zásluhou stále hlubšího poznávání objektivních zákonů. Subjektivní činitelé v podmínkách socialismu hrají nesrovnatelně větší úlohu než v jiných společnostech. Hlavním úkolem vědeckého řízení společenských procesů je dosáhnout souladu subjektivních činností lidí s požadavky objektivních zákonů. Autor tu formuluje zejména zvláštnosti vztahu mezi objektivními podmínkami a subjektivním faktorem v procesu řízení.

V části o procesu řízení autor analyzuje

takové otázky, jako kupř. efektivnost a optimálnost řízení, problematiku faktorů času v řízení, princip hlavního článku a pod. Pro tuto část jeho statí je mimo jiné příznačné, že pojímá řídicí proces nikoliv snad výlučně jako „zformalizovaný“ automatický pohyb, nýbrž jako podstatný a zároveň členitý způsob vynakládání společenské energie. Kritizuje zúžené chápání řídicího procesu, jež brzdí skutečně vědecký přístup k věci.

Vyústěním této obšírlé statí jsou části o jednotě a celistvosti v řízení a o problematice řízení společenských procesů. Pojednává zde o vedoucí úloze KSSS v řízení společnosti, o úloze státu v procesu řízení, o principu demokratického centralismu, o administrativně správním a vědecké stránce obsahu řízení apod.

Těžiště statí je bezesporu tam, kde se autor snaží vymezit předmět nové vědy o řízení sociálních procesů.

Afanasjev formuluje vlastně 4 okruhy problémů, jež je podle jeho mínění a zdůvodnění možno považovat za předmět studia. Je to předně společnost jako objekt řízení, ve své celistvosti i jednotlivých částech. Zde by byla analyzována problematika rozmanitých sfér řízení, specifika objektů řízení, jejich vzájemná korelace, vztahy koordinace a subordinatione apod.

Dále je do předmětu studia zahrnována skupina otázek, jež odráží vzájemné působení objektivních a subjektivních činitelů. Teoretická práce by se zde soustředila na studium sféry a mechanismu působení objektivních zákonů a možností i hranic uvědomělé činnosti lidí či využívání těchto zákonů.

Třetí oblast studia by potom představovaly obecné zásady a konkrétní formy, metody a také prostředky řízení a jejich vzájemné působení. Významnou oblastí mají být problémy vztahů mezi řízením a organizací, řízením a informací, a zejména pak možnosti využívání kybernetických a jiných soudobých metod řízení.

Kde má studium vyvrcholit, to je přirozeně subjekt řízení. Autor zde dává předmětu úkol studovat strukturu, rozmístění a vzájemné vztahy mezi různými řídicími orgány, principy fungování těchto orgánů, organizací řídicí práce, přípravu pracovníků pro sféru řízení apod.

Afanasjev výslovně uvádí, že se svou klasifikací nijak nepokouší vyčerpát předmět studia beze zbytku. Je si vědom složitosti celé věci. Vedle toho, že zcela jasně předkládá svůj návrh k posouzení široké veřejnosti teoretických a praktických pracovníků, je základem hledisko jeho přístupu neobyčejně jasné ještě v jednom bodě. Totiž tam, kde nijak nehodlá beze zbytku přejmout různá zúžená pojetí, která chtějí vydávat sebe sama za nové koncepce „totality řízení“. Jde mu o to, aby určité nutné aspekty řídicích činností, různé stránky a třeba i podstatné formy, v nichž se řízení realizuje nebo může realizovat v budoucnosti, nebyly povyšovány na formy rozhodující, či dokonce jediné nej-

podstatnejší spôsoby riadení. Má zde na mysli různá zužování pojetí teorie řízení, buďto jen na právně teoretické, kybernetické nebo ekonomické hledisko. Upozorňuje, že podle jeho názoru jak při rozpracovávání teoretické problematiky vědy o řízení, tak i při její praktické aplikaci je nezbytné společně úsilí představitelů nejrozličnějších věd, stejně jako praktických pracovníků, organizátorů různých oblastí společenského života.

Do celkového kontextu autora pojetí řízení logicky zapadá i charakteristika leninských principů objektivnosti, konkrétnosti, efektivity, optimálnosti, stejně jako informace o faktech skutečnosti. Kupř. o důležitém principu řízení — o principu konkrétnosti — říká, že zejména konkrétní analýza konkrétní situace umožňuje vyhnout se subjektivismu, bezmyšlenkovitým planým návrhům i zvůli v řízení. Konkrétně řídit, znamená podle autora řídit na základě spolehlivé i vědecky zpracované informace o vnitřním stavu objektu a taktéž o vnějších podmínkách, v nichž objekt funguje. Jen tehdy, jestliže máme k dispozici spolehlivou informaci, jinak řečeno jen se znalostí reálných konkrétních procesů života, je možno včas pozorovat chyby a překážky na cestě k cíli, překonat je, zkorigovat řízení a uvést je do souladu s objektivními změnami. Jako princip efektivity, optimálnosti řízení uvádí autor nutnost uspořádat takové působení na systém, jež zabezpečuje dosažení určeného cíle v co nejkratším termínu a při nejmenším vynaložení materiálních prostředků a lidské energie. V této spojitosti přichází s podnětem přebudovat organizaci informační služby a také i organizaci současné dokumentace.

Upozorňuje, že je nutné všestranně posoudit organizování dokumentace a určit cesty, jak ji uvést do souladu s požadavky řízení a vědy i s novými technickými prostředky jejího zpracovávání. Zdokonalování systému informací ve všech člancích společnosti, vytváření jednotného vědeckého systému informační služby, založené na používání ekonomickomatematických metod i elektronické výpočetní techniky, označuje jako důležitý úkol dne. Jednotný systém informačních služeb má být podle autora současně diferencovaný, má sestávat z různých článků, které se zabývají zpracováním informací v souladu se specifikou řízeného objektu. Důležitou součástí pojednání o vědeckém řízení sociálních procesů je i analýza požadavků na aparát řídicích orgánů v současné době, zdůraznění správného leninského postoje k vědám, i poznatky o výběru kádrů a stylu řízení.

Nakonec uvádí redakce poměrně obšírný seznam literatury, z něhož je zřejmé, jaké poměrně dobré možnosti orientace v problematice moderní teorie řízení má sovětský čtenář k dispozici.

Jan Večeřa — Jaromír Litera

Projekt sovětsko-poľských komparativních výzkumů

Zavrnutí deduktívno-ilustračného štýlu práce v oblasti marxistickej sociológie a prí-

klon k systematickým sociologickým výskumom vytvorili vhodnejšiu pôdu pre medzinárodnú spoluprácu sociológov. Ak sa v minulosti idea spolupráce dost ťažko ujímala i medzi pracoviskami spriatelnených socialistických krajín a napriek výzvam i organizačným opatreniam sa spravidla nedostala za hranicu vzájomnej výmeny informácií, dnes sme svedkami intenzívneho nadväzovania kooperatívnych kontaktov dokonca i v širších medzinárodných reláciách. Príkladom môže byť viedeňským centrom UNESCO organizovaný výskum v oblasti sociológie dediny, alebo trebárs analogický projekt výskumu štruktúry časových rozpočtov.

Na príprave sovietsko-poľských porovnávacích výskumov pracuje sa už dlhší čas. Prvý variant projektu bol dohodený v priebehu roku 1964. V nasledujúcich vzájomných stretnutiach zástupcov oboch strán sa mnohé veci ďalej spresňovali, až sa dospelo k celkovej dohode. Definitívne sa stanovila téma a cieľ výskumu, objem skúmanej problematiky, zjednotili sa názory na rozličné otázky metodického charakteru a určil sa postup prác.

Cieľom spoločnej akcie sovietskych a poľských sociológov je výskum najdôležitejších sociálnych aspektov fungovania priemyselného závodu v podmienkach socialistickej spoločnosti. Výskumy sa uskutočnia na základe spoločne vypracovaného a v podstate identického programu. Objekty výskumu sa budú voliť tak, aby bola možnosť komparácie. To znamená, že sa budú zhodovať ako po stránke výrobnotechnickej, tak po stránke veľkosti a profesionálnej štruktúrovanosti osadenstva.

Sovietski sociológovia pristupujú k akcii s vedomím, že ide o formu, ktorá umožňuje intenzívnu výmenu skúseností z organizovania konkrétnych sociologických výskumov i rýchlejší rozvoj metodológie a techniky výskumu. Očakáva sa, že výsledky výskumu 1. povedú k rozpracovaniu koncepcie socialistického podniku ako celostného sociálneho organizmu a že 2. umožnia formulovať návrhy na zlepšenie činnosti podnikov a závodných organizácií pokiaľ ide o využívanie rezerv zvyšovania produktivity práce, výchovnú úlohu kolektívu v podmienkach závodu, rozvoj nových foriem tvorivej iniciatívy robotníkov, zmeny vo vzťahu k práci, zdokonaľovanie systému riadenia a pod.

Výsledky sa zhrnú v spoločnej práci, pričom každá téma bude zastúpená jednak štúdiami, ktoré vzniknú na základe paralelných výskumných akcií sovietskych a poľských sociológov, jednak sumarizujúcou statou, vypracovanou spoločne. Knihu má uzatvárať obsiahlejšie rezumé, traktujúce výsledky výskumnej úlohy ako celku.

Zo sovietskej strany sa výskumu zúčastnia:

1. Oddelenie výskumu nových foriem práce a spôsobu života Filozofického ústavu AV SSSR v Moskve, ktoré bude plniť aj organizačno-koordinátorskú funkciu;
2. Laboratórium sociologických výskumov pri Leningradskej štátnej univerzite;
3. Laboratórium ekonomicko-matematických

výskumov pri Novosibírskej štátnej univerzite;

4. Katedra vedeckého komunizmu na univerzite vo Sverdlovsku;
5. Katedra vedeckého komunizmu na Permskom polytechnickom inštitúte;
6. Sociologické laboratórium ufimského MV KSSS a jednotlivci z niektorých ďalších pracovísk.

Z poľskej strany to budú najmä sociologické pracoviská PAV: oddelenie sociológie práce, masovej kultúry, mesta a iné.

Vzhľadom na to, že som nemal príležitosť zoznámiť sa s poľskou časťou projektu, v ďalšej časti zprávy sa obmedzím na stručnú charakteristiku tém, s ktorými prichádzajú sovietski výskumníci.

I. Prvý okruh problémov sa týka *zmien v obsahu a charaktere práce priemyselných robotníkov v procese technického pokroku*. Túto otázku bude skúmať V. V. Koibanovskij a G. P. Kozlovová. Úlohou je odhaliť mechanizmus pohybu robotníckych profesií z hľadiska stupňa nasýtenosti práce intelektuálnymi operáciami. Výskum vychádza z toho, že každý profesionálne určený typ práce predstavuje štruktúru, pozostávajúcu z fyzických i duševných prvkov, pričom ich vzájomný vzťah je determinovaný takými objektívnymi faktormi ako je technika a technológia, stupeň mechanizácie a automatizácie výroby. Spôsob zjednotenia fyzických a duševných prvkov možno študovať buď kvalitatívne, t.j. rozborom obsahu funkcií robotníka, alebo kvantitatívne — bilancovaním pracovného času. Výskum, v ktorom základnou metódou bude objektívne pozorovanie, zahŕňa asi 100 profesií rozvrhnutých do 9 skupín podľa vzrastajúceho podielu prvkov duševnej práce.

II. Druhý okruh problémov súvisí s *riadením socialistického závodu*. V jeho rámci sa bude pracovať na 3 témach:

a) Skupina pod vedením A. A. Zvorykina podujíma sa preskúmať sociálnu rolu riadiaceho a inžiniersko-technického personálu v závode. Cieľom výskumu bude zistiť rozsah a štruktúru povinností vedúceho, ďalej identifikovať a charakterizovať sociálno-psychologické typy vedúcich a napokon pátrať po spôsoboch zvyšovania efektívnosti riadiacej práce.

b) Iná skupina, ktorú vedie D. M. Gvišiani, si kladie otázku, akými cestami sa uberá proces demokratizácie riadenia. Bude študovať, ktoré riadiace funkcie sa najčastejšie presúvajú na spoločenské organizácie v závode, predstavitelia ktorých profesií sa najviac prirahujú k riadiacej práci a aké sú ich osobnostné charakteristiky.

c) Inou stránkou procesu demokratizácie riadenia sa bude zapodievať skupina na čele s L. N. Koganom. Tejto skupine pôjde najmä o preskúmanie procesu zblížovania organizátorských a výkonných funkcií v práci robotníka socialistického podniku. Výskum sa bude realizovať vo viacerých priemyselných odvetviach na porovnateľných vzorkoch.

III. Ďalšou otázkou — *formovaním vzťahu k práci, profesii a kolektívu* — bude sa za-

berať skupina z Laboratória sociologických výskumov v Leningrade pod vedením V. A. Jadova. Kladie si za cieľ preskúmať podmienky „zžívaní sa“ mladého robotníka so svojou profesiou a pracovným kolektívom. Praktická stránka problému súvisí s potrebou objasniť príčiny takých negatívnych javov ako sú prípady nedisciplinovanosti, fluktuácie, laxného vzťahu k práci. Tieto otázky sa budú skúmať zo širokého sociologického a sociálnopsychologického hľadiska. Potrebný empirický materiál poskytne jednak anketa, jednak závodná dokumentácia.

IV. Na príbuznej téme bude pracovať aj dvojica Novikov — Naumovová z Moskvy. Mieni študovať *faktory, stimuly a motívy vzťahu k práci u priemyselných robotníkov*, pričom jej pôjde najmä o objasnenie vzájomných vzťahov medzi takými motívmi, ako je záujem o prácu, zainteresovanosť na zvyšovaní životnej úrovne, potreba ocenenia, sebaucty a pod.

Do tejto kategórie možno zaradiť aj *výskum motivovanosti fluktuácie*, ktorý bude realizovať Laboratórium sociológie pri ufimskom MV KSSS pod vedením N. Aitova. V tomto výskume prevažujú praktické zretele nad teoretickými.

V. *Úroveň vzdelania a kultúry robotníkov v priemyselnom závode* je téma, na ktorej bude pracovať skupina vedená Z. I. Fajnburgom. Pôjde o vydelenie faktorov, ktoré napomáhajú rast kultúry a vzdelanosti a prispievajú k formovaniu všestranne rozvinutej osobnosti. K javom, ktoré spadajú pod pojem kultúrno-vzdelanostnej úrovne robotníka a ktorým sa bude venovať pozornosť, patria: všeobecné a odborné vzdelanie, sociálno-ekonomické záujmy, vzťah k práci a oboru, estetický vkus, životný štýl, spôsob využívania voľného času, etické predstavy, účasť v spoločenskom živote, aktivity pri osvojovaní si kultúrnych návykov a pod. Úlohou výskumu bude objasniť vzťah medzi charakterom vykonávanej práce a kultúrnovzdelanostnou úrovňou robotníkov.

Do okruhu tejto problematiky patrí aj *štúdium foriem využívania voľného času* priemyselnými robotníkmi, ktorému na základe existujúceho empirického materiálu doplneného výsledkami vlastnej ankety bude sa venovať G. T. Žuravlev.

VI. *Vplyvom sociálnych faktorov na voľbu povolania a prestížou profesií u žiakov základných a stredných škôl* sa bude zaoberať skupina V. N. Šubkina z novosibirského Laboratória ekonomicko-matematických výskumov a čiastočne aj skupina sverdlovčanov pod vedením L. N. Kogana. Má sa zistiť, ako vplyva na voľbu povolania škola, rodina, kamaráti, výrobný kolektív, literatúra a propaganda. Osobitná pozornosť sa bude venovať štúdiu závislosti voľby na profesii rodičov, ako aj vzťahu životných plánov a reálneho uplatnenia v živote.

VII. Ďalej je to *problematika žien zamestnaných v priemyselnom závode*. Na tomto výskume sa budú podieľať opäť dve skupiny

— jedna pod vedením A. G. Charčeva, druhá pod vedením L. N. Kogana. Cieľom obidvoch výskumov je odhaliť faktory, ktoré prekrážajú všestrannému harmonickému rozvoju ženy vo výrobnom procese i mimo neho. Pri výskume sa bude vychádzať z mestskej a závodnej štatistiky, z ankiet, zo štúdiá časových rozpočtov robotníčok i z pozorovaní.

VIII. Posledná téma je venovaná výskumu *sociálno-psychologických faktorov formovania osobnosti v podmienkach priemyselného závodu*. Na tejto úlohe bude pracovať skupina zložená z pracovníkov sociologického a psychologického oddelenia moskovského Filozofického ústavu (Novikov-Valentinovová-Zotovová-Džidarjan). Výskum sa dotkne len jedného z mnohých aspektov formovania osobnosti, menovite utvárania pocitu zodpovednosti pred kolektívom a sebou. V prvej etape sa pomocou sociometrického testu získajú poznatky o štruktúre pojtok v kolektíve. V druhej etape sa ráta so získaním informácií o tom, ako každý člen kolektívu hodnotí sám seba i ostatných. Napokon sa prikróčí k štúdiu role individua v kolektíve, jeho spoločenskej aktivity, jeho etickej orientácie atď. Výsledkom by mala byť sociálno-psychologická koncepcia komunistického typu osobnosti.

V sovietskej časti projektu sa dokončenie jednotlivých výskumných úloh terminovalo do konca roku 1965. V tom čase mali byť výsledky výskumov spracované a pripravené do tlače. No vzhľadom na to, že niektoré skupiny štartovali pozdejšie, sotva možno tento termín pokladať za reálny. Kým napríklad dvojica Novikov-Naumovová začiatkom leta 1965 ešte len rozpracovávala metodiku výskumu, Šubkinova skupina z Novosibírsku mala už v tom čase za sebou nielen etapu zhromažďovania empirického materiálu, ale aj výsledky prvých analýz.

V. N. Šubkin uverejnil vo *Voprosch filosofii* (1965/5) štúdiu *Mládež vstupuje do života*, do ktorej situoval mnohé zaujímavé poznatky a vývody práve z výskumu vplyvu sociálnych faktorov na voľbu povolania a prestíže jednotlivých profesií, ktorým participuje na sovietsko-poľskej akcii. Ešte obsiahlejšiu analýzu výsledkov zmieneného výskumu nájdeme v zborníku „Količestvennyje metody v sociologičeskich issledovanijach“, ktorý vyšiel v Novosibirsku roku 1964. Naposledy Šubkin vyložil ciele a celú „technológiu“ svojho výskumu v stati *Nekotoryje voprosy adaptacii molodeži k trudu*, umiestenej v zborníku „Sociaľnyje issledovanija“, Moskva 1965. (Kvôli informácii poznamenávam, že tento zborník, vydaný Sovietskou sociologickou asociáciou, má vychádzať periodicky ako nahrážka sociologického časopisu, ktorý v SSSR zatiaľ nemajú.)

Hoci na sovietsko-poľskom projekte participujú mnohé popredné sociologické pracovníčky a skupiny sociológov, ktoré dnes v SSSR vyvíjajú výskumnú činnosť, ostáva mimo rámec projektu dosť takých, ktoré by tam dokonca aj vzhľadom na svoju výskumnú orientáciu patrili. Ako príklad uvediem

asi 16člennú skupinu z novosibírskeho Laboratória ekonomicko-matematických výskumov, ktorú vedie J. G. Antosenkov.

Antosenkovova skupina, skladajúca sa prevažne zo sociologizujúcich ekonómov, študuje v súčasnej dobe príčiny fluktuácie robotníkov vo východných oblastiach krajiny. Lenže to je iba prvá etapa omnoho širšieho výskumného programu. Otázkou pohybu pracovnej sily mieni skupina študovať ako súčasť problematiky sociálnej mobility. Nezaújmajú ju len pohyby v horizontálnej rovine, ale chce postupne prejsť aj k poznávaniu mechanizmov, riadiacich sociálny pohyb po vertikále, čo je vyslovene sociologická záležitosť.

Okrem sovietsko-poľských porovnávacích výskumov, či presnejšie v ich rámci rozbieha sa v SSSR aj komparatívny výskum širšieho záberu. Ide o výskum, ktorý realizuje Laboratórium sociologických výskumov pri Leninградской štátnej univerzite pod vedením V. A. Jadova na tému „Formovanie vzťahu k práci u mladých robotníkov“.

Jedným z cieľov tohto výskumu je verifikovať hypotézu o kvalitatívnej odlišnosti štruktúry motívov práce v podmienkach socializmu. Hypotéza znie: „Pri porovnávaní hierarchie motívov pracovnej činnosti v podmienkach socializmu a kapitalizmu zistíme, že kým za socializmu na prvých miestach figurujú motívy vzťahujúce sa k obsahovej stránke práce, za kapitalizmu budú tieto zatlačené motívmi, ktoré nie sú späté s obsahom práce.“

K overeniu tejto hypotézy možno dospieť dvojakým spôsobom. Po prvé, porovnaním výsledkov vlastného (t.j. leningradského) výskumu s publikovanými výsledkami analogických výskumov v kapitalistických štátoch. Táto cesta je pomerne zložitá a často vedie k neriešiteľným situáciám, lebo výsledky výskumov západných sociológov nesú pečať odlišných teoretických a metodologických východísk. Ideálnejšia by bola druhá cesta, zabezpečujúca jednotný teoretický a metodický postup ako pri získavaní, tak pri spracúvaní empirického materiálu.

Leningradskí sociológovia o tejto ceste uvažovali a podnikli aj praktické kroky k jej realizácii. Podarilo sa im získať súhlas skupiny poľských, amerických a anglických sociológov k uskutočneniu výskumu podľa spoločnej metodiky. Zaujímavé na dohodu je, že na jej základe budú leningradčania disponovať surovými, nespracovanými údajmi z prostredí všetkých zúčastnených strán. V poslednom čase prejavili želanie pripojiť sa k týmto výskumom aj fínski sociológovia.

Na záver tejto stručnej informácie sa žiada poznamenať, že otázka komparatívnych výskumov je aktuálna a v budúcnosti jej naliehavosť vystúpi ešte viacšie od popredia i v našej československej sociológii. Nazdávam sa, že na rozdiel od výskumov v prírodných a technických vedách, kde stimulatorom rozvíjania medzinárodnej kooperácie je skôr nemožnosť zvládnuť obrovské množstvo výskumných úloh obmedzenými národnými si-

lami a kde teda spolupráca má výrazný charakter delby práce, v oblasti sociológie je organizovanie medzinárodných výskumných akcií priamo podmienkou tak poznania špecifických zákonitostí jednotlivých národných sociálnych organizmov, ako aj poznania obecných sociologických zákonov.

V známej a často uplatňovanej myšlienke dialektického materializmu sa hovorí o tom, že pohyb, zmena je vždycky roz dvojením pôvodne jednotného a vnútorne nediferencovaného. Táto téza platí tak v ontologickom, ako aj gnozeologickom zmysle, pričom z materialistického princípu primárnosti bytia pred vedomím vyplýva, že najprv dochádza k roz dvojeniu v objektívnej realite a až potom aj k pojmovému, subjektívnemu uchopeniu tejto zmeny. Ako ilustráciu by bolo možné uviesť skutočnosť, že hoci sa socializmus vo svojej objektívnej zložke vznikom viacerých ľudovodemokratických štátov vnútorne rozčlenil bezprostredne po II. svetovej vojne, subjektívne sa táto zmena deklarovala až na XX. sjazde KSSS v téze o potrebe rozlišovať medzi obecným a špecifickým vo vývine jednotlivých socialistických štátov. Do tých čias sa aj to, čo bolo v sovietskom modeli socializmu osobitné, vydávalo za všeobecné a teda i všeobecne záväzné. Netreba pripomínať, aké to malo škodlivé praktické následky.

Zmieňujem sa o týchto veciach preto, lebo súčasný projekt spoločných sovietsko-poľských komparatívnych výskumov, v ktorom treba vidieť začiatok uplatňovania progresívnej koncepcie rozvoja marxistickej sociológie vôbec, je logickým pokračovaním v rozvíjaní myšlienky o potrebe poznávať socializmus práve v jeho roz dvojenosti a pluralite, ktorú zdôraznil XX. sjazd KSSS a ktorú nemožno saturovať bez organizovania medzinárodných porovnávacích výskumných akcií.

Róbert Roško

Aktuální otázky sociologie práce. (Informace o jednání sociologické konference v Maďarsku)

Oddělení sociologie Maďarské akademie věd uspořádalo za účasti zahraničních sociologů ve dnech 8.—13. září m. r. v Sebevizu (nědaleko Miškolce) konferenci, zaměřenou k některým otázkám sociologie práce. Každý den jednání měl původně být vyhrazen jednomu z pěti tematicky určených okruhů: 1. Teoretické otázky vztahu člověka a práce v socialismu. — 2. Problematika metodiky výzkumů postoje k práci. — 3. Specifické otázky vztahu k práci v kategorii převážně fyzicky pracujících osob. — 4. Problematika vztahu k práci u technicko-hospodářských pracovníků. — 5. Sociologie vědecké práce.

I když byl tento program v podstatě splněn, přece jen nebylo možno dodržet časové rozdělení témat. Vlivem skladby účastníků konference a stavu výzkumů v určených tematických okruzích se diskuse soustředila na problematiku, která se již na předcházejících mezinárodních jednáních marxistických

sociologů ukázala jako klíčová: hlavní pozornost poutaly otázky odcizení a humanizace v socialismu, stejně jako problém účasti pracujících na řízení.

Diskusi o teoretických otázkách vztahu člověka a práce v socialismu zahájila doc. Zaga Pesicová—Galubovicová (Filosofická fakulta university v Bělehradě), jejíž publikační činnost v této tematické oblasti dosáhla mezinárodního ohlasu. Ve svém úvodním vystoupení se zabývala především úlohou a společenským významem sociologického studia důsledků působení techniky a současné civilizace na člověka. Ačkoliv dělba práce produkuje vlivem dnešní úrovně výrobních sil stále ještě nehumánní podmínky pro uplatňování schopností převážné části pracujících, neexistuje pro společnost dilema překonávat tento stav buď výlučně rozvojem techniky nebo naopak pouze úsilím o humanizaci práce bez ohledu na konkrétní strukturu druhé práce, které daný stav techniky nezbytně vyžaduje. Skutečná humanizace pracovního procesu předpokládá, podle názoru Pesicové—Golubovicové, splnění čtyř podmínek: 1. rozdělení pracovních funkcí ve společnosti musí mít pro každého jednotlivce charakter zcela svobodné volby, 2. nikdo nesmí být připoután ke stejnému druhu práce po dobu celého jeho produktivního života, 3. všichni pracující musí mít možnost účastnit se řízení, 4. nebude existovat práce výlučně fyzická nebo převážně duševní v její dnešní podobě. Překonání odcizení člověka je vázáno na splnění těchto podmínek. Pesicová—Golubovicová dotvrdila příklady, že v socialistických zemích dominují tendence řešit tento složitý problém pomocí techniky. Humanizace práce a života však souvisí s otázkami fyziologickými, ekonomickými a s rozsáhlým komplexem sociálních problémů. Sledováním charakteru vztahů mezi technikou a člověkem a vypracováváním modelů mezilidských vztahů pomáhá sociologie překonávat alespoň ty důsledky odcizení, jejichž působení lze oslabovat již na současném stupni společenského rozvoje.

E. Gehmacher (Institut für empirische Sozialforschung, Wien) uvedl, že obsah termínu odcizení bývá chápán v sociologické literatuře velmi rozdílně. Gehmacher se domnívá, že v sociologickém výzkumu je daleko praktičtější sledovat otázku individuálního uspokojení s prací než empirickými metodami nepostížitelný jev, jakým je odcizení.

Podle A. Hegedüse lze míru odcizení operativně určit souborem zájmů; u jednotlivých druhů práce, stejně jako v různých společenských vrstvách, dochází k výrazné diferenciaci těchto zájmů. Sociolog práce sleduje při studiu této problematiky dvě stránky: 1. nakolik mohou uspokojovat člověka pracujícího v určitém oboru objektivní, společenskotechnické podmínky práce, 2. proces formování rozdílných zájmů lidí při uplatňování jejich schopností v práci. Výsledkem výzkumu těchto otázek jsou, polárně vyjádřeno, dva hlavní typy struktur požadavků: 1. Pro typ nehumanizované práce jde přede-

vším o požadavky zaměřené na mzdu a materiální podmínky práce; v nich převládá aspekt „co mohou směniti za svou práci“. 2. Pro typ humanizované práce se koncentrují požadavky na faktory zajišťující tvůrčí seberealizaci člověka v práci. Problematiku odcizení a humanizace nelze sledovat pouze na základě otázek o individuálním uspokojení v pracovním procesu. Takový přístup je příliš jednostranný a neřeší podstatu problému. Mezi pracujícími bychom našli nemálo skupin a vrstev, které jsou zcela spokojené s prací naprosto monotónní. Individuální uspokojení je pouze dílčí složkou komplexní otázky humanizace jako celospolečenského problému. Požadavky a zájmy lze již v podstatě kvantifikovat sociologickými metodami.

Akademik J. G. Kameněv (tajemník sekce pro filosofii, hospodářské a právní vědy Bulharské akademie věd) podpořil Hegedüsovu koncepci řešení sociálních aspektů humanizace; předností tohoto přístupu je podle jeho názoru dosažení reálných metodických předpokladů k vypracování konkrétních návrhů na oslabení vlivu odcizení.

Značně skeptičtější se vyslovil ve svém vystoupení k možnostem zmírnění důsledků dehumanizace Zoltán Somodyi (pracovník Filosofického ústavu Maďarské akademie věd). Čtyři základní předpoklady překonání odcizení, jak je formulovala Pasicová—Galubovicová, pokládá Somodyi za zcela ahistoricky pojeté principy. Základem dalšího společenského rozvoje v současné etapě je růst produktivity práce bez ohledu na to, zda bude více či méně přispívat k humanizaci práce člověka. V zájmu vývoje společnosti je nutno podporovat tento proces, nestavět se proti němu, ale nanejvýše zmenšovat jeho záporné důsledky pro člověka. Ostatně otázku odcizení nemá ani smysl sledovat u každé konkrétní práce samostatně, ale pouze v celospolečenském měřítku. Rovněž morální aspekty, které bývají spojovány s pojetím odcizení v socialistických zemích, nepřihlížejí ke konkrétním historickým podmínkám a potřebám. Před marxistickými sociology stojí sice úkol vytvoření modelu společenské struktury takového typu, ve kterém se společenské produkty nestavějí proti svým výrobcům, t. j. v němž nedochází k odcizení. Zatím však máme daleko k tomuto stupni rozvoje společnosti, neboť převážná většina společenských funkcí společnost rozděluje; to, že určité individuum vykonává jednu funkci, v podstatě znamená, že ji nemůže vykonávat jiný člověk. Teprve na konci dlouhého procesu rozdělování dosáhne lidstvo takového postavení, v němž již za podmínek komplexně automatizované výroby bude každý vykonávat jen tvůrčí práci, představující spojení různých funkcí, a lidé budou současně moci jednotlivé funkce měnit. Aktuálními otázkami naší společnosti jsou pouze příprava technických podmínek k tomuto stupni vývoje, zmenšování některých sociálních důsledků odcizení, a politická výchova pracujících k zájmu o humanizovanou a tvůrčí práci.

Také další diskutující z téhož vědeckého

pracoviště, Vilmos Sós, poukázal na nesmyslnost přístupu k této problematice z aspektu alternativy, jako by v socialismu bylo rozdělení práce a odcizení negativním procesem, a naopak sdružování funkcí výlučně pozitivním jevem a jedinou podmínkou humanizace práce. Podobně chybný byl však přístup označující jako rozhodující příčinu odcizení vlastnické vztahy; rozdělení práce je základním zdrojem odcizení a vlastnické vztahy mohou v průběhu společenského rozvoje pouze více nebo méně ovlivňovat charakter tohoto procesu. Sociologové musí prozkoumat konkrétní podmínky, za nichž odcizení vzniká, a teprve s ohledem na potřeby společenského rozvoje uvažovat, jak oslabit negativní sociální důsledky tohoto procesu. V žádném případě však nelze zjednodušeně bojovat proti odcizení jako veskrze negativnímu jevu a podporovat všechny tendence, které oslabují odcizení.

Maria Markuszová (pracovnice sociologického oddělení Maďarské akademie věd) nesouhlasila s přílišným pesimismem, který do studia této problematiky vnesli maďarští filosofové. Na poměrně rozsáhlém materiálu několika náročných výzkumů v úřadech i závodech ukázala, že lze již nyní sociologickými metodami zjišťovat některé stránky odcizení. Zvláště nadějně je v tomto smyslu studium identifikace člověka s prací, jako výraz individuálního uspokojení a zájmu o humanizaci pracovního procesu. Uvedla šest typů identifikace s prací, které lze kategorizovat na základě dosavadních výsledků výzkumů: plná aktivní identifikace, částečná aktivní identifikace, aktivní neidentifikace, uspokojení s prací, ale nezájem o humanizování práce, neuspokojení s prací a nezájem o humanizování práce.

Vystoupení M. Markuszové bylo cenné uvedením konkrétních údajů o otázkách této doby na konferenci diskutovaných pouze v obecnější teoreticko-filosofické podobě. Avšak ani další časově náročná výměna názorů již nepřispěla k určitéjší podobě závěrů o otázkách odcizení.

Jiný směr udal proud diskuse až příspěvek M. Cernea (pracovníka Filosofického ústavu Rumunské akademie věd). Podle jeho názoru je jednou z významných forem humanizace práce dělníků jejich účast na řízení podniku, neboť pomáhá překonávat izolovanost mezi řídícími a výkonnými funkcemi. Socialismus sice likvidoval většinu dřívějších omezení sociální mobility mezi oběma funkcemi, přesto však zůstává problémem, jak překonávat hranici rozdílu mezi nimi v rámci aktivity každého člověka. Denně se setkáváme s jevy, které nás nutí se zamyslet nad otázkami, zda je každý dělník vůbec připraven plnit funkci účasti na řízení, jaké jsou subjektivní a objektivní možnosti této účasti a jaké mají v tomto směru dělníci požadavky? Podle názoru M. Cernea by se měla sociologie práce zabývat třemi skupinami problémů této oblasti: 1. Typy organizace systémů účasti na řízení v jednotlivých socialistických zemích, sledováním, jak jsou

v nich řešeny rozpory mezi centrálním řízením a stupněm práv účasti na místním řízení se strany jednotlivce, zkoumáním příčin, proč nejsou tato práva využívána, a hledáním forem, jak naplnit tato práva konkrétním demokratickým obsahem. M. Cernea navrhl provést koordinované výzkumy zaměřené k řešení této problematiky ve všech socialistických zemích. 2. Studium odborné úrovně a obsahu ekonomických informací jako základního předpokladu účasti na jednotlivých typech řízení. — 3. Zkoumáním subjektivní stránky účasti na řízení, tj. otázek ekonomické a politické uvědomělosti, individuálního zájmu apod.

Se strany maďarských sociologů vyslovil souhlas s návrhy M. Cernea především *Tamás Rozgonyi*. Maďarské výzkumy účasti na řízení ukázaly na značný formalismus v uplatňování aktivity se strany dělníků, neboť typy jejich účasti nedávají větší možnosti uplatnění v přímém řídicím organismu. V účasti na řízení hraje významnou úlohu materiální zainteresovanost. Značně složitým problémem však je význam míry účasti na řízení vzhledem k optimalizaci splnění úkolů. Je nesporné, že zde nutno neustále sledovat stabilitu této optimalizace jak se stránky celospolečenských zájmů, jichž je centralizované řízení výrazem, tak se stránky demokratizace řízení, tj. při zásahu dílčích zájmů do systému řízení.

J. Perczel (vedoucí psychologické laboratoře v závodě Ganz-MÁVAG v Budapešti) vyzval k reálnému pohledu na prostor možnosti účasti na řízení. Poukázal na to, že rozhodujícím kritériem společenského rozvoje i humanizace současné práce je efektivnost centralizovaného řízení. Účast na řízení má význam a oprávnění pouze tehdy, když přispívá ke zvýšení této efektivnosti.

V. Sós ve svém druhém vystoupení zdůraznil, že sociolog, nemá-li podlehat iluzím, musí považovat ekonomickou efektivnost (konkrétně — zisk podniku) za předpoklad veškeré humanizace pracovních podmínek. Značně záleží na zájmech společnosti, aby nebyla efektivnost stavěna do rozporu s humanizací. Celospolečenský zájem je ovšem jen prázdnou frází. Ve společnosti existují pouze rozdílné dílčí skupinové zájmy, které více nebo méně stimulují aktivitu jednotlivých skupin lidí. Zatím jsme nedosáhli jednoty zájmů celé společnosti. Řízení se koncentruje do určitých skupin, jejichž zájmy nejsou totožné se zájmy těch, kteří se nemohou účastnit řízení. V socialismu se liší tyto dvě vrstvy, z nichž jedna rozhoduje a druhá se jí podřizuje, především stupněm odbornosti. Má-li být umožněno opravdu všem postupně se stídat v řízení, je napřed nutno alespoň zhruba vyrovnat rozdílnost odborných znalostí a získat zájem všech o řízení. Tento stupeň demokracie je však podmíněn dalším společenským rozvojem.

Szelenyi I. (pracovník sociologického oddělení Maďarské akademie věd) upozornil, že otázky míry účasti na řízení musí vždy být sledovány současně s konkrétním prostředím.

Je totiž podstatný rozdíl mezi typy společenských organizací a charakterem systému jejich řízení. Podle Szelenyiho typologie jde v podstatě o organizace s více nebo méně standardizovanou funkční strukturou. Organizací prvního typu je např. kolektiv zaměstnanců určitého nádraží, kde jde o plně byrokratizovanou skupinu nebo společenství. Jako druhý typ může posloužit např. kolektiv výzkumného ústavu, kde pracovníci pracují samostatněji; mezi vedoucími a spolupracovníky nejde o byrokratické vztahy, ale naopak vedení řídí pomocí principů human relations. Konečně třetím typem jsou instituce, které jsou kombinací uvedeného prvního a druhého typu (jde např. o kolektiv zaměstnanců nemocnice). V byrokratických organizacích přichází iniciativa od vedení a se strany podřízených jde jen o formy podpory řízení. Principem byrokratické organizace je efektivita. Pouze podle stupně nebyrokratičnosti organizace se může zvyšovat míra iniciativy dělníků v řízení. Humanizace byrokracie s cílem zvětšit účast všech pracujících na řízení není na současném stupni rozvoje společnosti reálně uskutečnitelná.

A. Hegedüs souhlasil s kritikou technického a pedagogického iluzionismu při řešení otázek humanizace a odcizení, současně však odmítl názory, které předpokládají, že jde o problémy daleké budoucnosti. Sociologie práce může právě tu mnoho vykonat. Fyziologie práce vznikla proto, aby nebylo při konstrukci strojů a zařízení zapomináno na fyzické a duševní síly člověka. Úkolem sociologie práce je vyžadovat optimální sociální a pracovní podmínky. V tomto smyslu má humanizace již v současnosti reálnou podobu a sociologie ukazuje na konkrétní potřeby a požadavky lidí. Humanizace není výmyslem inteligence, ale potřebou, jejíž naplnění vyžadují reálné společenské procesy. Potíž je mimo jiné v tom, že otázky humanizace a efektivnosti zdůrazňují dvě různé společenské skupiny. — V problematice účasti na řízení je nutno sledovat zejména dva faktory: byrokracii a zájem o účast na řízení. V socialismu je nezbytný systém administrativního řízení, v němž se určitá skupina lidí zabývá profesionálně řízením. I když jde o otevřenou skupinu, v níž vlivem sociální mobility dochází ke změnám, přece jen je tato skupina nositelem byrokratických vztahů. Rozhodně důležitější než masovost účasti na řízení je otázka boje proti byrokracii formou společenské kontroly. Podstata otázky je v tom, aby systém řízení umožňoval trvalé rozdělení moci mezi společenskými vrstvami, aby nemohla pouze stabilizovaná skupina privilegiované prosazovat své partikulární zájmy a vydávat je za zájmy celé společnosti. V tom vidí A. Hegedüs podstatu humanizace řízení. Další sociologické výzkumy by měly vyjasnit otázku, co se rozumí pod účastí na řízení a nakolik mají jednotlivé skupiny pracujících zájem na této účasti. Ve skutečnosti zatím převládá podíl pracujících, ignorujících možnost účasti na řízení, neboť se v nich dosud nesformoval pocit reálného

spoluvlastnictví. Má-li se ovšem např. v průmyslu dosáhnout optimalizace rozvoje a efektivnosti, pak musí mít samo vedení maximální zájem na účasti většiny pracujících na řízení.

A. Sarapata (pracovník Filosofického a sociologického ústavu Polské akademie věd) referoval o významu studia povolání v socialistických zemích. Uvedl, že pomocí studia povolání lze dosáhnout hlubšího poznání např. v problematice sociálních konfliktů a skupinových zájmů, neboť historicky pojaté sociální aspekty jednotlivých typů povolání odrážejí některé méně zjevné a známé tendence vývoje společnosti. Povolání determinuje postavení jednotlivce ve společnosti, formuje jeho vědomí, spoluvytváří typy společenských norem chování.

Akademik Szalay navrhl v rozsáhlejší příspěvku, věnovaném problematice sociologie vědecké práce, aby sociologové soustředili svou pozornost v této oblasti na otázky 1. sepětí vědeckého kolektivu, 2. individuálního uspokojení pracovníků, 3. vlivu obou předcházejících faktorů na efektivnost vědecké práce.

Většina zbývajících doby jednání konference byla vyplněna informacemi o výsledcích výzkumů v oblasti sociologie práce. Misha Jezernik (vedoucí oddělení průmyslové sociologie Sociologického ústavu při universitě v Lublani) referoval o rozsáhlém výzkumu motivace práce a účasti na řízení v slovinském průmyslu pomocí dlouhodobé panelové metody. E. Gehmacher uvedl zajímavé výsledky výzkumu poměru 14—18leté rakouské mládeže k povolání. Problematice pracovní motivace bylo věnováno vystoupení J. Perczela, v němž seznámil účastníky konference se závěry šetření, které bylo provedeno v několika odvětvích maďarského průmyslu. O výsledcích studia sociálních aspektů kvalifikace v československém průmyslu referoval autor této zprávy. St. Kardoš (Pedagogický institut v Nitře) informoval o výzkumu společenské prestiže povolání na Slovensku. V posledním vystoupení konference podal J. Monigl zprávu o časové i metodické náročnosti výzkumů v maďarském průmyslu, zaměřených na přípravu ekonomicky efektivního a sociálně výhodného zkracování pracovní doby.

V závěru konference bylo všemi účastníky vysoce kladně hodnoceno ovzduší tvůrčí a otevřené diskuse, které po celou dobu jednání vládlo. Pracovníkům Sociologického oddělení Maďarské akademie věd patřil rozhodující zásluha za uspořádání konference, která přispěla k bohaté výměně zkušeností a názorů a k dalšímu rozvoji mezinárodní spolupráce.

Jiří Blucha

Rozbor příčin fluktuace u několika vybraných profesí.

V této zprávě o výzkumných úkolech řešených od roku 1955 na Ústavu hygieny práce a chorob z povolání chci podat pouze přehled rozborů různých zdravotnických otázek týkajících se jak chorob z povolání, tak i hygieny

práce, a to nejen zdravotního stavu pracujících, ale i ovlivnění tohoto stavu prostředím, ve kterém pracují a žijí. Vždy se tu uplatňoval pohled na pracujícího člověka jako na článek celého společenského dění, které může značně ovlivnit jak zdravotní stav, tak i výskyt nemocí a úrazů, a v neposlední řadě i fluktuaci z těchto důvodů v různých profesích.

V krátkém přehledu se chci zmínit o výsledcích rozboru fluktuace u některých profesí, na podkladě kterých byla doporučena různá opatření, která měla vysoké procento fluktuace snížit. Vysoká fluktuace je jistě negativním zjevem socialistické společnosti a z ekonomického hlediska velmi závažným. Abychom mohli tomuto nežádoucímu jevu čelit, je nutné objasňovat příčiny, které vedou k častým změnám zaměstnání; to by se mělo stát součástí sociologického výzkumu. U některých povolání nám rozbor odhalil úplně jiné důvody fluktuace, než jsme očekávali, a to hlavně u profesí, kde se předpokládá značná fluktuace ze zdravotních důvodů.

Při rozboru jsme se snažili vycházet z procenta reprezentativního vzorku někdy pro danou profesi, jindy pro celé průmyslové odvětví. Jako metody bylo použito obsahové analýzy záznamů mzdových účtů. Rozbor fluktuace byl proveden v závislosti na věku, počtu let zaměstnání v profesi a příčinách odchodu. Příčiny fluktuace byly rozděleny do tří skupin a vyjádřeny v %: 1. zdravotní, 2. socioekonomické, 3. provozní. Tato data byla doplněna nemocností, tj. počtem ukončených případů pracovní neschopnosti v závislosti na věku, pohlaví a 25 skupinách diagnos zkráceného seznamu. Šlo o vyčíslení četnosti na 1 000 zaměstnaných a průměrného trvání jednoho případu onemocnění ve dnech. Tyto údaje byly srovnány s údaji o nemocnosti celostátní.

Nyní uvedu konkrétní údaje o fluktuaci u několika námi sledovaných profesí:

V roce 1957 byl proveden rozbor příčin odchodu ze zaměstnání a rozbor úrazovosti a nemocnosti asi u 11 % všech traktoristů zaměstnaných v českých zemích, a to jak u celého souboru, tak u traktoristů, kteří odešli za dobu 2 let. Šlo o 2 300 lidí.

V roce 1956 odešlo 26,3 % traktoristů, v roce 1957 20,6 %. Největší podíl na tomto vysokém procentu měly kraje pohraniční, podle věku to byla věková skupina od 20—30 let. Nejvíce traktoristů opustilo zaměstnání do 1 roku po nastoupení. Na prvním místě ve fluktuaci byly důvody sociálně hospodářské, na druhém zdravotní, na třetím pracovní. Z důvodů zdravotních byly na prvním místě choroby ústrojí zažívání. Ve fluktuaci ze sociálně hospodářských důvodů byly na prvním místě důvody rodinné a značný byl přestup do JZD. Z těchto důvodů odchází nejvíce lidí do jednoho roku po nastoupení, a nejpočetněji je zde zastoupena skupina do 20 let.

Dalším problémem byla fluktuace u stavebních podniků, a to v době, kdy ještě zdaleka nebyla zavedena výstavba pomocí prefabrikátů. Šlo o dvě skupiny zedníků, jednak pra-

cujících tradičním způsobem zdění, a jednak tehdy značně pokrokovou metodou proudovou.

Z rozboru vyplynulo, že nejpříznivější výsledky jak ve fluktuaci, tak i v nemocnosti byly u skupiny zedníků pracujících na proudových stavbách, ve srovnání se skupinou pracujících mimo proud. Rozdíl mezi procentem celkové fluktuace nebyl statisticky významný, ale statistické významnosti dosahuje procento fluktuace ze zdravotních důvodů, a to v odchodech pro nemoc. Z hospodářských důvodů vynikl u staveb proudových odchod do dolů, což je dáno hospodářským rázem kraje, zatímco na mimoproudových stavbách se důvody socioekonomické omezily převážně na důvody rodinné. Rovněž nemocnost a úrazovost je podstatně nižší na stavbách proudových. Vzhledem k těmto statisticky významným rozdílům ve fluktuaci ze zdravotních důvodů bylo doporučeno zavedení většího počtu pracovišť s proudovou stavební metodou, ovšem se všemi klady po stránce hygieny práce, organizace práce a možnosti pravidelného stravování na pracovišti, což může mít vliv na snížení fluktuace.

U pracovníků zaměstnaných u vibrátorů v profesi betonáře se fluktuace pohybovala od 23–20 %. Slo o povolání zvýhodněné druhou pracovní kategorií a předpokládalo se, že důvodem fluktuace budou důvody zdravotní. Fluktuace byla sledována u tří typů vibračních zařízení [malých ručních průmyslových vibračních stolů a ponorných vibrátorů při stavbě přehrad]. Rozborem se zjistilo, že práce s vibrátorem jakéhokoli typu přímo neovlivnila ani fluktuaci, ani nemocnost a úrazovost. Nejnižší procento fluktuace bylo ze zdravotních důvodů a u ponorných vibrátorů se rovnalo nule. Daleko závažnější jsou nedostatky v celkové péči o zaměstnance jak po stránce hygienické, tak bytové a ostatních sociálních zařízení, takže převládaly důvody socioekonomické. Zarážející je i procento odchodů pro porušování pracovní morálky a vysokou absenci. Ani druhá kategorie pracovníků, která tomuto povolání náleží, nikterak nepřispěla ke snížení fluktuace, jelikož jde o opatření, které se projeví perspektivně v důchodovém zabezpečení, a naši fluktuující patří k věkové skupině 20–30 let.

V roce 1961 jsme byli postaveni před úkol srovnat vliv automatizovaného provozu na procento fluktuace s provozem neautomatizovaným. K řešení tohoto úkolu byly vybrány válcovny obou typů a profese válcáře a strojníka. Rozborem se zjistilo, že fluktuace v obou provozech se pohybuje kolem 10 %. V provozu automatizovaném byla o něco málo nižší fluktuace celková, ovšem bylo patrné značné snížení fluktuace ze zdravotních důvodů. V automatizovaném provozu je v profesi strojníka zaměstnáno značné procento žen; u těch byla fluktuace podstatně vyšší než u mužů, a to i v provozu neautomatizovaném. V socioekonomických důvodech fluktuace se oba provozu liší nepatrně, ale stojí na prvním místě. Závažné je opět procento odchodů pro neomluvenou absenci, a to do 1 roku po nastoupení v provozu automatizovaném. Svědčí

to o poněkud neodpovědném výběru lidí do této profese na automatické linky, zvláště když v provozu neautomatizovaném se tyto důvody vyskytují minimálně.

Úkolem, na kterém nyní pracuji, je práce žen ve směnách, jehož podstatnou částí je opět sledování fluktuace a její ovlivnění prací ve směnách. Fluktuace celého souboru se pohybuje od 10,5–21 %, což zhruba odpovídá údajům uvedeným v literatuře. Rozdíl ve fluktuaci je značný mezi svobodnými a vdanými. U svobodných je fluktuace v podstatě nižší, pohybuje se od 5,1 % do 18 %, u vdaných žen od 14 % do 24 %. Je obecně známo, že ženy po provdání a hlavně po narození prvního dítěte houfně opouštějí své zaměstnání. Tuto skutečnost jsem zaznamenala i ve svém souboru; fluktuace z těchto důvodů činí od 3 % až do 12 % celkové fluktuace. Nejmarkantnější je to v provozech několikasměnných. Ženy dávají přednost jednosměnnému zaměstnání, chtějí-li vůbec v zaměstnání pokračovat.

U vysoce kvalifikovaných pracovníků mateřství zpravidla neznamená víceleté přerušení pracovního poměru. Moje práce potvrzuje statistické důkazy o tom, že k většímu poklesu zaměstnanosti žen dochází v období, kdy je žena zatížena péčí o novorozence. Na druhém místě ve fluktuaci jsou důvody rodinné a finanční, v trojsměnném provozu se projevuje nevhodnost třetí směny. Až na místě třetím se vyskytují důvody zdravotní a odchody do důchodu.

Teprve po podrobném statistickém zpracování a srovnání všech ukazatelů se bude moci posuzovat vliv práce v několika směnách na ženský organismus i na nemocnost, úrazovost a fluktuaci.

Z tohoto stručného přehledu je patrné, do jak velké míry jsou důvody fluktuace ovlivněny celkovými životními podmínkami, a proto je nutno zaměřit se na to, aby byly tyto podmínky co neoptimálnější.

Všechny rozbor y ve svém plném rozsahu, doplněné grafy a tabulkami, budou spolu s údaji o nemocnosti uveřejněny v některém z příštích čísel časopisu.

Marie Sekyrová

Současný stav polské sociologie města

Tradice a de facto nepřerušovaný vývoj polské sociologie vedly k tomu, že bylo v Polsku v tomto oboru dosaženo poměrně vysoké úrovně a předstihu před ostatními zeměmi socialistického tábora.

Prudký rozvoj sociologie v Polsku se datuje od r. 1956. V období po tomto roce vzniká empirická sociologie, uplatňuje se na mnoha dosud neprozkoumaných úsecích společenského života a je věnováno velké úsilí zavést do ní nové výzkumné techniky a nové metody analýzy materiálů. Mohutně se rozrůstá síť resortních výzkumných ústavů, které do svého programu zařazují sociologii, na mnoha univerzitách je obnoveno sociologické studium, je založena Sociologická společnost. S úspěchem se uplatňuje hlavně poznávací funkce

této vědecké disciplíny. Sociologie získává přízeň veřejného mínění, ohlas v zahraničí a výsledek — dnes má sociologie v Polsku takovou pozici, že je považována za vědu, bez níž nelze koncepčně plánovat.

Na úseku výstavby a územního plánování jsou prováděny výzkumy ve velkém počtu institucí, od Akademie věd přes vysokoškolské katedry a resortní ústavy až po projektové ústavy a útvary hlavních architektů. V dělbě práce je zachována přirozená dichotomie město — venkov.

Sociologie města, která se vymaňuje z koncepcí ekologické školy, má významná pracoviště ve všech polských městech. Ve Varšavě je to v první řadě teoretické pracoviště Polské akademie věd — v Institutu filosofie a sociologie (Zakład socjologii miasta), dále pracuje skupina demografů a sociologů v Institutu Urbanistiky i Architektury (IUA) a Institutu Budownictwa Mieszkaniowego (IBM), zaměřených více na praktické cíle. Konečně je tu sociologické oddělení Útvaru hlavního architekta města Varšavy a řada pracovišť drobnějších.

Jak již bylo řečeno, orientovala se práce polských sociologů, tedy také urbanistů, po r. 1959 hlavně na empirický výzkum. Byla to jednak reakce na předchozí období částečné illegality, kdy se zabývali téměř výlučně teoretickými koncepcemi ekologické školy, jednak to byl silný tlak vyvolaný okamžitou potřebou praxe. Mohutná poválečná přestavba a výstavba v polských městech si vyžadovala okamžitých poznatků společenských věd, aby mohly být urychleně uplatněny.

Zdá se, že v současné době je polská urbanistická sociologie ve stadiu, kdy se po téměř desetiletém období obrací zpět a hodnotí právě uplynulý úsek své práce. Mimo jiné o tom svědčí vědecká konference na sklonku minulého roku, svolaná na téma „Sociologické problémy urbanismu“. Na této konferenci došlo k velmi kritickému zhodnocení dosavadních sociologických prací a spolupráce sociologů s architekty-urbanisty a s ostatními složkami územně plánovací praxe byla podrobena rozborům a kritice.

Zajímavou a přísnou kritiku pronesl např. ved. pracovník sociol. skupiny IUA — Z. Pióro. Pokud se týká bilance spolupráce s urbanisty, nepovažuje ji za příznivou pro sociology. Průzkumy prováděné většinou na zakázku urbanistických pracovišť nebyly podle jeho názoru vlastně sociologii. Měly obvykle charakter sociografie, ekologie, demografie nebo zkoumání veřejného mínění o urbanistických problémech. Byly to značně povrchní popisy nebo statistická vyjádření aktuálních názorů na aktuální životní podmínky. Neúměrně velký důraz byl kladen na názory a přání obyvatel měst a v nich byly hledány urbanistické ukazatele. Dosavadní práce neobsahují analýzy společenských struktur, ani motivace ekologických procesů, a postrádají teoretický fundament, teorii o socialistickém městě bližší nebo vzdálenější budoucnosti.

Více méně podobný názor sdílí i řada dalších pracovníků v urbanismu, nejen sociologů.

Vcelku možno říci, že názorová jednotnost se týká hlavně faktu, že sociologové nemohou dát komplexní odpověď na to, jaké jsou tendence společenského vývoje na úseku uspořádání potřeb městského člověka, souvisících s prostorovým uspořádáním a životním prostředím; jaké jsou tendence změn sponzátních i řízených potřeb lidí ve městě a které činitele tyto změny vyvolávají. Chybí zkrátka věrohodný model budoucí městské společnosti. Přitom není možno — pro odlišnost základních životních podmínek — využívat západních vzorů.

Na druhé straně ovšem nutno přiznat, že na poli empirického výzkumu dílčích problémů, zvláště v otázkách bydlení, bytu, bylo dosaženo velmi hodnotných úspěchů a že existuje celá řada publikací s cenným obsahem pro urbanistickou teorii i praxi. Všichni kritikové jsou si vědomi, jak složitým a dynamickým jevem je život ve městě a kladně hodnotí dosavadní úsilí nevelkého počtu lidí, kteří na tomto poli pracují.

Názory na směr dalšího vývoje urbanistické sociologie v Polsku se poněkud různí, jsou vznášena doporučení obrátit pozornost na dílčí problémy, ne dost do hloubky probírané, jako je např. struktura městské rodiny, staří lidé v postproduktivním věku jako stále sílící složka obyvatelstva, proces urbanisace, funkce sousedských vztahů v organismu města — to vše samozřejmě z hlediska důsledků prostorového uspořádání. Jednotný je však názor, že je třeba současně provádět základní výzkum a věnovat více pozornosti získání dostatečného materiálu pro zformulování nutné teorie rozvoje socialistického města a správné metody pro přechod od empirických průzkumů k ukazatelům urbanistické sociotechniky. (Sociotechnikou v urbanismu rozumí dr. Pióro, jenž obzvláště klade na její zavedení důraz, praktickou vědu, která na základě poznání vztahů mezi různými prvky společenského systému města se snaží vlastními prostředky, tj. organizací městského území a jeho správou, dosáhnout zamýšlených hospodářsko-sociálních změn.)

V souvislosti se změnami v orientaci urbanistické sociologie navrhl dr. Pióro reorganizaci dosavadního výzkumu a navrhl následující koncepci nového spojení sociologie s urbanismem. Nová organizace má tři stupně:

- a) základní výzkum a rozvoj teorie mají provádět čistě vědecká pracoviště: Polská akademie věd a university
- b) rozvojem urbanistické sociotechniky se mají zabývat resortní ústavy IUA a IBM
- c) sociologické kolektivy v plánovacích, projekčních a správních organizacích se mají zabývat konkrétním používáním vypracovaných pravidel sociotechniky v jednotlivých urbanistických činnostech.

Tento návrh byl přednesen na zmíněné konferenci urbanistů a sociologů a setkal se s výhradami ze strany sociologů, zaměstnaných v institucích uvedených pod c), kteří se navrhovanou dělbu práce cítili odsunuti na vedlejší kolej a ochuzeni o tvůrčí činnost.

Dokladem toho, že i přes všechnu přísnou

domácí kritiku je polská sociologie na takové úrovni, že se uplatňuje s úspěchem i za hranicemi, je mj. také získání první ceny v soutěži o koncepci sociologického průzkumu pro potřeby vypracování směrného územního plánu zničeného města Skopje v Jugoslávii. Skupina polských sociologů z IUA průzkum zkoncipovala a provedla letos na jaře v praxi v rekordním čase. Výsledky průzkumu, vědní metodou dotazníkových anket a extenzivních interview, byly velkým přínosem pro územní plán, poněvadž do té doby byl naprostý nedostatek i jinak běžných podkladů o obyvatelstvu a bytovém fondu.

Miluše Pazderová

První seminář sociologických filmů v Praze

Každá věda — jako proces získávání, ověřování, třídění a usoustavňování poznatků a z nich vyzvozaných hypotéz a teorií vždy o určité oblasti, formě, či soustavě vztahů skutečnosti — je zároveň i souhrnem jí vlastních metod a technik, institucí a organizací, které tomuto procesu pomáhají. Metody, procedury a techniky tvoří nedílnou součást každé vědy, tedy i sociologie. Patří proto k základním předpokladům soudobého rozvoje naší sociologie dokonalé zvládnutí nejen všech tradičních metod a technik sociologického výzkumu, ale i všech postupů, které moderní sociologie používá. K nim patří dnes také film.¹

A řekněme hned, že možnost využití filmu v sociologii otevírá nové a lákavé perspektivy. Spolupráce vědce a umělce umožňuje doplnit převážně kvantitativní analýzu společenských jevů, kterou poskytují metody empirické vědy, zobrazením vybraných reprezentativních typů, postižením sociálních procesů v jejich kvalitativní rozrůzněnosti, v jejich průběhu v rozmanitém prostředí. Domníváme se, že právě sociologický film pomůže odstranit jednu z obtíží při poznávání společnosti, o níž psal Arnošt Bláha: „*Jaká nesnáze pro vědce, jaká křivda pro život, usilovat zachytit tuto mnohotvárnou rozmanitost života a jeho neobsláhlou složitost do zjednodušující šedivé a sebevědomé formule vědeckého zákona!*“

Je ovšem pravda, že se i v minulosti pokoušeli někteří sociologové využít při své vědecké práci poznávací funkce umění. Umělecká díla — vesměs literární — sloužila zde jako pramen obecně sociologického poznání. Známe je, jak Marx využíval děl Aischylových, Sofoklových, Shakespearových, Goethových atd. Z dějin naší sociologie si zde můžeme připomenout, jak Bláha využil Huxleyova *Kontrapunktu života* při studiu problematiky inteligence, či Dreiserova románu *Jenny Gerhardtová* při rozboru otázek moderního manželství atd.²

Specifická filmového umění skýtá však nerosrovnatelně širší možnosti pro spolupráci věd-

ců a tvůrčích filmových pracovníků v procesu poznání společnosti. Stačí připomenout dnes již klasické dokumentární snímky, které měly nesmírný význam pro etnografii a kulturní antropologii, jakým byl například film *Nanuk — člověk primitivní* atd. V této souvislosti chceme připomenout z naší tradice alespoň film Vladimíra Ůlehy *Mizející svět*, který byl přes mnohé nedostatky v našich poměrech dilem průkopnickým.

Ke všestrannému používání filmu v sociologii došlo až v poválečném období, zejména v posledním desetiletí. Svědčí o tom dnes již rozsáhlá síť *Film Study Centre*, která vznikla při universitách v západních zemích, i pravidelné mezinárodní festivaly etnografických a sociologických filmů, z nichž poslední — pátý — se konal ve Florencii ve dnech 20.—26. ledna 1964.

Proto je třeba radostně uvítat uspořádání prvního semináře sociologických filmů, který se konal 11. a 12. října 1965 v Praze. Jeho úkolem bylo: *seznámit vědecké a umělecké pracovníky i zástupce příslušných institucí s československou i zahraniční tvorbou sociologických filmů, ukázat různé možnosti působení sociologických filmů při ovlivňování myšlení a chování lidí, navázat osobní kontakty mezi sociology a filmovými a televizními pracovníky a naznačit možnosti realizace sociologických filmů u nás*. Na semináři, který se konal z podnětu sociologické sekce Společnosti pro šíření vědeckých a politických znalostí, se podílela řada institucí, zejména pak Čs. sociologická společnost, Sociologický ústav ČSAV, FAMU, Studio dokumentárních filmů a Československý film. Repřiza semináře byla krátce poté v Bratislavě.

Vzhledem k tomu, že šlo o první seminář toho druhu u nás, bylo správné, že jeho účastníci dostali předem téze dvou referátů, které uváděly do problematiky sociologických filmů, přičemž se zároveň vhodně doplňovaly.

Vladimír Solecký, pracovník Sociologického ústavu ČSAV, se pokusil ve svém referátu — který vycházel m. j. z Memoranda o sociologickém filmu schváleného ve dnech krátkého filmu v Karlových Varech v březnu 1964³ — o klasifikaci sociologických filmů. Podle účelu, kterému filmy slouží, rozdělil filmy na 1. filmy s čistě vědeckými, dokumentárními záměry, 2. instruktážní filmy (přístup sociologa jako „technika lidských vztahů“) a 3. distribuční filmy a televizní filmy sociologického charakteru (jako nástroj poznání společnosti či poznání místa diváka ve společenském procesu). Sociologické filmy tohoto třetího typu možno dále kategorizovat podle dramaturgických postupů. Pak můžeme rozlišovat: film-anketu, vyprovokovanou dramatickou situaci, dramatickou autentickou situaci, kresbu prostředí, kresbu prostředí s dějovým motivem a konečně reflexi — úvahu. Referát byl vhodně doplněn odkazy

¹ Viz blíže Film a doba, roč. 1963/8, 1964/1, 2, 3, 4 atd.

² Bedřich Václavěk, Sociologův poměr k umění, Sociologická revue, roč. X, sv. 1, str. 94 a n.

³ Zprávy čs. sociologické společnosti při ČSAV, č. 2, str. 5-9.

na příslušné filmy, z nichž značnou část mohli účastníci semináře shlédnout.

Druhý referát, který připravil dr. Ludvík Baran, odborný asistent katedry dokumentaristiky FAMU, se zabýval realizačními metodami sociologických filmů a televizních pořadů. Vyšel z rozlišení dvou základních forem odhalování člověka, společnosti a prostředí, jež používá film. Jsou to: 1. Fantazijní zobrazení v hraném filmu, fikce dějů, vztahů a prostředí, které jsou uměle vytvořeny a reprodukovány herci. 2. Dokumentární zobrazení ve filmu nebo televizi, které reprodukuje fakta, nechává je působit na diváka a snaží se o jejich společensky objektivní hodnocení. V obou formách je základním jevem autorský přístup a určitá míra stylizace. Hlavní pozornost referátu byla pochopitelně soustředěna na druhý typ filmů, přičemž se jeho autor zabýval jednotlivými realizačními metodami dokumentárního a zpravodajského filmu: metodou reportáží, střihovou, dokumentační a inscenační. Kladem bylo nepochybně i to, že referát poukázal na četné nové formy dokumentární a inscenační metody, o něž se zasloužila televize.

První den semináře byl věnován přehlídce vybraných filmů z naší produkce, které mají sociologický charakter. Téměř polovina z nich se vztahovala k problematice mládeže. Po úvodním snímku režiséra V. Doseděla *Když nám bylo 18*, který využíval starých filmových týdeníků zachycujících brigádnické akce a stavby mládeže k jejich konfrontaci s dnešními názory bývalých svazáků,⁴ následovaly filmy ukazující různé stránky života dnešní mladé generace (R. Krejčíka *Generace bez pomníku*; zajímavý snímek z nápravného zařízení pro mládež, jež se dopustila trestných činů, *Hrdinové, na které nezbyl čas* režiséra I. Tomana; romanticky laděný film režiséra P. Breziny o trampingu *Potlach* a konečně autentický záběr big beatového programu nazvaný *Horečka*, který natočil režisér I. Soeldner.) Ostatní filmy ukazovaly možnosti různých postupů — od filmu-ankety k filmu-úvaze, přičemž měly velmi různorodou tematiku (*Národnost dětská* režiséra Činčery, *Dvanáct rozhněvaných předsedů* J. Pograna, *Slovo mají zemědělci* dr. J. Hrubého, *Největší přání* J. Špáty, *Proč?* a *Zrcadlení* E. Schorma, *Pozor na hlavu* J. Očenáše a konečně televizní pořad *Praha ze soboty na neděli* režiséra B. Šefranky).

Z filmů zahraniční produkce byly druhý den semináře promítnuty tyto snímky: francouzský *Hitler? Neznám!* o současné generaci mládeže, jugoslávský dokument režiséra Sremece *Lidé na kolech* a pozoruhodný polský *Pramen*, v němž režisér T. Jaworski zachytil zrod a průběh autentického konfliktu; z filmů Kanadské národní filmové rady pak tři filmy z cyklu *Povaha práce* (Kvalifikovaný dělník, Muži v práci a Muži na montážní lince), výstižně charakterizující některé problémy

a konflikty z pracovního prostředí v moderním automatizovaném provozu, a konečně poněkud naivní instruktážní filmy z produkce Encyclopaedia Britannica Films, USA, *Jak hledat zaměstnání?* a *Adaptace v kolektivu*.

I když promítnuté filmy — naše i zahraniční — měly velmi různorodou problematiku a velmi různou úroveň (po stránce umělecké i sociologické), přesto poskytly informativní přehled o možnostech využití filmu v sociologii.

O referátech a o promítnutých filmech se rozvinula živá diskuse, kterou uzavřel v závěru semináře doc. dr. Bedřich Weiner, jenž se nemálo přičinil o realizaci celého semináře. Účastníci se shodovali v tom, že vzhledem k současné úrovni naší filmové tvorby i vzhledem k tradicím a současnému stavu naší sociologie jsou u nás dobré předpoklady k natočení sociologických filmů. Bylo dohodnuto pořádat obdobné semináře a pokusit se o účast na Mezinárodních festivalech etnografických a sociologických filmů.

Jan Macků

Sociologii tisku, radia a televize

Se zabývá v Polsku řada autorů i publikací. V poslední době je to např. S. Dziaki, který provedl soupis prací, jež byly v Polsku věnovány bádání o prostředcích masové informace. Bibliografie obsahující údaje za pouhý poslední léta (1963—1965) ukazuje svými 854 záznamy, jak daleko jsou i v tomto ohledu naši sousedé před námi. Další publikace z této tematiky je např. kniha *Rola prasy, radia a televize*, kterou vydal Jerzy Kubin jako IV. svazek Biblioteki Wiedzy o Prasie v Krakově 1963, což zní u nás, kde už po desetiletí nevyšla snad ani knížečka z oboru novinovědy, jako pohádka. Do téže skupiny patří práce Andrzeje Sicińskiego *Środki masowego komunikowania jako przedmiot badań społecznych. Problematyka efektywności oddziaływania środków masowych komunikowania w świetle badań psychologicznych*. (Varšava 1961.) Z našeho hlediska je si třeba všimnout alespoň některých problémů zde nadhrožených.

J. Kubin podává přehled metod i významnějších výsledků studií o prostředcích masové informace, které v USA konali novinovědci, sociologové i psychologové, jako Berelson, Hovland, Katz, Klapper, Lazarsfeld, Lipset, Merton, Schramm a jiní. Podle výzkumů o prostředcích masové informace a efektivnosti jejich působení se v USA točí jedna z hlavních otázek kolem problému, zda je tisk silou vytvářející mínění a společenské postoje, nebo zda, obráceně, se jeho úloha omezuje na krystalizaci názorů a postojů, vytvářených různými společenskými impulsy. Na tuto otázku neodpověděly dosud ani sociologická studia o působení prostředků masové propagandy, ani experimentální společenská psychologie. Kubin dále uvádí čtenáře v poznávaci

⁴ Zajímavý příspěvek do diskuse o hodnotě starších dokumentárních záběrů viz Host do domu 1965/9 v glose k filmu *Když nám bylo osmátné* — Co ty na to jako svazák?

i metodologickou problematiku hlavních otázek procesu vytváření veřejného mínění a jeho sociálně psychologické podminěnosti. Americké studie vztahu mezi technikou informací a různými kategoriemi odběratelů nepotvrdily obecnou platnost názoru, že jeden informační prostředek zatlačuje druhý. (Podle posledních údajů také v NSR televize není noviny, protože rostou jak jejich náklady, tak i počet televizních posluchačů.) Zajímavý je i poznatek o negativních výsledcích propagandistického působení, který povstává tehdy, jsou-li špatně voleny příklady — řekněme všeobecněji — když faktologická dokumentace propagované pravdy je nedostačující. Negativní výsledky přinesly např. brožury dokazující rasovou rovnoprávnost v USA tím, že vynikající černoši byli v nich vyfotografováni na pozadí svých výstavných vil. 40 % těch, na něž měly brožury působit, je označilo za lživé, a to na základě vlastních, každodenních zkušeností. — Vydavatelství publikace (Prasa v Krakově) v předmluvě doporučuje knihu socialistickému tisku, novinářům, kteří studují působení a vliv tisku na polské čtenáře. „Zdá se,“ praví Kupinova recenze (Biuletyn Prasoznawczy, 1964, č. 7), „že tato výzva by se měla rozšířit na všechny snad novináře i propagandisty z povolání. U nás se věnuje příliš málo pozornosti teoretickým otázkám propagandistické činnosti. Cíle buržoazní a socialistické propagandy jsou sice různé, ale hlavní smysl je společný, dosáhnout totiž požadovaných a předpokládaných výsledků při působení na veřejné mínění, vytvářet společensky kladné postoje vůči systému. Proto je třeba využívat, byť s velkou mírou kriticismu, řadu metod i technik, o nichž se mluví v knize.“

Práce Siciňského (rozsahově ve srovnání s uvedenou knihou vlastně brožura) se skládá z dvou částí, z charakteristiky prostředků masového působení a z problematiky jejich psychologických efektů. Uvádí přehled různých směrů při studiu tisku a jeho role na Západě, doprovází je vlastními komentáři a dožaduje se provádění těchto studií v širším sociologickém rámci. Dosavadním výsledkům novinové výtýky nedostatek obsáhlejších, teoretických analýz společenské role informačních prostředků; značná část těchto studií se provádí izolovaně od jiných zjevů, tzv. laboratorním systémem. V závěru se autor dožaduje, aby bylo vybudováno sociologické pracoviště pro studium tisku, jeho význam a působení. — Přejeme polským přátelům, aby se jim to podařilo dříve než nám.

Václav Osvald

Z činnosti Čs. sociologické společnosti

Čs. sociologická společnost zahájila v září novou sezónu přednáškou Jiřího Bluchy CSc. z Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy UK na téma *Aktuální otázky sociologie práce*. Přednáška informovala o výsledcích mezinárodní konference o sociologii práce, která byla pořádána v Sebevizu v Maďarsku.

Od 23. září 1965 pokračuje tříměsíkový kurs „Sociologické metody“, který je pořádán společně s Lidovou univerzitou vědy, techniky a umění. Druhý semestr začal závěrečnými pohovory z prvního semestru a obsahuje opět deset přednášek: dr. Zdeněk Strmiska ze Sociologického ústavu ČSAV — *Předmět sociologie a vztah k jiným vědám*; doc. Václav Lamser CSc. ze Sociologického ústavu — *Poznávací proces výzkumu, Příprava výzkumu, Výzkumné procedury, Zásady vědeckého pozorování*; Miroslav Disman z Fakulty osvěty a novinářství — *Rozhovor, Dotazník*; dr. Dragoslav Slejška CSc. ze Sociologického ústavu ČSAV — *Zpracování dokumentů a obsahová analýza*; Milan Petrušek z Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy UK — *Sociometrické metody*.

11. a 12. září probíhal seminář sociologických filmů, který byl pořádán společně s ČSAV, Čs. společností pro šíření politických a vědeckých znalostí a Čs. státním filmem.

Zahraniční hosté: 14. října 1965 pořádala sekce sociologie průmyslu přednášku německého sociologa dr. Manfreda Puschmanna, ředitele oddělení průmyslové sociologie na Ekonomickém institutu Humboldtovy university v Berlíně, na téma *Program sociologických výzkumů na úseku průmyslové sociologie v NDR*. Dr. Puschmann ve své přednášce objasnil základní tendence v orientaci průmyslové sociologie v NDR.

Od 13. do 21. září 1965 byl hostem Čs. sociologické společnosti prof. András Hegedüs, předseda Maďarské sociologické společnosti. Byly uspořádány přednášky v pobočkách Čs. sociologické společnosti v Plzni, Ostravě a Brně. 19. září se konala přednáška prof. Hegedüse v Praze na téma *Sociologické výzkumy otázek skupinové struktury a společenského řízení v Maďarsku*, a 20. září diskuse na téma *Byrokracie a socialismus*.

A. Gabalová

* * *

Na svém zasedání dne 15. října 1965 schválil Výbor Čs. sociologické společnosti ustavení komise pro teorii a komparace industriálních společností. Úkolem této komise je přispět ke kritické analýze a rozpracování teoretických základů industriálních společností, jakož i ke zkoumání metod a modelů komparace jednotlivých fenoménů, projevujících se v různých sociálně ekonomických soustavách. Těžištěm práce této komise bude výzkum konvergentních a divergentních procesů ovlivňujících postavení člověka v technicky rozvinutých zemích současného kapitalismu a socialismu. Zpracování těchto problémů nutně vyžaduje uplatnění interdisciplinárního přístupu a předpokládá spolupráci odborníků z oblasti sociologie, ekonomie, demografie, filosofie, politiky a vědy apod. Jako předseda komise byl schválen dr. Jindřich Filipec, CSc, místopředseda doc. Jiří Houška, CSc. Zájemci o spolupráci nechtě své přihlášky zasílají na adresu: *Čs. sociologická společnost, Praha 1, Příkopý 29.*

Jindřich Filipec

Z domova . . .

Společenský výzkum, jeho světla a stíny

je nadpis článku V. Wynnyczuka v 35. čísle Kulturní tvorby 1965. Bouřlivý zájem veřejnosti — praví autor — i politických a odborných orgánů o sociologii a s ní související výsledky výzkumů z široké oblasti společenských věd dokazuje, jak naléhavě jsme pro lepší poznání a pochopení současnosti potřebovali poznatky tohoto druhu i původu. Nebezpečí je však v tom, že přemíra nejružnějších průzkumů, často nedostatečně odborně a metodicky fundovaných a nesprávně subjektivně vykládaných, může zprofanovat nejen společenský výzkum jako nástroj objektivního poznání, ale sociologii vůbec. Často jsme totiž svědky toho, že se na základě nevelkého a nesprávně připraveného výběru proklamují všeobecně platné závěry. Jindy se zase vynakládají značné společenské prostředky na pracné zjišťování faktů, o kterých daleko lépe informuje běžná statistika, anebo data ze sčítání lidu. Druhé nebezpečí spočívá v tom, že veřejnost očekává od společenského výzkumu a především od sociologie také účinný zásah proti celé řadě nedostatků a potíží zjišťovaných a kvalifikovaných šetřením. Očekávat od sociologa i konkrétní zásah a řešení znamená nepřipustné zjednodušení stav a poškodit celou věc odváděním pozornosti jinam; sociologická šetření pouze rozhodnou a upřesní všeobecně známá fakta, ale přinést radikální nápravu není v jejich kompetenci. V závěru ukazuje autor na práci ČSAV. Téměř přes noc byla u nás vybudována síť dvaceti základních sociologických pracovišť, jejichž úkolem bude jednak pokračovat ve vlastním výzkumu, jednak koordinovat a řídit výuku v oblastech, za jejichž studium tematicky odpovídají. Tím se vymýtí ze společenského výzkumu živelnost; bude třeba vytvořit také metodická poradní centra, která by odstraňovala mnohokolejnost individuálních šetření jednotlivců i institucí. Tak se zcela jistě společenský průzkum „stane důležitým činitelem nové soustavy ekonomického řízení. A právě proto musíme znát jeho klady a záporny, jeho možnosti i hranice a vynasnažit se postavit tyto práce na vědecké základy, podobně jak o to usilujeme i v řadě dalších odvětví našeho hospodářského a společenského života. Jen tak dosáhneme toho, aby velký zájem o sociologii přinesl v nejbližší době maximální užitek celému našemu národnímu hospodářství a společnosti vůbec.“

Vysokoškoláci ve světle sociologického průzkumu.

Vysoká škola strojní a textilní v Liberci provedla anonymní dotazníkovou anketu, v níž odpovědělo 578 (tj. 65 %) posluchačů druhých až pátých ročníků obou fakult této vysoké školy. Z podrobných výsledků, které uveřejnil Z. Raيمان v Nové myslí (9/1965), vyjímáme některé obecnější závěry: Pokud jde o poměr ke studiu a zvolenému oboru, vyvozuje autor hypotézu, že studijní odpad je tím větší, čím volnější je vztah studentů ke studovanému oboru. Politickou mentalitu studentů zjišťovalo několik otázek dotazníku: Informace — 73 % sleduje společenské dění poslechem rozhlasu a televize, 37 % čte pravidelně noviny, 49 % je čte nepravidelně, 2,5 % zná politickou situaci jen z doslechu, 4 % jen v době mimořádných událostí a jen 0,69 % se o ni vůbec nezajímá. Na otázku „Přejete si, aby se svět vyvíjel směrem k socialismu?“, 50 % studentů odpovědělo ano, 40 % spíše ano, 5 % spíše ne a jen 0,86 % rozhodně ne (asi 4 % neodpovědělo). „Vztah k socialismu (uzavírá autor) není pro naše studenty otázkou složitějšího životního rozhodování, v zásadě akceptují ideje, hodnoty a postoje socialistického hnutí.“ Jednotlivé glosy, připsané k této otázce, ukazují, že nejde o vztah naprosto bezkonfliktní (např. „Rozhodně ano, ale jdeme k němu nejkratší cestou?“) Poukaz na rozpor teorie a praxe, ideálů a skutečnosti (pokračuje studie), je nejtýpčtějším příznakem i další odpovědi na otázku „Považujete se za marxistu?“. 12 % rozhodně ano, 48 % spíše ano, 25 % spíše ne, 8 % rozhodně ne, 7 % neodpovědělo. Vedle předností našeho zřízení (úsilí o zachování míru, kolektivnost vedení, odstraňování tříd, sociální vymoženosti, právo na práci atd.) vidí posluchači i nedostatky (v pozůstatcích kultu osobnosti, v nadužívání moci některými funkcionáři, v kariérismu, v nízké odbornosti vedoucích pracovníků, v přesčůzovanosti atd.). Pokud jde o výuku marxismu-leninismu, přispěla k vývoji politických úvah takto: u 39 % posluchačů rozhodně ano, u 36 % spíše ano, u 15 % spíše ne; kdyby byla nepovinná, 50 % by na ni chodilo, 39 % ne a 11 % se vyhnulo přímé odpovědi. Až dostudují, chce se 8 % budoucích inženýrů věnovat odborné práci na závodě, jen 4 % hodlá mít funkce ve veřejném životě, odborné práci a osobním zálibám dává přednost 70 %, dalšímu sebevzdělání v oboru 43 %. To ukazuje, že mladým se ve většině veřejná činnost jeví jako nepopulární a formální, že v ní nespátřují projev politické angažovanosti odborníka a prostředek k odstra-

ňování nedostatků v našem životě.“ Pokud jde o práci ČSM na škole, 0,35 % ji považuje za velmi dobrou, 8 % za dobrou, 29,68 % za uspokojující, většina 62 % však za nedostačnou; 43 % tázaných vidí příčinu stagnace v náplni práce, 40 % v nedostatku času studentů, 12 % pak uvádí další okolnosti (formalismus členství, přepolitizování, ČSM prý nehájí zájmy studentů, funkcionáři se stává záchranou před studijními neúspěchy atd.). Na otázku „Co byste navrhoval k zlepšení práce ČSM na naší škole?“ 207 tázaných neodpovědělo, 159 navrholo změny v náplni práce, 57 studentů žádá odstranění formálnosti členství. — I tento průzkum tedy potvrdil některé skutečnosti souhlasně s tím, co známe o mládeži z jiných anket. Autor studie právem uzavírá: „Nejcennější je, že anketa přinesla řadu konkrétních poznatků a upřesnila naše představy o mentalitě studentů.“

Sociologický průzkum nákupů našich účastníků cestovního ruchu v zahraničí

provedl Výzkumný ústav obchodu počátkem letošního roku. O jeho výsledcích i metodě referuje J. Běrová v časopise „Plánované hospodářství“ (9/1965). Účelem průzkumu bylo získat přehled o druzích zboží, které naši turisté v jednotlivých zemích nakupovali, i o důvodech, které je k tomu vedly. Výzkum se dal formou anonymních dotazníků, které byly zaslány účastníkům cestovního ruchu v roce 1964. Jádrem dotazníku byla otázka, které zboží si náš turista v zahraničí koupil; úkolem šetření nebylo tyto nákupy kvalifikovat. Z celkového počtu 19 zemí, které v loňském roce čs. turisté navštívili, bylo vybráno 12 zemí. Bylo rozesláno celkem 4173 dotazníků po celém území republiky, z nichž se vrátilo 1087 vyplněných, tj. 26 %. (I tato stránka výzkumu — při anonymitě odpovědi — je zajímavým sociologickým faktorem!) Důvodem nákupů v zahraničí byla pochopitelně výhodná cenová relace ve vztahu k cenám na našem trhu (zejména požitvatin), a na druhém místě kvalita výrobků (např. u svetru). Průzkum je zajímavý např. v tom, že při nákupech v zahraničí u odborných pracovníků převažoval zájem o odbornou literaturu vydávanou v západních státech; ilustruje to nejen omezenou dostupnost západní odborné literatury v naší zemi (jak praví správně časopis), ale i hloubku vědeckého zájmu a praktický a nezlomný idealismus těchto pracovníků. — Průzkum dále zjistil, že „největší zájem ze strany našich turistů v zahraničí je o lihoviny — celkem si je převezlo 55,20 % dotázaných“ — a vysvětluje to jejich výhodnou cenou. Právě tu však lze in margine poznamenat, jak je při každém průzkumu důležité statisticky zjištěný fakt vidět v širších a obecnějších souvislostech. Při importu alkoholu je např. jeho nižší cena v zahraničí jistě jednou komponentou tohoto zjevu. Avšak i některé jiné výrobky a požitvatin jsou v zahraničí levnější než u nás, a přec nedosáhly tak značného procenta obliby. K vysvětlení tohoto faktu v jeho celku je třeba vzít v úvahu i značný stupeň alkoholis-

mu u nás, prokazatelný srovnávací statistikou ve světovém měřítku, a s tím korespondující psychologickou skutečnost, že lahvička alkoholu se stala nejobvyklejším „národním suvenýrem.“ Tyto širší souvislosti, myslíme, plněji vysvětlují oněch 55,2 % — zajisté méně radostných než zmíněný nákup vědecké literatury.

i ze světa

Zákon Parkinsonův čili marný boj proti byrokracii.

Polský týdeník „Polityka“ otiskl (19/1965) zajímavý rozhovor se známým sociologem prof. C. N. Parkinsonem, autorem vtipné knížky o beznadějném boji proti byrokratismu. „Zákon Parkinsonův“ vychází (v zjednodušené podstatě) z paradoxního tvrzení: Čím víc času máme na vyřízení nějaké věci, tím víc času nám zabere. — Vzrůst počtu úředníků nemá nic společného s množstvím práce, neboť rozvoj byrokracie pohánějí dvě síly: snaha úředníků zmnožit počet svých podřízených (nikoli konkurentů), a jejich schopnost rozmnožovat si navzájem práci. Prof. Parkinson pak své názory hájí argumenty neméně zajímavými: Jak už před osmi lety předvídal, skutečně roste světová byrokracie v tempu 5–6 % ročně. Automatizace administrativních prací dále prý zhorší dnešní situaci. Díky automatizaci mají lidé v centrálních lepších kontrolu nad pracovníky početných terénových oddělení svých kanceláří, ale za cenu rostoucího množství papíru, protože centrály stále žádají nová hlášení a nové informace. Čím víc automatizace v kancelářích, tím víc statistik, tím víc papíru. Nakonec je centrální úřad tak zasypaný papírem, až jeho vedení přestane tyto papíry vůbec číst, a už je pouze uskládá ve skříních.

Na otázku, zda je možno odstranit byrokracii, odpovídal prof. Parkinson stejně beznadějně. Z hlediska technického by to ovšem provést šlo, překážky jsou však rázu politického: ne všichni souhlasíme s bojem proti byrokracii, s pálením stolků a zvláště — křesel. Každá instituce či úřad — pokračoval —, který zaměstnává více než tisíc osob, nepotřebuje kontakt s vnějším světem. Vytváří sám sobě dost práce. Jeho úředníci mají dost co dělat s určováním platů pro sebe, s postupy, s dovolenými, s údržbou budov, s místem pro parkování aut, s vzájemnými návštěvami atd. Než stačí jeden druhého pozvat na večeři. Krouží tolik papíru v jejich úřadě, že vnější svět je pro ně nepotřebný. To je perpetuum mobile byrokracie. — Prof. Parkinson je také proti zřizování ministerstev technologie: Každá instituce, která se zabývá vědou nebo technikou, pokládá za svou povinnost vydávat měsíčník. V době svých studií v USA prof. Parkinson zjistil, že tam vychází 80 časopisů z oboru stomatologie. Dentista, který by četl těchto 80 časopisů, by neměl čas ani na svou

práci, ani na cokoli jiného. A tak se zdá, že všechny tyto organizace jediné překážejí vědcům v jejich práci. Vynikající učenci ostatně nikdy nečetli knihy svých méně významných kolegů, a psávali si pouze navzájem krátké poznámky...

Problémy mládeže v Maďarsku.

Otázkám mládeže, a zejména otázkám časného zařazení mladých lidí do pracovního procesu, věnují v Maďarsku nyní zvýšenou pozornost sociologové i ekonomové. V otázce pracovních sil hraje totiž nemalou úlohu právě umísťování mladých ročníků, jejich zaměstnávání. Maďarský ministr práce J. Veres konstatoval (podle Hospodářských novin, 33/1965), že většina podniků sice rezervovala místa pro mladé lidi, kteří ukončili různé školy, zejména odborné, nicméně že se však stává, že mladí hned nedostanou zaměstnání, a hlavně ne tam, kde by sami chtěli. Nemožnou se vždy dohodnout orgány školní správy a národního hospodářství. Přitom vážnost problému vzrůstá. Předpokládá se, že v příštích pěti letech odejde ze základních škol ročně o 30–40 tisíc žáků více než v předcházející pětiletce. Vzroste také počet absolventů středních škol. Maďarsko vážně hledá cesty k řešení této situace.

Sexuální vztahy anglické mládeže

Kniha Michaela Schofielda o sexuálním chování anglické mládeže shrnuje výsledky široce založeného sociologického výzkumu (1900 mladých lidí od 15 do 19 let) a způsobila v Anglii příjemné překvapení. Anotace Literárních novin (1965, 36) uvádí z publikace tato data: Zkušenost s pohlavním životem mělo jen 20 % hochů a 15 % dívek; ve věkové skupině osmnáctiletých je podle odhadu autorů například ještě 83 % panen a 66 % paní. Výzkum dále ukázal, že první zkušenost bývá málokdy plánována předem a že známek podlehnutí přímému nátlaku nebo svedení je málo. Nátlak skupinového mínění je ovšem dosti silný. Hoši obvykle chtějí dokázat svou mužnost a dívky se pak bojí, že ztratí svého hochu, nebudou-li souhlasit s pohlavním stykem. „První zkušenost většinou nebývá příjemná. Dívky cítí hanbu a strach, a hoši zklamání.“ Osm z devíti pak riskuje početí, protože nepoužívají žádné ochrany. Ukázalo se také, že mnoho mladých lidí si bere za manžela nebo manželku toho, s nímž mají první pohlavní styk; někteří z přesvědčení, že předmanželský styk je správný jen mezi lidmi, kteří se chtějí brát, dívky proto, že s partnerem neočekávaně otěhotní. Průzkum zjistil i otřesné neznalosti o kontrole početí a nebezpečí pohlavních chorob. Jen 27 % dívek (hochů pochopitelně ještě výrazně méně) bylo informováno od svých matek; úloha otců je tu úplně zanedbatelná. „Předsudků a neporozumění v sexuální oblasti by bylo mnohem méně, kdyby první poučení pocházelo od rodičů, ale tento průzkum ukazuje, že se tak neděje příliš často.“ Jeden z nejpronikavějších a nej-

silnějších vlivů je rodina a množství času, jež mladý člověk ztráví se svými rodiči. Zpráva dochází k názoru, že před společností leží okamžitý a naléhavý úkol učinit pro mládež sexuální aktivitu méně zraňující.

V této souvislosti je možno upozornit i na data, která uvedl prof. J. Blažke ve své přednášce „Některé poznatky z kriminality mládeže“, prosloušené v brněnské pobožce Čs. sociologické společnosti. (Viz Zprávy č. 4, str. 26.) Vyplývá z nich, že co do četnosti deliktů jsou na prvním místě delikty majetkové (67,3 %), zatímco sexuální delikty tvoří 11,93 %. Shodně s anglickým výzkumem (i pohlavím, viz Soc. čas. č. 5) zjišťuje se také u nás, že na prvním místě příčin kriminality je narušená rodina, v níž mladí delikventi vyrůstali (32,2 %, 47,5 % děvčat), a vliv špatné společnosti.

Behaviour science v USA

Práce s veřejností, píše J. Hochman v „Rudém právu“ (1965, 10. 8), se v Americe stala vědním oborem, vedou o způsobech reagence člověka na události. „Američané“, pokračuje autor, „byli teoreticky rozděleni do několika set sociologických skupin a každá z nich byla zařazena do komplexu elektronových počítačů ve formě tisíce i více možných situací. Američané jsou zkoumáni nejen z hlediska toho, co chtějí, ale i z hlediska toho, jak se jim má předložit to, o čem mají pochopení. „Behaviour science“ začíná hrát v životě americké společnosti fantastickou úlohu. Firmy hledají její radu v otázce, s jakou reklamou uvádět na trh nový výrobek. Politikové s ní konzultují obsah volebního projevu v neznámém prostředí. V románě „480“ od módního autora Eugena Buerdicka, který vychází ze skutečné situace, vybírá politická strana presidentského kandidáta podle toho, co radí elektronové počítače. Velký aparát odborníků tohoto oboru zaměstnává Pentagon v rámci psychologické, preventivně kontrarevoluční války. Nedávno vypukl skandál v Latinské Americe, kde experti Pentagonu sestavovali sociologické tabulky nejen bez vědomí státního departmentu USA, ale také bez vědomí vlád Brazílie a Chile. Účelem studia bylo zásobovat počítače Pentagonu zásobou odpovědí pro případ revoluce.“

Sociotechnika v Polsku

Čilý ruch v polské sociologii, řada pracovníků v tomto oboru, kteří dosáhli zvukného jména i mimo hranice své země, jejich podrobná znalost nejnovějšího vývoje sociologie na celém světě, dostatek zahraniční literatury, možnost rychlých edic původních i přeložených prací – to vše charakterizuje také iniciativnost, s níž se v poslední době naši polští přátelé obracejí k problematice mezilidských vztahů, humanizace práce, k otázkám řízení závodů, k nejnovějším metodám sociotechniky, k vedení a řízení osazenstva závodů.

Doc. dr. Aleander Matejko vydal už v roce 1962 knihu *Kultura pracy zbiorowej*, (o níž podrobně informuje S. Č. č. 4, str. 461 an.), loňského roku uveřejnil v časopisu „Ochrona Pracy“ (1964, 4) studii nadepsanou „Badanie morale pracowniczego w zakładach pracy“, redigoval speciální publikaci, která vyjde v nejbližší době a přinese obsáhlý výbor textů, které osvětlí jednotlivé aspekty sociotechniky v řízení pracovních kádřů. Nejnovější jeho studií tohoto druhu je článek otištěný v pravidelné rubrice *Člověk a práce* v časopisu Organizacja, Metody, Technika (7/1965) nazvaný *Wplyw dyrektora na atmosfere pracy*. Obdobnou problematikou se zabývá i další polští sociologové, např. Z. Pietrasinski v knize *Sprawne kierownictwo* (Wiedza Powszechna 1962) nebo J. Lutoslawski *Człowiek w przedsiębiorstwie przemysłowym* (Warszawa 1962, 2. vyd.). Z překladů třeba upozornit na letos vydanou knihu *Nowoczesna teoria organizacji*, soubor referátů amerických odborníků, který redigoval Mason Haire.

Ve své studii o vlivu ředitelů na atmosféru práce v závodech a podnicích doc. Matejko dovozuje, že osobnost ředitele, styl jeho práce i postupování má značný vliv na celé osazenstvo závodu, na sebevědomí pracujících i na vztahy mezi nimi. Nelze ovšem tuto roli přehánět. V socialistické ekonomice je přece všechno to, co se děje uvnitř závodu, do značné míry závislé od vnějších podmínek. Příkazy shora regulují mnoho otázek neodvislé od vůle ředitele. Jeho závod pracuje v úzké spolupráci s dalšími podniky a jejich fungování silně ovlivňuje chod prvního podniku. Sám ředitel je si nejednou vědom nedostatků, má dobrou vůli, a přece musí postupovat jen v hranicích své vymezené kompetence. Tyto výhrady však neznamenají, že by práce ředitelů byla zcela determinována vnějšími činiteli: takový vulgární determinismus může být i zástěrkou, za níž se vlastně skrývá souhlas s existujícími nedostatky a především chybějící iniciativnost. Z těchto předpokladů činí Matejko první závěr o požadovaném „ideálním typu“ ředitele socialistického podniku: Ředitel, který plní jen své elementární povinnosti a pečuje pouze o to, aby v očích svých nadřízených dobře vypadal, myslící pouze kategoriemi dnešního dne, obvykle se ukáže typem netvůřícího byrokrata, který je zbaven myšlenkového vzletu. Musíme proto vyžadovat, aby osoby na vedoucích místech byly něčím více než pouhými úředníky — a nadto úředníky či úředníky malého formátu.

V další části své úvahy doc. Matejko zkoumá, jak má ředitel působit na vytváření vhodné psychické atmosféry v podniku; konstatuje, že má především umět spojit všechny sobě podřízené pracovníky v harmonický pracovní kolektiv. Krystalizace kolektivu odvisí od toho, jak dalece se zajistí shoda mezi cíli, které závod sleduje, mezi úkoly nadindividuálními a mezi potřebami a touhami jednotlivých pracovníků. Nejsou to jen otázky finančního rázu — obvykle čím kvalifikovanější jsou pracovníci, tím silněji vystupují

do popředí jejich ambice. Lidé chtějí být uznáváni, touží, aby jejich pracovní výsledky byly oceňovány, aby se jejich ambicím vycházelo vstříc. Instituce či podnik, který s těmito fakty nepočítá, který opomíjí přirozený lidský sklon k samoaktualizaci, k vlastnímu prestiži, nevytvoří dobrou atmosféru mezi svými pracovníky. Rozvoj soudobé civilizace stupňuje totiž dvě protilehlé tendence směřující současně k standardizaci i k individualizaci. Už z toho důvodu není možné pohlížet na pracující jako na roboty bez vlastní vůle.

Pokud jde o vlastní sociotechniku při vytváření optimální atmosféry v závodu či instituci, autor zdůrazňuje, že citlivé a pronikavé poznání skutečných potřeb i snah spolupracovníků tvoří základ všech zásahů sociotechnických, jimiž rozumíme takové působení na lidi v jejich společenských rolích, které navazuje na výsledky soudobých věd o lidském chování. Často se chybí v tom, že vedoucí pracovníci mechanicky přenášejí způsob myšlení a práce, práce vlastní jednomu specifickému pracovišti, na jiné obory. Poměrně slabé rozšíření základních psychologických znalostí mezi řediteli vede k povrchnímu pohledu na lidskou přirozenost. V důsledku toho vedoucí často neznají své podřízené a nestarají se o to, jakým psychologicko-společenským přeměnám podléhají během let. Nekontroluje se, zda a jak dalece používané prostředky působení na zaměstnance jsou skutečně účinné. Nikoho nepřesvědčující vizuální propaganda, jalové a nudné nástěnky, způsob života přímo kompromitující vedoucí, způsob v očí ostatních pracovníků, schůze, které nevzbudí žádnou živější odezvu, protože nemobilizují kolektivní vynalézavost a aktivitu osazenstva, metody kontroly, které opomíjejí faktická zřídla nesnází, to jsou nejčastější konsekvence nedostatku náležitěho rozpoznání, čím skutečně pracující žijí, co na ně má vliv a co se u nich mívá se zamýšleným cílem. Dobrou pracovní atmosféru nelze také vytvořit okamžitými akcemi, ta musí být výsledkem promyšlených zásahů, systematických a dlouhodobých. Dnešní módní heslo humanizace práce bývá rozměňováno tím, že se spokojujeme s vymalováním stěn světlou barvou a vyvěšujeme tabulky s výzvami, aby lidé byli k sobě laskaví a upřímní. Skutečná humanizace spočívá v nás samých, znamená především pozorné počítat se skutečnými lidskými potřebami i s analýzou a kritikou našeho vlastního postupu vůči druhým lidem. Humanizace musí začít u jednotlivců, zvláště jde-li o vedoucího, protože — ať chce či nechce — je příkladem pro své okolí a má mu být vzorem pozitivním. Parodií humanizace práce je zastrašovat spolupracovníky, „držet je v hrsti“, být ponižený nahoru a hrubý dolů; jestliže sám vedoucí bere smysl své práce na lehkou váhu, pečuje hlavně o osobní zájmy, honí se za blýskavými efekty — jak může humanizovat práci druhých, věnuje-li celou svou energii vlastnímu prospěchu? Musí proto být především zřejmá jeho dobrá vůle, znalost spolupracovníků a zájem o ně. Vědecké bádání i experimenty

jednoznačně ukazují na přímo klíčový význam mobilizace aktivity všech spolupracovníků v otázkách, které mají pro ně životní význam. Stále častěji (na Západě i u nás) se objevující snahy o školení vedoucích, aby dovedli takticky ovládat podřízené, chce je vlastně naučit dovést aktivizovat všechny spolupracovníky, pověřit je značnou částí úkolů, které byly dosud výlučným privilegiem vedoucího, učinit z nich faktické spolumohoucí v celém kolektivu. Zde je pak zřejmý svazek mezi takto pojatým demokratickým vedením a koncepcí samosprávy pracovníků.

V závěru svých úvah doc. Matejko zdůrazňuje, že dnešní sociální psychologie disponuje cennými nástroji k vysondování vztahů panujících mezi osazenstvem, jakož i metodami sociotechnického působení, které umožní, aby těmto vztahům byla zabezpečena náležitá harmonie. Ředitel má být vůbec patronem iniciativy. Ještě více se to však týká moderní sociotechniky hospodaření kádry, která spočívá na psychologicko-sociologické analýze jednotlivých služebních míst, na provádění periodického hodnocení pracovníků, na vytvoření specifické procedury při začleňování lidí do práce, na školení vedoucích, aby si osvojili vhodné metody řízení lidí, na využití novodobých prostředků pro upravení vzájemných vztahů a spojů mezi jednotlivými kategoriemi a skupinami pracovníků. „V té míře“ — praví Matejko doslovně — „v jaké pracovníci mají vyšší kvalifikaci, větší ambice odborné i společensko-kulturní, odpovědně k tomu se musí zdokonalovat i kádrová politika. Její primitivismus se dostává do stále větších rozporů s novodobými požadavky, a tím se stává příčinou mnoha nedostatků. Rozhodně nejsou dosud náležitě využity rezervy, které obsahuje sociotechnika; pečlivý výběr nových kádrů zabraňuje ztrátám, které vznikly ze zaměstnávání neodpovědných lidí.“

Úvahy doc. Matejko jsou podnětné a v jednom bodu se dotýkají naší aktuální problematiky i našich obtíží, kádrové praxe apod. Také proto zde na ně obšírněji upozorňujeme spolu s tím, že oznámená kniha polského sociologa o sociotechnice by měla být s urychlením vydána v českém překladě.

Sociologicko-demografické prognózy z Bělehradu

Kolem půl druhého tisíce odborníků ze 60 zemí celého světa se účastnilo porad II. Světového kongresu o populaci, který se konal pod záštitou OSN a UNESCO v srpnu r. 1965 v Bělehradě. Kongres byl příležitostí k setkání odborníků z řady oborů: sociologů, lékařů, ekonomů, pedagogů, urbanistů aj.; jeho hlavním úkolem bylo studovat perspektivy dalšího vývoje světové populace i problémy s tím spojené.

Kongres především konstatoval, že hlavním demografickým znakem naší doby je takové zvyšování počtu obyvatelstva na Zemi, jakého dosud dějiny nebyly svědky. Demografické prognózy předpokládají, že již v r. 1980 počet obyvatelstva na Zemi přesáhne 4 miliardy, v r. 1990 5 miliard, a koncem našeho století se bude pohybovat kolem 6 miliard.

V diskusních skupinách se sociologové i jiní odborníci koncentrovali na stanovení modelu současného manželství a rodiny, dále na vztah rodin v různých zemích k počtu žádoucích dětí. Byly také diskutovány nové poznatky v metodologii i teorii měření a analyzování činitelů, které mají vliv na růst populace, na změny v její struktuře apod. Úroveň i rozsah průzkumů a demografických informací ve většině rozvojových zemí neodpovídá potřebám dnešní doby.

Václav Osvald

T. Parsons: Essays in Sociological Theory

The Free Press of Glencoe, rev. ed. 1964, (1. vyd. 1949, 2. vyd. 1964), 459 str.

Jeden z nejznámějších amerických sociologů, tvůrce proslulého a nejednou analyzovaného strukturálně funkcionalistického systému, vydal v r. 1949 soubor svých většinou časopisecky publikovaných studií z let 1938–1947. Třetí vydání bylo doplněno o studie z let 1947–1953, takže Eseje poskytují vcelku úplný obraz o vývoji Parsonsova sociologického myšlení, orientaci jeho zájmů, i o jednotlivých stadiích, které předcházely konstituování jeho sociologického systému, jak je obsažen zejména v *Toward a General Theory of Action* (spolu s A. Shillsem, 1951), *The Social System* (1951) a v kolektivní práci *Working Papers in the Theory of Action* (1953). Poslední vývojová fáze Parsonsova myšlení, orientovaná k sociální dynamice, která je z marxistického hlediska zvláště zajímavá a alespoň v jednotlivostech reviduje a doplňuje nejsnáze napadnutelná místa jeho systému, není ve výboru ovšem bohužel obsažena. Je tedy spíše historickou retrospektivou, zajímavou však pro každého, kdo se интересуje nejen o stav americké obecné sociologie, ale i o obecné otázky výstavby sociologického systému, o vztah teorie a empirie apod. Nepochybně pro poznání Parsonse nejvýznamnější jsou ve výboru obsažené stati *Současný stav a perspektivy systematické teorie v sociologii* z r. 1945, *Perspektivy sociologické teorie* z r. 1950, které systematicky shrnují základní teze Parsonsova systému, dále pak stati *Role idejí v sociální činnosti* z r. 1938, *Motivace ekonomických činností* (1940), *Problém kontrolované institucionální změny* (1945), jež podrobněji analyzují dílčí aspekty systému. Základní myšlenky těchto statí není třeba (v anotaci není ani možno) reprodukovat, protože jsou známy z řady dostupných kritických rekonstrukcí strukturálního funkcionalismu. Zbývající stati výboru však ukazují T. Parsonse z méně známé stránky, jakoliv všechny mají přímou či jen nepatrně zprostředkovanou souvislost s jeho „systémotvornými“ záměry. Jde o stati věnované rozboru dílčích stránek, jevů a procesů sociální skutečnosti. Několik statí je věnováno rozboru sociální struktury z různých hledisek: *Povolání a sociální struktura* (1939), *Věk a pohlaví v sociální struktuře Spojených států* (1942), *Určité primární zdroje a vzorce agrese v sociální struktuře západního světa* (1947); sociální strukturou Japonska se pak zabývá stať z r. 1946. Speciálním problémem je

věnována stať o profesi právníka z r. 1952. Problematikou sociální stratifikace se Parsons speciálně zabývá ve stati *Analytický přístup k teorii sociální stratigrafie* z r. 1940 a *Revidovaný přístup k teorii sociální stratifikace* (1953). Výbor obsahuje také projev přednesený ke 100. výročí vydání *Komunistického manifestu*, věnovaný problematice tříd, třídní struktury a třídního konfliktu. Ve stati z r. 1950 zaujímá Parsons stanovisko k psychoanalýze, dvě stati jsou věnovány rozboru sociální struktury přednacistického Německa a fašistického hnutí. Studie jsou ve výboru řazeny chronologicky. Výbor je uveden Parsonsovou úvahou, která obsahuje řadu pro pochopení jednotlivých statí podnětných myšlenek, a uzavřen věcným a jmenným rejstříkem a bibliografií Parsonsových knižních i časopiseckých statí od r. 1928 (poznamenejme, že autor nepochybně vlivný publikoval v průměru 2–3 stati za rok).

— m. p. —

P. A. Sorokin: Modern Historical and Social Philosophies

New York, Dover Publications, Inc., 1963, 345 str.

Autor, známý u nás zejména svou přehlednou prací o vývoji sociologického myšlení první třetiny 20. stol., publikoval anotovanou práci poprvé v r. 1950 pod titulem *Social Philosophies of an Age of Crisis*. Kniha vyšla v r. 1953 německy (Kulturkrise und Gesellschafts-Philosophie) a v r. 1954 také španělsky. Proti původnímu vydání byla v textu provedena jen změna v rozboru Toynbeeho teorie dějin. Práce je věnována rozboru sociálně politického, sociálně filosofického a kulturně antropologického myšlení některých významných myslitelů našeho století a je rozdělena do tří na sebe navazujících částí. V první části jsou s bohatou dokumentací stručně v jednotlivých kapitolách reprodukovány názory Nikolaje Danilevského, Oswalda Spenglera, Arnolda Toynbeeho, Waltera Schubarta, Nikolaje Berdjajeva, F. S. C. Natorpa, Alfreda L. Kroebera a Alberta Schweitzera. Výběr jednotlivých myslitelů odpovídá záměru, který je vyložen v prvních dvou kapitolách; jde o pokus analyzovat „lidskou reflexi nad lidským osudem ve věku krize“. Druhá část je věnována kritickému rozboru v první části reprodukováných názorů a je uvedena studií, která vykládá Sorokinovy kritické principy a základní pozitivní teze jeho vlastní teoretické koncepce. Rozbor je proveden (poněkud zjednodušeně řečeno) konfrontací jednotlivých autorů

se Sorokinovými stanovisky vyjádřenými zejména ve starších pracích, čtyřdílné *Social and Cultural Dynamics* z let 1937–41 a *Society, Culture and Personality: Their Structure and Dynamics* z r. 1947. V závěrečné části se pokouší autor najít styčné body mezi jednotlivými koncepcemi a zhodnotit význam sociální filosofie pro společenský život našeho století a pro „sebepoznání“ „věku krize, v němž žijeme“. Sorokin, který reprezentuje výrazně tradiční křídlo sociologického a sociálně filosofického myšlení v současné americké sociologii, neopouští přirozeně ani v této práci svá základní krajně kritická stanoviska vůči empiričtější orientovanému sociologickému snažení, volí však objekt analýzy tak, že tradicionalismus nepřerůstá v konzervatismus, jak je tomu zejména ve *Fads and Foibles of Modern Sociology*. Práce materiálově neobyčejně bohatá, napsaná velmi systematicky a informovaně, má vysokou informativní hodnotu zejména pro čtenáře zabývající se obecnou sociologií, kulturní antropologií a sociální filosofií.

— m. p. —

Jan Szczepański: Zagadnienia socjologii współczesnej

Warszawa 1965, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, edice Omega, 132 str.

Populární knížka určená zájemcům o sociologii, kteří chtějí získat základní přehled o soudobé sociologické problematice. V devíti kapitolách je podán nástin těchto otázek: práce a technická civilizace, práce a osobnost v průmyslových společnostech, práce a sociální skupiny, technická civilizace; organizace, problémy organizace společnosti na příkladě USA, teorie organizace, byrokracie, jedinec a organizace; rodina a výchova, rodina jako sociální skupina, rodina v technické civilizaci, výchova v rodině a mimo rodinu; diferenciacie a rozvrstvení společnosti, společenské třídy, jiné druhy rozvrstvení, rozvrstvení socialistické společnosti; otázky politické moci, moc jako sociální vztah, formy politické moci, politické strany, techniky vykonávání moci; vize světa, ve kterém žijeme, běžné představy, magie, náboženství, ideologie, věda; kolektivní chování, móda, šeptanda, dav; vesnice a město; společnost. Práce je doplněna bibliografií k jednotlivým problémům.

— js —

Jerzy J. Wiatr: Człowiek i historia

Warszawa 1965, Iskry, edice Co to jest?, 212 str.

Vylíčením životních osudů a společenské činnosti řady vynikajících historických osobností (Alexander Makedonský, C. J. Caesar, Karel Veliký, T. Münzer, O. Cromwell, M. Robespierre, Napoleon Bonaparte, A. Lincoln, B. Juarez, K. Marx, Sun Jat-Sen, K. P. Atatürk, M. Gándhí, V. I. Lenin), jimž je věnováno vždy po jedné kapitole, se autor snaží velmi populárním způsobem vysvětlit marxistické pojetí úlohy osobnosti v dějinách. Poslední

dvě kapitoly zmíněnou problematiku stručně shrnují a rekapituluji závěry, ke kterým sledování osudů vynikajících jedinců vedlo.

— js —

D. Cartwright, A. Zander: Groups Dynamics, Research and Theory

New York, Harper & Row, 3. vyd. 1964 (1. vyd. 1953, 2. vyd. 1960), 826 str.

Pojmu „skupinová dynamika“ se někdy užívá jako synonyma pro sociologii malých sociálních skupin, nikoli tedy jen jako označení proudu, který vychází ze „skupinové dynamiky“ K. Lewina. Anotovaná práce je patrně bez nadsázky základním dílem americké sociologie malých skupin, dílem, které shrnuje základní teoretická stanoviska a orientace v této oblasti, reprodukuje konceptuální systém sociologie malých skupin, postihuje její základní tematické okruhy a shrnuje obrovský empirický materiál, získaný množstvím výzkumů terénních a především laboratorních. Cartwright a Zander, kteří jsou redaktory práce, jsou současně autory úvodních (jako obvykle teoreticky koncipovaných) partií jednotlivých tematických oddílů knihy. Práci nemá smysl souhrnně recenzovat především pro její obrovský rozsah a tematickou šíři, anotace má sloužit zejména těm, kdo se systematicky sociologií malých skupin nezabývají. V úvodní části je skupinová dynamika (v širším smyslu) prezentována jako specifický produkt vývoje sociologického myšlení 20. stol., zejména amerického, jsou naznačeny okruhy jejího praktického užití a vylouženy základní metodologické premisy. Autoři úvodu, ačkoliv zdůrazňují empirický charakter skupinové dynamiky, se současně ohražují proti její jednostranné empiricistní interpretaci a naznačují souvislosti mezi výsledky systematických empirických výzkumů a konceptuálním systémem, jímž skupinová dynamika operuje. V další části jsou pak uvedeny a komentovány základní teoretické premisy, je naznačena problematika klasifikace malých skupin a zejména jsou shrnuty základní teoretické směry ve skupinové dynamice, které se liší zejména akcentem na jednotlivé aspekty skupinového života, podrobované empirickému studiu. Jde zejména o 1. tzv. „field theory“, spjatou se jménem Lewinovým, 2. interakční teorii (Bales, Homans, Whyte), 3. systémovou teorii (Newcomb, Miller, Stogdill), 4. sociometrickou koncepci (Moreno, Jenningsová), 5. psychoanalytickou orientaci, 6. kognitivní teorii (Festinger, Heider), 7. empiricko-statistickou orientaci a konečně 8. orientaci na formální modely. V dalších částech knihy jsou všechny tyto „orientace“ zastoupeny svými reprezentativními autory a nejvýraznějšími výsledky empirických zkoumání. Protože tedy nejde o „sektářskou“ práci, nýbrž o ucelený a v pravém slova smyslu reprezentativní pohled na současnou americkou sociologii malých skupin, je čtení Cartwright-Zanderovy práce nesmírně užitečné, uvážíme-li nadto, že i v této práci, byť velmi mírně a rezervovaně, jsou provedeny ony „nedo-

volené extrapolace“, v nichž se vysuzují z pravidelnosti skupinové dynamiky malých skupin zákonitosti sociálních makrostruktur. Jde totiž o znak, který je pro současnou americkou sociologii stále ještě dosti charakteristický. V závěru úvodní části jsou pak vloženy zdroje rozdílů v teoretických i empirických zájmech jednotlivých autorů a shrnuty základní výzkumné postupy, v práci použité. Zvláštní pasus je věnován úvaze o vztahu výsledků získaných v laboratorních podmínkách k „normálnímu“ životu malých skupin. Vlastní soubor statí je pak rozdělen do pěti tematických oddílů. V první části jsou shrnuty studie věnované problematice skupinové koheze, z nichž „nejteoretičtější“ je studie Newcombova o proměnných interpersonálního výběru a Jacksonova studie o otázkách referenčních skupin ve formální organizaci. Problematice vztahu skupinového výkonu ke skupinové kohezi je věnována stať Schachterova aj. Další část se zabývá otázkami skupinového tlaku a skupinových norem. Obsahuje známou studii Aschovu, charakteristickou práci Festingerovu o redukci kognitivní disonance (poznamenejme, že v polské sociologické literatuře jí bylo věnováno několik samostatných studií), Festingerovu stať o informální komunikaci a zvláště zajímavou studii Converse a Campbella, která překračuje rámec sociologie malých skupin a naznačuje možnosti analýzy sekundárních skupin (v konkrétním případě politických norem) při použití metodologie skupinové dynamiky. Třetí tematický okruh je věnován otázkám individuální motivace a skupinových cílů a obsahuje základní studii Horwitzovu, dále stať Ravenovy a Rietsemaovy, Deutschovy, Thomasovy aj. Oddíl *Vedení a skupinový výkon* shrnuje řadu studií o vůdcovství, z nichž základní význam má často diskutovaná stať Balesova a Stroedbeckova o skupinovém řešení úkolu. Závěrečná část je věnována problematice strukturálních vlastností skupin. Práce byla v různých souvislostech citována, komentována a kriticky analyzována; pro poznání stavu současné empiricky orientované sociologie má význam základní. Je užitečná také pro ty, kdo se chtějí podrobněji seznámit s některými metodologickými postupy u nás dosud ne zcela obvyklými (v řadě ohledů také svrchované problematiky), zejména pak s otázkami laboratorních výzkumů skupin, s metodikou výzkumu skupinové komunikace a s prací s tzv. umělými skupinami.

— m. p. —

B. Berelson: The Behavioral Sciences Today New York, Harper & Row, 1964 (1. vyd. 1963), 278 str.

Kniha je souborem přednášek předních amerických pracovníků v různých společenských vědách, které byly předneseny v r. 1963 v americkém rozhlasu s cílem podat souhrnný obraz o stavu tzv. „věd o chování“ (behavioral sciences). Ačkoliv jde o publikaci v podstatě populární, která tedy neprecpuje ani s faktografickým materiálem, jenž by dokládal základní tvrzení, ani s odkazy na

další literaturu, je četba této práce užitečná proto, že jde o pohledy badatelů velmi rozmanitých vědních disciplín, nadto badatelů ve všech oborech špičkových. Knihu uvádí stať B. Berelsona, v níž je zejména zdůrazněn „interdisciplinární charakter“ věd o chování. Zatímco pojem společenské vědy je označováno šest striktně vydělených disciplín (antropologie, ekonomie, historiografie, politická věda, psychologie a sociologie), je základem „věd o chování“ „americká verze antropologie, psychologie a sociologie“. Vědeckým cílem je dosáhnout zobecnění, která se týkají lidského chování a jsou opřena o empirickou evidenci. V dalších částech je naznačen přístup jednotlivých disciplín k řešení tohoto úkolu. R. F. Tyler se zabývá institucionální organizací chování, Cora du Bois současnými zájmy antropologie, E. R. Hilgard psychologií a Harry Alpert podává souhrnný přehled o stavu současné sociologie. Následující stať orientovaná k dílčím problémům a aspektům lidského chování. S. A. Stouffer, známý svými výzkumy amerického vojáka, informuje o základních metodologických problémech. C. I. Hovland o užití počítačů ve vědách o chování a o problémech modelování. K. H. Pribram se zabývá stavem neuropsychologie v USA. J. H. Greenberg základními otázkami lingvistickými ve vztahu k analýze lidského chování. G. A. Miller, autor knihy *Jazyk a komunikace*, podává přehled základních problémů teorie učení, R. H. Knapp shrnuje stav současného vědění o psychologii osobnosti. G. C. Homans, jeden z nejvýznamnějších reprezentantů „teorie chování“ a sociologie malých skupin, ukazuje vývoj zájmu o malou skupinu v americké sociologii a reprodukuje základní myšlenky svých známých prací *Social Behavior a Sentiment and Activities*. Známy americký metodolog a sociolog veřejného mínění P. F. Lazarsfeld se zabývá vztahem politického chování a veřejného mínění. S. M. Lipset informuje o výsledcích svých studií sociální stratifikace v současné Americe; na jeho stať navazuje Kingsley Davis studii o sociální demografii, kterou jednoznačně přifazuje, proti mínění některých demografů, k vědám o chování a D. R. Young stať o aplikacích výsledků věd o chování v jednotlivých profesích. Youngova stať současně uvazuje závěrečný problémový komplex, do něhož patří ještě stať J. W. Rileyho o významu věd o chování pro současný společenský život a závěrečná studie známého amerického sociologa R. K. Mertona *Mozaika behaviorálních věd*. Všechny studie jsou napsány velmi „čtivě“, bez polemických invektiv, hutně a informativně. Kniha, která u každé stať shrnuje základní údaje o jednotlivých autorech, je opatřena jmenným i věcným rejstříkem.

— m. p. —

Sovremennyy kapitalizm i buržuaznaja sociologija

izd. Mysl, Moskva 1965, 355 str.

Kniha je souborem pěti statí, z nichž tři jsou orientovány vysloveně sociologicky. M. Š. Ba-

chitov, známý svými rozborů sociometrie a mikrosociologie, se zabývá rozбором strukturálního funkcionalismu Parsonsova a v jednotlivostech také jeho modifikacemi u R. K. Mertona. Těžiště studie, která je napsána velmi věcně, fundovaně a kriticky, je v rozboru zejména Parsonsových dvou centrálních studií z *Essays in Sociological Theory*, jež jsou anotovány na jiném místě, a v pokusu vyložit kontexty, v nichž je strukturální funkcionalismus snáze analyzovatelný. V první části autor reprodukuje centrální myšlenky Parsonsova systému bez podstatných simplifikací, v druhé části naznačuje principy marxistické kritiky strukturálního funkcionalismu jako tendence k transformaci sociologie do podoby formální vědy. V. S. Kapyrin ve stati *Historický materialismus a teorie stadií ekonomického růstu* W. Rostowa podrobně kriticky analyzuje Rostowovu práci *The Stages of Economic Growth*, zejména pak jeho pojetí periodizace dějin, metodologické principy teorie stadií růstu, koncepci společenského pokroku a interpretaci vztahu kapitalistické a socialistické společensko-ekonomické soustavy. Studie S. F. Černěnka se zabývá pojetím pokroku u Raymonda Arona, zejména v jeho známé práci *Dix-huit leçons sur la société industrielle*. Dvě závěrečné studie jsou věnovány západoněmecké filosofické antropologii (G. S. Filčíkov) a Diltheyově filosofii života (I. I. Orechov). Četba sborníku je užitečná nejen pro vysokou informativní úroveň, ale také proto, že máme k dispozici pokusy o marxistický rozbor těchto tematických okruhů z pera jiných sociologů (strukturální funkcionalismus — Hirszowiczová, Tlustý; Aron—Filipec; Rostow — Klofáč, Svoboda). Autoři sborníku podávají pohled svým způsobem komplementární a faktograficky skutečně dobře fundovaný.

— m. p. —

G. V. Osipov: Sovremennaja buržuaznaja sociologija. Kritičeskij očerk

izd. Nauka, Moskva 1964, 416 str.

Autor se pokusil podat souhrnný obraz současné západní sociologie v šíři, která je dnes patrně pro jediného autora stěží zvládnutelná. Autor ovšem předložil jednotlivé části knihy k posouzení řadě sovětských sociologů a několika zahraničních: G. Apthekerovi z USA, známému práci o W. Millsovi, dále P. Barenovi a B. Dunhamovi, brazilskému sociologu a demografu Castrovi, známému i u nás, M. Cornforthovi z Anglie, polským sociologům J. Szczepeńskému a A. Schaffovi aj. Práci konzultovali také specialisté matematikové (Kolmogorov), statistikové atd. Kniha je rozdělena do šesti částí. První se zabývá vztahem sociologie a ideologického boje, v ní pak také pokusy o vymezení předmětu sociologie v současné západní sociologii. Druhá část je pokusem o stručné dějiny sociálně politického a sociologického myšlení a současné souhrnnou charakteristikou stavu nemarxistické sociologie. Třetí část se zabývá pojetím společnosti, zejména pak analýzou mikrosociologie, teorií

sociální interakce, institucionální školy, obrazem vědeckotechnické revoluce v západní sociologii a rozбором známé koncepce Rostowovy. V kapitole o společenských třídách a skupinách je rozebrána teorie sociální integrace a diferenciace, pojetí prvotních a druhotných skupin, teorie sociální stratifikace a mobility a konečně teorie elit. Sociálním změnám a sociálním pokroku je věnována část pátá, z níž zvláštní pozornost zasluhují partie o sociální patologii, frustraci a sociální regulaci. Závěrečný rozsáhlý oddíl informuje o metodologických postupech nemarxistické sociologie. Kniha má, kromě kriticko-analytických cílů, zřejmě pretence ještě jiné a nikoli druhodě: je pokusem podat ucelený obraz marxistické obecné sociologické teorie, a to nejen v přímé polemice s nemarxistickou sociologií, ale často paralelně k ní tak, aby vynikly jak difference v řešení jednotlivých společenských problémů, tak výrazná divergence v teoretických a empiricko-badatelských zájmech. Kniha je opatřena jmenným i věcným rejstříkem a rozsáhlou bibliografií, která shrnuje tisíc titulů základní sociologické literatury marxistické i nemarxistické.

— m. p. —

E. Baud: Les relations humaines

Paris P. U. F., 1962, 128 s. Sběrka Que sais-je?

K pochopení rozvoje člověka je třeba znát fyzické, ekonomické, psychické a morální potřeby jednotlivce, protože jen jejich uspokojením — které je pochopitelné od člověka k člověku rozdílné — lze dosáhnout maxima „satisfakce“ člověka jako příslušníka společnosti nebo jejích kolektivit: rodiny, školy, nebo na pracovišti; satisfakce rovnající se hodnocení „plně žít svůj život“. F. Baud se zabývá charakterem uvedených potřeb a sleduje potom jedince v jeho vývojových etapách od dětského věku přes dospívání ke vstupu do profesionálního života, sleduje ho v rodině i mimo ni. Zajímají ho podmínky vzniku postojů k problémům lidské solidarity a sociálního pokroku. Autor se v této souvislosti zabývá problematikou výchovy v rodině, pedagogikou, organizací školství a výuky na různých stupních i organizací státu a společnosti. V závěru se zabývá formami lidského jednání a sociálními vztahy. Jejich kritickým hodnocením se snaží ukázat možnosti jejich zlepšení.

A. C.-V. S.

Frank Benseler: Der manipulierte Mensch

Die Pädagogische Provinz, roč. 19 (1965). č. 4/5, s. 188—202.

Referát na konferenci v St. Augustin b. Siegburg v říjnu 1964, kde se hovořilo o pravdě, svobodě a toleranci v soudobé společnosti.

Manipulace je víc než propaganda, má co dělat s většími celky a vztahy kapitalistického hospodářství, veřejného mínění a buržoazní demokracie. Autor ji vidí ve značném rozpětí od hypnopedie až po brain-washing. Výroba statků ustupuje v současné společnosti produkci názorů, mínění, industrializaci vědomí.

První velký příklad manipulace v novější době vidí v pruské armádě. Moderní technika pracovala a znásobila metody nepřímého ovlivňování a společenské integrace, např. u přistěhovalců v USA. Největší doklad manipulace spatřuje v SSSR, kde došlo k radikální přeměně mužských analfabetů v průmyslové dělníky. Tento úspěšný pokus nelze vyložit pouze násilím, nýbrž novou vědecky plánovanou sociální technikou. Manipulace se pak jeví jako forma společenské adaptace. Souhru nebo kolizi manipulačních vlivů společností chápou jedinci v různých dobách rozdílně, např. jako novou možnost postojů nebo zase jako ohrožení individuální svobody. Kapitalismus ve své nynější fázi vytváří nepřímým tlakem ze všech členů společnosti konzumenty. Obtíže v kapitalistické společnosti nepůsobí ani tak výroba, jako konzum. Proto v kapitalistické společnosti musí být adaptovány spotřební plány a touhy lidí. Lidé myslí, že uspokojují své potřeby, ale vlastně plní vůli těch, kdož jim vnukli spotřební přání. Z toho se stává styl života, v němž navenek trvá iluze svobody. Lidé se stávají pouhými odběrateli statků masové výroby, a to nejen lidé v pracovním poměru, nýbrž i děti a starci. Iluze svobody je nově probouzena združďováním volného času. Vytváří se tak falešné vědomí, neboť i ve volném čase je člověk manipulován zase na konzum určitého druhu, např. na zábavu. Člověk je degradován na společenského živočicha, jež volný čas tráví jako degenerovanou formu dřívějšího odpočinku. I kultura se tedy stává spotřebním statkem. Lze překonat nadvládu konzumu a manipulačního tlaku? Autorova odpověď je značně kvetistická a rezignovaná: všichni jsme manipulováni a skutečnost nelze manipulovat.

K. M.

Wolfram Wette: Prominenz und Elite. Kritische Gedanken zur gegenwärtigen Gesellschaft

Pädagogische Rundschau, roč. 19 (1965), č. 7, s. 465–474.

Východiskem studie je teze, že ve všech společenských formacích vládla menšina většině. Vybírala si vladaře, jednotlivce nebo menší skupiny. Tak vzniklo podle autora rozlišení vůdců a vedených, vládců a ovládaných, které se během doby různé diferencovalo podle převahy a hodnot, jež byly vládnoucí menšinou přisuzovány. Elitu chápe autor ve smyslu Friedricha Sieburga jako nositele hodnot a množitele duchové substance národa. Prominenci pak vidí jako její náhražku, která je společensky neškodná, pokud nepřesahuje meze filmových hvězd, sportovců nebo královen krásy. Prominence je nesena přízní mas, které ve své anonymitě hledají vzory a vedení. Dále sleduje autor uplatnění těchto kategorií v dnešní západoněmecké společnosti, hlavně v politice, hospodářství, spolkové armádě a mezi mládeží. Nejen v politické oblasti, ale i v hospodářství se značně uplatňuje prominence na úkor elit, ačkoliv právě v ekonomice je relativně nejčastější syntéza promi-

nence a odborné elity. Pokud jde o mládež, připojuje se autor k názoru H. Schelského, že totiž má mnoho kladných rysů, ale necítí nutnost zakládat elitní kolektivy. Proto není oprávněna naděje, že by tato mládež vlastní silou mohla vytvořit novou elitu. Amerika nízce života v NSR, myšlenková pohodlnost, vysoký životní standard a nedostatek tradice otvírají prominentům bránu dokorán. Cesty k vytváření nových elit vidí autor výlučně v oblasti mravní a pedagogické: prohloubení mravní a občanské výchovy jsou jediné možnosti, které dovede nabídnout.

K. M.

G. Simpson., A Durkheim Fragment

American Journal of Sociology, 1965, sv. 70, č. 5, str. 527–536.

Záznamy z kursů o rodině, ve kterém v roce 1892 přednášel Durkheim na universitě v Bordeaux. Přehled vývoje vzniku rodiny u germánských kmenů, podstata matriarchátu a patriarchátu, jeho ideologická a hospodářská hlediska, Napoleonův Code Civil, současný stav rodiny, význam instituce manželství, která rodinu vytváří a zároveň ničí. „Hospodářský význam rodiny, spojení s domovem a sexuální potřeby člověka tvoří jednotu, moderní člověk je si toho vědom a přesto není schopen se s institucí manželství vyrovnat“. Durkheim poukazuje na rozpor mezi zájmy státu, který hájí rodinu jako sociální jednotku zabezpečující výchovu dětí, a postavením manželské dvojice z hlediska psychologického, sociologického a občanského. Nakonec prohlašuje, že jedině zaměstnání (ze sociologického hlediska) může zastávat hospodářské a morální funkce, které rodina ve stále rostoucí míře není schopna zastávat. Člověk je stále více upoutáván svým povoláním a tradice nemá pro moderní společnost význam. Proto je třeba vytvářet skupiny povolání, jež by byly schopny dát modernímu člověku perspektivu i zázemí, jež dnes rodina nemůže poskytovat.

—cy—

V. F. Glenn, Carcer Patterns of Part-time Farmers and Their Contact with the Agricultural Extension Service

Rural Sociology, 1965, sv. 30, č. 1, 5 tab., 1 dotazník, str. 49–62.

Problém je sledován z hlediska sociologie povolání, fluktuace uvnitř oboru i mezi jednotlivými, zcela odlišnými druhy povolání. Souvislost stabilizace farmářů s aktivitou zemědělské poradenské služby. Šetření se provádělo u farmářů, kteří k doplnění svých příjmů provozovali nezemědělské povolání, a dělníků z různých výrobních odvětví, kteří za tímž účelem odešli na venkov a setrvali ve svém původním zaměstnání. Náhodným výběrem byl sestaven soubor 399 farmářů v blízkosti velkých měst. Zjistilo se, že zemědělci z povolání mají těsnější kontakt s poradenskou službou, a čím jsou dále od města, tím více považují farmaření za svou existenci základnu a druhý zaměstnání ochotně mění.

Farmařící dělníci se usazují v blízkosti města a jejich kontakt s poradenskou službou je spíše pasivní. Jsou ochotni zanechat farmaření, jakmile se jim naskytne možnost snazšího výdělků. Poradenská služba hraje důležitou roli.

—cy—

Th. W. Schulz, Transforming Traditional Agriculture.

New Haven and London, Yale University Press 1964, 14 a 212 str.

Rural Sociology, 1965, sv. 30., č. 1. str. 101.

Problém, jak převést přežívající tradice hospodaření na vysokoproduktivní zemědělskou výrobu. Studie ve státech Quatemala a Indiana zjistily, že když zemědělci získají odborné vzdělání, poznají názorně moderní metody hospodaření a získají dostatečné investiční prostředky, přecházejí poměrně snadno k novému způsobu hospodaření. Zvláštní pozornost se věnuje souvislosti ekonomického hospodaření se způsobem řízení zemědělského závodu, v němž i lidský činitel se počítá jako ekonomický faktor, který rozhoduje o výsledcích hospodaření. Je-li tento faktor zcela vyčerpán primárními existenčními problémy, není možnost ani touha po jakémkoliv pokroku. Jakmile je existence kryta, snaží se zemědělec o zvýšení své životní úrovně buď zvyšováním ekonomiky svého hospodářství nebo odchodem do města.

—cy—

Personality and Social Systems

1963, N. York, Smelser and Smelser. J. Wiley. 11 a 660 str. Sborník.

1965, American Journal of Sociology, sv. 70, č. 5, str. 632.

61 článků předních osobností jako je Levinson, Wilensky, Edward, Lieberman, Inkeles, E. Bruner, Parsons, Toby, McCord, Farber, Yarrow, Robins atd. pojednává o pojmu „role“ a o významu role pro jednotlivce ve společnosti. Rozdíl mezi osobností a sociální rolí. Kulturní transmise a kulturní změny. Psychoanalytický význam vztahů osobnosti a sociální role. Vliv rodičovského modelu role na dětskou kriminalitu. Národní charakter a ekologický aspekt sociální psychologie. Osobnost a rodina.

—cy—

Bernward Frank-Ewald Rehberg-Anne Marie Hof:

Untersuchungen zur Soziologie der Lehrer an berufsbildenden Schulen.

Frankfurt a. Main, Deutsches Institut für internationale pädagogische Forschung. 1965, 153 str. — Studien zur Soziologie des Bildungswesens, Band 1.

Soubor tří studií o sociologické problematice odborného školství v západním Německu shrnuje výsledky několika průzkumů a dílčích šetření, jak byly v NSR v posledních letech prováděny. Všechny tři studie se zabývají pouze některými otázkami z nesmírně rozsáhlého komplexu problémů, které se tu sociologickému průzkumu nabízejí. Autoři kriticky doznávají, že jejich práce mají jen předběžný charakter, protože se dotýkají otázek namnoze ještě vůbec nepodrobených vědeckému průzkumu.

V první studii zkoumá B. Frank některé sociologické aspekty učitelských povolání na odborných školách. Proti poměrně jednotnému obrazu škol všeobecně vzdělávacích nacházíme na tomto typu škol velmi pestrout a bohatě diferencovanou paletu učitelských povolání podle různých stupňů a oborů, stejně jako podle druhů škol. Najdeme zde, podobně jako v druhých dvou studiích knihy, tabelární číselné údaje, sestavené podle různých hledisek. B. Frank se soustřeďuje na dějiny učitelů odborných škol v uplynulém půlstoletí, na společenský původ a vzestup, prestiž a vlastní chápání tohoto povolání, jak je učitelé na těchto školách prožívají. Do hlubších pásem a širších souvislostí, nejen sociologických, mívá závěrečná kapitola. Kritizuje nedostatečnou a namnoze antikvovanou koncepci vzdělání na těchto školách, ideově orientovanou převážně na E. Sprangerovi. — Druhá práce sborníku je věnována diplomovaným učitelům obchodních škol. Přináší údaje o jejich přípravě, stáří, době a způsobu praxe v obchodě, o jejich zájmech, spokojenosti v povolání, společenském postavení apod. — Závěrečná studie A. M. Hofové zpracovává výsledky dotazníku, který byl v r. 1957 zaslán 200 učitelkám odborných škol. Získaná data podávají sociologický průřez podle těchto hledisek: postavení učitelek ve škole, vztah ke kolegům a nadřízeným školním orgánům, k povolání, k žákyním, spokojenost v povolání atd. Navíc ještě přináší zajímavý vhled do soukromého života těchto učitelek, dokumentovaný údaji o životním standardu, volném čase, společenských kontaktech, napětí mezi povoláním a soukromým životem.

—K. M.—

Poznámka k Máchovu teoretickému projektu předmětu vědy o lidských vztazích.

V č. 3 Sociologického časopisu uveřejnil K. Mácha teoretický projekt předmětu vědy o lidských vztazích.

Aniž bych se chtěl vyjádřit k meritů tohoto, podle mého názoru, velmi zajímavého a podnětného projektu a aniž bych chtěl provést hlubší kritický rozbor věci, rád bych uvedl jednu kritickou připomínku, která má při čtení článku napadla.

S. Mácha správně poukazuje v článku na dosti obsáhlou literaturu — převážně zahraniční —, na jejíž myšlenkové podněty se odvolává a z jejíhož studia projekt vyplynul. Zarazil mne však fakt, že v článku se autor vůbec nezmiňuje o polském mysliteli Adamu Schaffovi, kterého při marxisticky orientovaném studiu této problematiky nelze podle mého názoru vůbec obejít. Fakt, že byl Schaff pominut, je tím více zarážející, že Schaffova práce *Filosofie člověka* vyšla také u nás, a to ve slovenském překladu. A tu se dotýkáme problému, zdá se, širšího, který je vlastním důvodem této poznámky.

Praxe naší vědecké překladatelské ediční činnosti přijala zásadu, že to, co vyjde v překladu českém, nebude vydáváno v překladu slovenském a naopak, co vyjde slovensky, že nebude vydáváno česky.

Tato zásada je jistě správná, jak ekonomicky, tak z hlediska využití našich překladatelských možností; avšak aby se stala nikoliv

brzdou, ale znásobením našich možností, je nutno překonat u českých vědeckých pracovníků zvyk, který by bylo možno stručně vyjádřit větou „slovakia non leguntur“.

Slovenští vědečtí pracovníci sledují česky vyšlé publikace jistě s mnohem větší pozorností, než činí čeští pracovníci se slovensky vyšlými publikacemi. Tato situace je residuem z minulosti, kdy slovenské publikace vzhledem k celkovému zaostávání Slovenska nebývaly na vysoké úrovni, což však dnes je už dávno překonáno. Podceňování slovenské ediční činnosti dnes, kdy namnoze slovenská ediční činnost, zejména v oboru společenských věd, svou pohotovostí i předčí činnost českých nakladatelství, je jistě jevem nezdravým a škodlivým.

Bylo by snad ještě možné namítnout, že slovenské publikace nejsou v mnoha českých knihkupectvích k dostání, a že tak znalost slovensky vydané literatury je tímto faktem bržděna. To je snad pravda, ale tento fakt je podle mého názoru sekundární, protože knihkupectví neobjednávají právě tu literaturu, která je neprodejná. Zvýší-li se zájem o slovensky vydané publikace, jistě se tomu časem přizpůsobí i knihkupecký trh.

Vrátíme-li se tedy k článku, z něž jsme vyšli, zaráží nás, že se uvádí o předmětu článku různá literatura zahraniční, ale literatura, která se rovněž předmětu článku dotýká a vyšla u nás ve slovenštině, se pomíjí.

Dr Dušan Slávik

Bibliografie sociologické literatury 1960–1964

Bibliografické středisko Státní a univerzitní knihovny ve spolupráci s bibliografickou subkomisí sociologie CSAV se podjalo úkolu neobyčejně pracného, náročného, pro další rozvoj naší sociologie však naprosto nezbytného – shrnout základní *knižní sociologickou produkci* z posledních let ze všech tematických okruhů sociologické teorie a výzkumu a ze všech základních sociologických disciplín. Publikace, kterou zpracovali dva pracovníci bibliografického střediska, dr. B. Šimáčková a J. Bruha, shrnuje cca 5000 knižních titulů a podává vcelku úplný obraz současných zájmů sociologů marxistických i nemarxistických i stavu rozpracovanosti problematiky jednotlivých sociologických disciplín. Vychází z excerpcí základny časopisů, které jsou u nás dostupné (lze zodpovědně prohlásit, že žádný významný časopis není opominut), tzv. skrytých bibliografií některých významnějších sociologických kompendií slovníkového a encyklopedického charakteru a reprezentativní bibliografie, kterou vydává UNESCO. Bylo také přirozeně použito všech periodických bibliografií, které jsou u nás dostupné. Bibliografie, která je činem jedinečným v bibliografické produkci socialistické soustavy, není ovšem prosta nedostatků, jichž jsou si zpracovatelé vědomi. Je však nutno na ně upozornit, aby se předešlo zbytečným nejasnostem a nedorozuměním. V jednotlivých, ale v celkové kvantitativní proporcii nikterak významných, případech nejsou splněny všechny požadavky, které se na bibliografický údaj kladou: nebylo možno zjistit někdy nakladatelství, někdy počet stran publikace apod. Takto zaznamenané publikace však nebyly záměrně z bibliografie vylučovány, neboť zájemcům o konkrétní tematiku i neúplný údaj může podat cennou informaci. Protože jde o bibliografii „z druhé ruky“ (což je ovšem bibliografická praxe běžná a konec konců ve většině případů jediné možná), bylo nutno konfrontovat získaný údaj s jinými údaji, neboť např. i v bibliografii UNESCO je řada dílčích chyb, kupř. v křestním jménu autora, v jednotlivých případech i v příjmení, v počtu stran publikace, apod. Přirozené, že ne ve všech případech to bylo možno realizovat beze zbytku, v absolutní většině případů pak z pochopitelných důvodů nebylo možno provést konfrontaci údaje s vlastním titulem. Je tedy možné, že v jednotlivých údajích se vyskytnou drobné chyby tohoto druhu, které ovšem nespádají na vrub péči a svědomitosti sestavovatelů publikace.

Publikace, která je dnes již v rukou zainteresované veřejnosti, může splnit tři základní funkce: 1. sociologům poskytuje souborný přehled knižních publikací jejich vlastního oboru z posledních let, 2. zájemcům o sociologii pak obraz o předmětu sociologie „inventarizaci problémů“, jak se odrážejí v titulech produkovaných v letech 1960–1964, a konečně 3. podává obraz o vývojových tendencích a orientaci zájmů sociologů v těchto letech. Tato třetí „funkce“ vyžaduje alespoň stručný komentář. Bibliografie vychází z návrhu bibliografického členění, které bylo předloženo asi před rokem dr. Zdeňkem Strmiskou a Milanem Petruskem k diskusi, a na základě výsledků diskuse pak modifikováno do konečné verze, o níž se zpracovatelé publikace opírali. Navržené bibliografické třídění bylo pokusem o třídění teoreticky zdůvodněné, opřené o určité pojetí sociální skutečnosti, z něhož pak vycházelo jak členění tematických celků obecné sociologické teorie, tak klasifikace speciálních (konkrétních) sociologických disciplín. Podobný pokus nebyl v marxistické literatuře učiněn ani v kontextu snah ryze teoretických (vnitřní členění sociologické problematiky), tím méně k účelům bibliografickým. Sovětská bibliografická praxe vychází z třídění tradičních, které ne zcela postihují specifikum sociologické problematiky (v poslední době byl učiněn pokus o nové třídění, který však nebyl dosud ani publikován, ani prakticky použit), polská praxe se opírá buď o třídění přejatá (zejména o třídění UNESCO), nebo vysloveně nahodilá (třídění např. ve varšavské univerzitní knihovně, vzhledem k počtu titulů naprosto nepřehledné), němečtí sociologové vypracovali třídění sice velmi detailní a systematické, které však postrádá teoretického odůvodnění.

Navržené třídění však může být v úplnosti použito pouze tehdy, je-li bibliograficky zachycováno delší časové období, protože řada tradičních tematických okruhů v novějších obdobích musí nutně zůstat prázdná, podobně jako při retrospektivních bibliografiích zůstanou nezaplněny oddíly, které reprezentují zájmy současné či obecněji novější sociologické produkce. Z tohoto důvodu tedy proponované třídění muselo být zpracovateli modifikováno tak, aby v bibliografii nefigurovaly oddíly „prázdné“ či s jediným titulem. Sama konfrontace původního třídění s modifikacemi, k nimž došlo pod tlakem kvantity či nedostatku titulů v určitých obdobích, může být zajímavou informací o tendencích zájmů v sociologické teorii i výzkumu. Lze tedy mít řadu „teoretických“ námitek proti modifika-

cím, které zpracovatelé bibliografie provedli na původním třídění, zejména pak namítat, že třídění, jehož bylo v konečné verzi použito, není úplné. Taková námitka však z důvodů, které jsme se pokusili naznačit, neobstojí.

Bibliografie sociologické literatury 1960–1964 shrnuje také základní učebnice, čítanky a slovníky, které v tomto období vyšly (v jednotlivých případech i tituly vydané před r. 1960) a uvádí seznam základních sociologických časopisů, které na světě vycházejí. Může tedy být neobyčejně užitečnou pomůckou pro sociology i širší zainteresovanou veřejnost a může alespoň nepřímo přispět k vytvoření adekvátnější představy o tom, „co je sociologie“, i předejít vytváření představ příliš zjednodušujících a povrchních. Je současně dobrým východiskem pro další bibliografickou praxi.

Milan Petrusek

Moderní encyklopedická díla ze sociologie a příbuzných oborů

Naučné slovníky:

Cuvillier, Armand: *Dictionnaire de sociologie*, Paris 1961.

Dicionário de sociologia, Porto Alegre, Editora Globo S. A. 1961, 377 str.

Dictionary of the Social Sciences, vyd. Julius Gould, William L. Kolb, London, Tavistock Publications 1965, 16 str. předml., 762 str. text.

Echánove Trujillo, Carlos A.: *Diccionario de sociología*, Mexico a Buenos Aires 1957.

Fairchild, Henry Pratt: *Dictionary of Sociology and Related Sciences*, Ames, Iowa, Littlefield, Adams 1955, 342 str.

Fairchild, Henry Pratt: *Dictionary of Sociology*, New York City, Philosophical Library 1958, 342 str.

Handwörterbuch der empirischen Sozialforschung, vyd. René König — Heinz Maus, Stuttgart 1958.

Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, vyd. Erwin von Beckerath — Carl Brinkmann, Stuttgart, G. Fischer — Tübingen, Mohr, — Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1954.

Handwörterbuch der Soziologie, vyd. Alfred Vierkant, Stuttgart, Ferd. Enke 1959, 12 str. předml., 690 str. text.

Santoro G. et al.: *Diccionario específico de sociología contemporánea*, San José, Universidad de Costa Rica, 1959, 4 str. předml., 142 str. text.

Sommaruga, R.: *Enciclopedia di scienze politiche, economiche e sociali*, Bologna, C. Zuffi, 1956.

Soziologie A–Z, Fischer Lexikon, vyd. René König, Frankfurt a. M. 1958, 5. vyd. 1964, 364 str.

Suavet Thomas: *Dictionnaire économique et social*. Initiations économiques 3. Economie et Humanisme, Paris, Les Éditions Ouvrières b. d., 456 str.

Willems, Emilio: *Dictionnaire de sociologie*. Adaptation française par Armand Cuvillier, Paris 1961.

Wörterbuch der Soziologie, vyd. Wilhelm Bernsdorf a Friedrich Bülow, Stuttgart, Ferd. Enke 1955, 640 str.

Příručky:

Bottomore, Thomas Burton: *Sociology: A Guide to Problems and Literature*, London, George Allen & Unwin Ltd. 1962, Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall Inc. 1963, 330 str.

Cuvillier, Armand: *Manuel de sociologie. Avec notices bibliographiques*, Paris, Presses Universitaires de France, 1958, sv. 1.: 1958, 383 str., sv. 2.: 1956, 720 str.

Cuvillier, Armand: *Manuel de sociologie. Avec notices bibliographiques*, Paris, Presses Universitaires de France, 1962, sv. 1. 1962.

Gehlen, Arnold — Schelsky, Helmut: *Soziologie; ein Lehr- und Handbuch zur modernen Gesellschaftskunde*. Unter Mitarbeit von Carl Jantke und anderen, Düsseldorf, E. Diederich 1957, 372 str.

Gurvitch, Georges: *Traité de sociologie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1958, sv. 1: 1958, 516 str., sv. 2.: 1960, 467 str.

Haesaert, Jean Polydore Julien Coralie: *Sociologie générale*, Bruxelles, Editions „Érasme“ 1956, 14 str. předml., 511 str. text. *Handbook of Modern Sociology*, vyd. Robert Faris, Chicago, Rand McNally and Co., 1964, 1.088 str.

Handbuch der empirischen Sozialforschung, vyd. René König, Stuttgart, Ferd. Enke Verlag 1962, sv. 1.: 649 str.

Handbuch der Soziologie, vyd. Prof. Dr. Werner Ziegenfuss, Stuttgart, Ferd. Enke Verlag 1956, 1243 str.

König, René: *Soziologie*, Frankfurt a. M., Fischer Bücherei, 1958, 364 str.

Lundberg, G. A. — Schrag, C. C. — Larsen O. N.: *Sociology*. Rev. ed. New York, Harper 1958, 785 str.

Ogburn, William F. — Nimkoff, Meyer F.: *A Handbook of Sociology*, London, Routledge and Kegan Paul 1964, 644 str. 3. vyd. Boston, Houghton Mifflin Co. 1964, 780 str.

Recaséns Siches, Luis: *Tratado general de sociología*, México, Editorial Porrúa 1956, 28 str. předml., 636 str. text.

Santos, T. M.: *Manual de sociologia*, Sao Paulo, Editora nacional 1958, 201 str.

Wiese, Leopold von: *Das neue Handbuch der Soziologie*, Schmollers Jb. 1957.

Wittmann, A.: *Handbuch für Sozialkunde*, Berlin, Duncker & Humblot 1952–56, 1216 str.

Slovníky odborné terminologie:

Glossary of Sociological Terms, vyd. C. S. Mihanovich, R. J. McNamara, W. U. Tome. Milwaukee, Bruce Publishing Company 1957.

Lorenzi, A.: *Glossary of Social Work Terms in English, French and German*, Köln, C. Heymann 1956, 172 str.

Mnohojazyčný demografický slovník, Český svazek, Čs. demografická společnost, Praha,

- Nakladatelství ČSAV 1965, 154 str. (V zahraničí vydáno v dalších jazycích.)
- Rotsch, Lothar: *Kleines Fachwörterbuch der Markt- und Meinungsforschung und Werbung. Eine grundlegende Zusammenstellung englisch-deutscher Fachwörter*, 4. rozš. vydání, Tübingen, Demokrit Verlag 1965, 52 str.
- Smith, E. F.: *A Russian — English Dictionary of Social Science Terms*, London, Butterworths 1962, 12 str. předml., 495 str. text.
- Terminologia de las Ciencias Sociales*, vyd. E. Gomez — Arboleya, Madrid 1958.
- Terms démographiques en cinq langues (dont le hongrois)*, Budapest, Centre national de statistique 1959, 156 str.
- Wörterbuch demographischer Grundbegriffe. Deutsch, Französisch, Italienisch, Englisch*, Hamburg, Deutsche Akademie für Bevölkerungswissenschaft, 1960, 136 str.
- Jmenné a životopisné slovníky:
- Internationales Soziologenlexikon*, vyd. Wilhelm Bernsdorf u. Horst Knospe, Stuttgart 1959, Ferd. Enke Verlag, 662 str.
- Internationales Soziologenlexikon*, vyd. Wilhelm Bernsdorf, Stuttgart 1964, Ferd. Enke Verlag, 99 str.
- Odvětvové příručky a encyklopedie:
- A Mass Communication Dictionary*, vyd. A. B. Jacobson, New York, Philosophical Library 1961, 26 str. předml., 377 str. text.
- Handbook of Research Methods in Child Development*, vyd. P. H. Mussen, New York, Wiley 1960, 1061 str.
- Handbook of Social Gerontology, Societal Aspects of Aging*, vyd. C. Tibbits, Chicago, University of Chicago Press 1960, 770 str.
- Handbuch zur Jugendforschung, Informationen über Institute, die sich mit Jugendforschung befassen*, Juventa Verlag 1963.
- Hare, A. P.: *Handbook of Small Group Research*, New York, Free Press of Glencoe 1963, 14 str. předml., 512 str. text.
- Lindzey, G.: *Handbook of Social Psychology*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley Pub. Co. 1954.
- Pense, Rudolf: *Lexikon der Sozial- und Jugendhilfe*, Köln—Berlin, G. Grotesche Verlagbuchhandlung K. G. 1963, 332 str.

Podle připravované bibliografie
světové sociologické literatury.

Čeněk Adamec: The Beginning of Public Opinion Surveys in Czechoslovakia. Part 1.

The Czechoslovak Institute of Public Opinion, which was one of the sections of the Ministry of Information, was active in Prague in the years 1945–1950. It performed surveys in the Czech lands and at the time of its peak activity it executed one or two surveys every 6 weeks. Some 300 voluntary interviewers co-operated with the Institute. The survey results were at the disposal of the Ministry of Information. Many projects were carried out for other ministries, social organizations and national enterprises. Mass media made use of many survey results. The Institute published its own journal, three instructive brochures for interviewers and several popular publications, and was in touch with similar institutions abroad. The author was elected vice-president of the International Commission of Public Opinion (Paris).

The idea of gauging public opinion was born during the Second World War, when two well-known Czech authors, Vladislav Vančura and Josef Kopta, decided to form an institute of public opinion after the war. Vladislav Vančura was executed by the Nazis, but Josef Kopta, after having received a responsible post in the civil service after the war, realized the plan.

The method of research work of the Institute was influenced by two types of surveying. First, it was the type of representative-sample survey when the basic data are obtained by personal interviews (Gallup-Poll etc.). In the second place, it was the cultural anthropology survey used in Great Britain in the thirties and forties (Mass-Observation). Both types of research are described.

The author, being a member of the Czechoslovak Forces Abroad during the war, studied Mass-Observation in Great Britain. He studied the representative-sample-survey technique in the USA in 1947, being then a guest of the Rockefeller Foundation. Now, he works in the Central Institute of Health Education in Prague.

František Kahuda: Contribution to the Problem of Young People's Social Maturing in the Sphere of Work

The author proceeds from his previously published works dealing with the subject of the Marxist sociology of youth, its place in the system of sociological sciences, and the so-

ciological age of youth, which he delimits by the period between the 15th and the 30th year of age. An important criterion for determining the limits of the sociological age of the young is the acquaintance with the course of the socio-economic maturing of the young man from his birth to his social maturity in the given society. This course can be objectively recognized by testing social maturing and by scientific analysis of the mental, physiological and social growth of man. The testing of the social maturing of the young is considered by the author to be one of the most important tasks of the Marxist sociology of youth.

In the process of social maturing of the socialist young man, an important role is played by material and moral interest motives determining his actions and behaviour; these can be made subjects of social maturity tests.

In the first part of the present paper the author examines the mentioned interest motives by means of sociological research of some chosen aspects of the relation young people have to work, and compares the attained results with those of analogous researches carried out in the USSR and in the German Democratic Republic. In order to contribute to the scientific knowledge of the young man's social maturing in today's Czechoslovakia, he divides the respondents into four age groups (15–18 years, 19–24 years, 25–30 years, 31 and more years) and studies the time development of the examined indices of the young people's satisfaction with work and their "consciousness". By analyzing the facts obtained he comes to realize that a detailed analysis of the problem will confirm the partial results reached so far, that — as far as the relation to work is concerned — a quite distinct predominance of moral stimuli over the material ones on the lower limit of the young man's sociological age (after 15 years of his age) gradually changes into a certain balance of these stimuli, which is succeeded, on the upper limit of the young man's sociological age (about 30 years of age), by an already homogenous influence of both interest motives (material as well as moral); moral motives of a young socialist man's actions on the upper limit of his social maturity still — to a certain extent — prevail, but this happens already consciously. This leads the author to the conclusion that in socialist Czechoslovakia the 30th year of age can today be regarded as the upper limit of the youth's sociological age.

In the second part of the article the author

uses scientific methods to determine which stimuli of contentment with work are the most frequent among young people in Czechoslovakia, so that those which are entirely in harmony with the interests of the socialistic society might be promoted and developed. By statistically analyzing the evaluation of the importance of the chosen factors (stimuli) favouring the contentment with work, he comes to the conclusion that the area of interest of those responding to the enquête, which was chosen as a research technique for collecting quantified statements, does not rest only within the sphere of their personal material needs and personal comfort, but first of all within the sphere of social interests and production itself.

As the same conclusions were recently arrived at in the USSR and in the German Democratic Republic, which is documented in the article, the author summarizes that in case more complete objective data concerning the respondents, and especially the character of their work and their qualification, are available in later sociological researches, we shall be able competently to deduce from their ascertained attitudes facts about the mutual relation of material and moral motives of work, while socialistic contents of the young people's working interests prevail.

The article, the purpose of which is also to draw attention to the methodological aspect of the problem solved, proves that an enquête may be one of the suitable instruments for examining the relation of young people to work, only when the necessary representativeness and validation of the results is attained by combining this supplementary technique with another fundamental technique, suitably chosen for the given problem.

Milúše Kubíčková: On Sociological Statements Concerning West German Youth. (Are Young People of Today Sceptical?)

1. Foreign sociological statements on youth are made use of in the present preparatory stages of the sociological research of university students in ČSSR, carried out by the Institute of Marxism-Leninism for Universities in Prague. Informations about experiences abroad also include a confrontation of the views of West German sociologists on the so-called sceptical generation.

2. One of the social conditions bearing upon this sceptical generation was the post-war situation in West Germany and its rapid development into a situation marked by economic stability which gave rise to the illusion that the essential differences of the industrial society were eliminated.

The first researches of youth in West Germany were motivated by the problems of unemployed young people. The first to be published were researches made by Schelsky's team in his book *Die skeptische Generation, eine Soziologie der deutschen Jugend*.

Schelsky attempted to construct a type of the young man in an industrial society. One

of the characteristic features of this type is the feeling of insecurity in life. According to him, the young people's mood of life is a result of the contradiction between the social structure of society and that of the family which insufficiently prepares young people for real life. Schelsky's type of a young man was first of all influenced by the so-called levelled middle-class society. Therefore, the young man appears to belong to a levelled and sceptical generation and to have neither his own social roles to perform, nor any wish for them.

3. Authors opposing Schelsky's views criticize his thesis of a levelled society.

They also criticize him for using the term "scepticism" inadequately, because the youth of our time seems to be pragmatically disposed. Further, scepticism in a political sense cannot be applied to all young people.

Schelsky proceeds from a simplified thesis of a levelled middle-class society. Empirical research, however, confirms neither the general levelling of the industrial society, nor the dominating role of the so-called middle-class. There are marked differences in income, in the share in power, etc. At the same time, partial levelling trends, especially in consumption, cannot be denied. His conclusions are drawn from only one group of young people and generalized for the whole youth.

4. This fact influences the value of Schelsky's statements on differentiated groups of youth, e.g. on university students. As far as the latter are concerned, the author is interested only in the degree of their adaptation to the needs of the industrial society.

Schelsky's global sociology of youth finds its counterbalance in the so-called differentiated sociology developed e.g. by A. Flitner and above all by J. Habermas and his team. Habermas tried to outdo both the existing descriptions of the young people's political attitudes and Schelsky's conception of the young man's type. This was due to the growing concern about the fate of democracy in the German Federal Republic.

Habermas subjected to research university students in Frankfurt as well as the political potential, i.e. the political habitus, political tendencies and models of society. He ascertained six types of political habitus, i.e.: the non-political 13%, irrationally distanced 11%, rationally distanced 19%, naively political 19%, reflectively political 29%, engaged in politics 9%, and four types of tendencies, i.e.: true democrats (30%), formal democrats (39%), authoritative (22%) and indifferent individuals (9%). According to his opinion, there are also "sound nuclei": 9 per cent of true democrats and 16 per cent of authoritative individuals. It is therefore possible to anticipate rather a defence of anti-democratic tendencies than an opposition to them. As to the models of society, he distinguishes between autochthonous ones (i.e. ideologies), which are scarce, and modified ones (i.e. mere fragments of ideologies), which prevail.

In the case of students, disintegration of ideologies seems certainly to have taken place; this was due not only to objective reasons, but also to subjective ones, as e.g. the lack of consciousness of the division of society into classes. The substantiality of private property for determining class division in the contemporary industrial society is difficult to discern.

In seeking reasons for the disintegration of ideologies in university students, a comparison was made with the results of the research of workers in the Ruhr region. These are conscious of their class allegiance, their interests are clear and their view of society is, as a rule, socialistic. The practical basis of their experience is the working climate in their plant. All this is missing in the case of university students, who, therefore, do not clearly see their place in society, nor have they any special interests, and thus lack an integrated view of society. Universities do not create conditions favourable for acquiring experience in political thought. The only specific condition for shaping ideas about society is the German idealistic tradition preferring intrinsic values to social matters. Almost one half of the respondents are influenced by it.

5. The differences between Schelsky's conceptions and those of Habermas can be characterized as absolute antipoles from the aspect of social order, choice of the object of research, methodics, conception of research, interpretation, meaning, etc. The high value of Habermas's work is, however, limited by the narrow operational area given by conditions in West Germany.

Pavel Vodák: Some Psychic and Social Factors in Children's and Juvenile Delinquency

The paper deals with 100 cases of children's and juvenile delinquency brought before the juvenile court. No cases of "benign" delinquency which have still something in common with play, although they are often on the verge of criminality, were included. The cases were divided into fundamental groups of theft (43), robbery (22), sexual delinquency (17), killing and murder (4) and other less frequent or less serious units (14). They were analyzed and similarities as well as differences between the separate groups of delinquents and families they came from were compared.

They were classified into groups according to the dominating phenomenon which also usually was the cause of legal proceedings. *In cases of only one sort of offence there appeared neither a long-time development nor a pre-delinquency period* characterized by school shunning and escapades. These were more often cases of psychic alterations in the psychiatric sense of the word.

Intelligence quotients of the delinquents who committed theft and robbery roughly correspond to Gauss's curve shifted towards subnormality. It seems that the formation of

fundamental social and working habits in subnormal individuals and their general adaptation to social conditions costs less than damage caused by unmanageable individuals.

Individuals who commit sexual offences show such dispersion of intellect that these offences may be regarded as probably lacking all direct connection with its level. It seems that in these cases the inhibiting influence of the brain crust during the period of puberty and youthful age asserts itself only with difficulty and quickly disappears, e.g. under the influence of alcohol. This, however, applies to a certain extent also to the groups of delinquents who committed theft and robbery.

Some individuals commit violence only in a state of drunkenness. This holds true in the groups of delinquents who committed theft, robbery and sexual offences. Surely, alcohol is no great problem of the youth as a whole. In our sample, however, its overwhelming frequency certainly makes it necessary to think of enforcing anti-alcoholic measures and, first of all, of subjecting the endangered individuals to treatment while it is time.

Suicide attempts represent a mass phenomenon only in the first two groups (theft and robbery) and do not appear in the others.

Today we have no adequately equipped institutions dealing on a large scale with the education of youth exhibiting abnormal personality traits. Even from the economic point of view, however, it would be more advantageous to have a well equipped social service regulating the life conditions of these individuals and helping to lead them through critical periods of their lives.

In the present conditions individuals dismissed from children's homes, reclamation homes or from prison are not adequately provided for. As a rule, these people require additional long-term guidance, help and supervision.

Increased impulsivity, irritability or even disposition to short-cut reactions can be observed in the majority of our subjects in a number increasing from the first to the fourth group. Certain adjustment of the environment, elimination of moments stimulating conflicts and medication could substantially reduce their number.

Psychotic states and states near to them belong to psychiatric care. People suffering from them do not seek the doctor themselves, as in the case of other diseases, but must be looked for, and, besides, influenced to remain under control and to collaborate. *So far we lack institutions which could sufficiently secure such care on a larger scale, be it psychiatric service or a well-equipped social service.*

In the majority of our cases family care was extraordinarily inadequate. The divorce rate was high, disturbed and incomplete families formed the majority. All this, of course, is no reason for neglecting the care of children, just as divorce itself is not the only result of certain relations in the family. Psy-

chic abnormalities, psychic diseases, low intelligence, are often the real cause of the disturbance. — *The fact itself that the family is under regular supervision of the social service may help to improve conditions.*

Altogether 32 children were placed in children's homes. The behaviour disturbances cannot, however, be deduced from this fact, *because a more detailed analysis of personal and family anamneses shows that in the majority of cases the family relations had been affected by disease, associability and other factors long before the children entered a children's home.* The whole problem of the effect of these children's collective education requires a deeper study and an analysis of many cases.

The problem of criminal liability from the psychiatrist's point of view has not been dealt with, due to the fact that the problem would require a special contribution.

Ferdinand Macko: Contribution to the Material and Spiritual Aspect of the Standard of Life of Land-Ownning Workers

The article deals with the social group of land-owning workers. In the preface the author presents characteristic features of this social group and reports on the sociological research by means of which he collected his material. In the first chapter he discusses the farms of land-owning workers from the point of view of their size, the breeding of domestic animals, and the share they have

in the family income. He then deals with the role of small farms in the process of collectivization in agriculture, with causes retarding this process in the case of the examined farms, and with changes brought about by their joining agricultural co-operatives.

In the second chapter the author presents the results of an investigation into the material aspects of the living standard of land-owning workers. He does so on the basis of comparing various social groups of workers with regards to the standard of wages, housing conditions, dwelling fittings, household equipment with furniture and electric appliances. By means of a comparative method he summarizes in the conclusions the existing specialities in the economic status of the land-owning workers as well as of other investigated social groups of workers.

The third chapter deals with the spiritual aspect of the living standard of land-owning workers. Even here the author uses the comparative method to investigate the equipment of the workers' households with wireless and television sets, books and subscribed magazines, he concerns himself with their participation in cultural events (film and theatre performances), as well as with their active participation in the cultural life of the village. He summarizes some specialities of the cultural level attained by single social groups of workers with respect to land-owning workers.

In concluding the author takes up his standpoint about the class characteristics of land-owning workers and about trends in their further development.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie ČSAV, Příkopy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PŮ 01, tel. 230-819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Knihotisk, n. p., provoz 4, Sámova 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PŮ 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 8.—, předplatné na celý rok Kčs 48.—, US \$ 6.60, £ 2.7.0. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v listopadu 1965. Číslo vyšlo v únoru 1966.

A-16*61093

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1966.